

ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΚΥΜΙΝΗΤΟΥ
ΤΟΥ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΥ

Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας

Πρόλογος
τοῦ Μητροπολίτου Δράμας Παύλου,
Δρ. Θεολογίας Α.Π.Θ.

Εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα, Κείμενο, Μετάφραση, Σχόλια:
Κωνσταντῖνος Ἰω. Δάλκος, Φιλόλογος

ΕΚΔΟΣΙΣ
ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΔΡΑΜΑΣ 2020

Ἐξώφυλλο: Εἰκονογραφημένο σχέδιο χειρογράφου τῆς θείας Λειτουργίας τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου, 18^{οο} αἰῶνος.

Ὅπισθόφυλλο: Τὸ Ἑλληνικὸ Φροντιστήριον Τραπεζοῦντος, γκραβούρα ἐποχῆς.

© Ἱερὰ Μητρόπολις Δράμας
Δ/νσις: Βενιζέλου 168, Τ.Θ. 78
e-mail: imdramas@otenet.gr
Ἱστοσελίδα: www.imdramas.gr
Ἔκδοσις Α΄ 2020
ISBN 978-960-9623-06-3

Περιεχόμενα

Πρόλογος τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Δράμας	
κ. Παύλου	11
1. Ἐκδοθέντα ἔργα	19
2. Κατάλογος ἔργων	21
Εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα τοῦ κ. Κων. Δάλκου	33

Α΄.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΜΥΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΣ

1. Περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας	43
2. Ἐκθεσις τοῦ προβλήματος	50
3. Ἀπάντηση ξεχωριστὰ σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ἀντιτιθέμενες στὸ πολυσχιδὲς αὐτὸ πρόβλημα ἀπόψεις	58
4. Ποιὲς εἶναι οἱ προϋποθέσεις	58
5. Σαφέστερη ἐξέταση τοῦ ἀντικειμένου τῆς θεοσοφίας μας καὶ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ τρόπου μέ τὸν ὅποιον αὐτὲς ἐφαρμόζονται	70
6. Περὶ τοῦ ὅτι ὀρθῶς καὶ εὐσεβῶς χρησιμοποιεῖται προκειμένου περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας ἡ λέξις «μετουσίωσις», ὅπως καὶ ἡ λέξις «μεταβολή», καὶ κατὰ τί διαφέρει ἡ μετουσίωσις τῆς μεταβολῆς	76
7. Περὶ τοῦ πόσα καὶ ποῖα ἄτοπα συνεπάγεται ἡ ἄρνησις τῆς μετουσιώσεως γιὰ ὅσους τὴν ἀρνοῦνται	84
8. Περὶ τοῦ ὅτι εἶναι διαφορετικὸς αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς μεταβολῆς ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ παρατηρεῖται στὰ φυσικὰ σώματα	88
9. Περὶ τοῦ ὅτι δὲν ἀποβάλλονται τὰ δύο συστατικὰ τῆς φύσεως τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἀλλὰ μεταβάλλονται καὶ τὰ δύο σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ ..	90

10. Περὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον μεταβάλλονται ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ	92
11. Περὶ τοῦ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ἄρτος καὶ ὁ ἴδιος ὁ οἶνος μεταβάλλονται σὲ πραγματικὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν οὐσία τῶν μόνον καὶ ὄχι κατὰ τὶς φυσικὲς τῶν ιδιότητες	98
12. Οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους, ὅπως ἐλέγχθη, ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μεταβάλλονται κατὰ τὴν οὐσία τῶν μόνον καὶ ὄχι κατὰ τὰ ιδιώματά των	104
13. Ἀπορία	114
14. Ἀπάντηση	114
15. Περὶ τοῦ τί εἶναι αὐτὸ ποὺ μεταλαμβάνουμε	148
16. Ἀπορίες	156
17. Ἀπαντήσεις	156
α'. Πῶς ἡ θυσία εἶναι γενικῶς μία καὶ ὄχι πολλές	156
β'. Περὶ τοῦ πῶς τὰ ὄντως πολλὰ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ὄντως ἓνα	160
γ'. Περὶ τοῦ πῶς καὶ μετὰ τὴν θυσία, ἐνῶ εἶναι ἓνα, καὶ πάλιν εἶναι πολλὰ	162
δ'. Περὶ τοῦ πῶς, ἐνῶ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου εὐρίσκεται στοὺς οὐρανοὺς, αὐτὰ ποὺ ἔχουν μεταβληθῆ στοῦ ἴδιο ἐκεῖνο σῶμα εὐρίσκονται ἐδῶ πλησίον μας	164
18. Περὶ τοῦ ποῖα εἶναι τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ ἁγίου ἄρτου	182
19. Περὶ τοῦ τί συνετέλεσε ὥστε κάποιοι νὰ πιστεύουν τὰ ἀντίθετα πρὸς ὅσα ἔχουν λεχθῆ	204
20. Περὶ τοῦ γιατί τοποθετεῖται τὸ ποτήριον ἀριστερὰ τοῦ ἁγίου ἄρτου, μολονότι ἐλογχίσθη ἡ δεξιὰ πλευρά . .	212
21. Περὶ τοῦ πῶς σὲ κάθε τμῆμα τοῦ ἄρτου διατηρεῖται ἀκέραιο καὶ τέλειο τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ	216
22. Περὶ τοῦ πῶς, μολονότι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου παραμένει ἀπαθές, ὑφίσταται συγχρόνως ὅλα αὐτὰ τὰ πολλὰ παθήματα καὶ διὰ τῶν ὀδόντων καταναλώνεται	216

23. Περὶ τοῦ κατὰ τί διαφέρει ὁ ἀγιαζόμενος ἄρτος ἀπὸ τὸ πρωτότυπο σῶμα τοῦ Χριστοῦ	220
24. Περὶ τοῦ τί γίνεται τὸ ἐντὸς ἡμῶν μεταλαμβανόμενο σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ	220
25. Περὶ τοῦ πῶς αὐτὰ ποὺ προσφέρονται σὲ διάφορους τόπους καὶ χρόνους εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ μὲ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ μεταξύ τους	224
26. Περὶ τοῦ ὅτι δὲν πρέπει νὰ πολυπραγμονοῦμε μὲ τὰ θεῖα ἢ πῶς πρέπει νὰ ἀποδεχόμαστε τὰ δόγματα τῆς ὀρθῆς πίστεως	226
27. Ἐπιλεγόμενα	236

Β΄.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΟΝ

1. Κείμενο - Μετάφραση	253
----------------------------------	-----

Γ΄.

ΕΝΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΔΟΣΙΘΕΟΥ ΚΑΙ ΑΠΑΝΤΗΣΗ

1. Ἐνσταση	267
2. Ἀπάντηση	272

Δ΄.

ΕΡΩΤΗΣΗ ΤΟΥ ΔΟΣΙΘΕΟΥ ΚΑΙ ΑΠΑΝΤΗΣΗ

1. Ἐρώτηση	311
2. Ἀπάντηση	314

Ἀφιέρωσις:

*Στὴν Ἱερὰ Μνήμη
τῶν ἀοιδίμων Διδασκάλων
τοῦ Ἑλληνικοῦ Φροντιστηρίου Τραπεζοῦντος*

ΣΕΒΑΣΤΟΣ ΚΥΜΙΝΗΤΗΣ Ο ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΣ

(1630-1702)

ΙΔΡΥΤΗΣ ΤΟΥ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟΥ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ

ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

ΤΗΣ ΑΥΘΕΝΤΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙΟΥ

Ἐνθάδε κείται πρεσβύτου σοφοῦ δέμας
κλήσιν Σεβαστοῦ καὶ γένος Κυμινήτου,
πατρὶς Τραπεζοῦς, ᾧ περ ἦν κλεινὴ πόλις.
Ἄλλ' ὧ μαθητῶν πληθὺς, ὡς εὐγνωμόνας,
οἷς αὐτὸς ἐξέδωκε παιδείας λόγους,
Διδασκάλῳ σπείσατε δάκρυ κειμένῳ.
Σβέσθη σοφῶν γὰρ λύχνος ἐκ μέσου μετῶν,
καὶ Χριστὸν αἰτήσασθε τῶν πόνων γέρας
αὐτῷ παρασχεῖν τῆν ἄνω κληρουχίαν.

Ἔτει 1702 Σεπτεμβρίου 6 ἡμέρα Κυριακῆ¹

Τό ἀνωτέρω ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα κοσμοῦσε τόν τάφο τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου τοῦ Γένους Σεβαστοῦ τοῦ Κυμινήτου, πού ἐκοιμήθη στό Βουκουρέστι καί ἐτάφη στό κοιμητήριο τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα. Ἡ ἐπιτύμβια πλάκα μετά τήν καταστροφή τῆς Μονῆς ἀπό τοὺς κομμουνιστές βρῖσκε-

1. Περικλέους Τριανταφυλλίδου, *Ἡ ἐν Πόντῳ Ἑλληνικὴ φυλὴ, ἥτοι τὰ Ποντικά*. Ἐν Ἀθήναις 1866, Β' ἐκδ. οἶκος Ἀφῶν Κυριακίδη, Θεσ/νίκη 1993, σ. 189.

ται στό Μουσεῖο Brâncoveanu στή Μογοσοαία, κοντά στό Βουκουρέστι.

Ὁ πολυγραφότατος καί περιφανέστατος τοῦ 17ου αἰῶνα Τραπεζούντιος λόγιος γεννήθηκε τό 1630 στό ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχον ἀνατολικά τῆς Τραπεζοῦντος χωριό Κύμινα ἢ Χότση, ἀπό τό ὁποῖο καί ἡ ἐπωνυμία Κυμινήτης. Τά πρῶτα γράμματα διδάχθηκε στήν Τραπεζοῦντα. Στή συνέχεια φοίτησε στή Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου εἶχε διδασκάλους τόν Ἰωάννη Καρσοφύλλη τόν Βυζάντιο καί τόν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο, τοῦ ὁποῖου καί ὑπῆρξε διάδοχος τό 1671 στή σχολαρχία τῆς πατριαρχικῆς σχολῆς. Συνδέθηκε μάλιστα μαζί του μέ στενή φιλία, ὅπως φαίνεται ἀπό τήν ἀλληλογραφία τοῦ Μαυροκορδάτου, στήν ὁποία καταδεικνύεται ἡ μεγάλη ὑπόληψη καί ἀγάπη πρὸς τόν Τραπεζούντιο λόγιο, μαθητή καί διάδοχό του².

Ἡ σχολαρχία τοῦ Σεβαστοῦ Κυμινήτου διήρκεσε μέχρι τοῦ ἔτους 1682, ὅποτε λόγω ραδιουργιῶν καί ἄλλων ἀναστατώσεων παραιτήθηκε.

Ἐνῶ προσκλήθηκε ἀπό τόν μαθητή του ἱεροδιάκονο Τιμόθεο, στή Ρωσία, γιά νά διδάξει στήν ἐλληνική σχολή πού ἴδρυσε στή Μόσχα ὁ πατριάρχης Νίκων γιά τήν καταπολέμηση «τῶν διά τήν ἀμάθειαν ἀναθρωσκουσῶν κατά τήν ἀρκτῶν ταύτην χώραν αἰρέσεων», προτίμησε νά συνδράμει τή γενέθλια πόλη, τήν Τραπεζοῦντα, καμφθεῖς ἀπό τίς παρακλήσεις τῶν συμπατριωτῶν του.

Ἐπιτακτική πρόβαλλε ἡ ἀνάγκη νά τεθεῖ ἐπικεφαλῆς τοῦ ἀγῶνα γιά τήν καταπολέμηση τῆς λατινικῆς προπαγάνδας πού

2. Ἐπαμεινώνδα Θ. Κυριακίδου, *Βιογραφίαι τῶν ἐκ Τραπεζοῦντος καί τῆς περὶ αὐτὴν χώρας ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρις ἡμῶν ἀκμασάντων λογίων*. Ἐν Ἀθήναις 1897, Β΄ Ἰνφογνώμων, Ἀθήνα 2015, σ. 62-63.

ένέσκηψε στήν Τραπεζοῦντα. Οἱ προβατόσχημοι παπικοί λύκοι, οἱ Ἰησοῦίτες, ἐκμεταλλεύομενοι τά δεινά τοῦ Γένους, ὑπό τό πρόσχημα τῆς παραμυθίας καί προστασίας τῶν χειμαζομένων χριστιανῶν, παρουσιάσθηκαν ὡς συμπαραστάτες τῶν διωκομένων, ἐνῶ στήν πραγματικότητα ἦσαν σοπορεῖς ζιζανίων καί προπαγανδιστές τῆς λοιμικῆς τοῦ παπισμοῦ.

Σταθμός γιά τά ἑλληνικά γράμματα στήν πάλαι ποτέ περιλάλητη πρωτεύουσα τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, τήν Τραπεζοῦντα, ἦταν τό ἔτος 1682, ἡ ἴδρυση ἀπό τόν Κυμινῆτη τοῦ περιωνύμου Φροντιστηρίου. Ἐρχόμενος στήν Τραπεζοῦντα ὀργάνωσε, συστηματοποίησε τήν ἑλληνική παιδεία καί παράλληλα ματαίωσε τή λατινική προπαγάνδα τεθεῖς σημαιοφόρος τοῦ πνευματικοῦ ἀγῶνα ὡς σχολάρχης τοῦ Φροντιστηρίου ἀπό τό ἔτος 1683 ἕως τό 1689. Κυριολεκτικά μάτωσε γιά τήν ἴδρυση, λειτουργία καί στερέωση τοῦ Φροντιστηρίου. Ἀπό τόν φίλο καί ὑποστηρικτή του λόγιο μητροπολίτη Ἀδριανουπόλεως Νεόφυτο ζητᾶ τήν ἀποστολή βιβλίων: «...Ἐάν δέ που καί τινες τῶν χρησίμων βιβλίων ὀθεπόθεν λαβόντες πρός ἡμᾶς ἐκπέμψητε διά χειρός τοῦ αὐταδέλφου ἡμῶν Ἐλευθερίου, παρ' οὗ καί τήν τιμήν αὐτῶν λήψεσθε. Δεόμεθα μέν πολλῶν καί ἄλλων, τό δέ γε νῦν ἔχον, ἐάν που τύχητε Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου μετά σχολίων, τῶν τε νομίμων τοῦ νέου τύπου, πρός δέ καί τῶν πρακτικῶν τῶν ἁγίων συνόδων, τῶν τοιούτων καί πάνυ τήν κτῆσιν ἐπιποθοῦμεν».

Τό 1688 ζητᾶ τή μεσολάβηση τοῦ Ἀγιοταφίτου Χρυσάνθου Νοταρᾶ, μαθητοῦ του, μετέπειτα πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ὥστε νά ἐνισχύσει οἰκονομικά τό Φροντιστήριό ὁ ἡγεμόνας Σερμπάν Καντακουζηνός. Γιά τή μετάβαση τοῦ Κυμινῆτου στήν Τραπεζοῦντα καί τήν ἐκεῖ ἐθνωφελῆ του δραστηριότητα μαρτυρεῖ καί ἡ ἐπιστολή τοῦ Ἱερομονάχου Ἐφραίμ τοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας κήρυκα καί δεκάρχου, μέ ἡμερομη-

νία 1683, πού διασώθηκε στὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Σουμελᾶ, καί ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Τῷ σοφωτάτῳ καί λογιωτάτῳ Κυρίῳ Κυρίῳ Σεβαστῷ
πρώην ἀρχιγυμνασιάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως,
εὖ πράττειν.

Οὐκ ἐλύθη, ὦ τάν, τῆς ἀγάπης ὁ σύνδεσμος, ἀλλὰ μᾶλλον συνέχεται τῷ συνδέσμῳ τῆς θείας χάριτος· ὁμωνυμεῖ γάρ τοῖς θείοις, καί ὁμωνυμοῦσα κοινωνεῖ τοῦ ἀπείρου κατ' ἕκτασιν, καί μάρτυς ὁ ἐκ Σταγείρων. Καί εἰ κατὰ τό ποσόν διέστηκε, πολλῷ δὲ μᾶλλον κατὰ τό ποιόν συνομιλοῦμεν· πτεροῦται γάρ ὁ ἔρωσ διαβαίνων οἴδματα πόντου, καί τὰς τούτου πυνθά- νεται νηρηΐδας: Πῆ τὴν καλιάν ὁ παῖς τῆς Καλλιόπης καί τῆς σεβασμιότητος ἐπήξατο; Ἐν τῇ περιφήμῳ τῆς Τραπεζοῦντος πόλει καί πατρίδι φίλη! Οὐδέν γάρ ἡδύτερον ὁ ἀοιδὸς ἀπε- φθέγγετο· τράπεζα γάρ ἢ Τραπεζοῦς, ὡς ποτε τῶν Ἀθηναίων γε- γονε (κατὰ χρησμόν τῆς Πειθοῦς εἰρομένης πρόπαλαι)· ἐξ αὐτῆς γάρ ἅπαντες κόρον τῆς παιδείας ἐλάμβανον. Κορέσθη- τι, Τραπεζοῦς, καί μᾶλλον τῆς Βυζαντίδος κόμπαζε· αὐτὴ μὲν ἀπέβαλε, σύ δὲ χαρμοσύνως ἀπολάμβανε. Καί ταῦτα μὲν οὕτως· σύ δέ, σοφῶν ἄριστε, μὴ ἐπιλάθου ἡμῶν, ἀλλὰ τῇ σο- φωτάτῃ ἐπιστολῇ παῖε τὰς ἀκάνθας τῆς λήθης, ἵνα τῆς μνήμης ἐκφύωνται ῥόδαμνοι, καί ἔρρωσο, φίλων ἄριστε.

Ἀπὸ τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων ἀχγ' Ἀνθεστηριῶνος ὀγδόῃ φθίνοντος. Ὁ σὸς κατὰ πάντα Ἐφραῖμ ἱερομόναχος καί τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας εὐαγγελικὸς κῆρυξ ὁ Δέκαρχος»³.

Ἡ παραπάνω ἐπιστολὴ καταρρίπτει τὴν ἐσφαλμένη ἄποψη Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου, τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ καί ὁ

3. Περικλέους Τριανταφυλλίδου, *Οἱ Φυγάδες. Δράμα εἰς μέρη πέντε μετὰ μακρῶν προλεγομένων περὶ Πόντου*. Ἐν Ἀθήναις 1870. Β' ἐκδ. οἴκος Ἀφῶν Κυριακίδη, Θεσ/νίκη 2008, σ. 118-119.

Κ. Σάθας, ὅτι ὁ Κυμινήτης ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη πῆγε στό Βουκουρέστι «προελόμενος ἀναμφιβόλως τὰ ἀπὸ τῆς αὐθεντικῆς μεγαλοδωρίας δίδακτρα ἢ τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ τοῦ τῆς ἐκ Μαρμάρων ἐκκλησίας ἐμβατικίου γλίσχρα κατ' ἔτος διακόσια γρόσια»⁴.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἐνδιαφερόμενος γιὰ τὰ τῆς πατρίδος του καὶ πληροφορούμενος ἀπὸ τοὺς ἀποδημοῦντες στὴν Κωνσταντινούπολη συμπατριῶτες του τὴν ζοφερὴ κατάστασι τῆς ἐκπαιδεύσεως στὴ γενέτειρά του, τὴν ὁποία ἐπιδείνωσε ἡ ἄφιξι Ἰησοῦιτῶν μοναχῶν, ἐγκατέλειψε τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ πῆγε στὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ πυρός πρὸς ἀπόκρουσι τῶν ἀποστόλων τοῦ παπισμοῦ, ἀναλαμβάνοντας τὴν καθηγεσία μὲ εὐτελεστάτο βεβαίως μισθό⁵.

Ὁ ζηλωτὴς τῶν πατρικῶν παραδόσεων διδάσκαλος δὲν διέφυγε τὴ μῆνι τῶν μηχανορράφων μοναχῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπιχείρησαν νὰ τὸν τυφλώσουν μὲ τὴ χρῆσι καυστικῶν κατόπτρων. Γλύτωσε τὴν τύφλωσι κατανοήσας τὴν ἀπόπειρα ἐγκαίρως. Οἱ πολέμοί του παραδεχόμενοι τὴν ἦττα τοὺς ἐγκατέλειπαν τοὺς Ἕλληνες καὶ στράφηκαν πρὸς τοὺς Ἀρμενίους καὶ προσηλύτισαν τρεῖς, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν οἱ γενάρχεις τῶν

4. Ἐπαμεινώνδα Θ. Κυριακίδου, *Βιογραφία...*, ὀ.π., σ. 63. Κωνσταντῖος Α' (1770-1859) ἀπὸ Σιναίου Οἰκουμηνικός Πατριάρχης (1830-1834), λόγιος, πρῶος τὸ ἦθος, χαριέστατος καὶ ἀγαπώμενος ἀπὸ τὸν λαό. Ἀπεβίωσε στὴ νῆσο Ἀντιγόνη πλήρης ἡμερῶν στίς 6 Ἰανουαρίου τοῦ 1859. Ἐνταφιάσθηκε στὴ Ζωοδόχο Πηγὴ Μπαλουκλῆ, καὶ τὸ 1865 τὰ ὀστᾶ του μετακομίσθηκαν στὴν Ἱερά Μονὴ Σινᾶ. Ἀπὸ τὰ συγγράμματά του ξεχωρίζουν ἡ ἀρχαιολογία τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ἡ τοπογραφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

5. Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Χρυσάνθου, «Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος». *Ἀρχεῖον Πόντου*, τόμοι 4^{ος}-5^{ος}. Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν. Ἀθήναι 1933, Β' 1993, Γ' 2007, σ. 727-728.

ἀρμενοκαθολικῶν τῆς Τραπεζοῦντος⁶. Συνήθιζε νά περιέρχεται τήν πόλη παρακολουθώντας ἄν οἱ λατίνοι συνεχίζουν τήν ἀλίευση ἀδυνάμων καί ἀδαῶν πολιτῶν. Σέ κάποια ἀπ' αὐτές ὑπῆρξε αὐτόπτης ἐνός σοβαροῦ συμβάντος. Εἶδε στόν δρόμο ἕναν πελώριο καί πάνοπλο γενίτσαρο νά ἐπιπλήττει κάποιον ἱερέα. Δέν πέρασαν λίγα λεπτά ἀπό τήν ἀπομάκρυνση τοῦ γενιτσάρου, καί ὁ Κυμινήτης ρωτοῦσε μέ ἐνδιαφέρον γιά τή μεταξῦ των στιχομυθία. Ὁ ἱερέας τοῦ εἶπε ὅτι ὄχι μόνο δέν τόν κακοποίησε, ἀλλά τοῦ ἔδωσε χρυσᾶ νομίσματα γιά νά τελέσει μνημόσυνο ὑπέρ τῶν ἀποθανόντων χριστιανῶν γονέων του. Μέ θαυμασμό ὁ Σεβαστός ἀναφώνησε: «ὁ γεννήσας υἱόν οὐκ ἀπέθανε»· καί παρότι παρήλιξ ἀποφάσισε νά νυμφευθεῖ. Ἡ σύζυγός του, ἀπό οἰκογένεια ἀστῶν τῆς Τραπεζοῦντος, ἀπέκτησε θυγατέρα, ἀπό τήν ὁποία κατάγεται ὁ οἶκος τῶν Σεβαστοπούλων τῆς Τραπεζοῦντος⁷. Ἐγγονός του ἦταν ὁ λόγιος ἱερομόναχος Ἰγνατίος Βαζελιώτης.

Μετά τήν ἴδρυση τοῦ Φροντιστηρίου καί τήν ἐκδίωξη τῶν Ἰησουϊτῶν ὁ Κυμινήτης προσκλήθηκε ὡς σχολάρχης στό Βουκουρέστι. Μέ τήν εὐνοια καί προστασία τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας προήγαγε τό λειτουργοῦν Ἑλληνικό Σχολεῖο στή Μονή τοῦ ἁγίου Σάββα σέ Αὐθεντική Ἀκαδημία, τήν ὁποία διηύθυνε καί δίδαξε σ' αὐτήν γιά μία δωδεκαετία.

Κατά τούς χρόνους τῆς σχολαρχίας του συνέταξε καί ἐξεφώνησε πανηγυρικούς λόγους σέ ἐπίσημες ἐορτές ἐνώπιον τῶν ἡγεμόνων Σερπάνου Καντακουζηνοῦ καί Κωνσταντίνου Βασσαράβα.

6. Περικλέους Τριανταφυλλίδου, *Οἱ Φυγάδες*, ὁ.π., σ. 119-120.

7. Ἐπαμεινῶνδα Θ. Κυριακίδου, *Βιογραφίαι*, ὁ.π., σ. 69, καί Γεωργίου Κανδηλάπτου Κάνεως, *Πονηκά Ἱστορικά Ἀνάλεκτα*. Ἐν Ἀλεξανδρουπόλεϊ 1925, Β' ἐκδ. οἴκος Ἀφῶν Κυριακίδη, Θεσ/νίκη 2000, σ. 34.

Κατά γενική ὁμολογία ὅσων ἀσχολήθηκαν με τήν πνευματική ἀναγέννηση τοῦ εὐγενοῦς Ρουμανικοῦ λαοῦ κατά τά ἔτη 1644-1821, αὐτή ὀφείλεται στούς ἡγέτες τῆς Αὐθεντικῆς Ἀκαδημίας καί εἰδικά στόν Σεβαστό Κυμινήτη, οἱ ὅποιοι συνέβαλαν στή συντελεσθεῖσα «θρησκευτική, ἠθική, γλωσσική, ἔθνική καί πολιτική ἀναγέννηση»⁸.

Ὁ Σεβαστός ἐκοιμήθη στό Βουκουρέστι στίς 6 Σεπτεμβρίου τοῦ 1702, ἡμέρα Κυριακή. Μέ ἐπιστολή πού ἐστάλη ἀπό τό Βουκουρέστι πρός τόν Τραπεζοῦντος Νεκτάριο μέ ἡμερομηνία 17 Σεπτεμβρίου 1702 διαβιβάζεται ἡ τελευταία θέλησή του. Στήν ἐπιστολή πού δημοσίευσε ὁ Κεραμεύς Παπαδόπουλος ἀναφέρονται καί τά ἐξῆς: «Ἀσθενήσας ὁ Σεβαστός ἡμέρας 15 μετέστη τῶν προσκαίρων βῆ τοῦ Σεπτεμβρίου καί ἐνεταφιάσθη παρόντων ἀρχιερέων, ἱερέων, ἱερομονάχων καί κοσμικῶν, κάμνοντας πρότερον εὐχέλαιον καί ἐξομολογηθεῖς καί μεταλαβῶν». Ἀποκαλεῖται στήν ἐπιστολή ὡς: «ἡ πανσοφωτάτη μέλισσα, ἡ καλλικέλαδος γλῶσσα καί ἡ πηγῆ ἀνεξάντλητος, ὁ τῆς εὐσεβείας ὑπέρμαχος καί τῆς ἀσεβείας ἀντίπαλος, τό καύχημα τοῦ γένους τῶν χριστιανῶν, ὁ σοφώτατος καθηγμένων καί διδάσκαλος»⁹.

Τό ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα ὁ ἀπό Σιναίου Κωνστάντιος Α΄ τό ἀποδίδει στόν φίλο τοῦ Σεβαστοῦ Ἰωάννη Κομνηνό, ἐνῶ ἄλλοι στόν Λάζαρο Σκρίβα.

Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ὁ ἐξ ἀπορρήτων, πολλές φορές ἐπαινεῖ τόν Σεβαστό ὅτι «τῇ σπουδῇ ἐγένετο χρηστός καί τούς πλησίον χρηστοποιεῖ, ὅτι ἐν τοῖς γράμμασιν αὐτοῦ πᾶσαν ὄχθην ὑπερηκοντικῶς φιλοσόφου καί θεολόγου θιάσου

8. Χρυσάνθου, «Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος», ὀ.π., σ. 729.

9. Ὅ.π., σ. 730.

μυρία ἄττα ρεῖθρα πεπλουτηκῶς ἀκοήν τε καί ψυχὴν ἐπεκλύζετο»¹⁰.

Καί ὁ Γεώργιος Ποστέλνικος ὁ Καστριώτης στήν ἐκδοσὴ τῆς Δογματικῆς τοῦ Σεβαστοῦ, πού πραγματοποιοῖσε μέ δική του δαπάνη στό Βουκουρέστι τό ἔτος 1703 «πρός τό παρέχεσθαι δωρεάν τοῖς ὀρθοδόξοις», πλέκει τό ἐγκώμιο τοῦ συγγραφέα: «Κατά τούτους τούς καιρούς ὁ ἐν μακαρία τῇ λήξει σοφώτατος διδάσκαλος κύριος Σεβαστός Κυμινήτης Τραπεζουντίος, οὔτινος τήν σεμνότητα τῶν ἡθῶν, τήν περί τήν ὀρθοδόξίαν ὀρθότητα, τήν περί τήν σπουδὴν συνεχῆ μελέτην γινώσκουσιν ὅσοι ἐκείνου ἀκροαταί καί γνώριμοι γεγονάσι, καί τά ἐκείνου συγγράμματα τόσον τά πρό ὀλίγου καιροῦ τύποις ἐκδοθέντα, ὅσον καί ἔτι ἀνέκδοτα· ὅστις συνεγράψατο καί τήν παροῦσαν βίβλον διά μαρτυριῶν ἱερῶν καί λόγων ἰσχυρῶν»¹¹.

Ὁ μέγας αὐτός λόγιος καί διδάσκαλος κατέλιπε γιά τά δεδομένα τῆς ἐποχῆς του πολλά καί σπουδαῖα συγγράμματα. Γιά τό ἔργο τοῦ Σεβαστοῦ ἔγραψαν ὁ Κ. Σάθας στή «Νεοελληνική Φιλολογία», ὁ Ἄλ. Ἐλλάδιος, ὁ Γ. Ζαβίρας στό «Ἑλληνικό Θέατρο», ὁ Μανουήλ Γεδεών στό «Χρονικά Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας», ὁ Σ. Οἰκονόμου στόν 22ο τόμο, φύλλο 518 τῆς «Πανδώρας», καί ὁ Γ. Βενδότης στόν 4ο τόμο τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Μελετίου». Ὁ Ἐπαμεινώνδας Κυριακίδης ἀσχολήθηκε συστηματικώτερα καί συνέταξε κατάλογο-ὄχι πλήρη- τῶν ἔργων του. Ἀπό τούς συγχρόνους εἶναι οἱ Ἰωάννα Κόλια, Μαρίνα Μήτσογλου καί ὁ Χαρίτων Καρανάσιος.

10. Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου Ἱατροφιλοσόφου, τοῦ ἐξ ἀπορρήτων (1636-1708), *Ἐπιστολάριον τοῦ 1804*, σ. 153, 191, 218 καί Χρυσάνθου, «Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος», ὁ.π., σ. 731.

11. Ἐπαμεινώνδα Θ. Κυριακίδου, *Βιογραφία*, ὁ.π., σ. 69.

ΕΚΔΟΘΕΝΤΑ ΕΡΓΑ

1) «Εορτολόγιον ἐν ᾧ περί τινων ζητημάτων προλαμβανομένων, περί ἀκριβοῦς χρονολογίας, περί πασῶν τῶν ἐορτῶν καί τῆς αὐτῶν θεωρίας... ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου τῆς αὐτῆς Οὐγγροβλαχίας κυρίου κυρίου Θεοδοσίου καί νῦν πρῶτον τυπωθέν παρά Ἀνθίμῳ ἱερομονάχῳ τυπογράφῳ τῷ ἐξ Ἰβηρίας· διορθωθέν δέ παρά τοῦ σπουδαιοτάτου ἐν ἱερομονάχοις Ἰγνατίου τοῦ Φυτιάνου ἐν τῇ μονῇ Συναγώβου, 1701 μηνί Ἰουνίῳ».

2) «Δογματική Διδασκαλία τῆς ἀγιωτάτης ἀνατολικῆς καί καθολικῆς Ἐκκλησίας περιέχουσα κατ' ἐξᾶίρετον λόγον τρία· πρῶτον πότε μεταβάλλονται τά ἅγια εἰς σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ· δεύτερον ὅτι ἡ Θεοτόκος ὑπέκειτο τῷ προπατορικῷ ἁμαρτήματι· καί τρίτον ὅτι αἱ μερίδες οὐ μεταβάλλονται εἰς σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ... καί νῦν τό πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα ἀναλώμασι τοῦ εὐγενεστάτου καί λογιωτάτου ἄρχοντος Ποστελνίκου κυρίου Γεωργίου τοῦ Καστριώτου· πρός τό παρέχεσθαι δωρεάν τοῖς ὀρθοδόξοις· ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Οὐγγροβλαχίας ἔτει ἀπό θεογονίας 1703, κατά μῆνα Σεπτέμβριον».

Ἡ Δογματική ἔχει δύο ἀφιέρωσεις. Σέ ὀρισμένα ἀντίτυπα ἡ ἀφιέρωση ἀναφέρει: «...ἀφιερωθεῖσα τῷ Θεοστέπῳ ὀρθοδοξοτάτῳ καί μεγίστῳ βασιλεῖ Πέτρῳ Ἀλεξιάδῃ καί αὐτοκράτορι πάσης μεγάλης καί μικρᾶς Ρωσσίας...», καί σέ ὀρισμένα: «...τῷ μακαριωτάτῳ καί σοφωτάτῳ δεσπότη κυρίῳ κυρίῳ Δοσιθέῳ πατριάρχῃ τῆς ἀγίας πόλεως Ἰερουσαλήμ καί πάσης Παλαιστίνης, ἡγεμονεύοντος τοῦ ὑψηλοτάτου αὐθέντου κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Βασσαράβα Βοεβόνδα, πάσης Οὐγγροβλαχίας...».

3) Ἐπιγράμματα στόν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Κωνσταντῖνο Βασσαράβα πού προτάσσονται στήν ἔκδοση τῆς Ὁμολογίας τοῦ Πέτρου Μογίλα τοῦ 1699.

4) Δύο ἐπιστολές πρός τόν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο, τόν ἐξ ἀπορρήτων. πού δημοσίευσε ὁ Μανουήλ Γεδεών στήν «Πρωΐα», τεῦχος β', σελ. 5-7 καί 13.

5) Ἐπιστολή «Περί μετουσιώσεως ἐν τῇ Θεῖα Εὐχαριστίᾳ», «Χρυσάνθω τῷ ἱερολογιωτάτῳ, ἀγκινουστάτῳ καί κατά πάντα μοι ἐν Χριστῷ ἐρασιμωτάτῳ ἀρχιδιακόνῳ τοῦ μακαριωτάτου ἡμῶν ἀθθεντός καί δεσπότης κυρίου κυρίου Δοσιθέου, πᾶν ἐν Χριστῷ καταθύμιον».

Τήν ἐπιστολή ἀπέστειλε ὁ Ἀρχιάλου Βασίλειος στίς 5 Αὐγούστου 1881 πρός δημοσίευση στήν «Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια» Κωνσταντινουπόλεως, καί δημοσιεύθηκε στίς 26 Αὐγούστου 1881 στό τεῦχος ΙΔ' σ. 243-246, καί τό δεύτερο μέρος στίς 2 Σεπτεμβρίου στό τεῦχος ΙΕ' σ. 253-255.

Γιά τά ὑπόλοιπα ἔργα του παραθέτουμε τόν κατάλογο τῆς Μαρίνας Μήτσογλου¹² σέ ἑξι κατηγορίες κατά τή διαίρεση τοῦ Τάσου Γριτσόπουλου. Ἡ διδακτορική διατριβή τοῦ Χαρίτωνα Καρανάσιου, ἐάν μεταφρασθεῖ στήν Ἑλληνική γλῶσσα, θά συνεισφέρει πολλά στά ἑλληνικά γράμματα γιά τό ἔργο τοῦ Κυμινήτη¹³.

12. Μαρίνα Μήτσογλου, *Σεβαστός Κυμινήτης. Ὁ βίος, ἡ διδασκαλία καί τό ἔργο του*. Θεσσαλονίκη 2007, σ. 19-25.

13. Charitonas Karanasios, *Sebastos Trapezuntios Kyminetes (1632-1702)*, WIESBADEN 2001.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΩΝ

Α'. Φιλολογικά

1. Ἑρμηνεία κατά παράφρασιν Πινδάρου εἰς Ὀλύμπια (1676) καὶ ἄλλων ἀρχαίων κειμένων.
2. Ἑρμηνευτικαὶ παραφράσεις κατά σύνοψιν εἰς τὰ τετράστιχα καὶ μονόστιχα τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου.
3. Παράφρασις ἐπῶν Πυθαγόρου. Οἱ πηγές λένε ὅτι διδάσκονταν τό 1690.
4. Παράφρασις ἔργων Ἡσιόδου, τό ὅποιο γράφτηκε στό Βουκουρέστι τό 1690.
5. Παράφρασις-ἑρμηνεία τοῦ Εὐριπίδειου Ὀρέστου. Γράφτηκε καί αὐτό στό Βουκουρέστι.
6. Παράφρασις-ἑρμηνεία τῆς Εὐριπίδου Ἑκάβης. Τό ἔργο αὐτό ἐκδόθηκε μαζί μέ ψυχαγωγικές σημειώσεις τό 1884 ὡς ἔργο τοῦ Λάμπρου Φωτιάδη, σύμφωνα μέ τόν Ἄθ. Παπαδόπουλο-Κεραμέα.
7. Παράφρασις καὶ σχόλια εἰς Ἐπιστολάς Συνεσίου.
8. Ἑρμηνεία παραφραστική θεωρητικῆς Γραμματικῆς τοῦ δεινοῦ Ἀπολλωνίου. ἔργο πού βρίσκουμε σέ πολλά χειρόγραφα μέ ἐνδείξεις ἑρμηνείας στή Σχολή τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
9. Παράφρασις τοῦ εἰς Ἀρκάδιον λόγου τοῦ Συνεσίου περί βασιλείας. Χρονολογεῖται τό 1675. Ὑπάρχουν καί αὐτοῦ τοῦ ἔργου πολλά χειρόγραφα.
10. Συνοπτική παράδοσις Ρητορικῆς. Πρόκειται γιά χειρόγραφο τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τῆς σχολῆς τῆς Ἀργυρούπολης.
11. Ἑρμηνεία καὶ σχόλια εἰς Ρητορικὴν Ἀριστοτέλους. Γράφτηκε στήν Τραπεζοῦντα.
12. Ἑρμηνεία εἰς τὰς πτώσεις.

13. Σύνοψις τέχνης ρητορικῆς κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν μετὰ σχολίων. Γραμμένο καὶ αὐτό στήν Τραπεζοῦντα.
14. Περί τρόπων καὶ σχημάτων γραμματικῶν καὶ ρητορικῶν σύνταγμα.
15. Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας Παιδεία βασιλική πρὸς Πορφυρογέννητον Κωνσταντῖνον, τό ὅποιο ἀποτελεῖ ἐρμηνεία σέ ἀπλῆ καὶ κοινὴ διάλεκτο τοῦ ἔργου τοῦ Θεοφυλάκτου καὶ ὑπάρχουν πολλοὶ κώδικες αὐτοῦ.
16. Παράφρασις-ἐρμηνεία τῶν κατ' ἀλφάβητον μονοστίχων ἑξαμέτρων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Πρόκειται γιὰ χειρόγραφο, αὐτόγραφο τοῦ Κυμινήτη, στό Ἁγιοταφικό μετόχι στήν Κωνσταντινούπολη.
17. Παράφρασις πολυαρίθμων ἐπιγραμμάτων Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ.
18. Παράφρασις τῶν ἐπῶν τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ.
19. Παράφρασις τοῦ δράματος «Ὁ Χριστὸς πάσχων».
20. Παράφρασις τετραστίχων Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ.
21. Παράφρασις διστίχων Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ.
22. Παράφρασις καὶ ἐρμηνεία τοῦ Α' βιβλίου τῆς Πλανουδείου Ἀνθολογίας ἐπιγραμμάτων. Τὴν βρίσκουμε σέ μαθητικά τετράδια, τὰ ὅποια χρησιμοποιοῦνταν στό Βουκουρέστι τό 1691.
23. Παράφρασις τῶν τριῶν πρώτων λόγων τοῦ Ἴσοκράτους (πρὸς Δημόνικον καὶ Νικοκλέα Κύπρου). Γράφτηκε ἐπίσης στήν Τραπεζοῦντα.
24. Περί προφορικοῦ λόγου. Πρόκειται γιὰ χειρόγραφο τῆς Τραπεζοῦντος.
25. Παράφρασις Νεκρικῶν διαλόγων Λουκιανοῦ.
26. Ἐκλογή Μυριοβίβλου Φωτίου κατ' ἀλφάβητον. Κώδικας καὶ αὐτός τῆς Τραπεζοῦντος.

27. Μετάφρασις χρυσοβούλλου Μονῆς Σουμελᾶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου εἰς κοινήν διάλεκτον. Βρέθηκε σέ χειρόγραφα τῆς Τραπεζοῦντος καί τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
28. Ἐγκώμιον εἰς ἐκλαμπρότατον Οὐγγροβλαχίας Κωνσταντῖνον Μπασαράμπαν, τό 1695. Ὑπάρχουν δύο κώδικες αὐτοῦ. Ἐκδόθηκε στό *Hurmuzaki Documente...*, XIII.
29. Λογύδριον ἐπί τῇ ἑτησίᾳ ἐξόδῳ τῆς ἐν Οὐγγροβλαχίᾳ περιοδείας τοῦ ἡγεμόνος Κωνσταντῖνου Βασσαράβα.
30. Ἐγκώμιον εἰς τόν Κωνσταντῖνον Βασσαράβα. Ἐκδόθηκε στό *Hurmuzaki Documente...*, XIII.
31. Ἄλλο ἓνα ἐγκώμιο εἰς τόν Βασσαράβα, τό ὅποιο ἐκδίδεται καί αὐτό ἀπό τόν Κεραμέα.
32. Ἐπιγράμματα Σεβαστοῦ διάφορα, τά ὅποια ἐπίσης ἐκδίδονται ὡς ἄνωτέρω.
33. Λόγος ἐγκωμιαστικός εἰς τόν ἡγεμόνα πάσης Οὐγγροβλαχίας Ἰωάννην Σερπάνον Καντακουζηνόν, ὁ ὁποῖος ἐκδίδεται ὡς ἄνωτέρω.

Β'. Θεολογικά

1. Παράφρασις τοῦ ἔργου Ὑποθήκαι παρθένοις Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Τό βρίσκουμε σέ διάφορα χειρόγραφα.
2. Παράφρασις ἀνεπίγραφος καί ἐρμηνεῖα τῶν ἀπορρήτων ἢ τοῦ Περί ἀρχῶν λόγου τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ. Γράφτηκε στό Βουκουρέστι τό 1691.
3. Βίος Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, ὁ ὁποῖος γράφτηκε στήν Κωνσταντινούπολη τό 1674, ἐνῶ βρίσκεται στόν κώδικα 41 τῆς Ἑλληνικῆς σχολῆς τῆς Ἀργυρούπολης.
4. Παράφρασις εἰς τό Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ «νίκη μὲν δή σοῖο».

5. Παράφρασις θρήνου Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ περί τῶν τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς παθῶν. Τό βρίσκουμε σέ χειρόγραφο τοῦ Μετοχίου τοῦ Ἁγίου Τάφου, ἀλλά καί σέ ἄλλα χειρόγραφα.
6. Παράφρασις τοῦ σχετλιαστικοῦ τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, εὐρισκόμενο καί αὐτό σέ χειρόγραφο τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου καί σέ ἄλλα χειρόγραφα.
7. Ἑρμηνεῖα κατὰ πεζήν φράσιν εἰς τήν κεφαλαιώδη παραίνεσιν Ἀγαπητοῦ διακόνου πρὸς τόν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανόν. χρονολογούμενη τό 1700 καί εὐρισκόμενη σέ πολλά χειρόγραφα.
8. Πίναξ ἀκριβῆς τῶν ὑποθέσεων τῆς Θείας Γραφῆς. Γράφτηκε στήν Τραπεζοῦντα.
9. Περί προνοίας λόγος. Βρίσκεται καί αὐτός στό Μετόχι τοῦ Ἁγίου Τάφου.
10. Παράφρασις ἐρμηνευτική Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ «Ἀπολογητικός τῆς εἰς Πόντον φυγῆς ἔνεκεν». Γράφτηκε στό Βουκουρέστι τό 1700.
11. «Ὅτι οἱ ἱερεῖς νά μὴν μεταλαμβάνουν κανένα ἀπό τὰς μερίδας». Πρόκειται γιά λόγο σέ Ἀθωνικό κώδικα.
12. Τίς ἡ ἀληθῆς αἰτία, ὅπου παπίσται δέν ὁμολογοῦσι τώρα τό Ἅγιον Φῶς. Βρίσκεται σέ χειρόγραφο τῆς Τραπεζοῦντος.
13. Περί τῆς καθαιρέσεως Παρθενίου τοῦ Μογιλάλου, συνταχθέν ἐξ ἐντολῆς Συνόδου ἀρχιερέων ὑπό Σεβαστοῦ καί κυρωθέν ὑπό αὐτῆς. Χρονολογεῖται τό 1671, καί τό συναντᾶμε σέ δύο χειρόγραφα.
14. Λογικός Παράδεισος ἢ ἐκλογαί ἐκ πάντων τῶν λόγων Μεγάλου Βασιλείου. Ἔργο πού χρονολογεῖται τό 1683.
15. Σύντομος θεωρία περί τῆς διαφορᾶς τῆς θείας οὐσίας καί ἐνεργείας. Συναντᾶται κι αὐτό σέ ἀρκετά χειρόγραφα.

16. Ἐνστασις Δοσιθέου εἰς τό περί τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας καί ἀπάντησις εἰς αὐτήν Σεβαστοῦ. Ἔργο καί αὐτό τό ὅποιο συναντοῦμε σέ πολλά χειρόγραφα. Ἐκδίδεται στόν παρόντα τόμον.
17. Ἐκλογαί ἐκ τῶν Θεοφάνους Νικαίας περί Θαβωρίου φωτός. Βρίσκεται σέ χειρόγραφο τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου.
18. Λύσις ἀπορίας τινός τοῦ Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, περί τῆς ἐν τῷ ι' κεφαλαίῳ τῆς Α' πρὸς Λουθηρανούς ἐπιστολῆς Ἱερεμίου Β' περί μυσταγωγίας. Τό βρίσκουμε ἐπίσης σέ χειρόγραφο τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου. Ἐκδίδεται στόν παρόντα τόμον.
19. Μέθοδος εὐρέσεως καί αἰτιολογίας τῶν ἑορτῶν τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ κατ' ἐρωταπόκρισιν. Πρόκειται γιά Ἀθωνίτικο κώδικα.
20. Περί ποιμαντικῆς. Λόγος συνταχθεῖς ἐκ προσώπου ἀρχιερέως χειροτονηθέντος ὑπό τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Διονυσίου Δ'. Τό ἔργο αὐτό βρίσκεται σέ ιδιόκτητο κώδικα τοῦ Κεραμέως.
21. Προοίμια καί παρατηρήσεις εἰς λόγους Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ. Καί αὐτό τό ἔργο συναντᾶται σέ κώδικα ιδιόκτητο τοῦ Κεραμέως.
22. Περί τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας, μακρά ἐπιστολιμαία διατριβή, ἡ ὅποια ἐκδίδεται τό πρῶτον στόν παρόντα τόμον.

Γ'. Φιλοσοφικά

1. Ψυχαγωγίαι τῆς Λογικῆς.
2. Εἰς ἅπασαν τήν τῆς Λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους μέθοδον εἰσαγωγή.
3. Σχόλια εἰς Σχόλια Τοπικά Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως.

4. Περί λογικῆς πραγματείας.
5. Περί πάθους, Ἀνδρονίκου περιπατητικοῦ.
6. Ἐκλογή ἐκ τῆς Λογικῆς Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ.
7. Σειρά τῆς τῶν θεωρουμένων ἐπὶ τῆς Φυσικῆς πραγματείας.
8. Περί τῶν ὀκτώ βιβλίων τῆς Φυσικῆς Ἀκροάσεως.
9. Ὑπόμνημα εἰς τὴν περὶ τοῦ οὐρανοῦ πραγματείαν, συνοπτικοῦ ζήτημα.
10. Ὑπόμνημα εἰς τὰ κεφάλαια 24, 25, 26 τῶν Μεταφυσικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους.
11. Σημειώσεις εἰς τὸ Ζ' τῶν Μεταφυσικῶν.
12. Ἀποσπάσματα τῶν σχολίων τοῦ Κορυδαλλέως (Α-Δ) καὶ τοῦ Μιχαήλ Ἐφεσίου εἰς τὰ Μεταφυσικά.
13. Παράφρασις εἰς Α, Β, Γ τῶν Ἠθικῶν Νικομαχείων.
14. Προλεγόμενα εἰς τὸ Περί Ψυχῆς βιβλίον.
15. Παράφρασις εἰς τὸ Περί Ψυχῆς τῶν σχολίων τοῦ Κορυδαλλέως.
16. Περί προνοίας.
17. Φιλοσοφικοὶ κανόνες-ἄτιτλο.

Δ'. Ὁμιλίαι καὶ Διδαχές

1. Λόγοι συντεθέντες ὑπὸ Σεβαστοῦ Κυμινήτου καὶ ἐκφωνηθέντες ὑπὸ μαθητῶν του. Βρέθηκαν σὲ κώδικα σεμιναρίου τοῦ Ἰασίου (κωδ. 2, 1697).
2. Ὁμιλίας διάφοροι.
3. Λόγος ρηθεὶς τὸ 1688 εἰς Ἅγιον Βασίλειον.
4. Λόγος ρηθεὶς εἰς τὸ Πάσχα.
5. Λόγος ἀνεπίγραφος πρὸς φοιτητὰς Βουκουρεστίου.
6. Λόγος εἰς τὸ «Ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός».
7. Ἐπιτετημένη διδασκαλία τῶν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Πλάτωνος δογμάτων. Βρέθηκε στὴν Τραπεζοῦντα.

8. Περί τοῦ Ἁγίου Φωτός Μεγάλου Σαββάτου, καί αὐτό στήν Τραπεζοῦντα.
9. Λόγος εἰς τό Γενέσιον τῆς Θεοτόκου.
10. Λόγος πού ἐκφωνήθηκε στή Θεοσκεπάστο τό 1688.
11. Λόγος εἰς τήν Θεοτόκον, ὁ ὁποῖος συντέθηκε στήν Τραπεζοῦντα.
12. Λόγος εἰς τό «Ἡ Γέννησίς σου, Χριστέ».
13. Λόγος εἰς τήν Περιτομήν τοῦ Χριστοῦ, τόν ὁποῖο βρίσκουμε σέ ἰδιόκτητο κώδικα τοῦ Κεραμέως.
14. Λόγος εἰς τήν Περιτομήν τοῦ Χριστοῦ, στόν ἴδιο κώδικα.
15. Λόγος εἰς τήν Ὑπαπαντήν.
16. Περί τῆς ἐν προσευχῇ προσοχῆς καί καταστάσεως.
17. Λόγος εἰς τήν Κυριακήν τῆς Τυρινῆς.
18. Λόγος εἰς τήν Κυριακήν τῆς Ὁρθοδοξίας.
19. Λόγος εἰς τήν Γ΄ Κυριακήν τῶν Νηστειῶν.
20. Λόγος εἰς τήν Δ΄ Κυριακήν τῶν Νηστειῶν.
21. Λόγος εἰς τήν Ε΄ Κυριακήν τῶν Νηστειῶν.
22. Λόγος εἰς τήν Ἔγερσιν τοῦ Λαζάρου.
23. Λόγος εἰς τήν Κυριακήν τῶν Βαΐων.
24. Λόγος εἰς τήν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ (1695), τόν ὁποῖο βρίσκουμε σέ διάφορους κώδικες.
25. Λόγος εἰς τήν Ἀνάστασιν, ἕτερος.
26. Λόγος εἰς τό Γενέσιον τοῦ Προδρόμου.
27. Λόγος εἰς τήν Ἁγίαν Μεταμόρφωσιν.
28. Λόγος εἰς τήν Περιτομήν καί Μέγαν Βασίλειον. Ἐκδίδεται κι αὐτός ἀπό τόν Κεραμέα στό Hurmuzaki Documente..., XIII, σελ. 491-508.
29. Λόγος εἰς Ὑπαπαντήν. Ἐκδίδεται ὡς ἀνωτέρω, σελ. 509-522.
30. Λόγος εἰς Ἅγιον Γεώργιον. Καί αὐτός ἐκδίδεται ὡς ἀνωτέρω, σελ. 523 κ.ἑξ.

31. Λογύδριον εἰς Α΄ Κυριακὴν Νηστειῶν, ἐκδίδεται ὡς ἀνωτέρω, σελ. 534 κ.έξ.
32. Λογύδριον εἰς Β΄ Κυριακὴν Νηστειῶν, ἐκδίδεται ὡς ἀνωτέρω, σελ. 537 κ.έξ.
33. Λογύδριον εἰς Γ΄ Κυριακὴν Νηστειῶν, ἐκδίδεται ὡς ἀνωτέρω, σελ. 540 κ.έξ.
34. Λογύδριον εἰς Δ΄ Κυριακὴν Νηστειῶν, ἐκδίδεται ὡς ἀνωτέρω, σελ. 543 κ.έξ.
35. Λογύδριον εἰς Ε΄ Κυριακὴν Νηστειῶν, ἐκδίδεται ὡς ἀνωτέρω, σελ. 547 κ.έξ.
36. Λόγος εἰς Κυριακὴν τῶν Βαΐων. Ἐκδίδεται ὡς ἀνωτέρω, σελ. 522 κ.έξ.

Ε΄. Ἠθοπλαστικά

1. Σεβαστοῦ, ἀφορμὴ λόγων ἠθικῶν. Βρέθηκε σὲ χειρόγραφο τῆς Βαζελῶνος.
2. Περί τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ στάσεως τῶν πιστῶν καὶ τῆς εἰς Θεὸν προσευχῆς, σὲ χειρόγραφο τῆς Βαζελῶνος.
3. Περί τῆς Ἁγίας Τεσσαρακοστῆς καὶ τῶν τελουμένων ἐθῶν.
4. Νουθεσία πνευματικὴ περὶ μοναδικῆς πολιτείας, εἰς ἀπλὴν φράσιν καὶ εὐληπτον. Βρέθηκε σὲ κώδικα τοῦ 1699 τοῦ Βουκουρεστίου.
5. Παραίνεσις εἰς μοναχόν ἐκπεσόντα. Βρέθηκε σὲ κώδικα τοῦ 1700.
6. Λόγος παραμυθητικός, «τῷ ἐκλαμπροτάτῳ καὶ θεοτιμῆτῳ αὐθέντῃ Κωνσταντίνῳ Μπραγκοβάνῳ διὰ τὸν θάνατον συγγενοῦς του» πού ἐκφωνήθηκε τὸ 1699.

Στ'. Ἐπιστολές

Οἱ ἐπιστολές πού συνέγραψε καί ἀπέστειλε ὁ Κυμινήτης εἶναι πολυάριθμες. Καί ἀναφέρονται στό ἔργο τοῦ Κεραμέως, καθώς καί σέ ἐκεῖνο τοῦ Γεδεών. Αναφέρουμε ἐνδεικτικά μερικές ἀπό αὐτές:

1. Δύο ἐπιστολές πρὸς τόν Ἐξ Ἀπορρήτων, οἱ ὁποῖες περιέχουν πληροφορίες γιά τήν κατάσταση τῆς Σχολῆς.
2. «Νεοφύτῳ Ἀρχιμανδρίτῃ τοῦ Παναγίου Τάφου», γιά τήν ὁποία τό μόνο πού γνωρίζουμε εἶναι ὅτι γράφτηκε στήν Τραπεζοῦντα τό 1689.
3. «Πρὸς Ἀναστάσιον τόν Γόρδιον, μαθητὴν Εὐγενίου Ἰαννουλίου τοῦ Αἰτωλοῦ», ἡ ὁποία σώζεται σέ χειρόγραφο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης.

Ὁ Χαρίτων Καρανάσιος καταγράφει 48 ἐπιστολές τοῦ Σεβαστοῦ Κυμινήτου (πρὸς Κωνσταντῖνο Βασσαράβα, Ἰωάννη Καρυοφύλλη, Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο, Δοσίθεο Ἱεροσολύμων, Χρῦσανθο Νοταρᾶ, Οἰκουμενικό Πατριάρχη Καλλίνικο Β', Νεόφυτο Ἀδριανουπόλεως, Ἀντωνάκη Σπανδωνῆ, Εὐγένιο Γιαννούλη, Ἰωάννη Κομνηνό, Νικόλαο Μαυροκορδάτο κτλ.) Ὁ ἴδιος ἐρευνητής καταγράφει 16 ἐπιστολές σταλεῖσες στόν Σεβαστό.

Ὁ Κυμινήτης μέ διαθήκη του, ὅπου ἀνέφερε τά χειρόγραφα καί τά βιβλία πού εἶχε στήν προσωπική του βιβλιοθήκη, τά δώρισε στή Μητρόπολη Τραπεζοῦντος «ἐπὶ τό μνημονεῦσθαι παρρησίᾳ ἐν πάσαις ταῖς αὐτόθι ἐκκλησίαις πρὸς ψυχικήν αὐτοῦ σωτηρίαν καί ὠφέλειαν, τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι καί ὅτι πλείστοις ἐτέροις ἐπιτιμίοις παραδούς τοὺς τολμήσοντάς ποτε σφετερίσαι τι καί ἰδιοποιῆσαι πολλά ἢ ὀλίγα ἐκ τῶν αὐτοῦ βιβλίων».

Ὅμως ὁ σύζυγος τῆς θυγατέρας του καί ἄλλοι συγγενεῖς του δέν ἐξεπλήρωσαν τή θέλησή του, καί τά ιδιοποιήθηκαν, μέ ἀποτέλεσμα ὀρισμένα ἀπό αὐτά νά βρεθοῦν στίς βιβλιοθήκες τοῦ Φροντιστηρίου Τραπεζούντος, στίς μονές Βαζελῶνος, Σουμελᾶ, Περιστερεῶτα, στό ἄγιοταφίτικο μετόχιο στήν Κωνσταντινούπολη, καί ἴσως στό Ἅγιον Ὅρος, στή Ρουμανία καί σέ ἰδιῶτες. Ἡ Ἑλληνική κοινότητα τῆς Τραπεζούντος διά τοῦ μητροπολίτου Ἀνανίου Β΄ (1736-1764) προκάλεσε τήν ἔκδοση ἀφοριστικοῦ γράμματος τό 1744 ἐπί τῆς Γ΄ πατριαρχείας Παΐσιου Β΄ (1744-1748)¹⁴. Ὅσα μετὰ τό ἀφοριστικό ἀπεδόθησαν στή Μητρόπολη, περιῆλθαν στή βιβλιοθήκη τοῦ Φροντιστηρίου Τραπεζούντος.

Ὁ Σεβαστός Κυμινήτης, ὁ θεμελιωτής καί ὀργανωτής τοῦ περιωνύμου Φροντιστηρίου τῆς Τραπεζούντος, δικαίως ἀνήκει στή χορεία τῶν Διδασκάλων τοῦ Γένους. Ἀπό τό Φροντιστήριον τῆς Τραπεζούντος προῆλθε ὀλόκληρη σειρά λογίων κληρικῶν καί λαϊκῶν, οἱ ὅποιοι μέ τή δράση καί τά συγγράμματά τους συνέβαλαν τά μέγιστα στήν ἀναγέννηση τοῦ Γένους στήν τότε ὀθωμανική αὐτοκρατορία, καί ὅσοι ἀπό αὐτούς ἐδρασαν καί δίδαξαν στή Ρουμανία ὑπῆρξαν ἀπό τούς σπουδαιότερους ἐργάτες τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ Ρουμανικοῦ Ἔθνους.

Μέ ἐπιστολή του στίς 23 Ἰανουαρίου 1717 πρὸς τόν ἱατροφιλόσοφο Γεώργιο Ὑπομενᾶ πού δίδασκε στό Βουκουρέστι, ὁ Τραπεζοῦντος Παῖσιος προσκαλῶντας τον νά ἔλθει στήν Τραπεζοῦντα καί νά ἀναλάβει τά ἡνία τοῦ Φροντιστηρίου, γράφει γιά τόν κοινό τους διδάσκαλο Σεβαστό τά ἐξῆς: «Ἐνθυμήσου τοῦ διδασκάλου σου τήν ἀμετάπτωτον διάθεσιν ὅπου εἶχεν εἰς τήν πατρίδα του, καί ἔκρινεν εὐλογον νά ἀφήσῃ μνήμην ἀθά-

14. Ἐπαμεινῶνδα Θ. Κυριακίδου, *Βιογραφίαι*, ὀ.π., σ. 69, ὅπου παρατίθεται καί τό Πατριαρχικό ἀφοριστικό γράμμα, σ. 70-72.

νατον. Καί ποία εἶναι αὐτή ἡ μνήμη; Ἡ σὴ λογιότης καὶ πάντες οἱ μετὰ σοῦ, τὰ ἀγαπημένα τέκνα του»¹⁵.

Ὁ Τάσος Γριτσόπουλος στέκεται μέ δεῖος μπροστά στό ἔργο τοῦ Κυμινήτη: «Ἡ πανεπιστημοσύνη τοῦ Σεβαστοῦ μᾶς κρατεῖ ἐκπλήκτους ἐμπρός εἰς τό πολύ καί πολύμορφον ἔργον αὐτοῦ, τό φιλολογικόν, τό φιλοσοφικόν, τό διδακτικόν καί ἐποικοδομητικόν»¹⁶.

Ὁ Σεβαστός ὁ Κυμινήτης στὰ ζοφερά χρόνια τῆς δουλείας συνέβαλε τὰ μέγιστα στή διάσωση καί διατήρηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ μέ ὄπλα ἀκαταμάχητα τήν Ὁρθόδοξη πίστη καί τήν ἑλληνική γλῶσσα, ὄπλα ἀναγκαιότατα καί γιά τήν «ἐκβαρβαρισθεῖσα» πνευματικά ἐποχή μας.

Τιμῆς ἔνεκεν, πρὸς τόν μεγάλο διδάσκαλο, γνώστη βαθύ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, τῆς Λογικῆς, τῆς Ρητορικῆς, ἀλλά καί τῆς ἀττικίζουσας ἑλληνικῆς γραμματικῆς καί ὀρθοδόξωτατο Θεολόγο, ἐκδίδουμε ἀπό τὰ κατάλοιπά του τήν ἀνέκδοτη ἐπιστολιμαία διατριβή του «Περί τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας» καί τρία ἄλλα σχετικά μέ τό πρῶτο κείμενα. Καί τὰ τέσσερα ἔρχονται στό φῶς τοῦ ἐντύπου βιβλίου γιά πρώτη φορά.

Στό ἱερό αὐτό ἔργο, δεξιός συμπαραστάτης ἦλθε ὁ λογιώτατος Κωνσταντῖνος Δάλκος, φιλόλογος καθηγητής, γνώστης ἐγκρατέστατος τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας καί χειριστῆς τοῦ καλάμου ἄριστος ποῦ ὑπηρετήσε γιά τριάντα ὀκτώ ἔτη στή Δημόσια Ἐκπαίδευση. Διετέλεσε Διευθυντής σχολικῶν μονάδων ἐπὶ εἴκοσι ἔτη καί ἀπεχώρησε ἀπό τήν ὑπηρεσία μετὰ δεκαπενταετῆ διεύθυνση τοῦ 3^{ου} Γενικοῦ Λυκείου Αἰγάλεω. Εἰς τό Ὑμνολογικό ἔργο του «Νεοπλεκῆς Ἀκάθιστος Ὑμνωδία»

15. Χρυσάνθου, «Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος», ὁ.π., σ. 584-586.

16. Τάσος Γριτσόπουλος, Πατριαρχική Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, Αθήνα 1996, τ. Α', σ. 253.

ἀφιερωμένο εἰς τὴν Παναγία Σουμελᾶ, πού ἐξέδωσε τό 1988, στό προοίμιο γράφει μεταξύ ἄλλων: «Προσεγράφη δὲ πάντα τῇ “Σουμελιώτιδι Παναγίᾳ”, τῇ παρ’ ἡμῖν οἶονεὶ πρόσφυγι, ὅτι πάντες ἔχομεν πρόσφυγα τὴν ψυχὴν, τῆς ἀρχαίας ἐκπεσόντες πατρίδος, οἱ πάλαι τῇ Ἀνατολῇ ἐνδημοῦντες καὶ νῦν προσαλγοῦντες ἐπιζέφυροι. Ἔτι δὲ τιμῆς ἔνεκα λαοῦ γενναίου ὃς βία τῆς οικείας γῆς, τῆς ἐν Πόντῳ, πρόρριζα ἐκσπασθεὶς οὐκ ἐδιψύχησε καί, βαρυπένθητος ὢν, οὐκ ἀπέρριψε τὴν ἀσπίδα οὐδ’ ἀπέλιπε τὴν ἐφέστιον παραστάτιν ἢ πλέον ἡμιολίου χλιετίας ἐστοίχησεν, ἀλλ’ ἐν κρηπῖσι καιναῖς καινὸν ἠγείρε δόμον τῇ ὄντως καινῇ γῇ ὡς ἀρχαία καὶ ἀναντιδότῳ ἐλπίδι».

Αὐτοῦ τοῦ γενναίου τμήματος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπῆρξε βλάστημα ὁ διδάσκαλος Σεβαστός ὁ Κυμινήτης, ὁ ὁποῖος ἀγωνίστηκε στὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ πυρός ἐνάντια στίς ἐπιθέσεις τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ τῶν μισσιοναρίων τοῦ Προτεσταντισμοῦ σέ χρόνους σκοτεινοῦς πικροτάτης δουλείας τοῦ Γένους.

Καί τώρα, μέ τὴν προτροπὴ μου, ἡ λογιосύνη του καταπιάστηκε μέ τὴν ἀνέκδοτη αὐτὴ ἐργασία τοῦ Κυμινήτου ὑποβληθεὶς σέ κόπο μεγάλο. Ἀπὸ τῆ θέση αὐτὴ τόν εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ εὐχομαι νά μὴν «ἐκλείψουν ἐξ Ἑλλάδος» φιλογενεῖς ἄνδρες, ἐραστες τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ παιδείας, ὅπως αὐτός.

Εὐχαριστίες ὀφείλουμε στὴν «ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΔΙΑΚΟΝΙΑ» τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, πού μέ τὰ ἔμπειρα στελέχη της ἐπιμελήθηκαν τὴν ἐκτύπωση τῆς σπουδαίας αὐτῆς ἐργασίας πρὸς κοινὴ ὠφέλεια τοῦ ἱεροῦ κλήρου καὶ τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος.

Δράμα, 6η Σεπτεμβρίου 2019

† Ο ΔΡΑΜΑΣ ΠΑΥΛΟΣ
Δρ. Θεολογίας Α.Π.Θ.

Τὰ τέσσερα κείμενα τοῦ Σεβαστοῦ Κυμινήτου ποὺ ἀκολουθοῦν ἐκδίδονται, μεταφράζονται καὶ σχολιάζονται ἐδῶ γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὴν χειρόγραφη κυκλοφορία τους.

Τὸ πρῶτο καὶ βασικὸ κείμενο εἶναι ἡ ἐπιστολιμαία διατριβὴ «Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας», ἡ ὁποία συνεργάφη καὶ ἀπευθύνεται, κατόπιν παρακλήσεώς του, στὸν Χρῦσανθο Νοταῤ, ἀνεψιὸ καὶ ἀρχιδιάκονο τότε τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων (1669-1707) Δοσιθεοῦ τοῦ Β' καὶ διαδόχου του κατόπιν στὸν πατριαρχικὸ θρόνο (1707-1731). Ὁ Χρῦσανθος ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Σεβαστοῦ στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία τῆς Κωνσταντινουπόλεως περὶ τὸ 1680¹. Σύμφωνα με ὅσα σημειώνονται στὸν ἐπίλογο τοῦ κειμένου, ἡ παρακλητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Χρυσάνθου ἐγράφη στὴν Βλαχία τὴν 12ην Ἰανουαρίου 1687, ἀπεστάλη ἀπὸ τὴν Βασιλεύουσα, καὶ ἐπεδόθη στὸν Σεβαστό, Σχολάρχη τότε τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Τραπεζοῦντος, τὴν 18η Σεπτεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους².

Τὸ κείμενο αὐτό, ὑπὸ τὴν μορφή ποὺ ἐκδίδεται ἐδῶ, ἀπεστάλη ὡς ἀπάντηση στὸν Χρῦσανθο ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα στὴν Κων/πολη τὴν 25^η Νοεμβρίου 1687. Εἶχε προηγηθῆ ἡ ἀποστολὴ, στὶς 5 Ὀκτωβρίου, πολὺ συντομώτερου κειμένου με τὸν ἴδιο περίπου πρόλογο καὶ ἐπίλογο, «Περὶ τῆς μετουσιώσεως ἐν τῇ Θεῷ Εὐχαριστία». Τὸ κείμενο αὐτὸ ἐδημοσιεύθη

1. Γενικῶς περὶ τοῦ Χρυσάνθου βλ. Πηνελόπη Στάθη, *Χρῦσανθος Νοταῤ, Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, Πρόδρομος τοῦ Ν.Ε. Διαφωτισμοῦ*, Ἀθήνα 1995.

2. Βλ. σχετικῶς τὴν σημ. 219.

σὲ δύο φύλλα (τ. ΙΔ', 26/8/1881 καὶ ΙΕ', 2/9/1881) τῆς ἐκδιδόμενης ἀπὸ τὸν Μανουὴλ Γεδεῶν στὴν Κωνσταντινούπολη ἡμεριδῆς «*Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*», ἀπὸ ἀντίγραφο ποῦ εἶχε ἀποστείλει ὁ Μητροπολίτης Ἀγγιάλου, καὶ ἀργότερα Σμύρνης, Βασίλειος³. Ὅλοι ὅσοι ἔχουν καταρτίσει καταλόγους τῶν ἔργων τοῦ Σεβαστοῦ, παρασυρόμενοι ἴσως ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα κυρίως προλόγου καὶ ἐπιλόγου τῶν δύο κειμένων, συγχέουν τὸ ἐκδοθὲν τότε σύντομο κείμενο μὲ τὴν χειρογράφως σωζόμενη, καὶ πρωτοτύπως ἐδῶ ἐκδιδόμενη, μακρὰ ἐπιστολιμαία «*Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας*» διατριβή⁴.

Γιὰ τὴν κατάρτιση τοῦ κειμένου παρέβαλα τοὺς προερχομένους ἀπὸ τὸ ἐν Κων/πόλει Μετόχιον τοῦ Παναγίου Τάφου κώδικες ΜΠΤ 96, 107, 234 καὶ 299 τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης. Ἐξ αὐτῶν ὁ πρῶτος εἶναι, καὶ κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, αὐτόγραφος. Προσωπικῶς ὑποθέτω ὅτι ὁ κώδικας αὐτὸς ἀνήκε στὸν Χρῦσανθο, διότι, ἀφ' ἐνὸς μὲν σώζει τὸ ἀρχικὸ κείμενο, χωρὶς τίς, ἔστω ἐλάχιστες, μεταγενεστερες ἐπεμβάσεις τοῦ συγγραφέως, ἀφ' ἑτέρου δὲ περιέχει, μόνος αὐτός, καὶ τὴν ἐδῶ ἐκδιδόμενη, αὐτόγραφη ἐπίσης, μονόφυλλη ἐπιστολὴ τοῦ Σεβαστοῦ πρὸς ἐκεῖνον καὶ τὴν πρώτη μορφή τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Σεβαστοῦ στὴν ἐπὶ τοῦ κειμένου ἔνστασις τοῦ Δοσιθέου. Ὁ κώδικας 107, παρά, τὴν ἐν σχέσει μὲ

3. Σημειωτέον ὅτι στὸν αὐτόγραφον κώδικα ΜΠΤ 299 ὑπάρχουν σὲ δύο τετράδια (13-14, 183r-208r) τρία σχεδιάσματα τοῦ κειμένου μὲ πλῆθος προσθηκῶν στὰ περιθώρια. Τὰ δύο πρῶτα εἶναι πρόχειρα καὶ ἀχρονολόγητα. Τὸ τελευταῖο, ἀρτιώτερο μὲν, ἀλλὰ καὶ πάλιν σύντομο (197r-208r), φέρει ἡμερομηνία ἀποστολῆς 18 Ὀκτωβρίου 1687. Ἴσως ἐπομένως νὰ εἶναι ἐσφαλμένη ἡ ἡμερομηνία (5 Ὀκτωβρίου 1687) ποῦ ἔχει σημειωθῆ στο κείμενο τῆς «*Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας*».

4. Τὴν πλάνη αὐτὴ δὲν ἀπέφυγε καὶ ὁ Ἀθαν. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς περιγράφων τὸν ΜΠΤ 96 αὐτόγραφον κώδικα. Βλ. *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη* κ.λπ., Bryxelles 1963, τ. IV, σελ. 99.

τὸν προηγούμενον, ἔλλειψη χαρακώσεως καὶ τὸ προφανὲς ἀδέσμευτο τῆς γραφῆς, εἶναι, κατ' ἐμέ, ἐπίσης αὐτόγραφος, καὶ λόγῳ τῆς ὁμοιότητος τοῦ γραφικοῦ χαρακτήρα, ἀλλὰ καὶ κάποιων τροποποιήσεων, κυρίως αἰσθητικῶν, τοῦ κειμένου, οἱ ὁποῖες μαρτυροῦν τὴν κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἀντιγραφῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἐπὶ τοῦ χειρογράφου ἐπέμβαση τοῦ συγγραφέως. Ὁ κώδικας 234, μολοντί ἀπὸ τὸν Κεραμέα χρονολογεῖται «περὶ τὸ τέλος τῆς ιη' ἑκατ.»⁵, φρονῶ ὅτι εἶναι σύγχρονος τοῦ προηγουμένου, διότι φέρει τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ καὶ μᾶλλον ὑπογράφεται ἰδιοχείρως ἀπὸ τὸν συγγραφέα. Ὁ κώδικας 299 εἶναι ἀσφαλῶς αὐτόγραφος, ἀποτελούμενος ἀπὸ 27 τετράδια μὲ ποικίλα κείμενα ἢ σχέδια κειμένων τοῦ συγγραφέως, συνδεδεμένα, προφανῶς ἐκ τῶν ὑστέρων, μὲ τὸν τίτλο «Ἐκ τῶν τοῦ Σεβαστοῦ» καὶ ἀνήκοντα σὲ κάποιον «Ἀναστάση». Τὰ ὑπ' ἀρ. 13 καὶ 14 τετράδια περιλαμβάνουν (βλ. σημ. 3) προσχέδια τοῦ παρόντος κειμένου. Ἔλαβα ἐπίσης ὑπ' ὄψιν μου καὶ χειρόγραφη, μὲ κάποια ὅμως χάσματα, μεταγραφή τοῦ πρώτου καὶ τῶν δύο τελευταίων κειμένων, τὴν ὁποίαν εἶχε φιλοπονήσει ὁ μακαριστὸς λόγιος Μητροπολίτης Κορυνησῶν Εὐλόγιος Κουρίλας ἐκ τοῦ Λαυριωτικοῦ κώδικος Ω 119 (139r-161r). Ἐπὶ τοῦ πρώτου αὐτοῦ κειμένου, στὴν ᾧα τῶν κωδίκων, ὁ Σεβαστὸς ἔχει σημειώσει πλῆθος παραπομπῶν σὲ Γραφικὰ χωρία καὶ πατερικὰ κείμενα, τὶς ὁποῖες ἐδῶ κατεχώρισα στὶς σημειώσεις μὲ πλάγια ἀρίθμηση. Ἐπειδὴ οἱ παραπομπὲς στὰ πατερικὰ κείμενα δὲν εἶναι ἐν πολλοῖς ἀκριβεῖς, ἀνεζήτησα τὰ συγκεκριμένα χωρία καὶ παρέπεμψα κυρίως στὴν Ἑλληνικὴ Πατρολογία τοῦ Migne. Στὰ ἐπόμενα κείμενα δὲν ἔχουν σημειωθῆ παραπομπὲς ἐπὶ τῶν κωδίκων.

Τὸ δεῦτερο κείμενο εἶναι ἀνέκδοτη, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἐπιστολή τοῦ Σεβαστοῦ, μὲ ἡμερομηνία 10 Ἰουνίου 1689. Μὲ

5. *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, ἔ.ἀ., σελ. 199.

αὐτὴν ἀπαντᾷ σὲ ἀντίστοιχη ἐπιστολὴ τοῦ Χρυσάνθου εὕρισκό-
 μενου τότε μὲ ἐκκλησιαστικὴ ἀποστολὴ στὴν Βλαχία. Ὁ Χρύ-
 σανθος εἶχε ζητήσει προφανῶς τὴν γνώμη τοῦ διδασκάλου του
 ἐπὶ δύο ζητημάτων πού, ὅπως φαίνεται, συνεζητοῦντο ἐντόνως
 ἐκεῖ. Τὸ πρῶτο εἶναι ἡ Λουθηρανικῆς ἐμπνεύσεως ἄρνηση τῆς
 μετουσιώσεως καὶ ἡ ἀποδοχὴ τῆς συνυπάρξεως τοῦ σώματος
 καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ μὲ τὰ «*συμβεβηκότα*», τὰ ἐξωτε-
 ρικὰ δηλαδὴ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, μετὰ τὴν,
 κατὰ τὴν ἀποψη αὐτῆ, ἐξαφάνιση τῆς οὐσίας των. Κατὰ τὸν
 Χρυσάνθον ἐπρόκειτο νὰ κυκλοφορήσῃ καὶ κάποιον σύγγραμμα
 («*συνταγμάτιον*») μὲ τὶς ἀπόψεις αὐτές. Τὸ δεύτερο ζήτημα εἶναι
 ἡ παράδοξη, γιὰ μᾶς σήμερα, διένεξη περὶ τοῦ ποῖα εἶναι κατὰ
 τὴν Προσκομιδὴ τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ ἁγίου ἄρτου. Τὰ ζητήματα
 αὐτὰ εἶχαν ἀπασχολήσει τὸν Σεβαστὸ καὶ στὴν «*Περὶ τοῦ Μυ-
 στηρίου τῆς Εὐχαριστίας*» μελέτη του. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ περι-
 λαμβάνεται μόνον στὸν κώδικα ΜΠΤ 96, ἔχει γραφῆ σὲ δύο σε-
 λίδες (53-54) ἐπὶ ἐνὸς φύλλου χάρτου, εἶναι πυκνογραμμμένη καὶ
 φέρει τὴν ὑπογραφή τοῦ Σεβαστοῦ. Εἰκάζω ὅτι εἶναι ἡ αὐθεν-
 τικὴ ιδιόχειρ ἐπιστολὴ πὸν ἀπεστάλη στὸν Χρυσάνθο, διότι
 δὲν ἔχει ἀντιγραφῆ, ἀλλ' ἔχει ἐπικολληθῆ στὸν κώδικα κατὰ τὴν
 χρονολογικὴ σειρὰ ἀποστολῆς της, μετὰ τὸν κείμενον «*Περὶ
 τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας*» καὶ τῆς ἐνστάσεως τοῦ Δοσιθέ-
 ου. Ἡ ἀρίθμηση τῶν σελίδων ἐπὶ τοῦ κώδικος εἶναι πολὺ μετα-
 γενέστερη, ἴσως πρόσφατη.

Τὰ δύο τελευταῖα κείμενα ἀπευθύνονται στὸν Πατριάρχη
 Ἱεροσολύμων Δοσίθεο. Τὸ πρῶτο κείμενο, κατὰ τὴν σειρὰ
 καταχωρίσεώς του στοὺς κώδικες⁶, εἶναι ἀπάντηση σὲ ἐνστα-
 ση τοῦ Δοσιθέου, ἡ ὁποία διατυπώνεται ὡς ἐξῆς καὶ ἐν συνε-
 χείᾳ ἀναπτύσσεται δι' ὀλίγων: «*Εἰς τὸ σχέδιόν σας δὲν εἶναι*

6. Στὸν κώδικα ΜΠΤ 299 τὰ πρόχειρα σχέδια τῶν κειμένων αὐτῶν
 ἔχουν τὴν ἀντίστροφη θέση.

καλὰ δύο πράγματα. Τὸ ἓνα εἶναι ὅπου λέγεις ἀπλῶς ὅτι δὲν εἶναι κατὰ τι ἄπειρον τὸ κυριακὸν σῶμα καὶ εἰς τὸ ἄλλο, ὅπου λέγεις τί γίνονται τὰ μεταβαλλόμενα...». Ἡ ἔνστασις ἀφορᾷ τὰ κεφάλαια τῆς πραγματείας τοῦ Σεβαστοῦ ὑπὸ τοὺς τίτλους «Τί τὸ μεταλαμβανόμενον» καὶ «Τί γίνεται τὸ μεταλαμβανόμενον ἐν ἡμῖν σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ». Τὸ δεύτερο κείμενο περιλαμβάνει τὴν ἀπόκριση τοῦ Σεβαστοῦ σὲ ἐρώτημα τοῦ Δοσιθέου «πῶς (δεδομένης τῆς μετουσιώσεως) οὐ γίνεται καινὸν τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ καινὸν αἷμα».

Ὁ κώδικας ΜΠΤ 96 περιλαμβάνει μόνον τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ κείμενα, τὴν ἀπάντησις δηλαδὴ στὴν ἔνστασις τοῦ Δοσιθέου, καὶ μάλιστα σὲ συντομώτερη μορφή ἀπὸ ἐκείνην πού διασώζουσιν οἱ λοιποὶ κώδικες. Πάντως φαίνεται ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ ἀρχικὸ κείμενο πού ἀπεστάλη στὸν Δοσίθεο στῆς 9 Ἰουνίου 1691, δεδομένου ὅτι, μετὰ τὴν ἡμερομηνία καὶ τὴν ὑπογραφή τοῦ Σεβαστοῦ, ἀκολουθεῖ ὑστερόγραφο, ἐνημερωτικὸ γιὰ τὸν πρόσφατο θάνατο κοινοῦ γνωστοῦ. Καὶ τὰ δύο κείμενα ἔχουν καταγραφῆ στὸς ὑπόλοιπους κώδικες μετὰ τὴν ἐπιστολιμαία διατριβὴ «Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας» ἀνυπόγραφα, χωρὶς ἐκτὸς κειμένου παραπομπές καὶ χρονολογικὲς ἐπισημάνσεις στὸ τέλος. Τὸ πρῶτο κείμενο, τῆς ἐνστάσεως τοῦ Δοσιθέου, ἔχει τροποποιηθῆ καὶ εἶναι περισσότερο ἐκτεταμένο ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ κώδ. ΜΠΤ 96. Καὶ τὰ δύο κείμενα ἐκδίδονται ἐδῶ βάσει κυρίως τοῦ, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, αὐτογράφου κώδικος ΜΠΤ 107. Τὰ κείμενα αὐτὰ παραδίδουν καὶ οἱ κώδικες ΜΠΤ 234 καὶ Ω 119 τῆς Μ. Λαύρας, ἔλλιπῶς δέ, ἐν σχεδίῳ, κατ' ἀντίστροφη σειρά, ὁ ΜΠΤ 299.

Ὅλα τὰ κείμενα πού ἐκδίδονται ἐδῶ δὲν εἶναι ἀπλῶς θεωρητικά. Ἀντιθέτως ἐντάσσονται στὸ ἀγωνιστικὸ πλαίσιο ἐνὸς ζητήματος πού ἐδοκίμασε τὴν Ὁρθόδοξην Ἐκκλησίαν κατὰ τὸν

ΙΖ' αἰῶνα. Ἀφορμὴ τοῦ προβλήματος ὑπῆρξε κυρίως ἡ ἀποδιδόμενη στὸν Πατριάρχη Κων/πόλεως (1620-1638) Κύριλλον Λούκαριν καλβινίζουσα «Ὁμολογία Πίστεως». Τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἰδιαίτερος εἶχε σκανδαλίσει τὸ ιζ' κεφάλαιο, ἀρνούμενο τὴν μετουσίωσιν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἀπορρίπτοντας τὴν «αἰσθητῶς ὁδοῦσι» καὶ δεχόμενο τὴν «τῆς ψυχῆς αἰσθήσει κοινωνίαν»⁷. Τὴν κακοδοξίαν αὐτὴν ἐκήρυξε ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ κατὰ τὴν ἐνθρόνιση (1639) τοῦ νέου Πατριάρχη Παρθενίου Α', τοῦ Γέροντος, ὁ ἀπὸ τοῦ 1626 σχολάρχης τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας περιβόητος λόγιος Θεόφιλος Κορυδαλλεύς (1570-1646). Μετὰ τὴν πρώτη ταραχὴ, μὲ ἐντολὴ τοῦ Πατριάρχη, ἀπὸ τὸν ἴδιον ἄμβωνα κατήγγειλε ὡς αἰρετικὲς τὶς θέσεις τοῦ Κορυδαλλεύς ὁ ἱεροκέρυξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, σπουδαῖος ἐπίσης λόγιος, Μελέτιος Συρίγος (1585-1664), ὁ ὁποῖος ἐσυνέχισε τὴν πολεμικὴ αὐτὴ μέχρι τοῦ θανάτου του⁸.

Τὴν «Ὁμολογίαν» τοῦ Λουκάρεως κατεδίκασε τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1638 σὺννοδος στὴν Κων/πολὴ ἐπὶ Πατριάρχου Κυρίλλου Β', τοῦ Κονταρῆ, καὶ ἄλλῃ στὸ Ἰάσιο, τὸν Μάιο τοῦ 1642, ἐπὶ Πατριάρχου Κων/πόλεως Παρθενίου, τοῦ Γέροντος. Παρὰ ταῦτα ἡ μεταξὺ τῶν δεχομένων καὶ τῶν ἀρνούμενων τὸν ὄρον «μετουσίωσις» φιλονικία δὲν ἔπαυσε, ἀλλά, παρὰ τὴν κατὰ τῶν ἀντιμετουσιαστῶν πολεμικὴ τοῦ Μελετίου Συρίγου, δὲν ἐθεωρήθησαν αἰρετικοί, ἐπειδὴ ἀπεδέχοντο

7. Ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα, ἐπομένως, Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως «Ὁμολογία» δὲν ἀποδεχόταν τὴν πραγματικὴ μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Βλ. Δημ. Μπαλάνος, *Ἡ Ὁμολογία τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως*, ἐν Ἀθήναις 1906, σελ. 23.

8. Βλ. Κων. Σάθας, *Θεόφιλος Κορυδαλλεύς (Νεοελληνικὴ Φιλολογία)*, ἐν Ἀθήναις 1868, σελ. 250 κ.ἐξ.) καὶ Χρυσ. Παπαδόπουλος, *Δοσίθεος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων*, ἐν Ἱεροσολύμοις 1907, σελ. 9 κ.ἐξ.

τούς παραδεδομένους στὰ πατερικὰ συγγράμματα ὄρους μεταβάλλεσθαι, μεταρρυθμίζεσθαι, μεταποιεῖσθαι, μεταστοιχειοῦσθαι καὶ ἀπέκρουαν μόνον τὸν ἐκ τῆς λατινικῆς ὄρο μετουσίωσις (transsubstantiatio). Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰωάννου Καρνοφύλλη (1610-1692), ὁ ὅποιος ὑπῆρξε διαπρεπῆς λόγιος, μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Κορνδαλλέως στὴν διεύθυνση τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας καὶ διδάσκαλος ἐκεῖ τοῦ Σεβαστοῦ. Ὁ Καρνοφύλλης, παρὰ τὴν ἀντίθεσή του στὸν ὄρο μετουσίωσις καὶ τὴν πολεμικὴ τοῦ Συρίγου, δὲν ἐθεωρεῖτο αἰρετικὸς, ἀλλὰ τοῦ εἶχε ἀπονεμηθῆ καὶ ὁ τίτλος τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου τοῦ Οἴκουμενικοῦ θρόνου. Βεβαίως ἦταν μᾶλλον παράδοξη καὶ δημιουργοῦσε ὑποψίες ἢ, παρὰ τὶς ἀντιδράσεις, ἐπιμονὴ του στὴν ἀπόρριψη τῆς λέξεως μετουσίωσις, ἀφοῦ καὶ οἱ λοιποὶ ἐκ παραδόσεως ἀποδεκτοὶ ὄροι σημαίνουν ἀκριβῶς ἢ περίπου τὸ ἴδιο. Γράφει ὑπερασπιζόμενος τὶς θέσεις του: «(Οἱ Λατῖνοι) τὴν μυστικὴν καὶ ὑπὲρ φύσιν μεταβολὴν τῶν συμβόλων, ἄρτου δηλονότι καὶ οἴνου {...} φυσικὴν οἰόμενοι μεταποιήσιν, ὡς ἐξ ὕδατος εἰς ἄερα καὶ τῶν τοιούτων, καινὴν τινα λέξιν καὶ ἀσυνήθη τοῖς ἱεροῖς διδασκάλοις ἐπενόησαν...». Γράφει ὁμως συγχρόνως: «Οἱ ἱεροὶ διδάσκαλοι {...} διὰ τινα παραμυθίαν {...} πρὸς ἀκροατὰς ἴσως ζητοῦντας τὴν πληροφορίαν, τοιαύταις τισὶ λέξεσιν ἐχρησάντο, μεταβάλλεσθαι τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον, μεταρρυθμίζεσθαι, μεταποιεῖσθαι, μεταστοιχειοῦσθαι {...} καὶ ταῦτα πάντα μυστικῶς ἐξελάμβανον, οὐ φυσικῶς, ἀλλ' ὑπερφυσικῶς. Ἄπεστι γὰρ τὸ φυσικῶς τῶν θείων»⁹. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἴδια σκοπιμότητα τῆς «παραμυθίας» θὰ ἔπρεπε κατ' ἀναλογίαν νὰ ἀναγνωρισθῆ καὶ στὸ μετουσιοῦσθαι, ἀνεξαρτήτως τῆς προθέσε-

9. Περί ὄλων αὐτῶν βλ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, *Ἰω. Καρνοφύλλης, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1918*, σελ. 27-29

ως τῶν Δυτικῶν θεολόγων οἱ ὅποιοι, «τεχνολογοῦντες μᾶλλον, οὐ θεολογοῦντες», ἐπενόησαν τὸν ὄρο «μετουσίωσις», γιὰ νὰ δώσουν μιὰν ὑλική καὶ αἰσθητὴ ἐξήγηση στὸ Μυστήριον.

Κατὰ τὸν Δοσίθεο λοιπὸν, «ὁ Λογοθέτης (δηλ. ὁ Καρυοφύλλης) εἰς τὰ τετράδια ἔγραφε πολλὰ ἐγκώμια τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ μυστηρίῳ· ὅμως ἦτον σκοπὸς πὼς ὁ Χριστὸς εἶναι μόνον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἰς τὸ μυστήριον δὲν εἶναι πραγματικῶς, ἀλλ' εἶναι ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος σῶμα καὶ αἷμα κατὰ χάριν εἰς τοὺς πιστεύοντας, εἰς δὲ τοὺς μὴ πιστεύοντας εἶναι ἀπλῶς ἄρτος καὶ οἶνος κοινός»¹⁰. Φαίνεται πάντως ὅτι ἐμεσολάβησαν καὶ ἄλλες, ὄχι δογματικῆς φύσεως, διαφωνίες, γιὰ νὰ διαλυθῇ ἡ, κατὰ τὸν Καρυοφύλλη, τεσσαρακονταετῆς μὲ τὸν Ἱεροσολύμων Δοσίθεο φιλία καὶ νὰ καταδικασθῇ ἐν τέλει ὁ «Λογοθέτης» γιὰ φιλοκαλβινισμό ἀπὸ Σύνοδο πού συνεκλήθη, μὲ πρωτοβουλία τοῦ Δοσιθέου, στὴν Κων/πολι τὸ 1691, προεδρεύοντος τοῦ Οἴκουμ. Πατριάρχου Καλλινίκου ΙΒ'. Ὁ Καρυοφύλλης προσέφυγε στὴν Βλαχία, ὅπου μετὰ ἓνα ἔτος ἐκοιμήθη, τιμώμενος ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα Κωνσταντῖνον Μπραγκοβεάνου, παρὰ τὴν ὀργιλλή ἀντίδραση τοῦ Δοσιθέου¹¹.

Ἡ προπαγανδιστικὴ δράση τῶν Προτεσταντῶν στὶς παραδυναβίες ἡγεμονίες φαίνεται ὅτι ἦταν τότε ἰδιαίτερος ἐντονη, καὶ ἡ ἀντιμετώπισή της ἀποτελοῦσε, ὅπως φαίνεται, βασικὴ μέριμνα τοῦ Δοσιθέου καὶ τοῦ Χρυσάνθου. Ὁ Σεβαστὸς σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Χρυσάνθον (7 Αὐγούστου 1688) ἀναφερόμενος στὴν ψευδῆ πληροφορία πού εἶχε ὅτι ὁ Χρῦ-

10. Χρυσ. Παπαδόπουλος, ἔ.ἀ., σελ. 11.

11. Βλ. π. Μιχαὴλ Βοϊτσέσκου, «Ὁ Ἅγιος Νεομάρτυρας Κωνσταντῖνος Μπασσαράμπας Brâncoveanu, ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας, 1668-1714, καὶ ἡ Ὀρθόδοξη Ανατολή», Θεσσαλονίκη 2015, σελ. 33-34, καὶ Χρυσ. Παπαδόπουλος, *Δοσίθεος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων*, σελ. 44.

σανθος εύρισκόταν στην Κων/πολη, και όχι στην Βλαχία, όταν, κατόπιν αίτησεως του, του απέστειλε την *Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας* διατριβή, προσθέτει χαριτολογῶν ἐντὸς παρενθετικῆς φράσεως: (*καίτοι σοι ὡς ἐς Βλαχίαν ἔγωγε ἀπεκρινάμην πρὸς τὴν ἐρώτησιν, ὅθεν καὶ γέγραφας, ὅπου καὶ τὰ τοιαῦτα καλβινίζοντα διακωδωνεῖται δόγματα καὶ διδάγματα*). Δηλαδή ἐπισημαίνει ὅτι, μολοντί τυπικῶς παρεπλανήθη, νομίζοντας ὅτι ὁ Χρῦσανθος εύρισκόταν στὴν Κων/πολη, οὐσιαστικῶς, παρὰ ταῦτα, ἡ ἀπάντησις στὴν παράκλησίν του (δηλ. ἡ *Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας* διατριβή), ἦταν σὰν νὰ ἐγράφη γιὰ τὴν Βλαχία, ὅπου εύρισκόταν πράγματι ὁ Χρῦσανθος, διότι ἐκεῖ διεφημίζοντο ἐντόνως τὰ καλβινίζοντα περὶ τοῦ Μυστηρίου δόγματα¹².

Ἐντὸς λοιπὸν τοῦ κλίματος αὐτοῦ, καὶ γιὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν αἰρετικῶν αὐτῶν διδασκαλιῶν ἐγράφησαν τὰ ἐκδιδόμενα κείμενα. Βεβαίως ὁ βαθὺς θεολογικὸς καὶ φιλοσοφικὸς λόγος τοῦ λογιωτάτου Σεβαστοῦ Κυμινήτου, διατυπωμένος μάλιστα στὴν ἀττικίζουσα γλῶσσα τῶν πατερικῶν κειμένων, δὲν φαίνεται νὰ ἐξυπηρετῇ ἀμέσως τὸν φωτισμὸ τῶν πολλῶν, ἀνταποκρινόμενος μᾶλλον στὶς ἀνάγκες μιᾶς ἐπὶ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου συζητήσεως. Προφανῶς ὁμοῦς ὁ Δοσιθέος π.χ. θὰ μεταφέρῃ, γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ κηρύγματος, αὐτὰ τὰ ὑψηλὰ γραπτὰ «Ἑλληνικά» στὴν συνήθως ὀμιλούμενη τότε, «κοινή» ἢ «χυδαία» γλῶσσα¹³. Περὶ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ

12. Ἰωάννα Κόλια, *Ὁ Σεβαστὸς Κυμνῆτης καὶ ἡ Ἱδρυσις τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Τραπεζοῦντος* (Ἑλληνικά, τ. 30, 1977-78, σελ. 298).

13. Βλ. *Τοῦ μακαρίτου Μελετίου Συρίγου, διδασκάλου τε καὶ πρωτοσυγγέλλου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης Ἐκκλησίας κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων καὶ ἐρωτήσεων Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἀντίρρησις, καὶ Δοσιθέου, Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας, ἐν τῇ περιφημῶ πόλει Μπουκουρέστη τῆς Οὐγκροβλαχίας ἐν ἔτει σωτηριῶ αχ4' (1690) κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον.*

γλωσσικοῦ ὕφους ἰσχνή ἐντύπωση μπορεῖ νὰ σχηματίσῃ ὁ ἀναγνώστης στὰ ἀνωτέρω παρατιθέμενα ἀποσπάσματα κειμένων τοῦ Δοσιθέου.

Ὁ Σεβαστός, καθηγητῆς καὶ σχολάρχης τῶν ἐπισημοτέρων τότε πνευματικῶν ἰδρυμάτων στὴν Βασιλεύουσα καὶ τὴν Βλαχία καὶ ἰδρυτῆς τοῦ περιφήμου Φροντιστηρίου τῆς Τραπεζούντος, συνδυάζει τὴν βαθύτατη γνώση τῆς ἀριστοτελικῆς, κυρίως, Φιλοσοφίας, τῆς Λογικῆς καὶ τῆς Ρητορικῆς μὲ ἐκείνη τῶν Γραφῶν καὶ τῶν πατερικῶν κειμένων. Χειρίζεται ἄνετα, ὡς μητρική, τὴν ἀττικίζουσα γραπτὴ ἑλληνική καὶ κάποτε ἐξαντλεῖ, μέχρι σχεδὸν τῶν ὁρίων τῆς ἀνακολουθίας, τὶς δυνατότητές της γιὰ μακροπερίοδον λόγο, γεγονὸς ποὺ φέρει συχνὰ σὲ ἀπόγνωση περίπου τὸν μεταφραστή. Ἡ ἀνακάλυψη αὐτογράφων τοῦ συγγραφέα ἔχει ἀπαλλάξει τὸν ὑπογράφο-ντα ἀπὸ τὸν κίνδυνον εἰκασιῶν καὶ διορθώσεων. Διῶρθωσα βεβαίως σιωπηρῶς προφανεῖς ἀβλεπίες καί, ὅπου σπανίως ἔκρινα ἀναγκαῖο νὰ ἐπέμβω, ἔστω ἐλαφρῶς, στὸ κείμενο, ἐπεσήμανα τὴν ἐπέμβαση στὶς σημειώσεις. Τὴν ὀρθογραφία κάποιων λέξεων καὶ τὴν στίξη ἐτροποποίησα σύμφωνα μὲ τὰ γενικῶς σήμερον παραδεκτά.

Ὁ ἀναγνώστης θὰ ἔχη τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίσῃ ἓνα πνευματικὸ «προῖον» τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τοὺς χαλεποὺς χρόνους τῆς μακρᾶς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ὀμηρείας, ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἐντυπωσιάζουν μὲ τὴν ὑψηλὴ φιλολογικὴ, φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ τους ποιότητα. Συγχρόνως ὅμως θὰ θαυμάσῃ τὸ ἀγωνιστικὸ φρόνημα τῶν ἀειμνήστων διδασκάλων τοῦ Γένους, οἱ ὁποῖοι, ὑπὸ τὶς πλέον δυσμενεῖς πολιτικὲς καὶ οικονομικὲς συνθήκες, δὲν ἐπέτρεψαν τὴν πνευματικὴ ἄλωση τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀποκρούοντας διὰ βίου τὶς ἐπιθέσεις τῶν Ἰησουιτῶν καὶ τῶν μισσιοναρίων τοῦ Προτεσταντισμοῦ.

Κων. Ἰω. Δάλκος, Φιλολόγος

Α'

ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΚΥΜΙΝΗΤΟΥ
ΤΟΥ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΥ

Περὶ τοῦ μυστηρίου
τῆς Εὐχαριστίας

ΚΕΙΜΕΝΟ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΚΕΙΜΕΝΟ

Τῷ εὐλαβεστάτῳ, ἱερολογιωτάτῳ, ἀγγινοστάτῳ καὶ κατὰ πάντα μοι ἐν Χριστῷ ἐρασμιωτάτῳ κυρίῳ Χρυσάνθῳ, ἀρχιδιακόνῳ τοῦ Μακαριωτάτου ἡμῶν αὐθεντὸς καὶ δεσπότης κυρίου κυρίου Δοσιθέου, πᾶν ἐν Χριστῷ καταθύμιον.

Περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας.

Ἐπεὶ μὲν οὖν ὧν πρὸ σκοποῦ γράφεις ἡμῖν, ἀξίως τῶντι τῆς σῆς ἀγγινοίας, ἐφ' οἷς ραθυμίαν ἡμῖν ἐγκαλεῖς καὶ τὴν ἡμετέραν σιωπὴν ἱκανὴν εἶναι σοι παιδείαν προσφιλοσοφεῖς, ἐφ' οἷς τε κομψῶς μάλα διὰ τῆς Κλωθοῦς τὴν ἀντέγκλησιν προκαταλαμβάνεις καὶ ἐφ' οἷς τοῦ λοιποῦ μηκέτι ἐν τοῖς αὐτοῖς μένειν ἡμᾶς ἀξιοῖς, ἔστω σοι πρὸς ἀπάντησιν ἀποχρώντως, ὧν γράφεις καὶ ὧν αἰτεῖς, τὰ εἰκότα, λεχθέντα τε καὶ ὑποτεθέντα. Περὶ δὲ τοῦ ἐκτεθέντος ἐξῆς προβλήματος τῆς μετουσιώσεως τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς σῶμα ἀληθές καὶ αἷμα ἀληθές τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προὔργου δεῖν ἔργων διαλαβεῖν ἀναγκαίου τῶντι σκέματος τοῖς εὐσεβεῖν αἰρουμένοις.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Πρὸς τὸν εὐλαβέστατο, ιερολογιώτατο, τὸν εὐστροφώτατο καὶ ἐν Χριστῷ πολυφίλητο κατὰ πάντα κύριον Χρῦσανθο, ἀρχιδιάκονο τοῦ Μακαριωτάτου αὐθέντη μας καὶ δεσπότη κυρίου κυρίου Δοσιθέου¹, μὲ τὴν εὐχή² τῆς πραγματώσεως κάθε χριστοφιλήτου ἐπιθυμίας του.

1. Περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας

Σὲ ὅσα λοιπόν, κατὰ τρόπον πράγματι ἀντάξιον τῆς εὐστροφίας σου, γράφεις εἰς ἐμέ, πρὶν ἐκθέσης τὸν σκοπὸ τῆς ἐπιστολῆς σου, κατηγορῶντας με γιὰ ραθυμία καὶ προσθέτοντας πὼς θεωρεῖς ὅτι ἀρκετὰ σὲ ἔχω τιμωρήσει διὰ τῆς σιγῆς μου, καὶ σὲ ὅσα ἐπίσης, μὲ τὴν πρόφασιν τῶν ἐμποδίων τῆς τύχης ἐπιχειρεῖς διπλωματικῶς νὰ προλάβῃς τὶς ἐνστάσεις

1. Σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς βυζαντινῆς ἐπιστολογραφίας, ἔξω τοῦ κειμένου τῆς ἐπιστολῆς, ὅπως καὶ σήμερα ἐπὶ τοῦ φακέλου, ἐσημειώ-
νετο τὸ ὄνομα τοῦ ἀποστολέα καὶ τοῦ ἀποδέκτη, ἐνῶ τοῦ κειμένου προη-
γεῖτο ἡ προσφώνησις, ἡ ὁποία, ἐντασσόμενη στὸ προοίμιον τῆς ἐπιστολῆς,
ἦταν ἀνάλογη πρὸς τὴν θέση, τὸν βαθμὸ, τὴν ἡλικία τοῦ ἀποδέκτη καὶ τὴν
σχέση τοῦ ἀποστολέα πρὸς αὐτόν. Ἐδῶ ὁ κατόπιν Πατριάρχης Ἱεροσολύ-
μων (1707-1731) Χρῦσανθος Νοταρᾶς, ἀνεπιὸς καὶ ἀρχιδιάκονος ἀκόμη
τότε τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου, ἀποκαλεῖται «εὐλαβέστατος» καὶ «ιερο-
λογιώτατος», ἐνῶ τοῦ προσάπτονται οἱ ιδιότητες τοῦ «ἀγχινοστάτου» καὶ
«ἐρασμιωτάτου», οἱ ὁποῖες δηλώνουν καὶ τὴν σχέση μαθητῆ - διδασκάλου.
Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων (1669-1707) Δοσίθεος ὁ Β', ἦταν ἐκ τῶν
πλέον διαπρεπῶν πατριαρχῶν κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας. Ἡ
«Ὁμολογία» του (1672) περιλαμβάνεται στὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ
μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

2. Τὴν προσφώνησιν ἀκολουθεῖ ἡ συνηθὴς στὴν ἐπιστολογραφία,
εὐχή, ὅπως *χαίρειν, εὐτύχει, ἔρρωσο* κ.λπ. Ἐδῶ εὐχεται «*πᾶν ἐν Χριστῷ κα-
ταθύμιον*». Περὶ τῆς τεχνικῆς τῶν ἐπιστολῶν βλ. Ν. Β. Τωμαδάκης «*Βυ-
ζαντινὴ Ἐπιστολογραφία*», Ἀθῆναι 1969 - 1970³, σελ. 24-140.

Οἶδα μὲν γάρ σου τὸν σκοπόν· εὖ οἶδ', ὃ χρυσοῦν τῶν ἐμῶν ἄνθος ὠδίνων, οὐχ' ὡς παρ' ἡμῶν τι τῶν χρησίμων, δηλονότι περὶ τοῦ τοιούτου προβλήματος, μαθησομένου, τῶν μηδεμίαν σπουδὴν περὶ τὰ τοιαῦτα καταβεβληκότων (εἰδόσι λέγωι)· ἄλλως τε καὶ ὡς νῦν ἐν Κωνσταντινουπόλει τοσούτων εὐποροῦντος καὶ τηλικούτων διδασκάλων τά τε ἄλλα, περὶ δὲ τὰ τοιαῦτα ἐμπειροτάτων, πρόφασιν δ' ἄλλως εἶναι γραμμμάτων, ἔμπης οὐκ ᾔηθην δεῖν ὑποστελλεσθαι, καίπερ ὄν εἰδώσ ἄντικρυς ὑπὲρ ἡμᾶς τὸ ἐγχείρημα. Ἄλλ' ἔδοξέ μοι καὶ αὐτῶ δυοῖν τούτων θατέρου τυχεῖν, ἥτοι συνενεγκεῖν τι τῶν ζυμβαλλόντων τῇ ὑποθέσει, κατὰ τὸ «ὁ διδασκάλους ἔλαθε, τοῦτο μαθηταῖς ἐπεφοίτησε», κἄν ἀπερυθριάσαι μοι συμβαίη τούτου γε ἔνεκα ἢ γοῦν μαθήσομαι τὴν εὐσεβῆ περὶ τούτου διδασκαλίαν τοῖς περὶ τὰ τοιαῦτα δεινοῖς ἀφορμᾶς παρασχῶν, ἐν καλῶ κεῖσθαι νομίσας τὸ ὑπὲρ εὐσεβείας καὶ λαλεῖν καὶ μανθάνειν, πρὸς δὲ καὶ ἵνα μὴ τοῦ λοιποῦ τούτου γοῦν ἔνεκα τοῦ προβλήματος ῥαθυμίαν προσθεῖς ἡμῖν ἐγκαλῆς, ἄτε σοί ποτε μαθητεύσαντι διδασκάλων ἐπέχουσι λόγον· ἄλλως τε καὶ δεῖν φησιν ἡμᾶς ὁ ἀπόστολος ἐτόιμους εἶναι παντὶ τῷ αἰτοῦντι διδόναι λόγον.

μου, παρακαλῶντας με συγχρόνως νὰ μὴν παρατείνω στὸ ἐξῆς τὴν ἴδια τακτικῆ³, ἃς εἶναι ἱκανοποιητικὴ ἀπάντηση, καὶ τῶν ὄσων γράφεις καὶ τῶν ὄσων ζητεῖς, τὰ προφανῆ, δηλαδὴ ὅσα ἔχουν λεχθῆ καὶ ὅσα ἀκολουθοῦν. Ὅσον ὅμως ἀφορᾷ στὸ πρόβλημα ποῦ ἐτέθη ἐν συνεχείᾳ, τῆς μετουσιώσεως τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σὲ πραγματικὸ σῶμα καὶ πραγματικὸ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπειδὴ εἶναι ἀπαραίτητο ἀντικείμενο σκέψεως ὄσων θέλουν νὰ ὀρθοδοξοῦν, ἔκρινα ὅτι ἔπρεπε ἐπωφελῶς ν' ἀσχοληθῶ.

Διότι βεβαίως ἔχω ἀντιληφθῆ τὴν πρόθεσή σου· γνωρίζω ἀσφαλῶς ὅτι τὸ αἴτημα αὐτό, ὡ σὺ χρυσὸ τῶν πατρικῶν μου μόχθων ἄνθος, ἔχει ὑποβληθῆ ὄχι βεβαίως ἐπειδὴ περιμένεις τάχα νὰ καταθέσω κάτι χρήσιμο περὶ τοῦ προβλήματος αὐτοῦ, ἐγὼ ποῦ δὲν ἔχω καθόλου ἀσχοληθῆ με τὰ ζητήματα αὐτά (τὸ λέγω σ' ἐσένα ποῦ τὸ γνωρίζεις), καὶ μάλιστα τώρα ποῦ στὴν Κωνσταντινούπολη διαθέτεις τόσες δυνατότητες καὶ τόσους σπουδαίους διδασκάλους, οἱ ὅποιοι εἶναι ἐμπειρότατοι καὶ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα καὶ ὡς πρὸς αὐτὰ τὰ ζητήματα. Μολονότι ὅμως γνωρίζω ὅτι πρόκειται ἀπλῶς γιὰ μιὰ πρόφα-

3. Σύνηθες παράπονο στὶς ἐπιστολές εἶναι ἡ «ἀγραφία». Ὁ ἐπιστέλλων παραπονεῖται, ἐπειδὴ θεωρεῖ, ἢ ὑποκρίνεται πῶς θεωρεῖ, ὅτι ἡ ἐπὶ μακρὸν ἀναμονὴ «γράμματος» ὀφείλεται σὲ ἔλλειψη π.χ. ἀγάπης ἢ ἐκτιμῆσεως ἢ, ὡπως ἐδῶ, σὲ ἓνα εἶδος παδαγωγούσης ποινῆς: «Καὶ σὺ δ' ἂν ἡμᾶς ἐπαίδευες πάντως οὐ δι' ὧν ἐγραψας, ἀλλ' οἷς ἐσίγησας» (Μ. Καλέκας, *Θεοδῶρω τῷ δεσπότη*). Βλ. Ν. Τωμαδάκης ἑ. ἀ., σελ. 110. Μὲ τὴν φράση «κομψῶς μάλᾳ διὰ τῆς Κλωθοῦς τὴν ἀντέγκλησιν προκαταλαμβάνεις» ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ Χρῦσανθος, προκειμένου νὰ προλάβῃ κάποιο ἀντίστοιχο εἰς βάρος του παράπονο (ἀντέγκλησιν, δηλ. ἀντικατηγορίαν ἀγραφίας), προφασίζεται ὅτι ἐμποδίστηκε ἀπὸ κάποιαν τῆς τύχης (Κλωθῶ) καταδρομὴ. Χρησιμοποιεῖ δηλαδὴ τὸ ρητορικὸ σχῆμα τῆς προκαταλήψεως, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ ρήτορες συνήθιζαν νὰ προκαταλαμβάνουν, δηλ. νὰ ἀνασκευάζουν ἐκ τῶν προτέρων, ἐνδεχόμενες ἐνστάσεις τῶν ἀντιδίκων ἢ τῶν ἀκροατῶν (βλ. Ἀναξιμένης, *Τέχνη Ρητορική*, 18, 1, 1).

ση ἀνταλλαγῆς ἐπιστολῶν, παρὰ ταῦτα ἔκρινα ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποσυρθῶ ἀπὸ φόβο, ἂν καὶ γνωρίζω ὅτι ἐμφανῶς ὑπερβαίνει τις δυνατότητές μου τὸ τόλμημα. Ἐφάνη ὁμως καλὸν καὶ εἰς ἐμένα τὸν ἴδιον νὰ ἐπιδιώξω τὴν ἐπιτυχία ἐνὸς ἀπὸ τὰ ἐξῆς δύο: Εἴτε δηλαδὴ νὰ συνεισφέρω κάτι ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ συντελοῦν στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ὑπὸ συζήτησιν θέματος σύμφωνα μὲ τὸ παροιμιωδῶς λεγόμενον ὅτι αὐτὸ ποὺ διέφυγε στοὺς διδασκάλους, αὐτὸ τὸ ἀνεκάλυψαν οἱ μαθητές, καὶ ἴσως ἐξ αἰτίας αὐτοῦ νὰ μὴ ἐντρέπωμαι πλέον, εἴτε νὰ διδασχθῶ τούλάχιστον τὴν ἐπ' αὐτοῦ ὀρθὴ διδασκαλία⁴ μὲ τὸ νὰ δώσω εὐκαιρίες διορθώσεώς μου σ' ἐκείνους ποὺ εἶναι ἐν προκειμένῳ ἰδιαίτερος ἱκανοί. Καὶ κατέληξα σὲ αὐτό, ἐπειδὴ ἔκρινα ὅτι εἶναι καλὸ τὸ νὰ διδάσκη κανεὶς καὶ νὰ διδάσκεται τὰ ἀφορῶντα τὴν ὀρθὴ πίστι, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως γὰ νὰ μὴ μὲ κατηγορῆς στὸ ἐξῆς ἐξ αἰτίας τοῦ ζητήματος αὐτοῦ, προσθέτοντας τὴν κατηγορία τῆς ραθυμίας, σὰν νὰ ἐμαθήτευσες κάποτε σὲ διδάσκαλο⁵ ποὺ ἀπέφευγε νὰ διδάσκη. Ἐξ ἄλλου

4. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ «*εἰρωνεία*», δηλαδὴ ἡ ἀπὸ τοῦ Σωκράτους ἢδη προσποίηση τῆς ἀγνοίας, ὡς χριστιανικὴ πλέον ὑποχρέωση ταπεινοφροσύνης. Ἐνδεχομένως ὁμως τὰ περὶ σοφωτέρων ἐν Κων/πόλει διδασκάλων συνιστοῦν δηκτικὸν ὑπαινιγμὸ, δεδομένου ὅτι ὁ ἴδιος διετέλεσε σχολάρχης (1671-1682) τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας καὶ εἶχε ἐξαναγκασθῆ, ἴσως ἐκ φθόνου, νὰ παραιτηθῆ. Ἡ ἐν τελει τοῦ παρόντος κειμένου παράκληση περὶ κοινοποιήσεως τοῦ στὴν Κων/πολῆ, μετὰ τὴν ὑποτιθέμενη εὐνοϊκὴ κρίση τοῦ Χρυσάνθου, συντεταγμένη στὸ ἴδιο ὕφος, ὑποκρύπτει ἐνδεχομένως τὴν σκοπιμότητα νὰ τονισθῆ ἡ ὀρθοδοξία τοῦ συγγραφέως, ἡ ὁποία ἴσως εἶχε ἀμφισβητηθῆ ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ ἀντιπάλους του. Περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Χρυσάνθου στὴν Κων/πολῆ βλ. καὶ σημ. 219.

5. Ἡ φράση «*μαθητεύσαντι διδασκάλων ἐπέχουσι λόγον*» μαρτυρεῖται σὲ ὅλα τὰ χειρόγραφα. Ἡ σύνταξη ὁμως ξενίζει, δεδομένου ὅτι τὸ ρῆμα *μαθητεύω*, ὅταν σημαίνει τὴν ιδιότητα τοῦ μαθητῆ συντάσσεται μὲ δοτικῆ. Ἡ ἀναμενόμενη σύνταξη θὰ ἦταν ἐπομένως «*μαθητεύσαντι διδασκάλῳ* (ἢ

Σαφηνείας δὲ χάριν τῶν ρηθησομένων καὶ τὴν λέξιν αὐτὴν τοῦ προβλήματος δεῖν ἔγνω ἐκθέσθαι, ἵν' ἐν παραθέσει τὸ διάφορον καταφανέστερον γένηται τῶν δογμάτων. Εἶχε δ' ἡ λέξις οὕτως:

Ἔκθεσις τοῦ προβλήματος.

«Ἐν τῷ τέλει δὲ τοῦ γράμματος προσθήσω ὅ,τι ἀμφιβάλλεται κοινῇ περὶ τῆς μετουσιώσεως τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς σῶμα ἀληθές καὶ αἶμα ἀληθές αὐτοῦ τοῦ Κυρίου. Οἱ μὲν γὰρ ὅλως τὸ ὄνομα τῆς μετουσιώσεως ἀποτρόπαιον ἡγοῦνται, οἱ δὲ δέχονται μὲν καὶ μάλιστα καὶ πιστεύουσι καὶ κηρύττουσιν, ἀλλ' οὖν διαφόρως· οἱ μὲν γὰρ φασιν ἐννοεῖσθαι τὴν μεταβολὴν ὡς καὶ ἐπὶ τῶν φυσικῶν, πλὴν ὅτι ἐν ἐκείνοις ἢ μὲν ὑλὴ μένει, ἐνταῦθα δὲ ἀποβάλλεται τὸ συναμφοτέρον τῆς οὐσίας καὶ μένουσι τὰ συμβεβηκότα. Οἱ δὲ φασιν ὅτι οὐ γίνεται μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἀλλ' ὅτι ταῦτα μὲν ἀπολείπονται θεῖα δυνάμει καὶ ὑπὸ τοῖς συμβεβηκόσι τούτων γίνεται, ἤτοι φανεροῦνται τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ· καὶ γὰρ ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος, φησίν, οὐδεμίαν τροπὴν ἢ μεταβολὴν δέχονται, ἀλλὰ μόνον ἀναχώρησιν καὶ φανέρωσιν τοῦ Χριστοῦ ἐν τοῖς συμβεβηκόσιν. Εἰ δέ τις εἴποι, καὶ πῶς τοῦτο; ὁ γὰρ Χριστὸς περιγραπτὸς σαρκί, λέγουσιν ὅτι ἐστὶ κατὰ τι ἄπειρος. Περὶ τοῦ τοιοῦτου τοίνυν προβλήματος ἀποροῦντος τῆς ὑμετέρας ἂν εἶη καὶ παιδείας καὶ φρονήσεως καὶ εὐσεβείας διασαφῆσαι».

καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει ὅτι πρέπει νὰ εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ ἀπολογηθοῦμε σὲ ὅποιονδήποτε μᾶς ζητεῖ ἀποδείξεις.

Καὶ γὰρ νὰ εἶναι σαφῆ ὅσα θὰ λεχθοῦν ἔκρινα ὅτι ἔπρεπε νὰ παραθέσω καὶ τὴν διατύπωση τοῦ προβλήματος κατὰ λέξιν, ὥστε διὰ τῆς παραβολῆς νὰ φανῆ ἀκριβέστερα ἢ διαφορά τῶν δογματικῶν ἀπόψεων. Εἶχε δὲ διατυπωθῆ τὸ πρόβλημα ὡς ἑξῆς:

2. Ἐκθεσις τοῦ προβλήματος:

«Καὶ στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς θὰ προσθέσω ὅ,τι γενικῶς ἀμφισβητεῖται περὶ τῆς μετουσίωσης⁷ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ

διδασκάλους) ἐπέχοντι (ἢ ἐπέχουσι) λόγον». Ἡ φράση «ἐπέχω λόγον» ἔχει ἐν προκειμένῳ τὴν σημασίαν τοῦ ἀρνοῦμαι νὰ ἐκφέρω ἀποψη λόγῳ ἀγνοίας, ἀμφιβολίας ἢ ραθυμίας: «τὸ δ' ἐπέχω παραλαμβάνομεν ἀντὶ τοῦ οὐκ ἔχω εἰπεῖν τίνι χρῆ τῶν προκειμένων πιστεῦσαι ἢ ἀπιστῆσαι» (Σέξτος Ἐμπειρικός, *Πυρρώνειαι ὑποτυπώσεις*, 1, 197, 3). Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν τὸ μαθητεῦσαντι πρέπει νὰ συναφθῆ μετὰ τὴν δοτ. ἐπέχουσι καὶ ἡ γεν. διδασκάλων νὰ θεωρηθῆ ὡς ὑποκειμενικὴ εἰς τὸ λόγον. Ὁ συγγραφεὺς δηλαδὴ σπεύδει νὰ ἀνταποκριθῆ στὸ αἴτημα τοῦ παλαιοῦ μαθητῆ του, ἐμμέσως ὑπενθυμίζοντας σ' αὐτὸν ὅτι οὐδέποτε τὸν ἐστέρησε τῆς διδασκαλίας του (διδασκάλου λόγον). Ἡ κατὰ συνεκδοχὴν χρῆσις τοῦ πληθυντικοῦ ἀντὶ τοῦ ἐνικοῦ (*διδασκάλων*, ἀντὶ *διδασκάλου*), ὅπως ἀνωτέρω (*εἰδόσι*, ἀντὶ *εἰδότι* λέγω), εἶναι συνήθης καὶ συμβάλλει στὴν ἐπισημότητα τοῦ ὕφους: «Εἰς ὄγκον τῆς λέξεως συμβάλλεται» καὶ «τὸ ἐν πολλὰ ποιεῖν» (Ἀριστοτέλης, *Ρητορικὴ*, 1407b, 26-32). Ἐδῶ βεβαίως δὲν πρόκειται περὶ τοῦ «*κληθντικοῦ μεγαλοπρεπείας*» (*pluralis majesticus*), ἀλλ' ἀντιθέτως περὶ τοῦ ἐπίσης συνήθους «*κληθντικοῦ μετριοφροσύνης*» (βλ. Ἀχιλλ. Τζαρτζάνου *Νεοελληνικὴ Σύνταξις*, ΟΕΣΒ, ἐν Ἀθήναις 1946², τ. Α', 52, σημ. β').

6. Α' Πέτρ. γ' 15. Παρατίθενται ἐν συνεχείᾳ οἱ ἀντιλήψεις τῶν ἀρνούμενων τὴν μετουσίωσιν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου κατὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας, ὅπως τις εἶχε ἐκθέσει στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ὁ Χρῦσανθος.

7. Ὁ ὅρος *μετουσίωσις*, ἐκ τοῦ λατιν. *transsubstantiatio*, ἐχρησιμοποιεῖτο ἤδη ἀπὸ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Γενναδίου καὶ τῶν «*Ὁμολογιῶν*» Μογίλα καὶ Δοσιθέου. Ὁ ὅρος αὐτός, τὸν ὁποῖον δέχεται καὶ ὁ Σ. Κυμινή-

οἴνου σέ πραγματικό σῶμα καί πραγματικό αἷμα τοῦ ἰδίου τοῦ Κυρίου. Ἄλλοι μὲν λοιπὸν θεωροῦν ὅτι πρέπει νὰ ἀπο-

τις, προέκυψε προφανῶς περὶ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα στὴν Δύση ἀπὸ τὴν περὶ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων ἀριστοτελικὴ θεωρία, ὅπως ἐκτίθεται στὴν περὶ τῶν κατηγοριῶν πραγματεία. Οὐσία (λατ. substantia) κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη (2a 11) εἶναι «ἡ κυριώτατά τε καὶ πρώτως καὶ μάλιστα λεγομένη, ἢ μήτε καθ' ὑποκειμένον τινὸς λέγεται μήτε ἐν ὑποκειμένῳ τινὶ ἐστίν, οἷον ὁ τις ἄνθρωπος ἢ ὁ τις ἵππος». Εἶναι δηλαδὴ οὐσίες τὰ συγκεκριμένα αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ὅπως π.χ. ὁ δεδομένος ἄνθρωπος ἢ ἵππος, τὰ ὅποια εἶναι ὑποκείμενα καὶ οὐδέποτε κατηγορούμενα τῆς λογικῆς κρίσεως. Οἱ οὐσίες δηλαδὴ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποτελεσοῦν ιδιότητες ἄλλων, ἀλλ' ἀντιθέτως αὐτὲς εἶναι δεκτικὲς ιδιοτήτων. Οἱ ιδιότητες αὐτὲς μεταβάλλονται, ἐνῶ ἡ οὐσία (τὸ «τὸδε τι») εἶναι ἐκείνη ποὺ διατηρεῖται ἀμετάβλητη καὶ συντηρεῖ τὴν ἐνότητα τοῦ συγκεκριμένου ὄντος. Ὁ δεδομένος ἄνθρωπος π.χ. κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ζωῆς του εἶναι νέος ἢ γέρον, δίκαιος ἢ ἄδικος, υγιής ἢ ἀσθενής κ.λπ., ἀλλὰ δὲν παύει νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ἄνθρωπος: «Ἡ δὲ γε οὐσία ἐν καὶ ταῦτὸν ἀριθμῷ ὃν δεκτικὸν τῶν ἐναντίων ἐστί, οἷον ὁ τις ἄνθρωπος, εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ὢν, ὅτε μὲν λευκὸς ὅτε δὲ μέλας γίνεται, καὶ θερμὸς καὶ ψυχρὸς, καὶ φαῦλος καὶ σπουδαῖος, ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων οὐδενὸς φαίνεται τὸ τοιοῦτον {...} τὰ μὲν γὰρ ἐπὶ τῶν οὐσιῶν αὐτὰ μεταβάλλοντα δεκτικὰ τῶν ἐναντίων ἐστίν, Ψυχρὸν γὰρ ἐκ θερμοῦ γενόμενον μετέβαλεν (ἡλλοίωται γάρ), καὶ μέλαν ἐκ λευκοῦ καὶ σπουδαῖον ἐκ φαῦλου, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον αὐτὸ μεταβολὴν δεχόμενον τῶν ἐναντίων δεκτικὸν ἐστίν» (Ἀριστοτ. Κατηγορία 4a 17-4). Οἱ ιδιότητες αὐτὲς, ὡς τυχαῖα χαρακτηριστικὰ ἢ ὡς πραγματικοὶ καθορισμοὶ ποὺ ἀρμόζουν στὰ πράγματα, χωρὶς ὅμως νὰ καθορίζουν τὴν οὐσία των, ἀποκαλοῦνται *συμβεβηκότα*, διότι συνοδεοῦν τὸ συγκεκριμένο ὄν (συν – βαίνου). Συμβεβηκότα (καθαυτὸ) εἶναι οἱ λοιπές, πλὴν δηλαδὴ τῆς οὐσίας, κατηγορίες (ποσόν, ποιόν, πρὸς τι, ποῦ, ποτέ, κείσθαι, ἔχειν, ποιεῖν, πάσχειν). Ὁ ὅρος «*συμβεβηκότα*» μεταφράζεται διὰ τῶν λέξεων «χαρακτηριστικά, ιδιότητες, ιδιώματα κ.τ.ῶ. (Ἀριστοτ. ΜΤΦ 1028a 10 κ.ἐξ.).

Ἐν προκειμένῳ λοιπὸν, δηλαδὴ κατὰ τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας, συμβαίνει τὸ ὑπὲρ φύσιν, διότι, μολοντοὶ μεταβάλλονται (μετουσιοῦνται) οἱ φυσικῶς ἀμετάβλητες οὐσίες τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σέ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, παρὰ ταῦτα ὅμως παραμένουν ἀμετάβλητα τὰ ἐξωτερικὰ τους χαρακτηριστικὰ (τὰ *συμβεβηκότα*), ὅπως π.χ. ἡ ὄψη, τὸ μέγεθος, τὸ βάρος, τὸ χρῶμα, ἡ γεύση κ.λπ.).

κρουσθῆ τελείως ὁ ὄρος μετουσίωσης, ἐνῶ ἄλλοι τὸν ἀποδέχονται πλήρως καὶ τὸν πιστεύουν καὶ τὸν κηρύττουν, ἀλλὰ μὲ κάποιες μεταξὺ των διαφορές. Διότι οἱ πρῶτοι ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ μεταβολὴ κατανοεῖται ὅπως καὶ στὰ φυσικὰ ἀντικείμενα, μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι ἐκεῖ τὰ ὑλικά στοιχεῖα διατηροῦνται, ἐνῶ ἐν προκειμένῳ ἐξαφανίζεται ἡ οὐσία καὶ τῶν δύο ὑλικῶν (τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου) καὶ ἀπομένουν τὰ γνωρίσματά τους⁸. Οἱ ἄλλοι ὁμῶς⁹ διατείνονται ὅτι δὲν συμβαίνει κάποια μεταβολὴ στὸν ἄρτο καὶ τὸν οἶνο, ἀλλ' ὅτι αὐτὰ μὲν ἀπομένουν μὲ τὴν δύναμη τοῦ Θεοῦ, καὶ κάτω ἀπὸ τὰ γνωρίσματά τους πραγματώνεται, δηλαδή φανερώνεται τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ἰσχυρίζονται λοιπὸν ὅτι ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος δὲν δέχονται καμμία μετατροπὴ ἢ ἀλλοίωση, εἰμὴ μόνον ἀποχώρηση καὶ φανέρωση τοῦ Χριστοῦ στὰ γνωρίσματά τους. Καὶ ἂν κά-

8. Τὴν μετουσίωσιν ἀπέρριψαν πολλοὶ κατὰ τὸν Μεσαῖωνα καὶ βεβαίως ἡ Μεταρρύθμισις, ἐνῶ τὴν ἀποδέχεται ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία. Ἡ ἀντίθεση κάποιων ὀρθοδόξων στὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ὄρου αὐτοῦ ὀφείλεται κυρίως στὴν ἀντίληψιν ὅτι οἱ Δυτικοὶ σχολαστικοὶ Θεολόγοι, ἐπειδὴ θέλησαν «δι' ἀκαίρου πολυπραγμοσύνης νὰ καταστήσωσι τὸ ἀκατάληπτον μυστήριον καταληπτόν», ἐζήτησαν κυρίως μεσῶ τοῦ ὄρου αὐτοῦ νὰ ἐξηγήσουν «τὴν φυσικοχημικὴν μεταβολὴν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου οὐχὶ πνευματικῶς, ἀλλ' αἰσθητῶς καὶ ὑλικῶς ... ἀποληζαντες εἰς ἄγαν αἰσθητικὴν παράστασιν» (Χρυσ. Παπαδόπουλος, *Δοσίθεος, Πατριάρχης Ἱεροσολύμων*, σελ. 28).

9. Ἐννοεῖ προφανῶς τὸν Λούθηρον, ὁ ὁποῖος δὲν ἐδέχετο τὴν κατ' οὐσίαν μεταστοιχείωσιν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ἀλλὰ τὴν συνύπαρξιν, καὶ ὄχι μεταβολή, τῶν στοιχείων αὐτῶν σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἐρμηνεύοντας ὄχι ὀρθῶς τὸν Κυριακὸ λόγον «*τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου*» καὶ «*τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου*» διὰ τοῦ *in et sub pane et vino*, δηλαδή «ἐν τῷ ἄρτῳ ὑπάρχει τὸ σῶμα μου καὶ ἐν τῷ οἴνῳ τὸ αἷμα μου» (ἐν ἄρτῳ > ἐναρτισμός, *impanatio*). Ἐδέχετο λοιπὸν τὴν πραγματικὴν παρουσίαν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου καὶ τὴν μετάληψιν τῶν πιστῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἀπόσυρσίν του, ὅποτε ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος παύει νὰ εἶναι ἀντικείμενο λατρείας καὶ μπορεῖ νὰ ἀπορριφθῆ ἀκατακρίτως.

ποιος προβάλλῃ τὴν ἀντίρρηση ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατόν, ἀφοῦ ὁ Χριστὸς εἶναι κατὰ τὴν σάρκα περιγραπτός, ἀποκρίνονται ὅτι κατὰ τι εἶναι ἄπειρος¹⁰. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ ἀπορία μου¹¹ ἀφορᾷ ἓνα τόσο σημαντικὸ πρόβλημα, ἀπόκειται στὴν

10. Συνέπεια τῆς Λουθηρανικῆς θεωρίας τοῦ ἐναρτισμοῦ εἶναι ἡ κακοδοξία τῆς ἀποδοχῆς τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ὡς πανταχοῦ παρόντος, ἀπεριγράπτου δηλαδὴ καὶ ἀπείρου (ubiquitas). Βλ. σχετικῶς «*Δογματικὴ*» II. Τρεμπέλα, τ. Γ', σελ. 180-182, καὶ X. Ανδρούτσου, σελ. 352.

Ὁ Σ. Κυμνιήτης στὴν παροῦσα πραγματεία ὑποδεικνύει (βλ. τὸ κεφ. «*Τί τὸ μεταβαλλόμενον*») ὅτι ἡ μετουσίωσις ἀφορᾷ τὸ μέχρι τῆς ταφῆς, καὶ πρὸ τῆς ἀναστάσεως περιγραπτὸ καὶ πεπερασμένο Κυριακὸ σῶμα, καὶ ὄχι, τὸ ἴδιο ὁμως μὲ ἐκεῖνο, θεωθὲν καὶ ἐνθρονισθὲν εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Πατρὸς. Τὸ περιγραπτὸν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐτονίσθη καὶ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Εἰκονομαχίας, δεδομένου ὅτι τὸ εἰκονίζειν προϋποθέτει τὴν καθ' οἰονδήποτε τρόπον δυνατότητα «*περιγραφῆς*», δηλαδὴ τοῦ (περι)ορισμοῦ. Ἡ εἰκόνα ἐπομένως δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν περιγραφή, ἀλλ' ὁ ἀποδεχόμενος περὶ τίνος, καὶ ἐν προκειμένῳ περὶ τοῦ Χριστοῦ, τὴν δυνατότητα περιγραφῆς, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀρνηθῇ καὶ τὸ ἐφικτὸ τῆς ἀπεικονίσεως: «*Εἶδη περιγραφῆς πολλά· ἢ κατάληψις· ἢ ποσότης· ἢ ποιότης· ἢ θέσις· οἱ τόποι· οἱ χρόνοι· τὰ σχήματα· τὰ σώματα· ἅτινα ἐπὶ Θεοῦ ἀποφάσκειται· ἐν οὐδενὶ γὰρ τούτων τὸ θεῖον. Χριστὸς δὲ ἐνανθρωπήσας εἰσὼ τούτων δείκνυται. Ὁ γὰρ ἀκατάληπτος, ἐν παρθενικῇ νηδύϊ συνελήφθη· καὶ ὁ ἄποσος, τρίπηχυς ἐγένετο· καὶ ὁ ἄποιος, ποιότητι μεμόρφωται· καὶ ὁ ἐξω θεσεως, ἴσταται καὶ κάθεται, καὶ ἀνακέκλιται· καὶ ὁ παρὰ τόπου, ἐν φάτνῃ τέθειται· καὶ ὁ ἀνώτερος χρόνος, δωδεκαετῆς κατὰ προκοπὴν ἡλικίας γίνεται· καὶ ὁ ἀσχημάτιστος, ἐν σχήματι ἀνθρώπου ὠράθη· καὶ ὁ ἀσώματος ἐν σώματι γεγονώς· Λάβετε, φάγετε, τοῦτο μου ἐστὶ τὸ σῶμα, τοῖς ἐαυτοῦ μαθηταῖς ἔφη. Περιγραπτὸς ἄρα ὁ αὐτός, καὶ ἀπερίγραπτος· τὸ μὲν τῇ θεότητι, τὸ δὲ τῇ ἀνθρωπότητι· κὰν οὐ βούλωνται οἱ ἀσεβέστατοι Εἰκονομάχοι» (Θ. Στουδίτης, *Ἀντιρρητικὸς Γ'*, PG, 99, 396 a-b). Ὁ αὐτὸς ἱερός πατὴρ γράφει ἐπ' αὐτοῦ (ἐπιστολὴ ΡΞΘ, Ὑπὲρ Εὐστρατίου ἡγουμένου, PG 99 1553d): «*Πῶς μετέχεις τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, αὐτοῦ ὄντος κατὰ σὲ ἀπεριγράπτου, ὧν δὲ μετέχεις περιγεγραμμένων; ἢ μὴ μέτεχε, ὧ βέλτιστε, ἢ μετέχων ὁμολογεῖ τοῦ περιγεγραμμένου Χριστοῦ μετέχειν τὸ περιγεγραμμένον σῶμα καὶ αἷμα*».*

11. Στους κώδικες ὑπάρχει ὁ συντακτικῶς ἀνακόλουθος τύπος «*ἀποροῦντες*». Ἄντ' αὐτοῦ ἔγραψα «*ἀποροῦντος*». Προφανῶς «*ἀπορῶν*» εἶναι

Ἀπάντησις πρὸς ἕκαστον ἰδίᾳ τῶν ἐμφερομένων ἐν τῷ πολυμόρφῳ τούτῳ προβλήματι δογματῶν.

Τὰ μὲν δὴ δόγματα τούτων ἐκ τῆς προκειμένης λέξεως, ὡς τέκνον, ἔγνω ὡς εἰκὸς ἀναγνούς· οἷσι δέ τισιν ἐπερείδονται λόγοις οἱ τὰ τοιαῦτα φρονοῦντες, πόθεν οὐκ ἔχω μαθεῖν· ἀνάγκη τοίνυν πρὸς μόνα ταῦτα ἐν Θεῷ συλλαμβάνοντι ποιουμένοις τὸν λόγον τὰ ἐπελθόντα τό γ' ἐφ' ἡμῖν αἰτήσαντι παρθεῖσθαι. Ἴνα δὲ καθ' ὁδὸν ὁ λόγος προάγῃται, προληπτέον ἄττα τινά, οἷονεὶ διορισμούς τινας καὶ ὑποθέσεις εἰς εὐμαρτεράν καὶ τρανοτέραν κατάληψιν τῶν ρηθησομένων.

Τίνα τὰ προληπτέα.

Ἐκεῖνό σοι τοιγαροῦν πρὸ τῶν ἄλλων ὑπομνηστέον, ὅτι ἐφ' ἑκάστου γένους οἴασοῦν ἐπιστήμης δύο ταῦτα θεωροῦνται· οἷον αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ ἐκ τῶν ἀρχῶν. Ὡν τὰ μὲν ὑποτίθενται ὡς ὁμολογούμενα, οἷον αἱ ἀρχαί, τὰ δὲ ζητοῦνται δι' ἀποδείξεως συνάγεσθαι κατὰ τοῦ ὑποκειμένου ἐπιστητοῦ γένους διὰ τῶν οικείων αὐτοῦ ἀρχῶν.

δική σου παιδεία καὶ φρόνηση καὶ εὐσέβεια ἢ διασάφηση του».

3. Ἀπάντηση ξεχωριστὰ σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ἀντιτιθέμενες στὸ πολυσχιδῆς αὐτὸ πρόβλημα ἀπόψεις.

Ἀνέγνωσα λοιπὸν, ὃ πνευματικὸ μου τέκνο, ὅπως ἦταν φυσικὸ, τὸ ἀνωτέρω κείμενο καὶ κατενόησα τὶς ἀπόψεις ἐκείνων. Ὅμως δὲν ἔχω τὴν δυνατότητα νὰ ἐντοπίσω τὶς πηγές, στὶς ὁποῖες στηρίζονται ὅσοι ἔχουν αὐτὲς τὶς ἀντιλήψεις. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη, ἀναφερόμενος μόνον στὶς ἀντιλήψεις αὐτές, μὲ τὴν βοήθεια τοῦ Θεοῦ νὰ παραθέσω πρὸς χάριν σου, πού τὰ ἐζήτησες, ὅσα ἤλθαν στὸν νοῦ μου. Γιὰ νὰ διευκολυνθῇ ὁμως ἡ πρόοδος τοῦ λόγου πρέπει νὰ λεχθοῦν προληπτικῶς κάποια ἄλλα, ὅπως κάποιοι ὀρισμοὶ ἐννοιῶν καὶ προϋποθέσεις, ὥστε νὰ κατανοηθοῦν εὐκολώτερα καὶ σαφέστερα ὅσα θὰ λεχθοῦν.

4. Ποιές εἶναι οἱ προϋποθέσεις.

Γι' αὐτὸ λοιπὸν, πρὶν ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα, ἐκεῖνο πρέπει νὰ ἐνθυμηθῆς, ὅτι δηλαδὴ σὲ κάθε εὐρύτερο πεδίο (γένος) οἰασδῆποτε ἐπιστήμης ἐξετάζονται αὐτὰ τὰ δύο, δηλαδὴ οἱ ἀρχές¹² καὶ τὰ προκύπτοντα ἐκ τῶν ἀρχῶν. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ πρῶτα προϋποτίθενται ὡς κοινῶς ἀποδεκτά, δηλαδὴ οἱ ἀρχές, ἐνῶ τὰ

ὁ Χρῦσανθος καὶ ἡ διασάφηση ζητεῖται ἀπὸ τὸν Σεβαστό. Ἡ «Ἐκθεσις τοῦ προβλήματος» ἔχει κατὰ λέξιν ἀντιγραφῆ ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Χρυσάνθου, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν ἐντὸς εἰσαγωγικῶν μεταφορὰ τῆς στοῦς κωδικες.

12. Οἱ θεμελιώδεις δηλαδὴ καὶ μὴ ἐπιδεχόμενες ἀμφισβήτησης γνώσεις, τὰ ἀξιώματα καὶ τὰ αἰτήματα ἐκάστου κύκλου ἐπιστημῶν, ὅπως π.χ. τῶν μαθηματικῶν, τῶν φυσικῶν, τῶν βιολογικῶν κ.λπ.

Β^{ον}. Ὅτι ἐφ' ἐκάστου γένους δεῖ πιστεύειν ταῖς οἰκείαις ἀρχαῖς, ὡς ὁμολογουμέναις, τὸν μέλλοντα γνῶσιν τινα τῶν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐπιστήμῃ θεωρουμένων λαβεῖν, κἂν ὑπὲρ κατάληψιν ὧσι καὶ γνῶσιν αἱ τοιαῦται ἀρχαί, ἵνα καὶ τὸ ἐκ τούτων δεικνύμενον ὡς ὁμολογούμενον ἤδη καὶ ἀληθὲς ἀναφανείη. Ἐπειδὴ πρὸς τὸν ἀναιροῦντα τὰς ἀρχὰς οὐδεὶς λόγος· ὁ γὰρ ταῖς ἀρχαῖς μὴ πιστεύων σχολῆ γ' ἂν τοῖς ἐκ τούτων συναγομένοις πιστεύσειεν.

Γ^{ον}. Ὅτι ἐπὶ τῶν πάντῃ ἑτερογενῶν οὐκ ἔστιν ἀφ' ἑτέρου γένους εἰς ἕτερον μεταβάντας ἀποδεικνύειν τι τῶν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐπιστήμῃ θεωρουμένων ἰδίᾳ, τῶ τὰ αἰτιατὰ πάντα καὶ τὰ ἀποτελέσματα καὶ τὰ πάθη τῶν οἰκείων αἰτιῶν ἠρτῆσθαι καὶ ἀρχῶν, ὥσπερ κατὰ τὸ εἶναι, οὕτω καὶ κατὰ τὸ γινώσκεισθαι.

λοιπὰ ἐρευνῶνται, γὰρ νὰ προκύψουν, μὲ τὴν διαδικασία τῆς ἀποδείξεως, ἐπὶ τοῦ μερικώτερου ἐπιστητοῦ γένους μέσῳ τῶν ἀντιστοιχῶν ἀρχῶν¹³.

Δεύτερον, ὅτι σὲ κάθε ἐπιστημονικὸ πεδίο, ἐκεῖνος ποὺ σκοπεύει νὰ ἀποκτήσῃ κάποια γνώση αὐτῶν ποὺ ἐρευνᾷ ἢ συγκεκριμένη ἐπιστήμη, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποδέχεται τὶς ἀντίστοιχες ἀρχές ὡς γενικῶς ἀποδεκτές, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθοῦν ἀπὸ τὸν νοῦ¹⁴ καὶ νὰ γίνουν ἀντικείμενα τῆς γνωστικῆς λειτουργίας, ὥστε αὐτὸ ποὺ συμπεραίνεται ἀπὸ αὐτές, ὡς ἤδη ἀποδεκτό, νὰ θεωρηθῇ καὶ ἀληθές. Διότι μὲ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἀμφισβητεῖ τὶς ἀρχές αὐτές, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ συζήτηση, ἐπειδὴ ὁ μὴ ἀποδεχόμενος τὶς ἀρχές αὐτές μόλις καὶ μετὰ βίας θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἀποδεχθῇ τὰ ἐξ αὐτῶν συναγόμενα συμπεράσματα.

Τρίτον, ὅτι ἐπὶ τῶν τελείως μὴ συγγενῶν δὲν εἶναι δυνατὸν διὰ μεταβάσεως ἀπὸ τὸ ἓνα γένος στὸ ἄλλο νὰ ἀποδείξουμε¹⁵

13. Στὴν σειρὰ τῶν ὑπαλλήλων ἔννοιῶν τῆς λογικῆς κλίμακας ἡ ἔννοια γένος εἶναι σχετικὴ, ὡς ἔννοια εἶδους, ὡς πρὸς τὴν γενικώτερη, καὶ ὡς ἔννοια γένους ὡς πρὸς τὴν μερικώτερη. «Ἐπιστητὸν» εἶναι τὸ δυνάμενον νὰ γνωσθῇ διὰ τοῦ λογισμοῦ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ «δοξαστόν» (τὸ κατ' εἰκασίαν) ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης (Ἀριστοτ. *Ἀναλυτικὰ Πρότερα*, 88b 30). «Εἰσὶ δὲ ἀρχαὶ τῶν ἀποδεικτῶν καὶ πάσης ἐπιστήμης {...} τὸ μὲν γὰρ ἐπιστητὸν ἀποδεικτόν...» (Ἀριστοτ. *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, 1140b, 32).

14. «Οὐ δεῖ ἐν ταῖς ἐπιστημονικαῖς ἀρχαῖς ἐπιζητεῖσθαι τὸ διὰ τί· ἀλλ' ἐκάστην τῶν ἀρχῶν αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν εἶναι πιστήν» (Ἀριστοτ. *Τοπικά*, 100b 20). «Ἀνάγκη ἐκάστης μαθήσεως ἀνεξετάστους εἶναι τὰς ἀρχὰς τοῖς μαθάνουσιν, ἐπεὶ ἀμήχανον τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ζυγομαχοῦντας δυναθῆναι ὁδῶ καὶ τάξει προελθεῖν εἰς τὸ τέλος» (Βασ. *Εἰς τὸν 115 Ψαλμόν*, PG 30 105a).

15. «Ἡ δ' ἀπόδειξις οὐκ ἐφαρμόττει ἐπ' ἄλλο γένος, ἀλλ' ἢ, ὡς εἴρηται, αἰ γεωμετρικαὶ ἐπὶ τὰς μηχανικὰς ἢ ὀπτικὰς καὶ αἰ ἀριθμητικαὶ ἐπὶ τὰς ἀρμονικὰς», Ἀριστοτ. *Ἀναλυτικὰ Πρότερα*, 76a 16 κ. ἐξ. «Οὐκ ἄρα ἔστιν ἐξ

Δ^ο. Ὡς ἡ καθ' ἡμᾶς ἱεροσοφία τοσούτου δέει τοῦ ταῖς ἄλλαις τῷ γένει κοινωνεῖν ἐπιστήμαις, ὅσπερ οὐδὲ ὅλως ἐστὶν ἐπιστήμη, οὔτε ὅλως περὶ ἐπιστητόν ἐστι γένος, καθάπερ αἱ παρὰ ἀνθρώποις διδασκόμεναι ἐπιστήμαι. Οὔτε γὰρ τοῖς αὐτοῖς κέχρηται τρόποις, καθάπερ ἡ μὲν φυσικὴ ἐπιστήμη θεωρεῖ τὸ φύσιν ἔχον ἢ φύσιν ἔχει, ἡ δὲ μαθηματικὴ τὸ ποσὸν ἐξ ἀφαιρέσεως, ἡ δὲ μεταφυσικὴ τὸ ὄν ἢ ὄν. Οὔτε μὴν ὁμοίαις τισὶν κέχρηται ἀρχαῖς, οἷον φυσικαῖς ἢ μεταφυσικαῖς ἢ μαθηματικαῖς, οὔτε μὴν ὁμοίως γινωσκομέναις. Οὔτε γὰρ ἐξ ἐπαγωγῆς (ἡ γὰρ τῶν ὄρων ἀνάπτυξις πᾶσιν ἔστω κοινή, λέξεων οὐσα σαφήνεια, ἡμῖν δὲ περὶ πραγμάτων ὁ λόγος). Οὐ γὰρ περὶ τοιαῦτά τινα καθόλου τὴν πραγματείαν ποιεῖται, ὧν ἡ πίστωσις ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα προσπορίζοιτο, καθάπερ αἱ ἄλλαι ἐπιστήμαι, οἷον ἡ φυσικὴ, φερ' εἰπεῖν, ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα τὸ καθόλου συνάγει· οἷον ὅτι πᾶν σῶμα, ἢ πᾶν τὸ φύσιν ἔχον, ἐστὶ κινητόν, καὶ ἡ μαθηματικὴ, ὅτι τὰ τῷ αὐτῷ ταῦτά καὶ ἀλλήλοις εἰσὶ τὰ αὐτά· καὶ ἡ μεταφυσικὴ, τὸ κατὰ παντὸς φάναι ἢ ἀποφάναι ἐστὶ δυνατόν τὸ αὐτό, ἢ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ αὐτοῦ ἀδύνατον ἅμα φάναι καὶ ἀποφάναι καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀπὸ τίνων γὰρ καὶ συνάγειν δύναιτο ὅτι πᾶς ἀγιαζόμενος ἄρτος καὶ οἶνος ἐστὶ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ ἢ πᾶς νεκρὸς ἐγείρεται καὶ τὰ ὅμοια; Οὔτε μὴν ἐκ τῆς κοινῆς ὑπολήψεως αἱ τοιαῦται πιστοῦνται ἀρχαί· ἡ γὰρ ἂν ἦσαν πᾶσι κοιναί. Νῦν δὲ καὶ τῶν πιστῶν αὐτῶν ἐστὶν οἷς ἀμφισβητοῦνται αἱ τοιαῦται ἀρχαί. Ἄλλον δὲ τινα ξένον καὶ ὑπερφυῆ τρόπον αἱ τοιαῦται πιστοῦνται ἀρχαί, ὧς φησὶν ὁ θεῖος, Ἀπόστολος: *«ἡμῖν γάρ,*

κάτι ἀπὸ τὰ ἐξεταζόμενα ἰδιαιτέρως ἀπὸ μὴν ἐπιστήμη, λόγῳ τοῦ ὅτι ὅλα τὰ αἰτιατὰ καὶ τὰ συμπεράσματα καὶ οἱ μεταβολὲς ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες αἰτίες καὶ ἀρχές, αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ κατὰ τὴν διαδικασία τῆς γνώσεως, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ στὴν πραγματικότητα.

Τέταρτον, διότι ἡ δικὴ μας ἱεροσοφία¹⁶ τόσο πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι συγγενὴς μὲ τὶς ἄλλες ἐπιστῆμες, καθ' ὅσον οὔτε σὲ ὅλα εἶναι ἐπιστήμη οὔτε γενικῶς ἀσχολεῖται μὲ γέννη ἐννοιῶν ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ διερευνηθοῦν, ὅπως τοῦτο συμβαίνει μὲ ἐπιστῆμες ποὺ διδάσκονται στὸ ἀνθρώπινο ἐπίπεδο. Διότι οὔτε χρησιμοποιεῖ τοὺς ἴδιους τρόπους, ὅπως π.χ. ἡ Φυσικὴ ἐπιστήμη ἐξετάζει τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ σώματα κατὰ τὴν φύση τους καὶ ἡ Μαθηματικὴ τὸ ποσοῦν ἀφαιρετικῶς διὰ τῶν ἀριθμῶν καὶ ἡ Μεταφυσικὴ τὸ ὄν κατὰ τὴν γενικότητα τῆς ὑπάρξεώς του¹⁷. Οὔτε βεβαίως χρησιμοποιεῖ κάποιες ὅμοιες ἀρχές, ὅπως φυσικὲς ἢ μεταφυσικὲς ἢ μαθηματικὲς, οὔτε ἀσφαλῶς ἐξεταζόμενες καθ' ὅμοιον τρόπον. Διότι οὔτε χρησιμοποιεῖ τὴν μέθοδο τῆς ἐπαγωγῆς, ἐπειδὴ ἡ ἐρμηνεία τῶν ὄρων¹⁸ τῶν κρίσεων καὶ τῶν συλλογισμῶν εἶναι κοινὴ σὲ ὅλες τὶς ἐπιστῆμες ὡς λέξεων διευκρίνηση, ἐνῶ σὲ μᾶς ὁ λόγος ἀφορᾷ πράγματα. Διότι δὲν ἀσχολεῖται μὲ κάποια παρόμοια γενικὰ συμπεράσματα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιβεβαίωση ἐξασφαλίζεται ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρους, ὅπως πράττουν οἱ λοιπὲς ἐπιστῆμες. Ἡ Φυσικὴ π.χ. ἀπὸ τὰ μερικὰ συμπεραίνει περὶ τῶν

ἄλλον γένους μεταβάντα δεῖξαι, οἷον τὸ γεωμετρικὸν ἀριθμητικῆ», Ἀριστοτ. *Ἀναλυτικά* "Υστερα, 75a 38.

16. Ἐννοεῖ προφανῶς τὴν Θεολογία.

17. «Τὸ ὄν ἢ ὄν», Βλ. Ἀριστοτ. ΜΤΦ, 1003a 20 κ.έξ.

18. «Ὅρον δὲ καλῶ εἰς ὄν διαλύεται ἢ πρότασις, οἷον τό τε κατηγορούμενον καὶ τὸ καθ' οὗ κατηγορεῖται (δηλ. τὸ ὑποκείμενον)» Ἀριστοτ. *Ἀναλυτ. Πρότερα* 24b 16. Ὡς πρότασις ἐννοεῖται ἡ λογικὴ πρότασις.

φησιν, ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ· τὸ γὰρ πνεῦμα πάντα, φησίν, ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ». Τρανότερον δὲ τὸ ἀνέφικτον ἄλλως ἀνθρώποις εἶναι τὴν γνῶσιν τῶν τοιούτων ἀρχῶν ἐνδεικνύμενος ἐπήνεγκε λέγων: «τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰμὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; Οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν εἰμὴ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἃ καὶ λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες. Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστὶ, καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται. Ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται. τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν». Ὁρᾷς ὅθεν τὸ πιστὸν ἔχουσιν αἱ τοιαῦται ἀρχαί; Ὅτι κατὰ ἀποκάλυψιν τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀξίοις τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἄλλοθεν, ὅτι «οὐδεὶς, φησίν, οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ, εἰμὴ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ». Ὅθεν καὶ ὁ Εὐαγγελιστής, «Θεόν, φησίν, οὐδεὶς ἐώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς ἐκεῖνος ἐξηγήσατο». Καὶ ὁ Κύριος «οὐδεὶς, φησίν, ἐπιγινώσκει τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατήρ, οὐδὲ τὸν πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ υἱὸς καὶ ὃ ἔαν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι». Καὶ πάλιν· «ὁ δὲ παράκλητος, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ πατήρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν».

γενικῶν, ὅπως ὅτι κάθε ὑλικὸ σῶμα, δηλαδή αὐτὸ πού ἔχει ἐκ φύσεως τὴν ἀρχή, εἶναι κινήτῳ¹⁹, καὶ ἡ Μαθηματικὴ, ὅτι «τὰ τρίτῳ τινὶ ἴσα εἶναι καὶ ἀλλήλοις ἴσα» καὶ ἡ Μεταφυσικὴ, ὅτι εἶναι δυνατὸν γιὰ κάθε τι νὰ ἀποδεχθοῦμε ἢ νὰ ἀρνηθοῦμε τὸ αὐτὸ ἐνῶ εἶναι ἀδύνατον γιὰ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο νὰ ἀποφανθοῦμε συγχρόνως θετικῶς καὶ ἀρνητικῶς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ²⁰ κ.λπ. Διότι ἀπὸ ποιῆς ἀρχῆς θὰ μπορούσε κάποιος νὰ συναγάγῃ τὸ συμπέρασμα ὅτι κάθε ἀγιαζόμενος ἄρτος καὶ οἶνος εἶναι σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἢ ὅτι ὅλοι οἱ νεκροὶ πρόκειται νὰ ἐγερθοῦν καὶ ἄλλα παρόμοια; Οὔτε βέβαια οἱ ἀρχῆς αὐτὲς ἐπιβεβαιώνονται στηριζόμενες στὴν κοινὴ πεποιθήση, διότι τότε θὰ ἦσαν ἀπὸ ὅλους ἀποδεκτές²¹. Τώρα ὅμως ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς πιστοὺς κάποιοι ἀμφισβητοῦν αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὶς ἀρχῆς, οἱ ὁποῖες ὁμως ἐπιβεβαιώνονται μὲ κάποιον ἄλλον παράδοξον καὶ ὑπερφυσικὸν τρόπον, ὅπως ἀποφαίνεται ὁ θεῖος Ἀπόστολος²²: «*ἡμῖν γάρ (λέγει) ὁ Θεὸς ἀπέκάλυψε διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ· τὸ γὰρ πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ*

19. Φύση, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι τὸ σύνολο τῶν ὄντων πού ἔχουν μέσα τους τὴν δύναμη νὰ παράγουν κίνηση, «*ὡς οὐσης τῆς φύσεως ἀρχῆς τινος καὶ αἰτίας τοῦ κινεῖσθαι καὶ ἡρεμεῖν*» (Ἀριστοτ. *Φυσ.* 192b 20). Ἡ κίνηση λαμβάνεται μὲ τὴν ἐννοια τῆς μεταβολῆς. Εἶναι δὲ μεταβολὴ εἴτε γένεση καὶ φθορά, εἴτε κίνηση ποσοτικὴ (αὔξησις - ἐλάττωσις), εἴτε κίνηση ποιοτικὴ (ἀλλοίωσις) εἴτε φορὰ τοπικὴ: «*Τούτων (τῶν φυσικῶν σωμάτων) ἕκαστον ἐν ἑαυτῷ ἔχει ἀρχὴν κινήσεως καὶ στάσεως, τὰ μὲν κατὰ τόπον, τὰ δὲ κατ' ἀΐξησιν καὶ φθίσιν, τὰ δὲ κατ' ἀλλοίωσιν*» (Ἀριστοτ. *Φυσικά*, 192b 8).

20. Κατὰ τὴν λογικὴ ἀρχὴ τῆς ἀντιφάσεως: «*Εἰ οὖν ἀδύνατον ἅμα καταφάναι καὶ ἀποφάναι ἀληθῶς, ἀδύνατον καὶ τάναντία ὑπαρχειν ἅμα... ἀλλ' ἀνάγκη ἢ φάναι ἢ ἀποφάναι ἐν καθ' ἑνὸς ὁτιοῦν*». Ἀριστοτ. *ΜΤΦ* 1011b 21-24.

21. Κατὰ τὸν Ἡράκλειτον «*δεῖ ἔπεσθαι τῷ ζηνῶ (τούτέστι τῷ κοινῶ, ζηνὸς γὰρ ὁ κοινός). Τοῦ λόγου δ' ἐόντος ζηνοῦ ζῶουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἴδια ἔχοντες φρόνησιν*», *DK B 2* (I 151, 1).

22. Α' Κορ. β' 10-16.

καὶ τὰ βάθη τοῦ θεοῦ». Γιὰ νὰ ὑποδείξη δὲ σαφέστερα ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀδύνατον μὲ ἄλλον τρόπον νὰ γνωρίσουν τίς ἀρχές αὐτές, προσέθεσε: «τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτω καὶ τὰ τοῦ θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ. ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἃ καὶ λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικῶς συγκρίνοντας. ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστὶ, καὶ οὐ δύναται γινῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται. ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται. τίς γὰρ ἔγνω νοῦν κυρίου²³, ὃς συμβιβάσει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν». Βλέπεις λοιπὸν ἀπὸ ποῦ πηγάζει ἡ ἀξιοπιστία τῶν παρομοίων ἀρχῶν, ὅτι δηλαδὴ ἀποκαλύπτονται ἀπὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄχι ἀπὸ κάποιαν ἄλλη πηγὴ, σὲ ἐκείνους ποῦ εἶναι ἄξιοι τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, διότι, ὅπως λέγει, «οὐδεὶς οἶδε τὰ τοῦ θεοῦ, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ»²⁴. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης λέγει: «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς ἐκεῖνος ἐξηγήσατο»²⁵. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κύριος λέγει: «οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατήρ, οὐδὲ τὸν πατέρα τίς ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ υἱὸς καὶ ὃ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι»²⁶. Καὶ πάλι: «ὁ δὲ παράκλητος, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμπει ὁ πατήρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν»²⁷.

23. Ἦσ. Μ' 13.

24. Α' Κορ. β' 11.

25. Ἰω. α' 18.

26. Ματθ. ια' 27.

27. Ἰω. ιδ' 26.

Ὅποιοι δὲ τινες εἰσὶ καὶ οἱ τῆς τοιαύτης τοῦ πνεύματος ἐλλάμψεως ἀξιούμενοι ὁ μέγας διδάσκει Βασίλειος ἐν τοῖς περὶ τὸν Ἡσαΐαν λόγοις περὶ τὰς ἀρχάς: Ὡσπερ γάρ, φησὶν, αἱ τῶν προσώπων ἐμφάσεις οὐκ ἐν πάσαις ταῖς ὕλαις γίνονται, ἀλλὰ ἐν ταῖς λειοτήτά τινα καὶ διαφάνειαν κεκτημέναις, οὕτως οὐκ ἐν πάσαις ταῖς ψυχαῖς ἢ τοῦ πνεύματος ἐνέργεια, ἀλλ' ἐν ταῖς μηδὲν σκολιὸν ἐχούσαις. Ἡ χιῶν λαμπρά, ἀλλ' εἰκόνας τῶν ἐγκυπτόντων οὐ δείκνυσι, διότι τραχεῖά ἐστὶν ἐκ πεπηγότων ἀφρῶν συγκειμένη. Τὸ γάλα λευκόν, ἀλλ' οὐ παραδέχεται τὰς εἰκόνας, διότι καὶ αὐτῷ μικραὶ τινές εἰσι πομφόλυγες. Ὑδατι δὲ καὶ μέλαινα μορφή ἐμφαίνεται διὰ λειότητα». Ταῦτα εἰπὼν ἐπιφέρει: «οὕτως ἄρα τὸ ἀνώμαλον τοῦ βίου πρὸς ὑποδοχὴν θείας ἐνεργείας ἀνεπιτήδειον. Ὅταν οὖν, φησί, ψυχὴ πάση ἀσκήσει ἀρετῆς ἑαυτὴν ἐπιδοῦσα τῷ σφοδρῷ περὶ Θεὸν φίλτρῳ διηνεκῶς μνήμην Θεοῦ ἐντοπωθεῖσαν αὐτῇ διασώζη, καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ οἶονεῖ ἔνοικον αὐτῇ τὸν Θεὸν εἶναι κατασκευάση, ἐκ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν σφοδροτάτης ἐνατενίσεως καὶ τοῦ ἀρρήτου φίλτρου θεοφορουμένη, ἀξία τοῦ κατὰ τὴν προφητείαν χαρίσματος γίνεσθαι, δίδόντος θείαν δύναμιν τοῦ Θεοῦ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς διανοίγοντος εἰς κατανόησιν ὧν βούλεται θεαμάτων. Διὸ καὶ οἱ προφήται ἔμπροσθεν βλέποντες ἐκαλοῦντο, παρὰ τὸ ὡς παρόντα τὰ μέλλοντα προορᾶν». Ὅπερ ἐξῆς καὶ διὰ τῶν κατ' ὄναρ φαντασμάτων διδάσκει.

Καὶ τί εἶδους ἄνθρωποι εἶναι αὐτοὶ ποὺ κρίνονται ἄξιοι αὐτῆς τῆς ἐλλάμψεως τοῦ Πνεύματος μᾶς διδάσκει ὁ Μ. Βασίλειος στὴν ἀρχὴ τῆς Ἑρμηνείας εἰς τὸν Προφήτην Ἡσαΐαν²⁸: «Διότι (λέγει) ὅπως οἱ ἀντανακλάσεις τῶν προσώπων δὲν συμβαίνουν σὲ ὅλα τὰ ὑλικά, ἀλλὰ σὲ αὐτὰ ποὺ ἔχουν κάποια ὁμαλὴ ὑφὴ καὶ διαφάνεια, ἔτσι καὶ ἡ ἐπιφοίτηση τοῦ Πνεύματος δὲν ἐνεργεῖται σὲ ὅλες τὶς ψυχές, ἀλλὰ σ' ἐκεῖνες ποὺ δὲν ἔχουν τίποτε διεστραμμένο. Τὸ χιόνι εἶναι στιλπνόν, ἀλλὰ δὲν ἀντανακλᾷ τὶς μορφές ἐκείνων ποὺ σκύβουν ἐπάνω του, διότι ἔχει ἀνώμαλη ἐπιφάνεια, ἡ ὁποία συντίθεται ἀπὸ πηγμένους ἀφρούς. Τὸ γάλα εἶναι λευκόν, ἀλλὰ δὲν καθρεπτίζει τὶς μορφές, διότι καὶ μέσα σ' αὐτὸ ὑπάρχουν κάποιες μικρὲς φυσαλίδες. Στὸ νερὸ ὅμως ἀκόμη καὶ μαύρη μορφή κατοπτρίζεται, διότι ἔχει ὁμαλὴ ἐπιφάνεια». Καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὰ προσθέτει: «Ἔτσι λοιπὸν ἡ ἀνωμαλία τοῦ βίου ἀντιβαίνει στὴν ἀποδοχὴ τῆς θείας ἐνεργείας. Ὅταν λοιπὸν ἡ ψυχὴ ἀφιερωμένη σὲ κάθε ἄσκηση τῆς ἀρετῆς μέσω τοῦ σφοδροῦ ἔρωτος πρὸς τὸν Θεὸ διαρκῶς διατηρεῖ μέσα της ἐντυπὴ τὴν ἐνθύμηση τοῦ Θεοῦ καὶ ἂν μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ἐγκαταστήσῃ ἐντὸς αὐτῆς ὡσάν ἔνοικον τὸν Θεό, λόγῳ τῆς πολὺ ἰσχυρῆς προσηλώσεως σ' αὐτόν, καὶ ὄντας ἐνθεὴ ἀπὸ τὴν ἀνείπωτη ἀγάπη πρὸς αὐτόν, τότε ἀξιώνεται τοῦ προφητικοῦ χαρίσματος. Διότι παρέχει θεία δύναμη ὁ Θεὸς καὶ διανοίγει τὰ ὄμματα τῆς ψυχῆς²⁹ στὴν κατανόηση ὅσων ἐπιθυμεῖ νὰ κατοπτρευθῇ³⁰. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ προφῆτες παλαιότερα, ἐπειδὴ ἔβλεπαν ἀπὸ πρὶν ὡσάν παρόντα τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν, ἀνομάζονταν βλέποντες». Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐν συνεχείᾳ διδάσκει μέσῳ τῶν ὅσων ἀναπτύσσει περὶ τῶν ἐνυπνίων.

28. PG 30 121d - 124b.

29. Λουκ. κδ' 45.

30. Οἱ κώδικες: «ὡν βούλεται θαυμάτων». Ἔγγραφα θαμάτων (ἀντὶ θαυμάτων) κατὰ τὸ κείμενο τοῦ Migne.

Περὶ τοιαύτας ἄρα ἀρχὰς καταγίνεται ἡ ἡμετέρα θεοσοφία, ἀνακεκαλυμμένας ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀξίοις τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ὧν τινων ἡ γνῶσις ἀλληλοδιαδόχως καὶ εἰς ἡμᾶς διαβέβηκεν. Ἐφ' ὧν λοιπὸν καὶ μόνων τὸ Πυθαγορικὸν ἐκεῖνο ἐπειπεῖν θέμις, τὸ «αὐτὸς ἔφα», ἐπειδὴ πίστει καὶ μόνῃ μάλιστα ἐπερειδόμενοι τὸ βέβαιον ἔχομεν τῶν τοιούτων ἀρχῶν. Πιστεύειν γὰρ δεῖ τοῖς τὰ τοιαῦτα μεμνημένοις καὶ ὡς ἐνῆν θείοις ἀνδράσι προεγνωκόσι τε καὶ παραδεδωκόσι καὶ τηρεῖν αὐτὰς ἀσφαλῶς, οἷονεὶ παρακαταθήκην λαβόντας, ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου.

Τί ἐστίν, εὐκρινέστερον, τὸ ὑποκείμενον τῆς ἡμετέρας θεοσοφίας καὶ τίνες αἱ τούτου ἀρχαὶ καὶ τίς ὁ τρόπος αὐτῆς.

Καὶ ἵνα σοι καιροῦ λαβόμενος τρανότερόν τι περὶ τούτων διασαφήσω· ἰδὼν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ὅτι οὐ δύναται οἴκθην διὰ τὴν ἐκ παραβάσεως ἐπισκῆψασαν τῷ ὀπτικῷ τῆς διανοίας σκοτόμαιναν, διὰ τῆς ἐν τῇ φύσει ἐγκατεσπαρμένης τοῦ Θεοῦ σοφίας ἐπιγνῶναι τὸν δημιουργὸν τοῦ παντός, λογισμοῖς δέ τισι δειλοῖς καὶ ἐπισφαλέσιν ἐπινοίαις ἀποσφαλήσεται τῆς εὐθείας εἰς ἀνοδίας παρατραπεῖς, οὐκ ἠνέσχετο φιάνθρωπος ὧν μὴ τοῦ οἰκείου (ἐπηρεία τοῦ πονηροῦ) παραπεπτωκότος ἀντιλαμβάνεσθαι πλάσματος. Διὸ καὶ αὐθις ἦν ἀπώλεσε διδάξαι τοῦτον ἠϋδόκησε σοφίαν διὰ τῶν ἀξίων αὐτοῦ λειτουργῶν, ἀγγέλων τε καὶ προφητῶν καὶ διὰ τῆς ἐνσάρκου αὐτοῦ παρουσίας καὶ καθεξῆς τῶν ἱερῶν ἀποστόλων καὶ τῶν θεοπνεύστων διδασκάλων, σοφίαν ἐκείνην τὴν πάρεδρον τῶν θρόνων αὐτοῦ, ἵνα τοῦ λοιποῦ, συμπαροῦσα τοῖς ἀνθρώ-

Με τέτοιου εἴδους ἀρχές ἐπομένως ἀσχολεῖται ἡ δική μας θεοσοφία, με αὐτὲς δηλαδή πού ἔχουν ἀποκαλυφθῆ ἀπὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ στοὺς ἀξιούς τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Κάποιων ἀπὸ ἐκείνους ἡ γνῶσις ἔφθασε καὶ σ' ἐμᾶς κατὰ συν-εχῆ διαδοχὴν. Μόνον γι' αὐτὲς λοιπὸν ἀρμόζει νὰ λεχθῆ ἡ φράσις ἐκείνη πού ἐλέγετο γιὰ τὸν Πυθαγόρα, δηλαδή τὸ «αὐτὸς ἔφα», ἐπειδὴ στὴν πίστη, καὶ μάλιστα μόνον σ' αὐτὴν στηριζόμενοι, ἐξασφαλίζουμε τὴν ἀκλόνητη βεβαιότητα περὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν³¹. Διότι πρέπει νὰ ἐμπιστευόμεθα αὐτοὺς πού εἶχαν μνηθῆ σ' αὐτὰ καὶ τὰ εἶχαν πρὸ ἡμῶν γνωρίσει καὶ παραδώσει, ὅσον ἦταν ἐφικτό, σὲ ἀγίους ἄνδρες, καὶ πρέπει νὰ φυλάσσουμε τὶς ἀρχές αὐτές, ὡσὰν νὰ ἔχουμε κληρονομήσει πολῦτιμο καταπίστευμα, με τὴν ἐλπίδα τῆς αἰωνίου ζωῆς.

5. Σαφέστερη ἐξέταση τοῦ ἀντικειμένου τῆς θεοσοφίας μας καὶ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ τρόπου με τὸν ὁποῖον αὐτὲς ἐφαρμόζονται.

Καί, γιὰ νὰ διευκρινήσω αὐτὰ, ἐπ' εὐκαιρία, κάπως διαυγέστερα· ἐπειδὴ εἶδε ὁ Θεὸς ὅτι, λόγῳ τοῦ ἐκ τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος σκοτισμοῦ τῆς διανοίας, ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ, μέσῳ τῆς θεϊκῆς σοφίας πού εὐρίσκεται διάσπαρτη στὴν φύση, νὰ γνωρίσῃ τὸν δημιουργὸ τοῦ παντός, καὶ ὅτι με κάποια ἀτυχή διανοήματα καὶ παρακινδυνευμένες θεωρίες³² θὰ χάσῃ τὸν ὀρθὸ δρόμο καὶ θὰ ὀδηγηθῆ σὲ ἀδιέξοδα, γι' αὐτὸ δὲν ἀνέχτηκε, ὡς φιλόανθρωπος, νὰ μὴν φροντίσῃ γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ πλάσματός του, τὸ ὁποῖον ἔσφαλε λόγῳ τῆς βλαπτικῆς ἐνεργείας τοῦ πονηροῦ. Εὐδόκησε λοιπὸν διὰ τῶν ἀξίων του λειτουργῶν, τῶν ἀγγέλων δηλαδή καὶ προφητῶν,

31. Ἐβρ. ια' 6, Α' Τιμ. ζ' 20, Β' Τιμ. α' 14.

32. Σοφ. Σολ. ΙΓ' ζ', Θ' 4, 6, 14, Α' Κορ. α' 21, Ρωμ. α' 20.

ποις ἡ τοιαύτη θεόπνευστος διδασκαλία, διδάξη τούτους προὔργου μὲν τί ἐστὶν εὐάρεστον παρὰ τῷ Θεῷ καὶ ὅλως τὴν περὶ τὰ ἦθη διδασκαλίαν ἐκείνην, ἐν ἧ αὐτὸς ὁ Θεὸς εὐαρεστηθεὶ καὶ δι' αὐτῆς, λεπτυνθέντας ἤδη καὶ ἀξίους γεγονότας, ὀδηγήσῃ τούτους λοιπὸν ἐν γνώσει καὶ διδάξῃ τούτους ἐκείνην τὴν θεωρητικὴν σοφίαν, ἧτις ἂν εἴη λοιπὸν ὀδηγὸς πρὸς τὴν ἀναμάρτητον καὶ ἀδιάφυστον γνώσιν τῶν ὄντων.

Ἐπειδὴ περ, ἡ λέγεται, «*ἡ πρᾶξις ἐπίβασίς ἐστι θεωρίας*» καὶ «*μύρον δοχεῖον σαπρὸν οὐ πιστεύεται*», τοιγαροῦν ὑποκείμενον ἂν εἴη κοινότατον τῆς τοιαύτης θεοπαραδότου σοφίας πάντα τὰ ὄντα κατὰ πάσας αὐτῶν τὰς διαφοράς. Ἰδιαίτερον δὲ διαιρεθεὶ ἂν κατὰ τὸν θεόσοφον Σολομῶντα, ὡς ἀρτίως ἐλέγγοτο, εἷς τε τὸ θεωρητικὸν καὶ τὸ πρακτικόν, ἵνα γάρ, φησί, συμπαροῦσα μοι διδάξῃ με δύο ταῦτα, τὸ μὲν τί ἐστὶν εὐάρεστον παρὰ σοί· ἰδοὺ τὸ πρακτικόν· τὸ δὲ ὀδηγήσῃ με ἐν γνώσει· ἰδοὺ τὸ θεωρητικόν. Ὅθεν καὶ ὁ τῆς θεολογίας ἐπάνυμος «*πρᾶξιν, φησίν, προτιμήσειας ἢ θεωρίαν*», ἀμφοτέρα τὰ μέρη καὶ εἶδη λέγων τῆς τοιαύτης θεοπνεύστου διδασκαλίας. Καὶ τοιοῦτον μὲν τὸ ὑποκείμενον· ἀρχαὶ δὲ ταύτης εἰσὶν, ὡς ἐλέγγοτο, αἱ παρὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τοῖς ἀξίοις τοῦ Πνεύματος ἀνακεκαλυμμένα. Καὶ πᾶσα δὲ ἐξ ἀνθρώπων ἔννοια ἐγκριτέα ἐστὶ ξυμφεγγομένη ταῖς τοιαύταις ἀρχαῖς. Τρόπος δ' ἂν εἴη τῆς ἱεραῆς ταύτης σοφίας κοινότατος μὲν τὸ ἡ γνώστον, ἐπειδὴ πάντων ἡμῖν τὴν γνώσιν τῶν ὄντων ἐπαγγέλλεται ἡ τοιαύτη σοφία· ἰδιαίτερον δὲ τοῦ μὲν θεωρητικοῦ μέρους τὸ ἡ θεωρητόν, ὧν τὴν γνώσιν μόνον ζητοῦμεν λαβεῖν,

καὶ μὲ τὴν ἔνσαρκο παρουσία του καὶ ἐν συνεχείᾳ διὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων καὶ τῶν θεοπνεύστων διδασκάλων, νὰ τὸν διδάξῃ καὶ πάλι τὴν σοφία ποὺ ἔχασε. Εἶναι δὲ ἡ σοφία αὐτὴ ἢ συγκαθήμενη στὸν θρόνον του³³, ὥστε εἰς τὸ ἐξῆς, συγκατοικοῦσα μὲ τοὺς ἀνθρώπους αὐτὴ ἢ θεόπνευστη διδασκαλία, νὰ διδάξῃ αὐτοὺς πρὸς ὠφέλειαν τί εἶναι εὐάρεστο στὸν Θεὸ καὶ γενικῶς τὰ ἠθικὰ ἐκεῖνα παραγγέλματα, μὲ τὴν τήρηση τῶν ὁποίων θὰ εὐαρεστηθῇ ὁ Θεὸς καὶ μέσω αὐτῶν, καλλιεργημένους ἤδη πνευματικῶς καὶ ἀξίους, θὰ τοὺς ὀδηγήσῃ στὸ ἐξῆς μὲ τὴν γνώση τῆς ἀλήθειας καὶ θὰ τοὺς διδάξῃ ἐκεῖνη τὴν θεωρητικὴν σοφία, ἡ ὁποία θὰ εἶναι τοῦ λοιποῦ ὀδηγὸς πρὸς τὴν ἀσφαλῆ καὶ ἀδιάφυστη γνώση τῶν ὄντων.

Ἀφοῦ λοιπόν, ὅπως λέγεται, «*ἡ πρᾶξις εἶναι ὄχημα τῆς θεωρίας*»³⁴ καὶ «*τὸ μῦρο δὲν ἐμπιστεύεται δοχεῖο ἀκάθαρτο*»³⁵, γι' αὐτὸ γενικώτατο ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς θεοπαράδοτης σοφίας θὰ εἶναι ὅλα τὰ ὄντα μὲ ὅλες τις μεταξὺ των διαφορές. Εἰδικώτερα ὁμως μπορεῖ νὰ διακριθῇ κατὰ τὸν θεόσοφον Σολομῶντα³⁶, ὅπως πρὸ ὀλίγου ἐλέχθη, σὲ θεωρητικὸ μέρος καὶ πρακτικὸ. Διότι, λέγει, γιὰ νὰ μὲ διδάξῃ, συμπαραστεκόμενος, αὐτὰ τὰ δύο, πρῶτον μὲν τί τοῦ εἶναι εὐάρεστο (αὐτὸ εἶναι τὸ θεωρητικὸ) καὶ δεύτερον νὰ μὲ ὀδηγήσῃ σωφρόνως στὶς πράξεις μου (αὐτὸ εἶναι τὸ πρακτικὸ). Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ἐρωτᾷ: «*θὰ θεωρήσῃς τὴν πράξιν πρὸ σημαντικὴ ἀπὸ τὴν θεωρία;*»³⁷ ἐπισημαίνοντας καὶ τὰ δύο μέρη καὶ τις

33. Σοφ. Σολ. Θ' 4.

34. «*πρᾶξις γὰρ ἐπίβασις θεωρίας*» Γρηγορίου Θεολόγου λόγος Κ' «*Περὶ δόγματος καὶ καταστάσεως ἐπισκόπων*», PG 35 1080b.

35. «*Μύρον δοχεῖον σαπρὸν οὐ πιστεύεται*» Γρηγορίου Θεολόγου «*Ἐπι Ἠθικά*», PG 37 928, 10.

36. Σοφ. Σολ. Ζ' 18 καὶ Θ' 10-11.

37. «*Πρᾶξιν προτιμήσεως ἢ θεωρίαν;*» Γρηγορίου Θεολόγου «*Ἐπι Ἠθικά*», PG 37 928, 3.

τοῦ δὲ πρακτικοῦ τὸ ἢ πρακτόν, ὧν τὴν γνῶσιν διὰ τὴν πράξιν ζητοῦμεν.

Καὶ τοιαύτη μὲν ἐστὶν ὡς ἐν ὀλίγοις εἰπεῖν ἢ καθ' ἡμᾶς ἱερὰ σοφία, ἦστινος, εἰ καὶ τὸ πλεόν καὶ τὸ τέλειον ἐν ἐλπίσιν ἔτι κεῖται, ἀλλ' οὖν καὶ τὸ ἐκ μέρους γινώσκειν καὶ δι' ἐσόπτρου βλέπειν καὶ ἀμυδρὰν τινα γνῶσιν τῶν ὄντων λαβεῖν, ὅμως ἀληθῆ καὶ βεβαίαν, ἀγαπητὸν ἡμῖν ἂν εἴη καὶ ἰκανὸν ὡς ἐν τῷ παρόντι, ἵνα τῇ θεωρίᾳ τῶν ὄντων καὶ γνώσει τό γ' ἐγχωροῦν ἐγγυμνασθέντες κατὰ τὸν εἰπόντα: *«ἐμελέτησα ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, ἐν ποιήμασι τῶν χειρῶν σου ἐμελέτων»* καὶ καθαρθέντες καθ' ἑκάτερον, καὶ βίον καὶ λόγον καὶ τοῦ τελείου λοιπόν, ὡς ἐν τῷ μέλλοντι καταξιοθῶμεν.

Ἄλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανεέλθωμεν. Ἐκ τούτων οὖν δῆλόν ἐστιν ὅτι οὐκ ἔξεστιν ἀφ' ἑτέρου τινὸς μεταβάντας γένους ἀλλοτρίαις τισὶν ἀρχαῖς πειρᾶσθαι τι τῶν τοιούτων ἐν τῇ εὐσεβείᾳ δογμάτων δεικνύναι, ὅπερ ὁ εὐσεβῆς οὐ προσίεται λόγος. Λείπεται τοίνυν ἀπὸ τῶν τῆς εὐσεβείας ἀρχῶν ὄρμω-

μορφές αὐτῆς τῆς θεοπνεύστου διδασκαλίας. Καὶ αὐτὸ μὲν εἶναι τὸ ἀντικείμενο. Ἀρχές δὲ αὐτῆς εἶναι, ὅπως ἔχει λεχθῆ, ἐκεῖνες πού ἔχουν ἀποκαλυφθῆ ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα στοὺς ἀξίους τοῦ Πνεύματος. Ἀλλὰ καὶ κάθε ἀνθρώπινη σκέψη πρέπει νὰ γίνεται ἀποδεκτὴ, ὅταν συμφωνεῖ μὲ τὶς ἀρχές αὐτές. Στρέφεται δὲ γενικῶς ἡ ἱερὴ αὐτῆ σοφία σὲ κάθε τι πού εἶναι δυνατὸ νὰ γνωσθῆ, καθ' ὃ μέτρον εἶναι δυνατὸν νὰ γνωσθῆ, ἀφοῦ ἡ σοφία αὐτῆ μᾶς ὑπόσχεται τὴν γνώση ὅλων τῶν ὄντων³⁸. Εἰδικώτερα δὲ ὡς πρὸς τὸ θεωρητικὸ μέρος στρέφεται σ' ἐκεῖνα πού εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξετάσῃ ἡ διάνοια, τῶν ὁποίων μόνον ζητοῦμε νὰ ἀποκτήσουμε τὴν γνώση. Καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀφορῶντα τὸ πρακτικὸ μέρος στρέφεται πρὸς ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἐπιζητοῦμε τὴν γνώση χάριν τῆς πράξεως, κατὰ τὸ μέτρον πού αὐτὸ εἶναι ἐφικτό.

Τέτοια εἶναι λοιπὸν μὲ λίγα λόγια ἡ δική μας ἱερὴ σοφία, τῆς ὁποίας καὶ τὸ περισσότερο καὶ τὸ τέλειο ἐλπίζεται ἀκόμη. Ἀλλὰ βεβαίως καὶ ἡ μερικὴ γνώση, καὶ τὸ νὰ βλέπουμε ἀτελῶς, ὅπως μέσῳ κατόπτρου³⁹ καὶ τὸ νὰ ἀποκτήσουμε κάποια ἀμυδρὴ γνώση τῶν ὄντων, ἀλλ' ὅμως ἀληθινὴ καὶ στέρεη, ἃς εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος ἱκανοποιητικὰ γιὰ μᾶς καὶ ἀρκετά, ὥστε, ἀσκηθέντες, ὅσο εἶναι δυνατόν, μὲ τὴν θέαση καὶ τὴν γνώση τῶν ὄντων, κατὰ τὸν λόγο τοῦ ψαλμωδοῦ «ἐμελέτησα ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, ἐν ποιήμασι τῶν χειρῶν σου ἐμελέτων»⁴⁰, καὶ διπλᾶ καθαρμένοι, κατὰ τὸν βίον καὶ τὴν διάνοια, νὰ ἀξιωθοῦμε ἀργότερα, εἰς τὸ μέλλον, τῆς τελείας γνώσεως.

Ἄς ἐπιστρέψουμε ὅμως στὸ προκείμενο ζήτημα. Ἀπὸ ὅσα ἔχουμε λοιπὸν ἐκθέσει ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν εἶναι

38. Τίτ. β' 1, Ρωμ. α' 20.

39. Α' Κορ. ιγ' 9-12.

40. Ψαλμ. ΡΜΒ' 5.

μένους περὶ τῶν τῆς εὐσεβείας δογμάτων εἰπεῖν. Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων τε καὶ ὑποτεθέντων φέρε εἶδωμεν εἰ τινος ἔχονται λόγου τὰ τούτοις δοκοῦντα. Καὶ πρῶτον περὶ τοῦ πρώτου σκοπήσωμεν, περὶ τοῦ ὀνόματος δηλαδὴ τῆς μετουσιώσεως.

Ὅτι τὸ ὄνομα τῆς μετουσιώσεως ὀρθῶς καὶ εὐσεβῶς λέγεται ἐπὶ τοῦ μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας, ὥσπερ καὶ τὸ τῆς μεταβολῆς, καὶ τί διαφέρει τῆς μεταβολῆς.

Τὸ δὴ τοιοῦτον ὄνομα τῆς μετουσιώσεως, εἰ καὶ μὴ ἐμφέρεται κατὰ λέξιν ταῖς θείαις γραφαῖς, συνάγεται μέντοι ἀναμφιλέκτως ἐκ τῶν ἐμφερομένων. Οὐκοῦν ἐγκριτέον ἐστὶ καὶ αὐτὸ ὥσπερ καὶ τὸ ἐμφερόμενον, ἢ μεταβολή. Εἰ γὰρ ἐστὶν ἡ μετουσίωσις, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ (τί γὰρ ἄλλο νοοῦσι τὴν λέξιν οὐκ οἶδα), ἢ ἀφ' ἐτέρας οὐσίας εἰς ἐτέραν οὐσίαν μεταβολή, ἔστι δὲ ὁμολογουμένως οὐσία τὸ πανακῆρατον τοῦ δεσπότητος σῶμα καὶ αἷμα, οὐσία δ' ὁμολογουμένως ἐστὶ καὶ ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος, ἀκούω δὲ τῶν τριῶν μεγίστων φωστήρων τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, Ἰακώβου καὶ Βασιλείου καὶ Χρυσοστόμου ζυμωθεγγομένων ἐν τῷ λέγειν: *«καὶ ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τοῦτω τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, μεταβαλὼν τῷ πνεύματί σου τῷ ἀγίῳ»*. ὁρῶ δὲ καὶ τὴν ἀγίαν ἡμῶν ἐκκλησίαν

θεμιτὸ νὰ ἐπιχειροῦμε, μὲ τὴν χρῆση ἀσυνταυτίστων ἀρχῶν, κατὰ μεταφορὰν ἀπὸ ἄλλο γένος ἐπιστημῶν, νὰ ἀποδείξουμε κάποιο ἀπὸ τὰ δόγματα αὐτὰ τῆς ὀρθῆς πίστεως, πρᾶγμα ποῦ ἡ ὀρθὴ περὶ τῆς πίστεως διδασκαλία δὲν ἀποδέχεται. Ἀπομένει λοιπὸν μὲ ἀφετηρία τὶς ἀρχές τῆς ὀρθῆς πίστεως νὰ ἐρευνήσουμε τὰ δόγματα τῆς ὀρθῆς πίστεως. Ἀφοῦ λοιπὸν αὐτὰ ἔτσι ἔχουν καὶ τὰ ἔχουμε ἀποδεχθῆ ἐπίσης ὡς βάση τῆς περαιτέρω ἐρεύνης, ὡς ἐξετάσουμε ἂν ἔχουν κάποια λογικὴ ἐκεῖνα ποῦ θεωροῦνται ἀπὸ αὐτοὺς ἀληθῆ. Καὶ κατ' ἀρχὴν θὰ ἐξετάσουμε τὸ πρῶτο ζήτημα, δηλαδὴ αὐτὸ ποῦ ἀφορᾷ τὸν ὄρο «μετουσίωσις».

6. Περὶ τοῦ ὅτι ὀρθῶς καὶ εὐσεβῶς χρησιμοποιεῖται προκειμένου περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας ἡ λέξις «μετουσίωσις», ὅπως καὶ ἡ λέξις «μεταβολή», καὶ κατὰ τί διαφέρει ἡ μετουσίωσις τῆς μεταβολῆς.

Αὐτὸς λοιπὸν ὁ ὄρος «μετουσίωσις», ἂν καὶ δὲν περιέχεται κατὰ λέξιν στὰ ἱερά κείμενα, συνάγεται ὅμως ἀναμφιβόλως ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα⁴¹. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀποδεχθῶμε καὶ αὐτὴν τὴν λέξις, ὅπως καὶ αὐτὴν ποῦ περιλαμβάνεται στὰ κείμενα αὐτά, δηλαδὴ τὴν «μεταβολήν». Διότι, ἀφοῦ ἡ μετουσίωσις, ὅπως νομίζω (διότι δὲν γνωρίζω ἂν ἐννοοῦν κάτι ἄλλο μὲ τὴν λέξις αὐτή) εἶναι ἡ μεταβολὴ ἀπὸ μιὰν οὐσία σὲ ἄλλη, εἶναι δὲ οὐσία, κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν, τὸ πανάχραντο σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου, καὶ οὐσίαις εἶναι ἐπίσης ὁμολογουμένως ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος, ἀκούω δὲ τοὺς τρεῖς μεγίστους φωστῆρες τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, δηλαδὴ τὸν ἀπόστολον Ἰάκωβον, τὸν Μ. Βασίλειον καὶ τὸν Χρυσόστομον Ἰωάν-

41. Βασίλ. Ἠθικά, Ὅροι, Ο', ς (PG 31, 821d - 823a) καὶ Τίτ. β 1.

ἀσμενέστατα παραδεξαμένην ἀνέκαθεν ταύτας τὰς ἱεράς τε-
λετὰς καὶ εἰς αἰεὶ κατ' αὐτὰς τὸ μυστήριον καὶ τὴν ἀνάμνησιν
τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τελεσιουργοῦσαν ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμέ-
νην, δῆλον ἐκ τούτων ἐστὶ τοῖς πιστεύουσι τῇ παραδόσει τῆς
ἀγίας ἡμῶν ἐκκλησίας ὡς ὀρθῶς καὶ εὐσεβῶς λέγεται ἡ με-
τουσίωσις ἐπὶ τοῦ μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας, ὡσπερ καὶ ἡ
μεταβολὴ ἐπ' αὐτῷ τούτῳ ἐπινοηθεῖσα, ὡς οἶμαι, ἵνα τὸ διά-
φορον δηλώσῃ πρὸς τὴν κοινότερον λεγομένην μεταβολήν,
οὐ μόνον τὴν ἐν τέτρασι θεωρουμένην κατηγορίαις, ἀλλὰ δὴ
καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν κατ' οὐσίαν θεωρουμένην. Εἰ καὶ γὰρ ἐπ'
αὐτῆς κατ' οὐσίαν ἐννοεῖται ἡ μεταβολή, ἀλλ' ὅμως οὐκ ἀπο-
ποιεῖται μηδὲ τὴν τῶν συμβεβηκότων μεταβολὴν τῇ οὐσία
συμμεταβαλλομένων. Ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου ὑπερφυοῦς μυσ-
τηρίου τῆς εὐχαριστίας ἡ μεταβολὴ κατὰ μόνην γίνεται τὴν
οὐσίαν, οὐ μὴν δὲ καὶ κατὰ τὰ συμβεβηκότα, καὶ ἡ τοιαύτη
μεταβολὴ ἰδιαίτατα μετουσίωσις εὐφυῶς λέγεται, ἵνα δηλώσῃ
ὡς εἰπεῖν ἐν ταύτῳ καὶ τὴν τῶν συμβεβηκότων ἀμεταβλησίαν.

νην⁴², νὰ συμφωνοῦν στὴν διατύπωση τῆς εὐχῆς «καὶ ποιήσουν τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τοῦτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, μεταβαλὼν τῷ πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ», καὶ βλέπω ἐπίσης ὅτι καὶ ἡ ἁγία μας Ἐκκλησία εἶχε ἐξ ἀρχῆς εὐμενέστατα ἀποδεχθῆ τις ἱερὲς αὐτὲς τελετὲς καὶ συνεχῶς σύμφωνα μὲ αὐτὲς ἐπιτελεῖ σὲ ὄλην τὴν Οἰκουμένην τὸ μυστήριον καὶ τὴν ἀνάμνηση τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν⁴³, τότε ἐξ αὐτῶν καθίσταται φανερὸν σ' ἐκείνους πού ἐμπιστεύονται τὴν παράδοση τῆς ἁγίας μας Ἐκκλησίας ὅτι ὀρθῶς καὶ εὐσεβῶς χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος μετουσίωσης ἐπὶ τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ μεταβολή. Διότι ὁ ὄρος αὐτὸς ἔχει ἐπινοηθῆ, ὅπως νομίζω, γιὰ νὰ δηλώσῃ τὴν διαφορὰ πρὸς αὐτὴν πού γενικώτερα ἀποκαλοῦμε μεταβολή, δηλαδὴ δὲν δηλώνει μόνον τὴν μεταβολὴ πού παρατηρεῖται γενικῶς στὶς τέσσερες κατηγορίες⁴⁴, ἀλλὰ ἰδιαίτερος σ' αὐτὴν πού παρατηρεῖται στὴν ἴδια τὴν κατηγορία τῆς οὐσίας. Διότι μολονότι μὲ τὴν χρῆση τοῦ ὄρου «μεταβολή» ἐννοεῖται καὶ αὐτῆς τῆς οὐσίας ἡ οὐσιαστικὴ ἀλλοίωση, ὅμως δὲν ἀποκλείεται καὶ ἡ μετατροπὴ τῶν ἰδιοτήτων, οἱ ὁποῖες μεταβάλλονται μαζὶ μὲ τὴν οὐσία. Ὅμως στὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ὑπερφυσικὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας ἡ μεταβολὴ συμβαίνει μόνον κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ ὄχι βεβαίως ὡς πρὸς τὶς ιδιότητες, καὶ τοῦ εἶδους αὐτοῦ ἡ μεταβολὴ κατὰ μοναδικὴν ἐξαίρεσιν ὀνομάζεται προσφυῶς «μετουσίωσις», γιὰ νὰ δη-

42. Ἐπ' ὀνόματι αὐτῶν παρεδόθησαν λειτουργίες.

43. Λουκ. κβ' 19, Α' Κορ. ια' 24 καὶ 2.

44. Οἱ δέκα ἀριστοτελικὲς κατηγορίες (βλ. σημ. 7) διακρίνονται σὲ τέσσερες ὁμάδες: α'. οὐσία. β'. ποιότης (ποσόν – ποιόν). γ'. ἀναφορὰ (τόπος – χρόνος – πρὸς τι). δ'. κατάστασις (κεῖσθαι – ἔχειν ποιεῖν – πάσχειν). Οἱ τρεῖς τελευταῖες ὁμάδες περιλαμβάνουν τὰ *συμβεβηκότα* τῆς οὐσίας, δηλαδὴ τὴν ἐξωτερικὴ μορφή, τὰ δυνάμενα νὰ μεταβληθοῦν χαρακτηριστικὰ τῆς οὐσίας.

Σχηματίσαις δὲ τὸν λόγον ὡδί: Ἐφ' ὧν ἡ μεταβολὴ κατὰ μόνην γίνεταί τὴν οὐσίαν, ἐπὶ τούτων εὐφυῶς ἢ μετουσίωσις ἰδιαίτερον λέγεται. Ἀλλὰ μὴν ἐπὶ τοῦ μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας ἢ μεταβολὴ κατὰ μόνην γίνεταί τὴν οὐσίαν. Ἐπὶ τούτου ἄρα ὀρθῶς καὶ εὐσεβῶς ἰδιαίτερον ἢ μετουσίωσις λέγεται. Ἡ μείζων ὁμολογεῖται ἀπὸ τοῦ ἐκτεθέντος ὀρισμοῦ τῆς μετουσιώσεως, ἢ ἐλάττων δέδεικται μὲν καὶ ἀνωτέρω κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ αὐτουργίαν τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, δείκνυται δὲ καὶ νῦν ἀπ' αὐτῆς προὔργου τῆς ἀληθείας.

Ἡ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα μεταβολή, μενόντων τῶν συμβεβηκότων, κατ' οὐσίαν μόνον ἐστὶ μεταβολή. Ἀλλὰ μὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας ὁ Κύριος τοῦτο οὕτω τελεῖσθαι διδάσκει. Ἄρα ἐπὶ τούτου ἢ μεταβολὴ κατὰ μόνην γίνεταί τὴν οὐσίαν. Ἡ μείζων ὁμολογεῖται, ἢ ἐλάττων δείκνυται, εἰπόντος τοῦ Κυρίου «καὶ ὁ ἄρτος δέ, ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστίν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς». Διὰ μὲν γὰρ τοῦ εἰπεῖν ἄρτον ἐδήλωσε τὸ φαινόμενον διὰ τὰ συμβεβηκότα τοῦ ἄρτου, διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν «ἡ σὰρξ μου ἐστίν» ἐδήλωσε τὸ νοούμενον, τὴν κατ' οὐσίαν δηλονότι τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς σάρκα καὶ αἷμα μεταβολήν. Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ μυστικοῦ δείπνου· τὸν ἄρτον εἰς χεῖρας λαβὼν καὶ δείξας τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ μαθηταῖς: «λάβετε φάγετε, φησί, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου» καὶ τὸ ποτήριον, ἦτοι τὸν οἶνον, ὁμοίως: «πίετε, φησίν, ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου» καὶ τὰ ἐξῆς. Κατὰ μὲν γὰρ τὸ φαινόμενον, δηλαδὴ τὰ συμβεβηκότα, ἄρτος καὶ οἶνος ἐφαίνοντο, κατὰ δὲ

λάση συγχρόνως τρόπον τινὰ καὶ τὸ ἀμετάβλητον τῶν ιδιοτήτων.

Νὰ διατυπώσης λοιπὸν ὡς ἐξῆς τὸ σχῆμα τοῦ συλλογισμοῦ⁴⁵: Ἐπὶ ὄσων ἡ μεταβολὴ συμβαίνει μόνον κατὰ τὴν οὐσίαν, ἐπ' αὐτῶν ἰδιαίτερος χρησιμοποιεῖται προσφωῶς ὁ ὅρος μετουσίωσις. Ἄλλ' ὅμως ἡ μεταβολὴ μόνον κατὰ τὴν οὐσίαν συμβαίνει στὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας. Ἐπομένως ἐπ' αὐτοῦ ὀρθῶς καὶ εὐσεβῶς χρησιμοποιεῖται ὁ προσήκων ὅρος μετουσίωσις. Ἡ μείζων πρότασις τοῦ συλλογισμοῦ ἐξάγεται ἀπὸ τὸν ὀρισμὸ τῆς μετουσίωσεως, ὅπως ἡδη ἔχει ἐκτεθῆ. Ἡ ἐλάσσων ἔχει ἀποδειχθῆ βεβαίως βάσει τῆς παραδόσεως καὶ τῆς πρακτικῆς τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τώρα ἀποδεικνύεται σαφῶς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἀλήθεια.

Ἡ μεταβολὴ σὲ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἐνῶ παραμένουν ἀμετάβλητες οἱ ιδιότητες των, εἶναι μεταβολὴ μόνον τῆς οὐσίας. Ἄλλ' ὅμως ὡς πρὸς τὸ ἐν θέματι μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας ὁ Κύριος κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διδάσκει νὰ τελεῖται. Ἐπομένως ἐπ' αὐτοῦ ἡ μεταβολὴ συμβαίνει μόνον κατὰ τὴν οὐσίαν. Ἡ μείζων πρότασις ἔχει συμφωνηθῆ, ἡ ἐλάσσων ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου «καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστίν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς»⁴⁶. Διότι μὲ τὴν λέξη «ἄρτος» ἐδήλωσε αὐτὸ πὸ ἐξωτερικῶς γίνεται αἰσθητό, λόγῳ τῶν ιδιοτήτων τοῦ ἄρτου, ἐνῶ μὲ τὴν φράση «ἡ σὰρξ μου ἐστίν», αὐτὸ πὸ νοεῖται. ὁμοίω τὴν κατ' οὐσίαν μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ

45. Ὁ ἐπόμενος συλλογισμὸς ἀκολουθεῖ τὸ Α' σχῆμα τοῦ κατηγορικοῦ συλλογισμοῦ: Μ - Κ (ἡ μείζων)

Υ - Μ (ἡ ἐλάσσων)

Υ - Κ (τὸ συμπέρασμα)

46. Ἰω. ζ' 51.

τὴν ὑποκειμένην τούτοις οὐσίαν ἅμα τῷ δεσποτικῷ καὶ τελεστικῷ ρήματι μεταβεβληκότα οὐκ ἔτι ἄρτος ἦν ἢ οἶνος, ἀλλ' ἤδη σῶμα καὶ αἷμα, συνδραμόντων, ἐν ταύτῳ καὶ συνόντων ὁμοῦ, κατὰ τὸν ὑπερφυῆ τουτονὶ τῆς μεταβολῆς τρόπον οὐσίας, σαρκὸς καὶ αἵματος, ἄνευ τῶν οἰκείων συμβεβηκότων, καὶ συμβεβηκότων, ἄρτου καὶ οἴνου, ἄνευ τῆς οἰκείας οὐσίας. Αὐτὴν ταύτην τὴν κατ' οὐσίαν μεταβολὴν τορὸν ἀνακηρύττει παρακατιῶν, *«ἐὰν μὴ φάγητε, λέγων, τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πῖντε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς»* καὶ *«ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει κάγω ἐν αὐτῷ»*. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἵνα μὴ τις ἕτερόν τι παρὰ τὸ σημαινόμενον ὑπονοήσῃ τῶν τοιούτων φωνῶν, δηλονότι σαρκὸς καὶ αἵματος, ἐπήνεγκεν ἐπιβεβαιούμενος: *«ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθῶς ἐστὶ βρωσις καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστὶ πόσις»*. Μὴ γάρ, φησὶν, ἄρτου καὶ οἴνου μεταλαμβάνοντες ὑποτοπάσῃτε σαρκὸς καὶ αἵματος μετασχεῖν, ἀλλ', ἐὰν αὐτὴν ταύτην μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ αὐτὸ τοῦτο μὴ πῖντε τὸ αἷμα αὐτοῦ, *«οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς· ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθῶς ἐστὶ βρωσις καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστὶ πόσις»*, καίτοι γε κατὰ τὸ φαινόμενον ἄρτου καὶ οἴνου μεταλαμβάνειν δοκοῦμεν, ἀλλ' οὐ σαρκὸς τε καὶ αἵματος.

τοῦ οἴνου σὲ σῶμα καὶ αἷμα. Ἔτσι καὶ κατὰ τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον ἔλαβε στὰ χέρια του τὸν ἄρτον, τὸν ἔδειξε στοὺς ἱεροὺς μαθητὲς καὶ εἶπε: «*λάβετε φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ τὸ σῶμά μου*». Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο ἔδειξε τὸ ποτήριον, δηλαδή τὸν οἶνον, καὶ εἶπε: «*πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου*»⁴⁷ καὶ τὰ ἐπόμενα. Διότι ἐξωτερικῶς, δηλαδή κατὰ τις φυσικὲς ιδιότητες, ἐδίδαν τὴν ἐντύπωση ἄρτου καὶ οἴνου, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ὑποκείμενη σ' αὐτὰ οὐσία δὲν ἦσαν πλέον ἄρτος ἢ οἶνος, ἀλλὰ σῶμα ἤδη καὶ αἷμα, ἔχοντας ἤδη μεταβληθῆ συγχρόνως μὲ τὴν ἐκφώνηση τοῦ δεσποτικοῦ μυσταγωγικοῦ λόγου, ἀφοῦ κατὰ τὸν ὑπερφυσικὸν αὐτὸν τρόπον μεταβολῆς τῆς οὐσίας συναντήθηκαν καὶ συνενώθησαν σάρκα καὶ αἷμα χωρὶς τὰ ἀνήκοντα σὲ καθένα ἀπὸ αὐτὰ χαρακτηριστικά, καὶ τὰ χαρακτηριστικά τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου χωρὶς τὴν οὐσία των. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν κατ' οὐσίαν μεταβολή, εὐθύς ἀμέσως τὴν διακηρύσσει σαφῶς λέγοντας: «*ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πῖντε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς*» καὶ «*ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει, καὶ ἐγὼ ἐν αὐτῷ*». Καὶ ἀφοῦ εἶπε αὐτά, προσέθεσε πρὸς ἐπιβεβαίωσιν: «*ἢ γὰρ σὰρξ μου, ἀληθῆς ἐστὶ βρῶσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῆς ἐστὶ πόσις*». Λέγει δηλαδή: μὴν ὑποψιασθῆτε ὅτι ἡ μετάληψη ἄρτου καὶ οἴνου εἶναι συμμετοχὴ στὴν κατανάλωση σαρκὸς καὶ αἵματος, ἀλλὰ ἐὰν δὲν φάγετε αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὲν πῖντε αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ αἷμα του, «*οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς· ἢ γὰρ σὰρξ μου ἀληθῶς ἐστὶ βρῶσις καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστὶ πόσις*»⁴⁸, μολονότι βεβαίως σύμφωνα μὲ αὐτὸ

47. Ματθ. κς' 26-8, Μάρκ. ιδ' 22-24, Λουκ. κβ' 19-20.

48. Ἰω. ζ' 53-6. Ἡ ἐντὸς ὑποθ. Λόγου (*εἰ δὲ τὸν τοιοῦτον ἄρτον...φανερὸν ἐστιν...*) ἀπόδειξη τῆς ἐπομένης παραγράφου περιλαμβάνει διαζευ-

Εἰ δὲ τὸν τοιοῦτον ἄρτον καὶ οἶνον ὁ Κύριος σάρκα ἑαυτοῦ καὶ αἷμα κατονομάζει, καὶ οὐ δύναται τὸ αὐτὸ ἅμα τοῦτο κάκεῖνο εἶναι, ἄρτος ὁμοῦ καὶ σὰρξ ἢ οἶνος ἅμα καὶ αἷμα, δυοῖν θάτερον, ἤτοι ἄρτος ἔσται μόνον καὶ οἶνος, καὶ διαψεύσεται ὁ ταῦτα σάρκα ἑαυτοῦ καὶ αἷμα κατονομάσας, ἢ, εἴπερ ἔστιν ἀδύνατον τὴν αὐτοαλήθειαν διαψεύσασθαι, καὶ ἔστιν ὡς ἀληθῶς ὁ τοιοῦτος ἄρτος καὶ οἶνος αἷμα καὶ σὰρξ, ὁρᾶται δ' οὐχ ἦττον καὶ μετὰ τὴν μεταβολὴν οἶον ἄρτος καὶ οἶνος καὶ οὐκ ἀπατᾶται ταῦτα οὕτως ὁρῶσα ἡμῶν ἢ ὄψις, φανερόν ἐστιν ὅτι κατὰ μόνην αὐτῶν τὴν οὐσίαν ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μεταβάλλονται εἰς σῶμα ἀληθές καὶ αἷμα ἀληθές τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μενόντων τῶν συμβεβηκότων καὶ μετὰ τὴν μεταβολὴν τῶν αὐτῶν, ὅπερ ἔδει δεῖξαι.

Ὅσα καὶ οἷα τοῖς ἀπαναινομένοις τὴν μετουσίωσιν ἄτοπα ἐπακολουθεῖ.

Εἰ δὲ μὴ ἦν μετουσίωσις καὶ μεταβολὴ κατ' οὐσίαν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς σῶμα ἀληθές καὶ αἷμα ἀληθές τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐκ ἂν ἐσθίοντες ἄρτον μόνον καὶ πίνοντες οἶνον μόνον εἶχομέν ποτε «ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς» κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἀπόφασιν, οὔτε ἡμεῖς ἐν αὐτῷ ἐμένομεν ἂν, οὔτε αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ἀλλὰ, καθὼς εἰρήκει καὶ τῷ κορυφαίῳ τῶν ἀποστόλων, τὸν θεῖον διευλαβουμένῳ νιπτῆρα, «ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ», οὕτω καὶ αὐτοὶ ἀπηλλοτριωμένοι ἂν ἦμεν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἀπερριπτόμεθα ἂν ἔξω εἰς πῦρ ἐμβληθέντες, ὡσανεὶ ἄκαρπα κλήματα καὶ αὐτὰ μὴ

πού ἐξωτερικῶς φαίνεται ἔχουμε τὴν ἐντύπωση ὅτι καταναλώνουμε ἄρτον καὶ οἶνον καὶ ὄχι σάρκα καὶ αἷμα.

Ἄν ὁμως ὁ Κύριος αὐτὸν τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον κατονομάζει σάρκα καὶ αἷμα του, καὶ ἂν δὲν εἶναι δυνατὸν τὸ ἴδιο ἀντικείμενο νὰ εἶναι συγχρόνως αὐτὸ καὶ ἐκεῖνο, δηλαδὴ ἄρτος καὶ σάρκα μαζί ἢ συγχρόνως οἶνος καὶ αἷμα, ἓνα ἀπὸ τὰ δύο μπορεῖ νὰ συμβαίνει, ἢ νὰ εἶναι δηλαδὴ ἄρτος μόνον καὶ οἶνος, ὅποτε θὰ ἀποδειχθῆ ψευδολόγος ἐκεῖνος πού τὰ ὠνόμασε σάρκα καὶ αἷμα του, ἢ, ἀφοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ διαψευσθῆ ἢ Αὐτοαλήθεια, καὶ εἶναι ἐπομένως πράγματι αὐτὸς ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος αἷμα καὶ σάρκα, ἐνῶ φαίνονται ἐπίσης καὶ μετὰ τὴν μεταβολὴ ὡς ἄρτος καὶ οἶνος, χωρὶς νὰ ἀπατάται βλέποντας ἔτσι αὐτὰ ἢ ὄρασή μας, εἶναι φανερὸν ὅτι μόνον κατὰ τὴν οὐσίαν μεταβάλλονται ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος σὲ πραγματικὸ σῶμα καὶ αἷμα πραγματικὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ παραμένουν καὶ μετὰ τὴν μεταβολὴ οἱ ιδιότητες αὐτῶν, πράγμα πού ἔπρεπε νὰ ἀποδείξουμε.

7. Περὶ τοῦ πόσα καὶ ποῖα ἄτοπα συνεπάγεται ἡ ἄρνηση τῆς μετουσιώσεως γιὰ ὅσους τὴν ἀρνοῦνται.

Ἐὰν δὲν ἦταν οὐσιαστικὴ ἡ μετουσίωση καὶ ἡ μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σὲ ἀληθινὸ σῶμα καὶ αἷμα ἀληθινὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τότε τρώγοντας καὶ πίνοντας κοινὸν ἄρτον καὶ οἶνον δὲν θὰ εἴχαμε ποτὲ «ζωὴν ἐν εἰ-

κτικὸ συλλογισμὸ διμελοῦς διαζεύξεως, ἐρειδόμενον στὸ ἀδιάψευστο τοῦ κυριακοῦ λόγου:

A εἶναι ἢ B ἢ Γ

Ἀλλὰ δὲν εἶναι B

Ἄρα A εἶναι Γ

μένοντες ἐν τῇ ἀμπέλῳ, δηλαδή τῷ Χριστῷ, καὶ μάτην ἂν ἦν ἡ καύχησις ἡμῶν ἢ τῆς πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Ὅρας ὅσα καὶ οἶα τὰ ἄτοπα τοῖς ἀπαναινομένοις τὴν μετουσίωσιν ἐπακολουθεῖ; Ὡν ρύσαιτο ἡμᾶς ὁ Θεός. Ἀλλ' οὐχ οὕτως ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς καὶ τὴν καρδίαν, ὁ γνήσιος καὶ πιστὸς τοῦ δεσπότητος θεράπων καὶ ἀρχιερεὺς καὶ δοῦλος Χρυσόστομος, ἀλλ', ὁμολογήσας πρότερον ἐν πίστει τὴν ἔνσαρκον τοῦ Θεοῦ Λόγου οἰκονομίαν ἐν ταπεινῷ καὶ καταβεβλημένῳ φρονήματι ἐν τῷ εἰπεῖν, «Πιστεύω, Κύριε, καὶ ὁμολογῶ ὅτι σὺ εἶ ἀληθῶς ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ὁ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον ἀμαρτωλοὺς σῶσαι, ὃν πρῶτός εἰμι ἐγώ», ἐπήνεγκεν: «ἔτι πιστεύω ὅτι τοῦτο αὐτό ἐστι τὸ ἄχραντον σῶμά σου καὶ τοῦτο αὐτό ἐστι τὸ τίμιον αἷμά σου».

Καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος «Ἐγὼ γάρ, φησί, παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου, ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ἣ παρεδίδοτο ἔλαβεν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας ἐκλάσσε καὶ εἶπε· λάβετε φάγετε, τοῦτό μου ἐστι τὸ σῶμα, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι λέγων· τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι· τοῦτο ποιεῖτε ὁσάκις ἂν

τοῖς)»⁴⁹, σύμφωνα μὲ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, οὔτε θὰ ἤμαστε ἐνωμένοι μ' αὐτὸν οὔτε καὶ ἐκεῖνος μαζί μας, ἀλλὰ, καθὼς εἶχε δηλώσει στὸν κορυφαῖο τῶν ἀποστόλων, ὁ ὁποῖος ἀπὸ σεβασμὸ ἤθελε νὰ ἀποφύγη τὸν ἱερό νιπτῆρα, «εἰάν μὴ νίψω σε οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ»⁵⁰, ἔτσι καὶ ἐμεῖς θὰ εἶχαμε ἀποξενωθῆ ἀπὸ αὐτὸν καὶ κατὰ συνέπειαν θὰ εἶχαμε ἐξορισθῆ καὶ θὰ εἶχαμε ριφθῆ στὴν φωτιά, ὅπως τὰ ἄκαρπα καὶ ξηρὰ κλήματα μὴ μένοντας ἐνωμένοι μὲ τὴν ἄμπελο⁵¹, δηλαδή μὲ τὸν Χριστό, καὶ ἐπομένως θὰ ἔμενε χωρὶς πρακτικὸ ἀποτέλεσμα ἡ καύχησις⁵² γιὰ τὴν πίστη μας στὸν Ἰησοῦ Χριστό.

Βλέπεις πόσα καὶ πόσο σημαντικὰ εἶναι τὰ ἄτοπα ποὺ συνεπάγεται ἡ ἄρνηση τῆς μετουσιώσεως γι' αὐτοὺς ποὺ δὲν τὴν ἀποδέχονται; Ἀπὸ αὐτὰ εἶθε νὰ μᾶς γλυτώσῃ ὁ Θεός. Ἀλλὰ δὲν συμφωνεῖ μὲ αὐτὰ τὰ ἄτοπα ὁ χρυσόγλωσσος καὶ χρυσόκαρδος, ὁ γνήσιος καὶ πιστὸς ὑπηρέτης καὶ ἀρχιερεὺς καὶ δοῦλος τοῦ δεσπότη Χριστοῦ, δηλαδή Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἀλλὰ, ἀφοῦ ὁμολογήσῃ προηγουμένως τὴν πίστη του στὴν ἐνσάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου, λέγοντας (στὴν εὐχή τῆς θείας μεταλήψεως) μὲ ταπεινὴ καὶ χωρὶς οἴηση καρδιά «Πιστεύω, Κύριε, καὶ ὁμολογῶ ὅτι σὺ εἶ ἀληθῶς ὁ Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ὁ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον ἀμαρτωλοὺς σῶσαι, ὃν πρῶτός εἰμι ἐγώ», ἐν συνεχείᾳ προσθέτει: «Ἔτι πιστεύω ὅτι τοῦτο αὐτό ἐστὶ τὸ πανάχαρanton σῶμά σου καὶ τοῦτο αὐτό ἐστὶ τὸ τίμιον αἷμά σου».

Καὶ ὁ ἱερός Ἀπόστολος λέγει⁵³: «ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὁ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυ-

49. Ἰω. ζ' 53.

50. Ἰω. ιγ' 8.

51. Ἰω. ιε' 4-6.

52. Ρωμ. ιε' 17.

53. Α' Κορ. ια' 23-9.

πίνητε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν· ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ». Ταῦτα εἰπὼν ἐπιφέρει λέγων: «Ὡστε ὃς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου. δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτὸν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω· ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου». Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ οὗτος ἄρτον καὶ οἶνον εἰπὼν ἐπήγαγε σῶμα καὶ αἷμα Κυρίου, ἵνα μάθωμεν ὅτι ὁ φαινόμενος ἄρτος καὶ οἶνος οὐχ ἀπλῶς καὶ κατ' οὐσίαν ἄρτος ἐστὶ καὶ οἶνος, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ.

Ὅτι ἕτερος ὁ τρόπος οὗτος τῆς μεταβολῆς καὶ ἕτερος ὁ θεωρούμενος ἐν τοῖς φυσικοῖς.

Ἀμαρτάνουσι δὲ καὶ οἱ τὴν μεταβολὴν ταύτην γίνεσθαι λέγοντες ὡς καὶ ἐπὶ τῶν φυσικῶν, ὅτι μὴ ὁμωνύμως φαῖεν. Ἐπ' ἐκείνων μὲν γὰρ κατὰ μικρὸν διὰ τὴν ἀντίδρασιν ἢ μεταβολὴ γίνεται, κατὰ γοῦν τὸν προηγούμενον χρόνον· ἐνταῦθα δὲ ἀπλῶς ἀχρόνως ἢ μεταβολὴ γίνεται. Κάκει μὲν τὸ εἶδος μόνον ἀποβάλλεται μενούσης τῆς ὕλης, ὡς φασι καὶ αὐτοί, ἐνταῦθα δὲ τὸ συναμφοτέρον μεταβάλλεται. Κάκει μὲν καὶ τὰ συμβεβηκότα συμμεταβάλλεται, ὡς εἴρηται, τῇ οὐσίᾳ, ἐνταῦθα δὲ ἡ μεταβολὴ κατὰ μόνην γίνεται τὴν οὐσίαν, οὐ

κτὶ ἢ παρεδίδοτο ἔλαβεν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας ἐκλάσε καὶ εἶπε· λαβετε φάγετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλωμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι λέγων· τοῦτο τὸ ποτήριον ἢ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι· τοῦτο ποιεῖτε, ὁσάκις ἂν πίνητε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον πίνητε τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ». Καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὰ προσθέτει τὰ ἐξῆς: «Ὡστε ὃς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἐστὶ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου. δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτόν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω· ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου». Γι' αὐτὸ λοιπὸν καὶ ὁ Ἀπόστολος μετὰ ἀπὸ τῆς λέξεως «ἄρτον» καὶ «οἶνον» προσέθεσε «σῶμα καὶ αἷμα Κυρίου», γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε δηλαδὴ ὅτι αὐτὰ πού ἐξωτερικῶς φαίνονται ὡς ἄρτος καὶ οἶνος δὲν εἶναι ἀπλῶς καὶ κατ' οὐσίαν ἄρτος καὶ οἶνος, ἀλλ' ἀκριβῶς σῶμα καὶ τὸ αἷμα Χριστοῦ.

8. Περὶ τοῦ ὅτι εἶναι διαφορετικὸς αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς μεταβολῆς ἀπὸ ἐκεῖνον πού παρατηρεῖται στὰ φυσικὰ σώματα.

Σὲ σφάλμα ὑποπίπτουν ἐπίσης ὅσοι ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ μεταβολὴ αὐτὴ συμβαίνει ὅπως καὶ στὰ φυσικὰ σώματα, ἐκτὸς ἐὰν χρησιμοποιοῦν τὴν λέξι με διαφορετικὴ σημασίᾳ⁵⁴.

54. «ὁμώνυμος» ὁ ὅρος, ἀριστοτελικός. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκαλεῖ ὁμώνυμα ὅσα ἔχουν τὸ ἴδιο ὄνομα ἀλλὰ διαφορετικὴ οὐσία («ὁμώνυμα λεγεται ὡν ὄνομα μόνον κοινόν, ὁ δὲ κατὰ τοῦνομα λόγος τῆς οὐσίας ἕτερος»). Κατηγορίαι, 1a). Χριστὸς π.χ. ὀνομάζεται καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, παρὰ τὴν προφανῆ χαώδη διαφορὰν τῆς οὐσίας των. Συνώνυμα ὀνομάζει ὅσα ἔχουν ὄνομα καὶ οὐσία κοινά.

μὴν δὲ καὶ κατὰ τὰ συμβεβηκότα. Τὸ δὲ μείζον πάντων· ὅτι ἐπ' ἐκείνων ἢ φύσις ἐστὶ τὸ ποιοῦν, διὸ καὶ κατὰ φύσιν ὁ τρόπος, ἐνταῦθα δὲ ποιητικόν ἐστὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Ὅσον δὲ μέσον Θεοῦ καὶ φύσεως, τοσοῦτον διενήνοχε καὶ ὁ ὑπὲρ φύσιν τρόπος τοῦ κατὰ φύσιν.

Ὅτι οὐκ ἀποβάλλεται τὸ συναμφότερον τῆς οὐσίας τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἀλλὰ μεταβάλλεται τὸ συναμφότερον εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ.

Τὸ δὲ λέγειν ἀποβάλλεσθαι τὸ συναμφότερον τῆς οὐσίας ἀναιρεῖν ἐστὶν ἐς τὸ παντελὲς τὴν εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου μεταβολὴν καὶ μόνην ἀντεισαγωγὴν γίνεσθαι, ὡς αὐτοὶ φασὶ, τοῦ κυριακοῦ σώματος τε καὶ αἵματος, ὡς τῶν μὲν ἀποβαλλομένων, τῶν δὲ ἀντ' ἐκείνων εἰσαγομένων, ἀλλὰ μὴ κατὰ μεταβολὴν ἐκείνων γεγεννημένων αὐτὸ τοῦτο, ὅπερ εἰσὶ, σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Ὁ δὲ Κύριος αὐτὸν τὸν ἄρτον ἀνὰ χεῖρας λαβὼν καὶ δεῖξας τοῖς ἱεροῖς μαθηταῖς, «*τοῦτό ἐστιν*, ἔφη, *τὸ σῶμά μου*» καὶ οὐχ ἕτερον ἀντὶ τούτου. Καὶ περὶ τοῦ ἐν τῷ ποτηρίῳ οἴνου ὁμοίως· «*τοῦτό ἐστιν*, ἔφη, *τὸ αἷμά μου*» καὶ οὐχ ἕτερον ἀντὶ τούτου. Ὅθεν καὶ ὁ τῆς μυστικῆς ταύτης θυσίας ἱερουργός, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν θεί-

Διότι εἰς ἐκεῖνα μὲν ἡ μεταβολὴ συμβαίνει σταδιακῶς, λόγῳ τῆς ἀντιδράσεως, κατὰ τὸν προηγούμενον βέβαια χρόνον, ἐνῶ ἐδῶ μονομιᾶς συμβαίνει ἡ μεταβολή. Καὶ ἐκεῖ ἀποβάλλεται μόνον ὁ ὄντολογικὸς τῶν πυρήνας (τὸ εἶδος), ἐνῶ ἡ ὕλη παραμένει, ὅπως δέχονται καὶ αὐτοί⁵⁵. Στὴν περίπτωση ὁμοίως τῆς Εὐχαριστίας μεταβάλλονται καὶ τὰ δύο. Καὶ ἐκεῖ μὲν, ὅπως ἔχει λεχθῆ, μαζὶ μὲ τὴν οὐσία μεταβάλλονται καὶ οἱ ιδιότητες, ἐνῶ ἐδῶ ἡ μεταβολὴ συμβαίνει μόνον κατὰ τὴν οὐσίαν, ὄχι ὁμοίως καὶ κατὰ τὶς ιδιότητες. Καὶ τὸ σημαντικώτερο εἶναι ὅτι στὴν περίπτωση τῶν φυσικῶν σωμάτων ἐκεῖνο πού ἐνεργεῖ εἶναι ἡ φύση, διότι ὁ τρόπος εἶναι φυσικὸς, ἐνῶ ἐδῶ ἐκεῖνο πού ἐνεργεῖ εἶναι τὸ ἴδιο τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Ὅση δὲ εἶναι ἡ ἀπόσταση μεταξὺ Θεοῦ καὶ φύσεως, τόσο καὶ διαφέρει τοῦ φυσικοῦ ὁ ὑπερφυσικὸς τρόπος τῆς μεταβολῆς.

9. Περὶ τοῦ ὅτι δὲν ἀποβάλλονται τὰ δύο συστατικά τῆς φύσεως τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἀλλὰ μεταβάλλονται καὶ τὰ δύο σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ.

Λέγοντας ὅτι ἀποβάλλονται καὶ τὰ δύο συστατικά τῆς οὐσίας⁵⁶, εἶναι σὰν νὰ διαγράφησ τελείως τὴν μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου σὲ σῶμα καὶ αἷμα καὶ νὰ ἰσχυρίζεσαι, ὅπως

55. Τὰ φυσικὰ ὄντα ἀνθίστανται, στὴν μεταβολὴ τῶν, π.χ. διὰ χημικῶν ἀντιδράσεων, καὶ ἐπομένως μεταβάλλονται σταδιακῶς καὶ ὄχι ἀκαριαίως, ὅπως συμβαίνει στὴν περίπτωση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας. Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν πηγὴ ἐνεργείας καὶ ἀντιδράσεως, τὸν οὐσιαστικὸ ἐνοποιητικὸν πυρῆνα τῶν αἰσθητῶν ὄντων, ἀποκαλεῖ «εἶδος» (μορφὴ). Τὸ «εἶδος» μορφοποιεῖ τὴν «ὕλην», ἡ ὁποία εἶναι τὸ μεταβλητὸ παθητικὸ στοιχεῖο.

56. Τὸ εἶδος δηλ. καὶ ἡ ὕλη. Ἡ ἀποβολὴ καὶ τῶν δύο συστατικῶν τῆς οὐσίας τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σημαίνει τὴν ἐξαφάνιση καὶ ὄχι τὴν μεταβολὴ τῶν συγκεκριμένων φυσικῶν ὄντων.

ων πατέρων, «καὶ ποιήσον, φησί, τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου», αὐτὰ δηλονότι ταῦτα καὶ οὐχ ἕτερα ἀντι τουτων.

Τίτι τρόπῳ μεταβάλλεται ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ.

Εἰ δὲ καὶ τὸν θεοπρεπῆ τρόπον βούλει μαθεῖν, ἄκουσον: «μεταβαλόν, φησί, τῷ πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ». Ὁ μὲν γὰρ Κύριος, αὐτουργὸς ὢν τοῦ μυστηρίου, διὰ τοῦ ἐστὶ ρήματος ἔδειξεν ὅτι τὰ ὀρώμενα, ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος, τῇ οἰκείᾳ δυνάμει προμεταβεβλήνται καὶ εἰσὶν ἤδη σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Ὁ δὲ ἱερεὺς δέεται, ὥστε παραγενέσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπὶ τὰ προκείμενα καὶ ποιεῖν αὐτά, μεταβαλόν, ἀντὶ ἄρτου καὶ οἴνου σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Τίτι δὲ τρόπῳ γνωστῶς αὐτὰ μεταβάλλει μὴ ζήτηι ἀδύνατος ἢ ἀπόκρισις. Ἰκανὸν εἰς πίστιν ὅτι παντουργικῇ δυνάμει, Θεὸς ὢν, ὡς οἶδεν αὐτὰ μεταβάλλει. Οὐκ ἀναγκαία δὲ ἡμῖν ἢ τούτου γνῶσις εἰς σωτηρίαν, ἀλλὰ μόνον πίστευε ὅτι τῇ ἐπιφοιτήσει καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μεταβάλλονται εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ.

αὐτοί, ὅτι μόνον ἀντικατάσταση συμβαίνει διὰ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου, διότι τάχα τὰ πρῶτα ἀποβάλλονται, ἐνῶ τὰ δεύτερα παρεισάγονται στὴν θέση ἐκείνων, χωρὶς νὰ ἔχη συμβῆ μεταβολὴ σὲ αὐτὸ ἀκριβῶς πού εἶναι, δηλαδή σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Ὁ Κύριος ὁμῶς ἐκράτησε στὰ χέρια του τὸν ἴδιο τὸν ἄρτο, τὸν ἔδειξε στοὺς ἱεροὺς μαθητὲς καὶ εἶπε «*τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου*» καὶ ὄχι κάτι ἄλλο ἀντ' αὐτοῦ. Ομοίως ἐπίσης καὶ γιὰ τὸν ἐντὸς τοῦ ποτηρίου οἶνον εἶπε «*τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου*» καὶ ὄχι κάτι ἄλλο ἀντ' αὐτοῦ. Ἐπομένως καὶ οἱ ἱεουργοὶ τῆς μυστικῆς αὐτῆς θυσίας λέγουν σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση τῶν ἁγίων πατέρων: «*Ποίησον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τοῦτω τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου*», δηλαδή αὐτὰ τὰ ἴδια καὶ ὄχι ἄλλα ἀντ' αὐτῶν.

10. Περὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον μεταβάλλονται ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ.

Ἐὰν λοιπὸν θέλεις νὰ ἀντιληφθῆς καὶ τὸν θαυμαστὸν τρόπο τῆς μεταβολῆς ἄκουσε (τὸν ἱερέα) πού λέγει «*μεταβαλὼν τῷ πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ*». Διότι ὁ Κύριος βέβαια χρησιμοποιοῦντας τὸ ρῆμα «*ἐστίν*» (στὴν φράση δηλ. «*τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου – τὸ αἷμά μου*») ἐφανέρωσεν ὅτι τὰ ὀρατὰ στοιχεῖα τοῦ μυστηρίου, δηλαδή ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος, διὰ τῆς προσωπικῆς του δυνάμεως εἶχαν προμεταβληθῆ καὶ ἦσαν ἤδη ἀθεντικῶς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ⁵⁷. Ὁ ἱερέας ὁμῶς ἀναπέμπει δέ-

57. Στὸ παλαιότερο αὐτόγραφο χειρόγραφο ΜΠΤ96 μετὰ τὴν φράση «*τὰ ὀρώμενα, ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος*» ὑπάρχει ἡ φράση «*ἅμα τῷ ρήματι μεταβέβληνται καὶ εἰσιν ἤδη αὐτὸ τοῦτο σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἐπειδὴ περ, ἢ φησι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, «φωνὴ Θεοῦ φύσεώς ἐστι ποιητικὴ»¹ καὶ ἐν ἀκαρεῖ τὰ πάντα παράγει. «Αὐτὸς γὰρ εἶπε καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλα-*

Μὴ ζήτηι λόγον ἐν τοῖς ὑπὲρ λόγον. Εἰ γὰρ καὶ ἐπ' αὐτῶν δὴ τῶν κατὰ φύσιν, κατὰ τὴν τριμερῆ παρὰ τῷ Ἀφροδισεῖ τῶν προβλημάτων διανομήν, ἔστιν ἃ πᾶσαν ἐπίνοιαν ὑπερβέβηκεν ἀνθρωπίνην (λόγοις ἀρρήτοις προνοίας, ὡς δ' ἐμοὶ δοκεῖ, ἵνα καὶ τὰ τῆς πίστεως δόγματα ὑπὲρ λόγον ὄντα παραδεχθῶμεν), ὡς καὶ τῷ «Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων» ἐστὶ κατιδεῖν, πῶς οὐκ ἐσχάτης εὐηθείας ἂν εἶη λόγον ἐν τοῖς ὑπὲρ λόγον ζητεῖν, τὰ ἐν ποσὶν ἀγνοοῦντας; Διατί; «ἵνα μὴ, φησί, κενωθῆ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ» καὶ «ἵνα ἡ πίστις ἡμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ».

ησιν, ὥστε νὰ ἐπιφοιτήσῃ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα στὰ «προκειμένα δῶρα» καὶ μεταβάλλοντας νὰ τὰ καταστήσῃ ἀντὶ ἄρτου καὶ οἴνου σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Μὴ ἐρευνᾶς ὁμως νὰ εὔρησ ἕναν κατανοητὸν τρόπο μεταβολῆς, διότι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπόκριση. Εἶναι ὁμως ἀρκετό, γιὰ νὰ πιστεύσῃς, τὸ ὅτι τὰ μεταβάλλει, ὅπως αὐτὸς γνωρίζει, μὲ τὴν παντοδυναμία του, ὡς Θεός. Δὲν εἶναι δὲ ἀναγκαία ἡ γνῶσις αὐτῆ. γιὰ νὰ σωθοῦμε, ἀλλὰ μόνον πίστευε ὅτι διὰ τῆς ἐπιφοιτήσεως καὶ ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μεταβάλλονται εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Μὴ ζητῆς νὰ εὔρησ λογικὰς ἐξηγήσεις σ' αὐτὰ πού ὑπερβαίνουν τὴν λογικὴ. Διότι ἀφοῦ καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἀκόμη τῶν φυσικῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα κατέταξε σὲ τρεῖς κατηγορίες Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεῦς⁵⁸, ὑπάρχουν μερικά, τὰ ὁποῖα ὑπερβαίνουν γενικῶς τὴν ἀνθρώπινη κατανόηση, (αὐτὸ

το καὶ ἐκτίσθησαν²). (παραπ. 1. Μ. Βασιλείου, *Ὁμιλῖαι εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, 4, 2, 41. PG 29, 81c, καὶ 2. Ψαλμ. ΛΒ' 9). Ἐπὶ τῶν λοιπῶν ὁμως χειρογράφων (ΜΠΤ 107 καὶ 234) ἔχει διαγραφῆ ἡ φράση αὐτὴ καὶ ἔχει ἀντικατασταθῆ ἀπὸ τὴν συντομώτερη «τῆ οἰκεία δυνάμει προμεταβεβλήνται καὶ εἰσὶν ἤδη αὐτὸ τοῦτο σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ». Ἡ διόρθωση αὐτῆ, στὸν κώδικα ΜΠΤ 107, μᾶλλον ὀφείλεται στὸν συγγραφέα, καὶ ὁ λόγος ἴσως πρέπει ν' ἀναζητηθῆ στὴν νοηματικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν τύπων μεταβεβλήνται καὶ προμεταβεβλήνται. Στὸ τελευταῖο σχεδιάσμα τοῦ κώδικος ΜΠΤ 299 (201r), παραλείπεται ἐπίσης ἡ παραπομπὴ στὸν Μ. Βασίλειο καὶ ἡ φράση ἔχει διατυπωθῆ ὡς ἐξῆς: «Διὰ μόνου τοῦ ἐστὶ ρήματος ἔδειξεν ὅτι τὰ ὀρώμενα, ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος ἅμα τῷ ρήματι μεταβεβλήνται καὶ εἰσὶν ἤδη αὐτὸ τοῦτο σῶμα καὶ αἷμα, ὁ δὲ ἱερεύς...».

58. «*Τῶν προβλημάτων τὰ μὲν ἐστὶν εὐδηλὰ πᾶσι γινωσκόμενα, τὰ δὲ πάντα κεκρυμμένα λυσὶν οὐχ ὑποδεχόμενα, τὰ δὲ μέσην ἔχοντα φύσιν, ὧν καὶ τὴν ἔκθεσιν ποιησόμεθα*» (Ἀλεξάνδρου Ἀφροδισιεῦς, «*Ἱατρικῶν Ἀπορημάτων καὶ Φυσικῶν Προβλημάτων*» Α' 81). «*Τὰ δὲ ἀδηλὰ παντελῶς ἐστὶ Θεῷ μόνῳ γνώριμα, τῶν καὶ τὴν τούτων οὐσίαν ὑποστήσαντι*». (ἐ.ά. Α' 34). Τὸ σύγγραμμα αὐτὸ ἐσφαλμένως μᾶλλον ἀποδίδεται στὸν ἀνωτέρω φιλόσοφο τοῦ 3^{ου} μ.Χ. αἰῶνος, ἀντὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ, διασήμου ἱατροῦ τοῦ 6^{ου} μ.Χ. αἰῶνος.

Διὸ καὶ πρὸς τοὺς οὕτω πειρωμένους ἀνυποστόλως περὶ τῶν τῆς πίστεως δογμάτων φιλοσοφεῖν καὶ ὑπογείου τὰ ἐπελθόντα διδάσκειν, εὐκαίρως ἂν προβληθεῖ τὸ περὶ τοῦ μύρμηκος πρὸς Εὐνόμιον παρὰ τοῦ Οὐρανοφάντορος προβαλλόμενον, ἐν οἷς μετὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ προβλήματος ἐπήνεγκε λέγων: «Ὁ τοίνυν τῶν ὄντων τὴν γνῶσιν ἐπικομπάζων, τέως τὴν τοῦ μύρμηκος φύσιν εἰπάτω, εἴθ' οὕτως φυσιολογείτω τὴν πάντα νοῦν ὑπερέχουσαν δύναμιν. Εἰ δὲ τοῦ βραχυτάτου μύρμηκος οὕτω περιέλαβες τῇ γνώσει τὴν φύσιν, πῶς τὴν ἀκατάληπτον δύναμιν τοῦ Θεοῦ μεγαλαυχεῖς φαντάζεσθαι;».

Ἀπόχρη τοίνυν ἡμῖν ἐκ τινων ὑποδειγμάτων εἰκασίαν τινὰ τοῦ μυστηρίου λαβεῖν. Ὡσπερ γὰρ ἐπὶ τῶν κατὰ φύσιν ὁ ἥλιος τῇ οἰκείᾳ θερμότητι μεταβάλλει χρόνον τὰ στοιχεῖα κατ' οὐσίαν ἀφ' ἑτέρου εἰς ἕτερον, οἶον ἐξ ὕδατος εἰς ἀέρα καὶ ἐξ ἀέρος εἰς πῦρ, ἢ καθάπερ ἐν ἡμῖν ἡ φύσις διὰ τῆς ἐμφύτου θερμότητος μεταβάλλει τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον εἰς σῶμα καὶ αἷμα ἀνθρώπου, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον τῇ οἰκείᾳ καὶ ὑπερφυεῖ δυνάμει μεταβάλλει θεοπρεπῶς ἐν ἀδιαιρέτῳ νῦν

ὀφείλεται σὲ κάποιες σκοπιμότητες τῆς θείας προνοίας καί, κατὰ τὴν γνώμην μου, γιὰ νὰ πιστεύσουμε στὰ ὑπερβαίνοντα τὴν λογικὴ δόγματα τῆς πίστεως), ὅπως μπορεῖ νὰ διαπιστωθῆ καὶ ἀπὸ τὸ ἀριστοτελικὸ «Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων», πῶς δὲν θὰ ἦταν δεῖγμα ὑψίστης ἀνοησίας νὰ ἐρευνοῦμε τὰ ὑπὲρ λόγον, ὅταν δὲν μποροῦμε νὰ κατανοήσουμε αὐτὰ ποῦ εὐρίσκονται δίπλα μας; Αὐτὸ συμβαίνει, ὅπως λέγει ὁ Ἀπόστολος, «ἵνα μὴ κενωθῆ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ»⁵⁹ καὶ «ἵνα ἡ πίστις ἡμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ»⁶⁰.

Γι' αὐτὸ σ' αὐτοὺς ποῦ ἐπιχειροῦν ἔτσι χωρὶς φόβο νὰ ἐξετάζουν φιλοσοφικῶς τὰ δόγματα τῆς πίστεως καὶ προχειρῶς νὰ διδάσκουν αὐτὰ ποῦ τοὺς ἔρχονται στὸν νοῦ, μπορεῖ εὐστόχως νὰ ὑποδειχθῆ τὸ παράδειγμα τοῦ μυρμηγκιοῦ ποῦ χρησιμοποιεῖ ὁ Μ. Βασίλειος στὴν πρὸς Εὐνόμιον ἐπιστολὴ του⁶¹. Ἐκεῖ μετὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ παραδείγματος προσθέτει τὰ ἐξῆς: «Αὐτὸς λοιπὸν ποῦ καυχᾶται ὅτι γνωρίζει τὴν φύση τῶν ὄντων ἅς μᾶς διευκρίνηση πρῶτα τὴν φύση τοῦ μυρμηγκιοῦ καὶ ὕστερα ἅς ὀμιλήσῃ γιὰ τὴν φύση ἐκείνων ποῦ ὑπερβαίνουν κάθε κατανόηση. Ἄν ὅμως διὰ τῆς γνώσεως δὲν ἔχεις ἀκόμη κατανόησι τὴν φύση τοῦ μικροσκοπικοῦ μυρμηγκιοῦ, πῶς κομπορρημονεῖς ὅτι κατανοεῖς τὴν ἀκατάληπτη δύναμη τοῦ Θεοῦ;».

Μᾶς εἶναι λοιπὸν ἀρκετὸ ἀπὸ μερικὰ παραδείγματα νὰ σχηματίσουμε κάποιαν εἰκόνα τοῦ μυστηρίου. Διότι ὅπως στὴν φυσικὴ πραγματικότητα ὁ Ἥλιος μὲ τὴν θερμότητά του μεταβάλλει σὺν τῷ χρόνῳ τὴν οὐσία τῶν ὑλικῶν στοιχείων ἀπὸ τὸ ἓνα σὲ ἄλλο, ὅπως π.χ. τὸ νερὸ σὲ ἀέρα καὶ ἀπὸ ἀέρα

59. Α' Κορ. α' 17.

60. Α' Κορ. β' 5 καὶ Β' α' 12.

61. Ἐπιστολὴ ις', PG 32 281a.

τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Οὐκέτι γὰρ φύσις ἐστὶ τὸ ποιοῦν, οὐδὲ κατὰ φύσιν ὁ τρόπος, ἀλλὰ Θεὸς τὸ ποιοῦν καὶ ὑπὲρ φύσιν ὁ τρόπος, «ὄπου δὲ βούλεται Θεός, νικᾶται φύσεως τάξις». Καὶ τῶν τοιούτων ὑπερφυῶν ὑποδειγμάτων πλήρεις αἱ θεῖαι γραφαί. Εἰ δὲ ἀπεβάλλοντο ταῦτα, ὡς φασιν οἱ καθ' ἑαυτῶν τὰ τοιαῦτα κενοφωνοῦντες καὶ πιστεύειν ὑποκρινόμενοι, τί ποτε ἄρα μετελάμβανον ὡς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, οὐκ ἔστιν εὐρεῖν. Οὐ γάρ ἐστιν εἰπεῖν αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο τὸ πρωτοτύπως ἅπαξ προσενεχθὲν πανακήρατον σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ὡς δειχθήσεται προῖόντως.

Ὅτι αὐτὸς ὁ ἄρτος καὶ αὐτὸς ὁ οἶνος μεταβάλλονται εἰς σῶμα ἀληθὲς καὶ αἷμα ἀληθὲς τοῦ Χριστοῦ κατὰ μόνην αὐτῶν τὴν οὐσίαν, οὐ μὴν δὲ καὶ κατὰ τὰ συμβεβηκότα.

Τοὺς δὲ λέγοντας μηδεμίαν τροπὴν ἢ μεταβολὴν δέχεσθαι τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον ἐρωτητέον τί ποτε ἄρα καὶ νοοῦσιν ἄρτον ἢ οἶνον λέγοντες μὴ μεταβάλλεσθαι. Πότερον τὰ τῇ αἰσθήσει ὑποκειμένα συμβεβηκότα ἢ τὴν ὑποκειμένην τούτοις καὶ νῶ μόνῳ καταλαμβανομένην οὐσίαν, ἢ τρίτον τὸ συναμφοτέρον, τὴν οὐσίαν δηλαδὴ μετὰ τῶν συμβεβηκότων;

σὲ φωτιά, ἢ ὅπως ἀκριβῶς μέσα μας ἡ φύση μὲ τὴν ἐνυπάρχουσα φυσικὴ θερμότητα μεταβάλλει τὸν οἶνον καὶ τὸν ἄρτον εἰς σῶμα καὶ αἷμα ἀνθρώπου, ἔτσι καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα μὲ τὴν ὑπερφυσικὴ του δύναμη μεταβάλλει θαυματουργικῶς ἐντὸς μιᾶς ἀδιαίρετης στιγμῆς τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Διότι δὲν εἶναι πλέον ἡ φύση ποῦ ἐνεργεῖ οὔτε εἶναι φυσικὸς ὁ τρόπος, ἀλλ' ἐκεῖνος ποῦ ἐνεργεῖ εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ὁ τρόπος εἶναι ὑπερφυσικός, «ὅπου δὲ βούλεται Θεὸς νικᾶται φύσεως τάξις»⁶². Καὶ εἶναι γεμάτες ἀπὸ παρόμοια παραδείγματα οἱ ἱερὲς γραφές. Ἄν ὅμως ὑποθέσουμε ὅτι χάνονται αὐτὰ τὰ δύο συστατικὰ τῆς οὐσίας, ὅπως ἰσχυρίζονται αὐτοὶ ποῦ ματαιολογοῦν διαδίδοντας πρὸς βλάβην τῶν αὐτῆς τῆς μωρίας καὶ προσποιούμενοι ὅτι τῆς πιστεύουν, τότε εἶναι ἀδύνατον νὰ εὑρεθῇ τί τέλος πάντων θὰ μετελάμβαναν στήν θέση τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Διότι, ὅπως θὰ ἀποδειχθῇ ἐν συνεχείᾳ, δὲν μποροῦν νὰ ἰσχυρισθοῦν ὅτι μεταλαμβάνουν στὸ πρωτότυπο τὸ ἴδιο ἐκεῖνο τὸ πανάχραντο σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον γιὰ πρώτη καὶ μία φορὰ τότε παρετέθη.

11. Περὶ τοῦ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ἄρτος καὶ ὁ ἴδιος ὁ οἶνος μεταβάλλονται σὲ πραγματικὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῶν μόνον καὶ ὄχι κατὰ τῆς φυσικῆς τῶν ἰδιότητες.

Ἐκεῖνοι ἐπίσης ποῦ λέγουν ὅτι καμμία μετατροπὴ ἢ μεταβολὴ δὲν δέχεται ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος, πρέπει νὰ ἐρωτηθοῦν τί ἐννοοῦν τέλος πάντων λέγοντας ὅτι ὁ ἄρτος ἢ ὁ οἶνος δὲν με-

62. Ἰω. Χρυσοστόμου «Λόγος εἰς τὸ γενέθλιον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» PG 56 385, 33. Βλ. καὶ β' κάθισμα τοῦ Ὁρθοῦ τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως.

Εἰ μὲν οὖν τὰ συμβεβηκότα μόνα φαῖεν νοεῖν διὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου μὴ μεταβάλλειν, εἰκότα ὑπολάβοιεν ἂν τὰ συμβεβηκότα μόνα μὴ μεταβάλλειν. Ἐξ ὧν μέντοι διδάσκουσιν οὐ περὶ συμβεβηκότων αὐτοῖς ἢ ἀμεταβλησία πρεσβεύεται, ἀλλὰ μάλιστα περὶ τῆς ὑποκειμένης οὐσίας· τοῦτο τεκμαιρομένοις, ὡς ἔοικεν, ἀπὸ τῆς τῶν συμβεβηκότων ἀμεταβλησίας. Ἐξεσι γὰρ αὐτοῖς ἀφ' ὅ, τουοῦν ἐφ' ὅ, τιοῦν γένος μεταβάντας ἐπιχειρεῖν, ὥστε καὶ ἐπὶ τῶν ὑπὲρ φύσιν ἀπὸ τῶν κατὰ φύσιν τὰ δοκοῦντα συνάγειν. Καίτοι γε οὐδὲ ἐπὶ τῶν κατὰ φύσιν αὐτῶν καθόλου ὁ λόγος ἐστὶν ἀληθής, καὶ ἐν τῷ νεκρῷ γὰρ ἀνθρώπῳ κατ' οὐσίαν μεταβεβληκότι τὰ αὐτὰ μένει συμβεβηκότα, οὐ μὴν δὲ καὶ ἡ αὐτὴ μένει οὐσία· *«ὧν γὰρ ὁ λόγος ἕτερος, τούτων καὶ ἡ οὐσία ἕτέρα»*.

ταβάλλονται. Ποιό ἀπὸ τὰ δύο συμβαίνει; Δὲν μεταβάλλονται ὡς πρὸς τὶς φυσικὲς τῶν ιδιότητες πού γίνονται ἀντιληπτές διὰ τῶν αἰσθήσεων ἢ ὡς πρὸς τὴν οὐσία πού εὐρίσκεται κάτω ἀπὸ αὐτὰ καὶ γίνεται ἀντιληπτὴ μόνον διὰ τῆς νοήσεως; Ἡ δὲν μεταβάλλονται καὶ ὡς πρὸς τὰ δύο, κατὰ τὴν οὐσία δηλαδὴ καὶ τὶς ιδιότητες;

Ἄν λοιπὸν ἰσχυρισθοῦν πῶς, λέγοντας ἄρτον καὶ οἶνον, ἐννοοῦν ὅτι μόνον οἱ φυσικὲς ιδιότητες δὲν μεταβάλλονται, ἢ ἀποδοχὴ τῆς ἀμεταβλησίας⁶³ τῶν ιδιοτήτων αὐτῶν εἶναι εὐλογος. Ἀπὸ ὅσα ὁμως διδάσκουν δὲν ὁμολογεῖται ἡ ἀμεταβλησία ὡς ἀπουσία μεταβολῆς τῶν ιδιοτήτων ἀλλὰ κυρίως ὡς ἀπουσία μεταβολῆς τῆς ὑποκειμένης (στὸν ἄρτο καὶ τὸν οἶνο) οὐσίας, πρᾶγμα πού, ὅπως φαίνεται, συμπεραίνουν ἀπὸ τὴν ἀμεταβλησία τῶν φυσικῶν ιδιοτήτων. Λογικῶς βέβαια εἶναι θεμιτὸ νὰ ἐπιχειρηματολογοῦν (ἐκ τοῦ ἀναλόγου) διὰ μεταβίσεως ἀπὸ οἰοδήποτε γένος σὲ ἄλλο, καὶ ἐπομένως νὰ συνάγουν τὰ σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις τῶν συμπεράσματα πού ἀφοροῦν τὰ ὑπὲρ φύσιν χρησιμοποιῶντας ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὸν φυσικὸ κόσμο. Ἀσφαλῶς ὁμως οὔτε καὶ τὸ ἐπιχείρημά τους ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου εἶναι ἀπολύτως ἀληθινό, διότι καὶ στὴν περίπτωση π.χ. ἐνὸς νεκροῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἔχει κατ' οὐσίαν μεταβληθῆ, παραμένουν τὰ ἴδια χαρακτηριστικά, ἀλλὰ ἔχει μεταβληθῆ ἢ οὐσία, ἐπειδὴ ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων ὁ ὄρισμός εἶναι διάφορος, διαφέρουν καὶ κατὰ τὴν οὐσία⁶⁴.

63. «ἀμεταβλησία» ἢ λέξις ἀριστοτελική. Βλ. Ἀριστοτ. Φυσικά 230α 10. Βλ. καὶ Σιμπλίκιος, Ὑπόμνημα εἰς τὸ Α' τῆς Ἀριστοτέλους Φυσικῆς Ἀκροάσεως 10, 908, 18: «Ἡ μὲν τῆς κινήσεως ἀπουσία ἡρεμία λέγεται, ἢ δὲ τῆς μεταβολῆς ἀμεταβλησία».

64. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ ΡΠΘ' Ἐνσταθίῳ ἀρχιάτρω, 8, 17 (PG 32 696b). βλ. ἀνωτ. σημ. 54. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἀρχή, αἰτία, σκοπὸς καὶ ἐν γένει οὐσία τοῦ «ζῶντος σώματος» εἶναι ἡ ψυχὴ (Περὶ ψυχῆς, 415b 7

Εἰ δ' οὐ δύνανται ἀπὸ τῆς τῶν συμβεβηκότων ἀμεταβλησίας μήτοιγε ἐπὶ τῶν ὑπὲρ φύσιν, τῶν μηδενὶ φυσικῶ κανόνι περιοριζομένων, ἀλλ' οὐδ' ἐπ' αὐτῶν δὴ τῶν κατὰ φύσιν καθόλου συναγαγεῖν τὴν τῆς οὐσίας ἀμεταβλησίαν, καὶ διαπέπτωκεν αὐτοῖς ἡ θύρα τῶν ἐπιστημονικῶν ἀρχῶν αἴσθησις, μὴν ἀπὸ τῆς κοινῆς ὑπολήψεως δύνανται τοῦτο συναγαγεῖν; Ἄλλ' ἀπίστων μὲν καὶ πάνυ πολλῶν εὐπορήσειαν ἂν συμφωνούντων, πιστῶν γε μὴν οὐδενός. Εἰ δὲ μηδετέρως ὁ λόγος αὐτοῖς, μηδ' ἄλλοθεν ποθεν (οὐ γὰρ ἔχουσι) ὀρμώμενος ἰσχύει τίποτε κατὰ τῆς ἀληθείας, δηλονότι καὶ ἄκοντες συμφθέγγονται ἡττηθέντες τῇ ἀληθείᾳ.

Εἰ δ' ὅπερ κοινῇ ξυνδοκεῖ, τὸ συναμφοτέρον τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τοῖς οἰκειοῖς ὀνόμασι παρυφίσταται, ἡ οὐσία δηλαδὴ μετὰ τῶν συμβεβηκότων (καθ' ἕκαστα γάρ) δῆλον ὡς ὁ ἄρτος αὐτός καὶ ὁ οἶνος αὐτός ἐστὶν ὁ μεταβαλλόμενος εἰς σῶμα ἀληθές καὶ αἷμα ἀληθές τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ κατὰ μόνην αὐτῶν, ὡς εἴρηται, τὴν οὐσίαν, οὐ μὴν δὲ καὶ κατὰ τὰ συμβεβηκότα, ὅπερ καὶ σημαίνει τὴν μετουσίωσιν ἰδιαίτερον ἐλέγομεν ἀνωτέρω.

Ἀφοῦ λοιπὸν δὲν μποροῦν γενικῶς νὰ συμπεράνουν ἀπὸ τὸ ἀμετάβλητο τῶν ιδιοτήτων τὸ ἀμετάβλητο τῆς οὐσίας, μήτε βέβαια βάσει τῶν ὑπερφυσικῶν ποὺ δὲν περιορίζονται ἀπὸ κανέναν φυσικὸ νόμο, ἀλλ' οὔτε βάσει τῶν ὄσων συμβαίνουν στὴν φύση, καὶ ἀφοῦ ἔχει κλεισθῆ γι' αὐτοὺς ἡ ἐπιστημονικὴ θύρα τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐμπειρίας⁶⁵, μήπως μποροῦν νὰ καταλήξουν στὸ ἀνωτέρω συμπέρασμα βασιζόμενοι στὴν κοινὴ γνώμη;⁶⁶ Ἀλλὰ τότε θὰ εὔρουν πολλοὺς ἀπίστους νὰ συμφωνοῦν μαζί τους, πιστὸν ὅμως οὔτε ἓναν. Ἄν λοιπὸν ὁ λόγος τους οὔτε μὲ τὸν ἓναν οὔτε μὲ τὸν ἄλλον τρόπο, οὔτε ἀπὸ κάποια ἄλλη βάση (ποὺ ἄλλωστε δὲν ὑπάρχει) κινούμενος δὲν νικᾷ στὸ παραμικρὸ τὴν ἀλήθεια, τότε, ὡς ἡττημένοι ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, εἶναι φανερὸν ὅτι, καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλουν, θὰ συμφωνήσουν.

Ἀφοῦ λοιπὸν, πρᾶγμα στὸ ὁποῖο ὅλοι συμφωνοῦν, παρατίθενται συνδεδεμένα καὶ τὰ δύο, ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος, μὲ τὸ δικό του ὄνομα τὸ καθένα, δηλαδή ἡ οὐσία μὲ τὰ ιδιώματά της (διότι αὐτὰ διακρίνονται μεταξὺ των) εἶναι φανερὸν ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος ἄρτος καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος οἶνος εἶναι ποὺ μεταβάλλονται σὲ σῶμα ἀληθινὸ καὶ αἷμα ἀληθινὸ τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὸ ὅμως συμβαίνει, ὅπως ἔχει λεχθῆ, μόνον κατὰ τὴν οὐσίαν των καὶ ὄχι κατὰ τὰ ιδιώματά της, πρᾶγμα ποὺ ἐλέγαμε προηγουμένως ὅτι ἐπισημαίνει εἰδικῶς ὁ ὄρος μετουσίωσις.

κ. ἐξ.). Ἐπομένως ὁ θανὼν ἔχει μεταβληθῆ κατὰ τὴν οὐσίαν, ἐνῶ διατηρεῖ ἀκόμη κάποια ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικά του.

65. «Φανερὸν δὲ καὶ ὅτι, εἴ τις αἰσθησις ἐκλελοιπεν, ἀνάγκη καὶ ἐπιστήμην τινὰ ἐκλελοιπέναι {...} ἐπαχθῆναι δὲ μὴ ἔχοντας αἰσθησιν ἀδύνατον. τῶν γὰρ καθ' ἕκαστον ἢ αἰσθησις· οὐ γὰρ ἐνδέχεται λαβεῖν αὐτῶν τὴν ἐπιστήμην· οὔτε γὰρ ἐκ τῶν καθόλου ἄνευ ἐπαγωγῆς, οὔτε δι' ἐπαγωγῆς ἄνευ τῆς αἰσθήσεως». Ἀριστοτ. *Ἀναλυτικὰ Πρότερα*, 81a 38 - 81b.

66. «Ἡ δὲ ὑπόληψις ἐστίν, ἢ ὑπὲρ πάντων ἐπαμφοτερίζομεν πρὸς τὸ εἶναι ταῦτα οὕτω καὶ μὴ εἶναι», Ἀριστοτ. *Μεγάλαι Ἠθικά*, 1, 34, 13.

Διατί ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος κατὰ μόνην αὐτῶν μεταβάλλονται τὴν οὐσίαν, οὐ μὴν καὶ κατὰ τὰ συμβεβηκότα, ὡς εἴρηται.

Καὶ τοῦτο οἷς μὲν τισιν ἄλλοις οὕτως οἰκονομεῖται λόγοις, αὐτὸς οἶδε μόνος ὁ ταῦτα οὕτως οἰκονομεῖσθαι καὶ τελεῖσθαι θελήσας, ὡς δ' ἡμῖν εἰπεῖν ἔπεισι, τὸ μὲν διὰ τὸ ἄηθες καὶ ἀποτρόπαιον τῆς μεταλήψεως τῶν φαινομένων. Πῶς γὰρ ἂν οὕτω καὶ μεταλάβοιμεν ἀνακεκαλυμμένων ἤδη σαρκὸς καὶ αἵματος ἔτι ζώντων, ὡς ὠμοφάγοι καὶ αἰμοπόται θηρίων δίκην παναγρίων; «*Ἐγὼ γάρ εἰμι, φησίν, ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς*» καὶ πάλιν «*ἐγὼ εἰμι, φησίν, ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγη ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστίν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς*». Περὶ δὲ τοῦ λόγου τούτου ἀνάγνωθι καὶ ὃ μετήνεγκεν ἀπὸ τοῦ Λαυσαϊκοῦ ἐν τῷ παρ' αὐτοῦ πονηθέντι βιβλίῳ ὁ τῆς ἀγάπης φερώνυμος ὄντως Ἀγάπιος, «*Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία*» ἐπιγραφομένῳ, ἐν κεφαλαίῳ ιε «*Περὶ θαυμασίῳ τοῦ δεσποτικοῦ σώματος*», καὶ οὐπερ ἐξῆς μέμνηται περὶ τινος εὐλαβοῦς βασιλέως.

12. Οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους, ὅπως ἐλέχθη, ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μεταβάλλονται κατὰ τὴν οὐσία των μόνον καὶ ὄχι κατὰ τὰ ιδιώματά των.

Καὶ γιὰ ποιούς ἄλλους λόγους ἔχει ἔτσι ρυθμισθῆ αὐτὸ τὸ μυστήριον, τὸ γνωρίζει μόνον ἐκεῖνος ποὺ θέλησε ἔτσι αὐτὰ νὰ διευθετοῦνται καὶ νὰ τελοῦνται. Ἡ πρώτη ὁμως ἐξήγηση ποὺ ἔρχεται στὸν νοῦ μας νὰ διατυπώσουμε εἶναι τὸ πόσον ἀπρεπῆς καὶ ἀποκρουστικὴ θὰ ἦταν ἡ μετάληψη αὐτῶν μετὴν πραγματικὴ τους ὄψη. Διότι πῶς θὰ μπορούσαμε ἔτσι νὰ συμμετέχουμε στὴν μετάληψη σαρκὸς καὶ αἵματος, ἐνῶ αὐτὰ εἶναι ἀκόμη ζωντανά, σὰν νὰ εἴμαστε σαρκοβόροι καὶ αἱμοπότες, ὅπως τὰ ἀγριώτερα τῶν θηρίων; Διότι λέγει: «ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς» καὶ πάλι «ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστίν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς»⁶⁷. Περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ διάβασε καὶ αὐτὸ ποὺ μετέφερε ἀπὸ τὸ Λαυσαϊκὸ ὁ πράγματι συνώνυμος τῆς ἀγάπης Ἀγάπιος στὸ βιβλίον του ποὺ ἐπιγράφεται «*Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία*», στὸ κεφάλαιον 15 «*Περὶ θυμασιῶν τοῦ δεσποτικοῦ σώματος*» καὶ ὅσα ἐκεῖ ἀφηγεῖται γιὰ κάποιον εὐσεβεῖ βασιλεῖα⁶⁸.

67. Ἰω. ζ' 48-51.

68. «*Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία*», βιβλίον ποὺ ἐξέδωσε τὸ 1641 στὴν Βενετία ὁ ἐκ Κρήτης λόγιος ἱερομόναχος Ἀγάπιος Λάνδος. Τὸ ἀσκητικὸν αὐτὸ σύγγραμμα, μετὰ ποικίλης, ἑλληνικῆς καὶ δυτικῆς πηγῆς καὶ γραμμῆς ἐπὶ τῆς ἀπλῆς ἑλληνικῆς τῆς ἐποχῆς, ἐγνώρισε ἀλλεπάλληλες ἐκδόσεις. Τὸ «*Λαυσαϊκόν, ἥτοι βίβλος περιέχουσα διηγήσεις ἀσκητικὰς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν*» ἐγράφη ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπον Ἐλενοπόλεως (Γιάλοβα) Παλλάδιον (364-430). Ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Λαῦσον, ἐπιφανῆ βυζαντινὸν ἀξιωματοῦχον ἐπὶ τῶν βασιλείων Ἀρκαδίου καὶ Θεοδοσίου Β'. Τὸ κείμενον ἐκδίδεται ὑπὸ βραχυτέραν ἢ ἐκετενεστέραν μορφήν ἐκ διαφόρων χειρογράφων ἀπὸ τοῦ 1616.

Τὸ δ' ἵνα μάθωμεν ὅτι διὰ τῆς μεταλήψεως τῶν φρικτῶν τουτωνὶ μυστηρίων αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν θεάνθρωπον Ἰησοῦν ὑποδεχόμεθα ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, ὅπερ ἄλλως οὐκ ἐνεδέχεται διὰ τὸ ἀνυπόστατον πάση θνητῇ φύσει τῆς ἐκείνου θεότητος καὶ λαμπρότητος, ὅτι μὴ διὰ τῆς τοιαύτης οἰκονομίας. Εἰ γὰρ τὸ πρόσωπον Μωσέως, ἀνθρώπου θνητοῦ, ἀνυπόστατον ἦν ἀνακεκαλυμμένον ἀνθρώποις δι' ἐπίκτητον δόξαν τε καὶ λαμπρότητα μέχρι καὶ μόνης ὕψεως, τὸ πανακίρατον ἐκεῖνο σῶμα καὶ τεθεωμένον ἤδη καί, θαρρῶ λέγειν, ὁμόθεον, κατὰ τὸν Θεολόγον εἰπεῖν, διὰ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἔνωσιν τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, τὸ καὶ τὰς ἡλιακὰς ἐπικρύπτων ἀκτίνας, ἰσχύσειέ ποτε ἄνθρωπος ἐν θνητῷ σώματι μὴ μόνον εἰς ὄψιν αὐτοπροσώπως ἔλθεῖν, ἀλλὰ καὶ γεύσασθαι καὶ μεταλαμβάνειν;

«Θεουργόν, γὰρ φησιν, αἶμα φρίζον, ἄνθρωπε, βλέπων·
 ἄνθραξ γὰρ ἐστὶ τοὺς ἀναξίους φλέγων·
 Θεοῦ τὸ σῶμα καὶ θεοῖ με καὶ τρέφει»·

Ἵτι δὲ διὰ τῆς μεταλήψεως τῶν φρικτῶν τουτωνὶ μυστηρίων αὐτὸν ἐκεῖνον ὑποδεχόμεθα τὸν θεάνθρωπον Ἰησοῦν ἐν ἡμῖν, ἄκουσον:

Κύριε ὁ Θεός μου, φησίν, οἶδα, ὅτι οὐκ εἰμι ἄξιος οὐδὲ ἱκανός, ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσεέλθης τοῦ οἴκου τῆς ψυχῆς, διότι ὅλη ἔρημος καὶ καταπεσοῦσά ἐστι, καὶ οὐκ ἔχεις παρ' ἐμοὶ τόπον ἄξιον τοῦ κλῖναι τὴν κεφαλὴν. Ἀλλ' ὡς ἐξ ὕψους δι' ἡμᾶς ἐταπείνωσας σεαυτόν, συμμετρίασον καὶ νῦν τῇ ταπεινώσει μου. Καὶ ὡς κατεδέξω ἐν σπηλαίῳ καὶ φάτνῃ ἀλόγων ἀνακλιθῆναι, οὕτω κατάδεξαι καὶ ἐν τῇ φάτνῃ τῆς ἀλόγου μου ψυχῆς καὶ ἐν τῷ ἐσπιλωμένῳ μου σώματι εἰσελθεῖν. Καὶ ὡς οὐκ ἀπη-

Συμβαίνει ἐπίσης αὐτό, γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε ὅτι διὰ τῆς μεταλήψεως τῶν φρικτῶν αὐτῶν μυστηρίων ὑποδεχόμεθα στὶς καρδιές μας τὸν ἴδιον τὸν θεάνθρωπον Ἰησοῦν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἦταν ἐνδεχόμενο νὰ συμβῆ, παρὰ μόνον μέσῳ τῆς ρυθμίσεως αὐτῆς, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀντέξῃ ὅποιο-δήποτε θνητὸ ὄν τὴν θεότητα καὶ τὴν λαμπρότητα ἐκείνου. Διότι ἂν δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἀντέξουν οἱ ἄνθρωποι χωρὶς κάλυμμα τὸ πρόσωπο τοῦ Μωυσέως⁶⁹, ὁ ὁποῖος ἦταν θνητὸς ἄνθρωπος, λόγῳ μιᾶς ἐπίκτητης αἴγλης καὶ λάμψεως, περιορισμένης μόνον στὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση, πῶς θὰ μπορούσε νὰ ἀντέξῃ ποτὲ ἄνθρωπος μὲ θνητὸ σῶμα ὄχι μόνον κατὰ πρόσωπο νὰ ἀντικρύσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ γευθῆ ἐκεῖνο τὸ πανάχραντο θεοποιημένο πλεόν καὶ «ὁμόθεον»⁷⁰, τολμῶ νὰ πῶ, σύμφωνα μὲ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, σῶμα, λόγῳ τῆς ὑποστατικῆς του ἐνώσεως μὲ τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, αὐτὸ ποῦ καλύπτει μὲ τὴν λάμψη του καὶ τίς ἀκτίνες τοῦ Ἡλίου; Διότι λέγει:

*Θεουργὸν αἷμα φρίζον, ἄνθρωπε, βλέπων·
ἀνθραξ γάρ ἐστι τοὺς ἀναξίους φλεγών·
Θεοῦ τὸ σῶμα καὶ θεοῦ με καὶ τρέφει⁷¹.*

Περὶ τοῦ ὅτι δὲ διὰ τῆς μεταλήψεως τῶν φρικτῶν αὐτῶν μυστηρίων δεχόμεθα μέσα μας τὸν ἴδιον τὸν θεάνθρωπον Ἰησοῦν, ἄκουσε τί λέγουν οἱ εὐχές:

Κύριε Θεέ μου, γνωρίζω ὅτι δὲν εἶμαι ἄξιος οὔτε ἐπαρκής, γιὰ νὰ εἰσέλθῃς κάτω ἀπὸ τὴν στέγη τοῦ οἴκου τῆς ψυχῆς μου, διότι ἔχει ἐξ ὀλοκλήρου ἐρημωθῆ καὶ καταρρεῦσει καὶ δὲν εὐ-

69. Ἔξοδ. ΛΔ' 29-35 καὶ Β' Κορ. γ' 7 καὶ 13.

70. Γρηγορίου Θεολ. Λόγος ΜΕ' «Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα», PG 36 641a.

71. Οἱ στίχοι, ἱαμβικοὶ τρίμετροι ἀκατάληκτοι, Συμεῶνος τοῦ Μεταφραστοῦ (910-987), PG 114, 225c. Συμπεριλαμβάνονται στὴν ἀκολουθία τῆς Θείας Μεταλήψεως.

ζώσας εἰσελθεῖν καὶ συνδειπνήσαι ἁμαρτωλοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, οὕτω κατάδεξαι εἰσελθεῖν καὶ εἰς τὸν οἶκον τῆς ταπεινῆς μου ψυχῆς, τοῦ λεπροῦ καὶ ἁμαρτωλοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς. Καὶ πάλιν: «Οὐκ εἶμι, φησίν, ἰκανός, Δέσποτα Κύριε, ἵνα εἰσέλθῃς ὑπὸ τὴν στέγην τῆς ψυχῆς μου· ἀλλ' ἐπειδὴ βούλει σύ, ὡς φιλάνθρωπος, οἰκεῖν ἐν ἐμοί, θαρρῶν προσέρχομαι. Κελεύεις· ἀναπετάσω τὰς πύλας, ἃς σὺ μόνος ἐδημιούργησας, καὶ εἰσέρχῃ μετὰ φιλανθρωπίας, ὡς πέφυκας· εἰσέρχῃ καὶ φωτίζεις τὸν ἐσκοτισμένον μου λογισμόν», καὶ τὰ ἐξῆς.

Καὶ ὁ Κύριος: «ὁ τρώγων μου, φησί, τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοί μένει κάγῳ ἐν αὐτῶ» καὶ «ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πῖητε αὐτοῦ τὸ αἷμα οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς», ἥτις ἐστὶν αὐτὸς ὁ Χριστός. «ἐγὼ γάρ, φησίν, εἶμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς». Καὶ πάλιν: «ἐγὼ εἶμι, φησίν, ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ».

Γ^ο. Ἵνα μάθωμεν ὅτι πίστεως χρῆζομεν εἰς ἁγιασμόν, οὐκ ἀποδείξεως. Ἵνα πιστεύσωμεν ὅτι ὁ φαινόμενος ἄρτος οὐκ ἐστὶν ἀπλῶς καὶ κατ' οὐσίαν ἄρτος, ἀλλὰ σῶμα, καὶ σῶμα οὐ τοῦ τυχόντος, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ ὁ οἶνος οὐκ ἐστὶν οἶνος, ἀλλ' αἷμα, καὶ αἷμα οὐ τοῦ τυχόντος, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ· πανταχοῦ γὰρ πιστὶν ἀπαιτούμεθα, οὐκ ἀπόδειξιν· «ὁ πιστεύσας γάρ, φησί, καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται», οὐχ ὁ γνοὺς καὶ καταμαθὼν. Ὡστε, ἐὰν πιστεύοντες ἀδιστακτικῶς ὅτι ὁ φαινόμενος ἄρτος ἐστὶν ἀληθῶς καὶ κυρίως σῶμα Χριστοῦ,

ρίσκεις σὲ μένα χῶρον κατάλληλο ν' ἀναπαυθῆς. Ἀλλ' ὅπως ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς θεότητός σου ἐταπεινώθης ἐκουσίως γιὰ χάρη μας, ἔτσι καὶ τῶρα περιορίσει τὸ ὕψος σου κατὰ τὸ μέτρο τῆς ταπεινότητός μου. Καὶ ὅπως καταδέχτηκες νὰ πλαγιάσης στὸ σπήλαιο καὶ τὴν φάτνη τῶν ἀνοήτων ζώων, ἔτσι καταδέξου νὰ εἰσέλθης στὴν φάτνη τῆς ἀνόητης ψυχῆς μου καὶ στὸ ἀκάθαρτο σῶμα μου. Καὶ ὅπως δὲν ἔκρινες ἀνάξιο σου νὰ εἰσέλθης καὶ νὰ δειπνήσης μὲ ἁμαρτωλοὺς στὴν οἰκία Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, ἔτσι καταδέξου νὰ εἰσέλθης καὶ στὴν κατοικία τῆς ταπεινῆς μου ψυχῆς, ἐμοῦ τοῦ λεπροῦ καὶ ἁμαρτωλοῦ κ.λπ. Καὶ ἐν συνεχείᾳ: Δὲν εἶμαι ἄξιος, Δέσποτα Κύριε, γιὰ νὰ εἰσέλθης κάτω ἀπὸ τὴν στέγη τῆς ψυχῆς μου, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἐσὺ ἐπιθυμεῖς, ὡς φιλόανθρωπος, νὰ κατοικῆς ἐντός μου, μὲ θάρρος προσέρχομαι. Ἄφου ἐσὺ μὲ παροτρύνεις, θὰ ἀνοίξω διάπλατα τὶς πύλες, πὺν σὺ μόνος ἐδημιούργησες, καὶ εἰσέρχεται καὶ φωτίζει τοὺς σκοτεινοὺς μου λογισμοὺς, καὶ τὰ ἐν συνεχείᾳ⁷².

Καὶ ὁ Κύριος λέγει: «ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει κάθω ἐν αὐτῶ»⁷³ καὶ «ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πῖντε αὐτοῦ τὸ αἷμα οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς»⁷⁴, ἡ ὁποία ζωὴ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Χριστός, διότι λέγει: «ἐγὼ εἶμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς»⁷⁵. Καὶ πάλιν λέγει: «ἐγὼ εἶμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ»⁷⁶.

Ὁ τρίτος λόγος (τῆς μεταβολῆς μόνον κατὰ τὴν οὐσία) εἶναι νὰ ἀντιληφθοῦμε ὅτι γιὰ τὸν ἁγιασμό μας ἔχουμε ἀνάγ-

72. Ἀποσπάσματα τῶν εὐχῶν γ' καὶ δ' ἀπὸ τὴν ἀκολουθία τῆς Ἱερᾶς Μεταλήψεως. Στὸ Ὠρολόγιον οἱ εὐχὲς αὐτὲς ἀναποδεικτῶς ἀποδίδονται εἰς τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον.

73. Ἰω. ζ' 56.

74. Ἰω. ζ' 53.

75. Ἰω. ζ' 51.

76. Ἰω. ια' 25.

καὶ ὁ φαινόμενος οἶνός ἐστιν ἀληθῶς καὶ κυρίως αἷμα Χριστοῦ, κατὰ τὴν παράδοσιν αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ καθεξῆς τῶν ἱερῶν ἀποστόλων καὶ μετ' ἐκείνους τῶν θεοφόρων καὶ θεοσόφων πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς ἀγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, μετὰ τοιαύτης ἀδιστακτοῦ πίστεως μεταλάβωμεν ἀξίως αὐτά, καὶ ἡμεῖς ἀληθῶς καὶ κυρίως ἀγιαζόμεθα δι' αὐτῶν καὶ ἐνούμεθα τῷ Χριστῷ καὶ σῶμα γιγνόμεθα τοῦ Χριστοῦ καὶ *«μέλη ἐκ μέρους»*.

Ἐὰν δὲ ὡς ἄρτου μόνου καὶ οἴνου μόνου μεταλάβωμεν αὐτῶν ἀπιστοῦντες διὰ τὸ φαινόμενον τῇ θεῖα γραφῇ, κἄν ἡγιασμένων τὰ μάλιστα, οὐδὲν τῆς τοιαύτης ἐνούμεθα μεταλήψεως κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἀπόφασιν, *«Ἐὰν μὴ φάγητε, λέγουσαν, τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς»*, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον ποινὰς ἀπαιτηθησόμεθα τῆς ἀπιστίας. Ὡστε πίστεως χρῆζομεν εἰς ἀγιασμόν, ἐπειδὴ κατὰ τὸν Ἀπόστολον *«χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι»*, ὁ δὲ τούτοις ἀπιστῶν σχολῆ γ' ἂν τοῖς ἄλλοις πιστεῦσειεν. Ἡ γὰρ πίστις κατὰ τὸν Οὐρανοφάντορα καὶ πρὸ τούτου κατὰ τὸν Ἀπόστολον *«ἀδήλων ἐστὶ πραγμάτων ὑπόστασις καὶ ἔλεγχος οὐ βλεπομένων»*. Καὶ ἀλλαχοῦ

κη πίστεως καὶ ὄχι ἀποδείξεως. Νὰ πιστεύσουμε δηλαδή ὅτι αὐτὸ πὸν ἐξωτερικὰ φαίνεται ὡς ἄρτος δὲν εἶναι κοινὸς καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν τοῦ ἄρτος, ἀλλὰ σῶμα, καὶ σῶμα ὄχι τοῦ ὁποιοῦδήποτε ἀνθρώπου, ἀλλὰ τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὁ οἶνος δὲν εἶναι οἶνος, ἀλλὰ αἷμα, καὶ αἷμα ὄχι τοῦ τυχόντος, ἀλλὰ τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ. Διότι σὲ κάθε περίπτωση μᾶς ζητεῖται πίστη καὶ ὄχι ἀπόδειξη, ἀφοῦ λέγει: «ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται»⁷⁷, ὄχι δηλαδή αὐτὸς πὸν ἐπείσθη κατόπιν ἀποδείξεως. Ἐπομένως, ἐὰν πιστεύοντας ἀκραδάντως, σύμφωνα μὲ ὅσα παρέδωσε ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς καὶ ἐν συνεχείᾳ οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι⁷⁸ καὶ ἀκολουθῶντες οἱ θεοφόροι καὶ θεόσοφοι πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς ἀγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, ὅτι αὐτὸ πὸν ἐξωτερικὰ ἐμφανίζεται ὡς ἄρτος εἶναι ἀληθῶς καὶ κατὰ κυριολεξίαν σῶμα Χριστοῦ καὶ ὁ φαινόμενος ὡς οἶνος ἀληθῶς καὶ κατὰ κυριολεξίαν αἷμα Χριστοῦ, καὶ μὲ τέτοια ἀκράδαντη πίστη μεταλάβουμε ἀξίως αὐτῶν, τότε καὶ ἐμεῖς πράγματι καὶ κυριολεκτικῶς ἀγιαζόμεστε μὲσω αὐτῶν καὶ ἐνωμόμαστε μὲ τὸν Χριστὸ καὶ γινόμαστε σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ «μέλη ἐκ μέρους»⁷⁹.

Ἐὰν ὅμως μεταλάβουμε αὐτῶν ὡσὰν νὰ ἦσαν μόνον ἄρτος καὶ οἶνος, ἀπιστῶντας στὴν Ἁγία Γραφή λόγῳ τῆς ἐξωτερικῆς τῶν μορφῆς, μολονότι αὐτὰ ἔχουν προσλάβει τὸ ἀκρότατο τοῦ ἀγιασμοῦ, σὲ τίποτε δὲν ὠφελούμεθα ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὴν μετάληψη σύμφωνα μὲ τὴν γνωμάτευση τοῦ Κυρίου πὸν λέγει: «Ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς». Εἶναι δὲ ἐνδεχόμενον νὰ μᾶς ἐπιβληθοῦν μᾶλλον καὶ ποινὲς γιὰ τὴν ἀπιστία μας. Ἐπομένως ἡ πίστη εἶναι προϋπόθεση τοῦ ἀγια-

77. Μάρκ. ις' 16.

78. Α' Κορ. ια' 23. Λουκ. κβ' 19.

79. Α' Κορ. ιβ' 27.

κατὰ τὸν αὐτὸν μέγαν Βασίλειον «*ἡ πίστις συγκατάθεσίς ἐστιν ἀδιάκριτος τῶν ἀκουσθέντων ἐν πληροφορίᾳ τῆς ἀληθείας τῶν κηρυχθέντων Θεοῦ χάριτι*». Ὡστε οἶονεὶ δοκιμασία συμπάσης ἐστὶ τῆς πίστεως ἢ τῶν συμβεβηκότων τούτων ἀμεταβλησία.

Παρὰ ταῦτα ὅτι μυστήριον τοῦτό ἐστι καὶ τῶν μυστηρίων αὐτῶν τὸ κεφάλαιον. Τὰ δὲ μυστήρια πάντα διπλᾶ παρὰ τοῦ θείου Πνεύματος ἡμῖν ᾠκονόμεται, διπλοῖς οὖσιν ἐκ ψυχῆς τε καὶ σώματος. Ἐξ ὀρωμένου τε γὰρ σύγκειται συμβόλου καὶ χάριτος νοουμένης, ἵνα καταλλήλως ἐκάτερον ἀγιάζεται, ὡσπερ τῶ ὀρωμένῳ τὸ ὀρώμενον, οὕτω καὶ τὸ νοούμενον τῶ νοουμένῳ, τὸ σῶμα δηλονότι καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ ἵνα τὸ ὑπερφυῆς ἐντεῦθεν τοῦ τρόπου κατάδηλον γένηται, τὸ τὴν οὐσίαν μεταβάλλειν, ἄνευ τῆς τῶν συμβεβηκότων μεταβολῆς.

Τελευταῖον δ' ἵνα μάθωμεν ὅτι οὐδὲν περιττὸν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, πάντα δὲ τὰ μυστήρια ἕνεκά του τελεῖται, ἢ δὲ τῶν συμβεβηκότων τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ἐνταῦθα μεταβολὴ εἰς τί καὶ συμβάλλεται οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, οὐδὲ γὰρ ταῦτα εἰσὶ τὰ πεπονθότα ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς, μετὰ τοῦ καὶ διὰ τοσαύτας καὶ τηλικαύτας αἰτίας τηρεῖσθαι τὴν τούτων ἀμεταβλησίαν.

σμοῦ, ἀφοῦ κατὰ τὸν Ἀπόστολο «χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεσθῆσαι»⁸⁰, ἐκεῖνος δὲ ποὺ ἀπιστεῖ ὡς πρὸς αὐτά, μόλις καὶ μετὰ βίας θὰ ἐπίστευε στὰ ὑπόλοιπα. Διότι ἡ πίστη, σύμφωνα μὲ τὸν οὐρανοφάντορα Βασίλειον καὶ πρὸ αὐτοῦ κατὰ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον «ἀδήλων ἐστὶ πραγμάτων ὑπόστασις καὶ ἔλεγχος οὐ βλεπομένων»⁸¹. Καὶ σὲ ἄλλο κείμενο, σύμφωνα ἐπίσης μὲ τὸν Μ. Βασίλειον, «ἡ πίστη εἶναι συγκατάθεση χωρὶς ἀμφισβήτηση τῶν ὄσων ἔχουν ἀκουσθῆ, ὅπου τὴν πληροφορία γιὰ τὴν ἀλήθεια τοῦ κηρύγματος παρέχει ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ»⁸². Ὡστε ἡ ἀμεταβλησία τῶν ιδιωμάτων αὐτῶν (τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου) εἶναι περίπου μιὰ δοκιμασία τοῦ συνόλου τῆς πίστεως.

Ἐκτὸς αὐτῶν (ἔχουν ἔτσι οἰκονομηθῆ αὐτά, γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε) ὅτι αὐτὸ εἶναι μυστήριον, καὶ μάλιστα τὸ σπουδαιότερον τῶν μυστηρίων. Τὰ μυστήρια ὁμως ἔχουν ρυθμισθῆ γιὰ μᾶς ἀπὸ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα νὰ εἶναι διπλᾶ, ἀφοῦ εἴμαστε διπλοί, ἀπὸ ψυχὴ καὶ σῶμα ἀποτελούμενοι⁸³. Διότι τὰ μυστήρια συντίθενται ἀπὸ κάποιο ὄρατὸ στοιχεῖο καὶ ἀπὸ τὴν νοητὴ χάρι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὥστε τὸ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ δύο νὰ ἀγιάζεται κατὰ τὸν προσφορώτερον σ' αὐτὸ τρόπον, ὅπως ἀκριβῶς διὰ τοῦ ὄρατοῦ τὸ ὄρατό, ἔτσι καὶ τὸ νοητὸ διὰ τοῦ νοητοῦ, τὸ σῶμα δηλαδὴ καὶ ἡ ψυχὴ, συγχρόνως δέ, γιὰ νὰ γίνεταί ὀλοφάνερο τὸ ὑπερφυσικὸ τῆς μεταβολῆς τῆς οὐσίας χωρὶς ἀντίστοιχη μεταβολὴ τῶν ἐξωτερικῶν γνωρισμάτων.

Καὶ ὁ τελευταῖος λόγος ποὺ συμβαίνουν ἔτσι αὐτά εἶναι γιὰ νὰ κατανοήσουμε ὅτι τίποτε περιττὸ δὲν τελεῖται στὴν

80. Ἐβρ. ια' 6. Ψαλμ. ΠΙΕ'.

81. Ἐβρ. ια' 1 καὶ Μ. Βασίλ. Ὁμιλία εἰς τὸν 115 Ψαλμόν, PG 30 105c.

82. Μ. Βασιλείου «Περὶ Πίστεως», PG 31 677d.

83. Συμῶν Θεοσ/νίκης *Περὶ τοῦ ἁγίου Ἐλαίου*, κεφ. 289-290 (PG 155 524d-529a).

Ἀπορία.

Ἀλλὰ πρὸς τὸν ἀπὸ τῶν μυστηρίων λόγον εἶχεν ἄν τις εἰπεῖν τίς ἢ ἀποκλήρωσις τοῦ μὴ κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς ἄλλοις μυστηρίοις γίνεσθαι καὶ ἐπὶ τοῦ μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας, ὡς τὸν μὲν ἄρτον καὶ οἶνον εἶναι σύμβολον αἰσθητὸν μένοντα αὐτὸ τοῦτο, ὅπερ εἰσὶν, ἄρτος καὶ οἶνος, ἡγιασμένα μόνον, ἀλλὰ μὴ καὶ μεταβεβληκότα εἰς σῶμα καὶ αἷμα. Τὴν δὲ εἶναι χάριν νοουμένην διὰ τῆς ἐπικλήσεως καὶ ἐπιφοιτήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τούτοις προσγινομένην, καὶ τοῦτο ἀποχρῆναι, καθάπερ τινές φασιν, εἰς ἁγιασμόν ψυχῆς τε καὶ σώματος. Τί γὰρ ὅλως ἔδει καὶ τῆς κατ' οὐσίαν μεταβολῆς, ὅπερ ἐπὶ τῶν λοιπῶν οὐ γίνεται μυστηρίων.

Λύσις.

Πρὸς οὖν τὴν τοιαύτην ἀπορίαν εἴρηται μὲν καὶ ἀνωτέρω ἀποχρώντως ἐν τῷ περὶ τῆς μετουσιώσεως. Εἰς πληρεστέραν ὁμως τοῦ μυστηρίου κατάληψιν καὶ τῶν ἀμφισβητούντων πληροφορίαν εἰρήσθω καὶ νῦν ὅ,τι ἂν ἡμῖν ἐπινεύσοι ὁ θέλων

Ἐκκλησία, ἀλλ' ἀντιθέτως ὅλα τὰ μυστήρια τελοῦνται γιὰ κάποιον σκοπό. Ἐν προκειμένῳ ὁμως κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ὑποδείξῃ ποιόν σκοπὸν θὰ ὑπηρετοῦσε ἡ μεταβολὴ τῶν ιδιομάτων τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, διότι οὔτε αὐτὰ ἦσαν ποὺ ἔπαθαν (ἐπὶ τοῦ σταυροῦ) χάριν τῆς ζωῆς τοῦ κόσμου, πέραν τοῦ ὅτι τὸ ἀμετάβλητον αὐτῶν διατηρεῖται γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς πολλοὺς καὶ σπουδαίους λόγους.

13. Ἀπορία:

Ὡς πρὸς τὸ ἐπιχείρημα ὁμως τὸ σχετικὸ μὲ τὰ μυστήρια θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἐρωτήσῃ πρὸς τί αὐτὴ ἡ ἐξαιρέση, τὸ νὰ μὴ συμβαίνουν δηλαδὴ καὶ ἐπὶ τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας αὐτὰ τὰ ὁποῖα συμβαίνουν καὶ μὲ τὰ ἄλλα μυστήρια, ὥστε ὁ μὲν ἄρτος καὶ ὁ οἶνος νὰ εἶναι τὸ ἐξωτερικὸ αἰσθητὸ στοιχεῖο τοῦ μυστηρίου, παραμένοντας αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ εἶναι, ἄρτος δηλαδὴ καὶ οἶνος, ἔχοντας μόνον ἁγιασθῆ ἀλλ' ὄχι καὶ μεταβληθῆ σὲ σῶμα καὶ αἷμα, ἐνῶ θὰ προστίθεται σ' αὐτὰ ὡς νοητὸ στοιχεῖο ἡ θεία χάρις, διὰ τῆς ἐπικλήσεως καὶ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Καὶ αὐτό, ὅπως ἰσχυρίζονται κάποιοι, θὰ ἦταν ἄρκετὸ γιὰ τὸν ἁγιασμό τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, διότι γενικῶς, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη αὐτή, ὅπως συμβαίνει καὶ στὴν περίπτωσι τῶν ἄλλων μυστηρίων, δὲν ὑπάρχει κάποια ἀνάγκη μεταβολῆς τῆς οὐσίας.

14. Ἀπάντησι:

Ὡς πρὸς τὴν ἀπορίαν αὐτὴν ἔχουν βεβαίως λεχθῆ ἄρκετὰ προηγουμένως στὸ περὶ τῆς μετουσιώσεως κεφάλαιο. Προκειμένου ὁμως νὰ συμπληρωθῆ ἡ κατανόησι τοῦ μυστηρίου καὶ νὰ βεβαιωθοῦν ὅσοι τὸ ἀμφισβητοῦν, θὰ λεχθοῦν καὶ τώ-

«πάντας σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν». Καὶ δὴ λέγομεν ἐν Θεῷ συλλαμβάνοντι ὅτι τοῦτο τῆς ἄκρας ἦν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας καὶ χάριτος, τὸ καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς ἀξιοῦν τῆς οἰκειᾶς αὐτοῦ καὶ θεοπρεποῦς δόξης κοινωνοὺς γενέσθαι καὶ τοῦτ' εἶναι μάλιστα τὸ κατ' εἰκόνα γενέσθαι Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν, συμμόρφους ἤδη γεγενημένους τῆς θεοπρεποῦς εἰκόνης τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ τούτου μάλιστα χάριν τὸν Θεὸν Λόγον ἐναθρωπῆσαι καὶ σάρκα φορέσαι, ἴν', ὅπερ φύσει ἐστὶ Θεός, τοῦτο καὶ ἄνθρωπος, ἐν Χριστῷ μὲν τῇ καθ' ὑπόστασιν ἐνώσει τε καὶ θεώσει, ἐν ἡμῖν δὲ μεθέξει καὶ κοινωνία γένηται τῆς θεώσεως. Οὐπερ καὶ πρὸ καιροῦ ὁ γενάρχης ἐπιθυμήσας, ἐπιρραία τοῦ πονηροῦ ὁμως οὐκ ἐπέτυχε τῆς ἐφέσεως.

Ἐντεῦθεν καὶ ὁ ἄσματογράφος «πίπτει, φησὶν, περνισθεὶς Ἀδάμ καὶ συντρίβεται, ἐλπίδι ψευσθεὶς πάλαι θεώσεως, ἀλλ' ἀνίσταται τῇ ἐνώσει τοῦ Λόγου θεοῦμενος καὶ πάθει τὴν ἀπάθειαν κομίζεται, θρόνῳ ὡς υἱὸς συνδοξάζεται συνεδρεύων πατρί τε καὶ πνεύματι». Ὅθεν καὶ αὐτὸς ὁ Θεάνθρωπος Ἰησοῦς τὴν τοιαύτην συγγένειαν ἐνδεικνύμενος, «πορευοῦν δέ, φησὶ, πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου καὶ εἶπε αὐτοῖς· ἀναβαίνω πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν». Ὁ καὶ προειδῶς ὁ Προφήτης ἔλεγεν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου: «Διηγῆσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου». Ὅθεν καὶ ὁ Ἀπόστολος: «οὐκ ἐπαισχύνεται, φησὶν, ἀδελφούς αὐτοὺς καλεῖν λέγων· ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου». Καὶ πολλὰ τὰ ὑποδείγματα τῆς τοιαύτης θεουργικῆς ἐνώσεώς τε καὶ κοινωνίας.

ρα ὅσα μᾶς φωτίσει ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος «πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν»⁸⁴. Λέγω λοιπὸν πρὸς συμπλήρωσιν ὅτι στὸ πλαίσιο τῆς θείας συναντιλήψεως αὐτὴ εἶναι ἡ ὑψίστη ἐκδήλωση τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς εὐνοίας τοῦ Θεοῦ, τὸ ὅτι δηλαδὴ ἀξιώνει κι ἐμᾶς νὰ γίνουμε μέτοχοι τῆς δικῆς του θεϊκῆς δόξας, καὶ ὅτι τοῦτο εἶναι κυρίως τὸ νὰ γίνουμε «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν»⁸⁵ τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ἤδη θὰ ἔχουμε γίνει ὅμοιοι πρὸς τὴν θεϊκὴ εἰκόνα τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ⁸⁶. (Λέγω ἐπίσης) ὅτι γι' αὐτὸν κυρίως τὸν σκοπὸ ἐνανθρώπησε καὶ ἐσαρκώθη ὁ Θεὸς Λόγος, δηλαδὴ γιὰ νὰ γίνῃ, ὅπως ἐκ φύσεως εἶναι Θεός, ἔτσι καὶ ἄνθρωπος, μὲ τὴν ὑποστατικὴ ἔνωση καὶ θέωση στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, κι ἐμεῖς διὰ τῆς μεθεξέως νὰ συμμετάσχουμε στὴν θέωση. Αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ ἐξ ἀρχῆς εἶχε ποθήσει ὁ Ἀδάμ, ἀλλὰ λόγῳ τῆς πανουργίας τοῦ διαβόλου δὲν ἱκανοποίησε τὴν ἐπιθυμία του.

Ἀπὸ αὐτὸ ἐμπνευσθεὶς λέγει καὶ ὁ ὕμνογράφος:⁸⁷ «πίπτει πτερνισθεὶς Ἀδάμ καὶ συντρίβεται, ἐλπίδι ψευσθεὶς πάλαι θεώσεως, ἀλλ' ἀνίσταται τῇ ἐνώσει τοῦ Λόγου θεοῦμενος καὶ πάθει τὴν ἀπάθειαν κομίζεται⁸⁸, θρόνω ὡς υἱὸς συνδοξάζεται συνεδρεῦων πατρὶ τε καὶ πνεύματι». Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἴδιος ὁ θεάνθρωπος Ἰησοῦς ὑπαινισσόμενος αὐτὴν τὴν συγγένειαν εἶπε: «πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς μου καὶ εἶπε αὐτοῖς· ἀναβαίνω πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν»⁸⁹. Αὐτὸ ἐκ τῶν προτέρων ἐγνώριζε ὁ Προφήτης

84. Α' Τιμ. β' 4.

85. Γεν. Α' 26.

86. Ρωμ. η' 29.

87. Ἰ. ὁ Δαμασκηνός. Βλ. στὴν «Παρακλητικὴ», τῇ Κυριακῇ πρωί, ἤχος Α', ᾠδὴ ζ'.

88. Ἐφεσ. β' 5-6.

89. Ἰω. κ' 17.

Αὐτίκα γάρ καὶ τὸ τοῦ γενάρχου περὶ τῆς Εὐας ρηθὲν εἰς Χριστὸν ὁ Ἀπόστολος ἐξελάβετο καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἦτοι τὸ σύστημα τῶν πιστῶν: «*τοῦτο νῦν ὅσοι οὖν ἐκ τῶν ὀστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς μου*» καὶ «*ἐνεκεν τούτου καταλήψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν*». «*Τὸ μυστήριον γάρ, φησί, τοῦτο μέγα ἐστίν, ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν*». Καὶ τὴν τοιαύτην θεουργικὴν ἔνωσιν τε καὶ συμφυΐαν, οἶμαι, καὶ ὁ Κύριος αἰνιττόμενος ἐπήγαγεν: «*ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία. ὁ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω*». Τοιαύτης γὰρ συζυγίας τρώντι ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ ἐστὶν αὐτουργός, ὃς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ τῇ ἀγία συνέζευξεν Ἐκκλησία: «*τὸ γὰρ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν, φησὶν, ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν*». Ὅθεν καὶ κεφαλὴ λέγεται, φησὶν, ὁ ἀνὴρ τῆς γυναικὸς ὡς καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας. Οὐ μόνον δὲ κεφαλὴ, ἀλλὰ καὶ νυμφίος ὁ αὐτός, ὡς νύμφης, λέγεται, τῆς Ἐκκλησίας: «*ὁ ἔχων γὰρ, φησὶ, τὴν νύμφην νυμφίος ἐστίν*». Καὶ ὁ Ἀπόστολος: «*ἡρμოსάμην ὑμᾶς ἐνὶ ἀνδρὶ, παρθένον ἀγνήν παραστήσαι τῷ Χριστῷ*». Οὗτός ἐστιν ὁ γάμος ὁ θεῖος ἐκεῖνος, ὃν ἐν τῷ παντὶ αἰῶνι ἅπαξ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ ἐποίησε τῷ Υἱῷ αὐτοῦ. Οὗτός ἐστιν ὁ νυμφίος «*ὁ ὥραιος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων*», μεθ' οὗ καὶ συνεισέρχονται αἱ φρόνιμοι καὶ ἔτοιμοι τῶν παρθένων καὶ ὅσοι ἔχουσιν ἔνδυμα γάμου εἰς τὸν οὐράνιον αὐτοῦ νυμφῶνα, αἱ δὲ μωραὶ καὶ ὅσοι

καὶ ἔλεγεν μιλῶντας ἐκ μέρους τοῦ Κυρίου: «*δηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου*»⁹⁰. Αὐτὸ ἐρμηνεύοντας ὁ Ἀπόστολος λέγει: «*οὐκ ἐπαισχύνεται ἀδελφούς αὐτοὺς καλεῖν λέγων· ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου*»⁹¹. Καὶ εἶναι πολλὰ τὰ παραδείγματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τεκμαίρεται αὐτὴ ἢ διὰ τῆς θείας ἐνεργείας ἔνωση καὶ ἐπικοινωνία μὲ τὸν Θεό.

Παραδείγματος χάριν ὁ Ἀπόστολος ἔκρινεν ὅτι καὶ τοῦ Ἀδάμ ὁ λόγος περὶ τῆς Εὔας ἀναφέρεται στὸν Χριστὸ καὶ τὴν Ἐκκλησία, δηλαδὴ στὸ σύνολο τῶν πιστῶν: «*τοῦτο νῦν ὁστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου*»⁹² καὶ «*ἔνεκεν τούτου καταλήψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν*». Διότι λέγει: «*τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν, ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν*»⁹³. Νομίζω λοιπὸν ὅτι καὶ ὁ Κύριος ὑπαινισσόμενος αὐτὴν τὴν ἐκ Θεοῦ φυσικὴ ἔνωση προσέθεσε: «*ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία. ὁ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω*»⁹⁴. Διότι πρᾶγματι αὐτῆς τῆς συζυγίας δημιουργὸς εἶναι ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ, ὁ ὁποῖος τὸν Υἱὸν του τὸν μονογενῆ συνέδεσε μὲ τὴν ἁγία Ἐκκλησία, διότι λέγει: «*τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν, ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν*»⁹⁵. Γι' αὐτὸ, λέγει, καὶ κεφαλὴ τῆς γυναίκας ἀποκαλεῖται ὁ ἄνδρας, ὅπως ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὄχι μόνον κεφαλὴ, ἀλλὰ καὶ νυμφίος ἀποκαλεῖται ὁ ἴδιος τῆς ἐκκλησίας ὡς νύμφης. Διότι λέγει: «*ὁ ἔχων τὴν νύμφην νυμφίος ἐστίν*», καὶ

90. Ψαλμ. ΚΑ' 23.

91. Ἐβρ. β' 12.

92. Γεν. Β' 24.

93. Ἐφεσ. ε' 31-32 καὶ α' 22-23.

94. Ματθ. ιθ' 6. Μάρκ. ι' 8.

95. Ἐφεσ. ε' 23. Κολ. α' 18.

μη ἔχουσιν ἔνδυμα γάμου ἀποκλείονται καὶ «εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον» ἀποπέμπονται. Αὕτη ἐστὶν ἡ νύμφη, ἣν ὁ θεῖος οὗτος νυμφίος ἠρετίσατο καὶ προσήκατο. «Ὅλη γάρ, φησί, καλὴ ἢ πλησίον μου καὶ μῶμος οὐκ ἔστιν ἐν σοί». καὶ τὴν τοιαύτην ὁ Κύριος συζυγίαν ἐγκελεύεται μηδένα τῶν ἀνθρώπων χωρίζειν ὡς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγενημένην. Τὴν γὰρ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων συνεζευγμένην πολλὰ ὡς εἰκὸς τὰ χωρίζοντα, καθάπερ ὁ νόμος διακελεύεται. Ὁ δ' ἀπλῶς διατάττεται τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγενημένην συζυγίαν μηδένα χωρίζειν.

Πῶς οὖν ἡ τοιαύτη συμφυῖα καὶ ἔνωσις γένηται Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων; «ἄνθρωπος, γὰρ φησι, γίνεται Θεός, ἵνα θεὸν τὸν Ἀδὰμ ἀπεργάσῃται». Καὶ πάλιν «πτωχεύει, φησί, τὴν ἐμὴν σάρκα, ἵν' ἐγὼ πλουτήσω τὴν αὐτοῦ θεότητα». Πῶς, ὡσπερ ὁ Θεὸς ἐγένετο ἄνθρωπος, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος θεὸς γένηται; Πῶς καὶ τίνι τρόπῳ; Οὐ γὰρ ἂν εἴποιμεν διὰ μόνης τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῆς τηρήσεως τῶν τοῦ Θεοῦ ἐντολῶν ὑπερτέρα γὰρ ἀσυγκρίτως τῶν ἀνθρώπων ἐν τούτοις ἢ φύσις ἐστὶ τῶν ἀγγέλων· «εὐλογεῖτε, γὰρ φησιν, τὸν Κύριον πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, δυνατοὶ ἰσχύι ποιοῦντες τὸν λόγον αὐτοῦ, τοῦ ἀκοῦσαι τῆς φωνῆς τῶν λόγων αὐτοῦ. εὐλογεῖτε τὸν Κύριον πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ, λειτουργοὶ αὐτοῦ οἱ ποιοῦντες τὸ θέλημα αὐτοῦ». Καὶ ὁ Ἀπόστολος «οὐχὶ πάντες, φησὶν, εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύ-

ὁ Ἀπόστολος προσθέτει: «*ἡρμოსάμην ὑμᾶς ἐνὶ ἀνδρὶ, παρθένον ἄγνην παραστήσαι τῷ Χριστῷ*»⁹⁶. Αὐτὸς εἶναι ὁ ἅγιος ἐκεῖνος γάμος, τὸν ὁποῖον ἅπαξ διὰ παντός τοῦ χρόνου ἐδημιούργησεν ὁ θεὸς Πατὴρ χάριν τοῦ Υἱοῦ του. Αὐτὸς εἶναι ὁ νυμφίος «*ὁ ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων*»⁹⁷, μαζὶ μὲ τὸν ὁποῖον εἰσέρχονται στὸν οὐράνιον νυμφῶνα του οἱ φρόνιμες καὶ ἔτοιμες παρθένες καὶ ὅσοι ἔχουν ἔνδυμα γάμου, ἐνῶ οἱ μωρὲς καὶ ὅσοι τυχὸν δὲν ἔχουν ἔνδυμα γάμου⁹⁸ ἀποκλείονται καὶ ἀποστέλλονται «*εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον*». Αὐτὴ εἶναι ἡ νύμφη, τὴν ὁποῖαν ὁ θεῖος αὐτὸς νυμφίος ἐπέλεξε καὶ ἐδέχθη, διότι λέγει: «*ὄλη καλὴ ἢ πλησίον μου καὶ μῶμος οὐκ ἔστιν ἐν σοί*»⁹⁹. Καὶ ὁ Κύριος ἔχει δώσει τὴν ἐντολὴν τὴν σύζευξιν αὐτῆ κανένας ἄνθρωπος νὰ μὴ διαλύη, ἐπειδὴ ἔχει δημιουργηθῆ ἀπὸ τὸν Θεό. Διότι τὴν συζυγικὴν σχέσιν ποῦ δημιουργοῦν οἱ ἄνθρωποι, ὅπως εἶναι φυσικὸ, ὑπάρχουν πολλὰ ποῦ μποροῦν νὰ τὴν διαλύσουν, ὅπως καὶ ὁ νόμος προβλέπει. Αὐτὸς ὅμως χωρὶς ἐξάιρεση καθορίζει νὰ μὴ διαλύη κανένας τὴν σύζευξιν ποῦ ἔχει δημιουργήσῃ ὁ Θεός.

Πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατόν νὰ συμβῆ ἡ φυσικὴ αὐτὴ ἔνωσις Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων; Διότι λέγει (ὁ ὑμνογράφος) ὅτι «*ἄνθρωπος γίνεταί Θεός, ἵνα θεὸν τὸν Ἀδὰμ ἀπεργάσῃται*»¹⁰⁰. Καὶ (ὁ θεολόγος Γρηγόριος) λέγει πάλιν «*γίνεται πτωχὸς προσλαμβάνοντας τὸ σῶμα μου, γιὰ νὰ πλουτήσω ἐγὼ προσλαμβάνοντας τὴν θεότητά του*»¹⁰¹. Μὲ ποιὸν τρόπο; Μπορεῖ καὶ ὁ ἄνθρωπος

96. Ἰω. γ' 29. Ματθ. κβ' 2. Β' Κορ. ια' 2.

97. Ψαλμ. ΜΔ' 3.

98. Ματθ. κε' 1-10. κβ' 12.

99. Ἄσμ. Δ' 1 καὶ 7.

100. Βλ. δοξαστικὸν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.

101. Γρηγορίου Θεολ., Λόγος ΛΗ' *Εἰς τὰ Θεοφάνια, εἶπουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος*, PG 36 325c καὶ *Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα*, 636a.

ματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;». Περὶ δὲ τῆς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων καὶ πάντων τῶν ὄντων ἀναμαρτήτου γνώσεως τῶν ἀγγέλων τί χρὴ καὶ λέγειν, οἱ καὶ διδάσκαλοι τὰ τοιαῦτα καθεστήκασι τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλ' οὐδέπω καὶ τήμερον ἀκηκόαμεν διὰ ταῦτα θεουργίαν ἀγγέλων. Νῦν δὲ τὴν ἐν ἡμῖν τῶν φρικτῶν τουτωνὶ μυστηρίων ἐνέργειαν θεουργίαν καὶ θεογενεσίαν ὁ ἱερός ἀποκαλεῖ Διονύσιος ἐν τῇ περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς συνάξεως, εἶτ' οὖν κοινωνίας, θεωρία «καὶ ἔστι, λέγων, τῆς θεολογίας ἢ θεουργία συγκεφαλαίωσις» καὶ (συνεχῶς) «τούτων οἱ μὲν ἀπερισάλπικτοι τῶν ἱερῶν τελετῶν οὐδὲ τὰς εἰκόνας ὀρῶσιν ἀναιδῶς ἀπειπᾶμενοι τὴν σωτηριώδη τῆς θεογενεσίας μύησιν». Καὶ πρὸ τούτου ὁ τῶν ἀποστόλων κορυφαῖος «δι' ὧν, φησί, τὰ μέγιστα ἡμῖν καὶ τίμια ἐπαγγέλματα δεδώρηται, ἵνα διὰ τούτων γενησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐπιθυμίας φθορᾶς».

νὰ γίνῃ θεός, ὅπως ὁ Θεὸς ἐγίνε ἀνθρώπος; Μὲ ποιά προσόντα, καὶ πῶς μπορεῖ νὰ γίνῃ αὐτό; Διότι δὲν μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι αὐτὸ μπορεῖ νὰ συμβῆ μόνον μὲ τὴν ὀρθὴ πίστη καὶ τὴν τήρηση τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ὡς πρὸς αὐτὰ ἀσυγκρίτως ὑπερέχουν τῶν ἀνθρώπων οἱ ἄγγελοι. Διότι λέγει: «εὐλογεῖτε τὸν Κύριον πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, δυνατοὶ ἰσχύϊ ποιοῦντες τὸν λόγον αὐτοῦ, τοῦ ἀκοῦσαι τῆς φωνῆς τῶν λόγων αὐτοῦ. εὐλογεῖτε τὸν Κύριον πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ, λειτουργοὶ αὐτοῦ οἱ ποιοῦντες τὸ θέλημα αὐτοῦ»¹⁰². Καὶ ὁ Ἀποστολὸς λέγει ἐπίσης: «οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;»¹⁰³. Καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναφερθοῦμε στὴν ἀλάνθαστη γνώση τῶν ἀγγέλων περὶ τοῦ Θεοῦ, τῶν θείων καὶ περὶ ὅλων τῶν ὄντων, ἀφοῦ αὐτοὶ ἔχουν ὑπάρξει καὶ διδάσκαλοι τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς αὐτὰ¹⁰⁴. Ἀλλὰ, παρὰ ταῦτα, ποτὲ μέχρι σήμερα δὲν ἔχουμε ἀκούσει γιὰ θέωση ἀγγέλων. Τώρα ὅμως, αὐτὸ ποὺ συντελεῖται ἐντὸς ἡμῶν μέσῳ αὐτῶν ἐδῶ τῶν φρικτῶν μυστηρίων, τὸ ὀνομάζει «θεουργίαν» καὶ «θεογενεσίαν» ὁ ἱερὸς Διονύσιος, σὲ ὅσα ἀναπτύσσει περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς συνάξεως ἢ κοινωνίας, λέγοντας ὅτι «ἡ θεουργία εἶναι σύνοψη τῆς πρὸ τοῦ Χριστοῦ περὶ αὐτοῦ θεολογίας» καὶ (ἐν συνεχείᾳ) ὅτι «οἱ ἀκατήχητοι οὔτε καὶ τίς διὰ τῶν ἱερῶν τελετῶν ἀπεικονίσσεις ἀντιλαμβάνονται ἔχοντας ἀπορρίψει ἀναιδῶς τὴν σωτήρια μύηση σ' αὐτὴ τὴν θεογενεσία»¹⁰⁵. Καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ κορυφαῖος τῶν Ἀποστόλων λέγει: «δι' ὧν τὰ τίμια ἡμῖν καὶ μέγιστα ἐπαγγέλματα δεδώρηται, ἵνα διὰ τούτων

102. Ψαλμ. PB' 20-21.

103. Ἐβρ. α' 14.

104. Δαν. Ζ' 16, Η' 16 καὶ 19, Θ' 22. Ἀποκ. ιζ' 1.

105. Ψ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, κεφ. Γ', παρ. vi-vi (PG 3 432b-c).

Καὶ ὁ θεῖος ἐκ Δαμασκοῦ Ἰωάννης, ἐν οἷς δείκνυσιν ὅτι ὁ ἱερουργούμενος ἄρτος καὶ οἶνος οὐκ ἔστι τύπος τοῦ κυριακοῦ σώματος, ἀλλ' αὐτὸ ἐκεῖνο ἀληθῶς τὸ ἴδιον σῶμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, «τιμήσωμεν δέ, φησίν, αὐτὸ πάση καθαρότητι ψυχικῇ τε καὶ σωματικῇ· διπλοῦν γάρ ἐστι. Προσέλθωμεν αὐτῷ πόθῳ διακαεῖ καὶ σταυροειδῶς τὰς παλάμας τοπώσαντες τοῦ ἑσταυρωμένου τὸ σῶμα ὑποδεξώμεθα καί, ἐπιθέντες ὀφθαλμοὺς καὶ χεῖλη καὶ μέτωπα, τοῦ θείου ἄνθρακος μεταλάβωμεν, ἵνα τὸ πῦρ τοῦ ἐν ἡμῖν πόθου, προσλαβὼν τὴν ἐκ τοῦ ἄνθρακος πύρωσιν, καταφλέξῃ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν καὶ φωτίσῃ ἡμῶν τὰς καρδίας, καὶ τῇ μετουσίᾳ τοῦ θείου πυρὸς πυρωθῶμεν καὶ θεωθῶμεν». Καὶ ὁ μακαριώτατος Νικόλαος, ἐπίσκοπος Μεθώνης, ἐν οἷς ὁ λόγος αὐτοῦ πρὸς τοὺς διστάζοντας καὶ λέγοντας ὅτι ὁ ἱερουργούμενος ἄρτος καὶ οἶνος οὐκ ἔστι σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, «αἰτία δέ, φησί, τῆς παραδόσεως ἢ τῆς μεγάλης ταύτης ἐνεργείας ἀνάμνησις· σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τὰ τελούμενα. Τῆς τελειῆς τέλος μετουσία Χριστοῦ καὶ ζωὴ αἰώνιος, ταῦτ' ἐν εἰπεῖν τῶν μετεχόντων ἢ ἐκθέωσις, ὡς καὶ ὁ θεσπέσιος Παῦλος μεγαλοφώνως βοᾷ: «Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας, ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστι;» Εἶτα ἐπάγει καὶ λογισμὸν πῶς γινόμεθα σῶμα Χριστοῦ καὶ φησί: «Τὸν ἄρτον, ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστίν; ὅτι εἷς ἄρτος, ἐν σῶμα οἱ πολλοὶ ἐσμέν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἐνὸς ἄρτου μετέχομεν». Τί γάρ ἐστι, φησίν, ὁ ἄρτος; Δηλονότι σῶμα Χριστοῦ. Τί δὲ γίνονται οἱ μεταλαμβάνοντες; Δηλονότι σῶμα Χριστοῦ· μετέχοντες γὰρ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡμεῖς ἐκεῖνο γινόμεθα. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ πᾶσα ἡμῶν σὰρξ ἐφθάρη ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας, ἐδέησεν ἡμῖν σαρκὸς νέας». Ταῦτα εἰπὼν ἐξῆς

γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμία φθορᾶς»¹⁰⁶.

Ἀλλὰ καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς γράφει στὸ σημεῖο ἐκεῖνο τῆς συγγραφῆς του, ὅπου ἀποδεικνύει ὅτι μετὰ τὴν ἱερουργία ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος δὲν εἶναι ἀπεικόνιση τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου, ἀλλ' ὄντως τὸ ἴδιο ἐκεῖνο σῶμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ: «Ἄς τιμήσουμε τὸ μυστήριον μὲ κάθε εἶδους καθαρότητα, ψυχικὴ δηλαδὴ καὶ σωματικὴ, διότι καὶ τὸ μυστήριον αὐτὸ ἔχει διπλὴ τὴν φύσιν. Ἄς προσέλθουμε σ' αὐτὸ μὲ πόθο φλογερὸ καί, ἀφοῦ σχηματίσουμε μὲ τὶς παλάμες τὸν τύπο τοῦ σταυροῦ, ὃς ὑποδεχθοῦμε τὸ σῶμα τοῦ ἐσταυρωμένου καί, προσηλώνοντας σ' αὐτὸ μάτια καὶ χεῖλη καὶ μέτωπα, ἃς γίνουμε κοινωνοὶ τοῦ πυρωμένου ἄνθρακα, ὥστε ἡ ἐσωτερικὴ φλόγα τοῦ πόθου μας, ἀφοῦ ἐνωθῆ μὲ τὴν φλόγα τοῦ ἄνθρακα αὐτοῦ, νὰ κατακαῦσῃ τὶς ἁμαρτίες μας, νὰ φωτίσῃ τὶς καρδιές μας, καὶ μὲ τὴν μέθεξιν τοῦ θεϊκοῦ πυρὸς νὰ καταφλεχθοῦμε καὶ νὰ θεωθοῦμε»¹⁰⁷. Καὶ ὁ μακαριώτατος ἐπίσκοπος Μεθώνης Νικόλαος, στὸν λόγο του πρὸς ἐκείνους ποὺ διστάζουν καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος δὲν εἶναι σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ¹⁰⁸, γράφει ἐπίσης: «καὶ

106. Β' Πέτρ. α' 4.

107. Ἰω. τοῦ Δαμασκηνοῦ, *Ἐκθεσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως*, κεφ. 86, 123, PG 94 1149a-b.

108. Νικολάου τοῦ μακαριωτάτου ἐπισκόπου Μεθώνης, *Πρὸς τοὺς δισταζόντας καὶ λέγοντας ὅτι ὁ ἱερουργούμενος ἄρτος καὶ οἶνος οὐκ ἐστὶ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, PG 135b-c. Ὁ ἐπίσκοπος Μεθώνης Νικόλαος ὑπῆρξε λόγιος ἱεράρχης, ὁ ὁποῖος ἐδρασε ἐπὶ Μανουὴλ Κομνηνοῦ (1143-1150), κοιμηθεὶς πρὸ τοῦ 1166. Συνέγραψε θεολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ἔργα κατὰ τῆς αἰρέσεως κυρίως τῶν Βογομίλων καὶ τῆς χρήσεως τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας στὴν ἐρμηνεία τῶν δογμάτων. Βλ. Κ. Φούσκας, *Ὁ Νικόλαος Μεθώνης καὶ ἡ διδασκαλία αὐτοῦ περὶ τῆς Θείας Εὐχαριστίας*, Συμμετρία 1990.

πικρῶς καθάπτεται τῶν τὴν παράδοσιν ἀθετούντων τῶν φρικτῶν τουτωνὶ μυστηρίων.

Καὶ τρανότερον πάντων ὁ Νυσσαέων Γρηγόριος περὶ τούτου διέξεισιν, ἐν οἷς καὶ οὗτος δείκνυσιν ὅτι ὁ ἀγιαζόμενος ἄρτος εἰς σῶμα τοῦ Θεοῦ Λόγου μεταποιεῖται, καὶ ὅτι ἐπ'ἀνάγκης τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει αὐτοῦ μεταλαμβάνειν. «Ὁ δὲ φανερωθεὶς, φησί, Θεὸς διὰ τοῦτο κατέμιξεν ἑαυτὸν τῇ ἐπικήρῳ φύσει, ἵνα τῇ τῆς θεότητος κοινωνίᾳ συναποθεωθῇ τὸ ἀνθρώπινον· τούτου χάριν πᾶσι τοῖς πεπιστευκόσι τῇ οἰκονομίᾳ τῆς χάριτος ἑαυτὸν ἐνσπείρει διὰ τῆς σαρκός, ἧς ἡ σύστασις ἐξ οἴνου τε καὶ ἄρτου ἐστί, τοῖς σώμασι τῶν πεπιστευκότων κατακιρνάμενος, ὡς ἂν τῇ πρὸς τὸ ἀθάνατον ἐνώσει καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀφθαρσίας μέτοχος γένοιτο. Ταῦτα δὲ δίδωσι τῇ τῆς εὐλογίας δυνάμει πρὸς ἐκεῖνο μεταστοιχειώσας τῶν φαινομένων τὴν φύσιν».

σκοπὸς τῆς παραδόσεως (τοῦ Μυστηρίου αὐτοῦ) εἶναι ἡ ἀνάμνησις τῆς μεγάλης αὐτῆς εὐεργεσίας. Σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ εἶναι τὰ ἱερουργούμενα, σκοπὸς δὲ τῆς ἱερουργίας ἡ πρόσληψις τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ αἰώνιος ζωὴ, δηλαδὴ ἡ κατὰ λέξιν θέωσις ὧσων μετέχουν σ' αὐτά. Αὐτὸ κηρύσσει μεγαλοφάνως καὶ ὁ θεῖος Παῦλος¹⁰⁹: «Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ; Ἀκολουθῶς ἐπισυνάπτει καὶ συλλογισμὸν περὶ τοῦ πῶς γινόμεθα σῶμα Χριστοῦ καὶ λέγει: Τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστὶν; ὅτι εἰς ἄρτος, ἐν σῶμα οἱ πολλοὶ ἐσμέν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν». Διότι ἐρωτᾷ: Τί εἶναι ὁ ἄρτος; Καὶ ἀπαντᾷ: Προφανῶς σῶμα Χριστοῦ. Καὶ τί γίνονται ὅσοι μεταλαμβάνουν; Προφανῶς σῶμα Χριστοῦ. Μετέχοντας λοιπὸν στὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, γινόμαστε κι ἐμεῖς Χριστοῦ σῶμα. Διότι, ἀφ' ὅτου τὸ σῶμα μας ὅλο εἶχε διαφθαρεῖ ἀπὸ τὴν ἁμαρτία, εἴχαμε τὴν ἀνάγκη ἑνὸς καινούργιου σώματος». Μετὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ἐπιτίθεται μὲ σφοδρότητα ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἀπορρίπτουν τὴν παράδοση τῶν φρικτῶν αὐτῶν μυστηρίων.

Μεῖς μεγαλύτερη ἀπ' ὅλους σαφήνεια ἀναφέρεται στὸ ζήτημα αὐτὸ Γρηγόριος ὁ Νύσσης στὸ χωρίο ἐκεῖνο, στὸ ὅποιο καὶ αὐτὸς ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἀγιαζόμενος ἄρτος μεταβάλλεται σὲ σῶμα τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ ὅτι ἡ μετάληψις ἐκείνου ἀποτελεῖ ἀνάγκη τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Λέγει: «Ὁ ἐνανθρωπήσας Θεὸς γιὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀνέμιξεν ἑαυτὸν μὲ τὴν θνητὴ φύση, γιὰ νὰ θεωθῇ δηλαδὴ συνάμα καὶ ὁ ἄνθρωπος μέσω αὐτῆς τῆς ἐνώσεως μὲ τὸ θεῖον. Γι' αὐτὸ διανέμει τὸν ἑαυτό του, ἐντὸς ὄλων ἐκείνων ποὺ ἔχουν πιστεύσει σ' αὐτὴν τὴν διευθέτησιν τῆς θείας χάριτος διὰ τῆς σαρκὸς, ἢ ὅποια συνίσταται ἀπὸ οἶνον

109. Α' Κορ. ι' 16-17. Ρωμ. ιβ' 5.

Καὶ ὁ Μεταφραστής·

Ἄφες μοι, φησί, Θεέ τῶν ὄλων,
 ἵνα καθαρά καρδία,
 περιτρόμφ διανοία
 καὶ ψυχῇ συντετριμμένη
 τῶν ἀχράντων σου μετάσχω
 καὶ πανάγων μυστηρίων,
 οἷς θεοῦται καὶ ζοοῦται
 πᾶς ὁ τρώγων σε καὶ πίνων
 ἐξ εἰλικρινοῦς καρδίας.

Καὶ κατωτέρω·

Καὶ καθαίρεις, φησί, καὶ λαμπρύνεις
 καὶ φωτὸς ποιεῖς μετόχους
 κοινωνοὺς θεότητός σου
 ἐργαζόμενος ἀφθόνως.

Καὶ πάλιν·

Ἴδου βαδίζω, φησί, πρὸς θείαν κοινωνίαν·
 πλαστοργέ, μὴ φλεξῆς με τῇ μετουσίᾳ·
 πῦρ γὰρ ὑπάρχεις τοὺς ἀναξίους φλέγων.

Καὶ πάλιν·

Θεουργὸν αἶμα φρίζον, ἄνθρωπε, βλέπων·
 ἄνθραξ γὰρ ἔστι τοὺς ἀναξίους φλέγων.
 Θεοῦ τὸ σῶμα καὶ θεοῖ με καὶ τρέφει,
 θεοῖ τὸ πνεῦμα, τὸν δὲ νοῦν τρέφει ζέως.

καὶ ἄρτον, ἀναμειγνυόμενος ἔστι μὲ τὰ σώματα τῶν πιστῶν, ὥστε διὰ τῆς ἐνώσεως μὲ τὸ ἀθάνατο στοιχεῖο ὁ ἄνθρωπος νὰ καταστῆ μέτοχος τῆς ἀφθαρσίας. Παρέχει δὲ αὐτὰ μὲ τὴν δύναμη τῆς ἱερολογίας, ἔχοντας μετουσιώσει πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν τὴν φύση τῶν αἰσθητῶν»¹¹⁰.

Καὶ Συμεῶν ὁ μεταφραστὴς¹¹¹ ἐπίσης λέγει:

Ἄφες μοι, Θεὲ τῶν ὄλων,
ἵνα καθαρᾷ καρδίᾳ,
περιτρόμῳ διανοίᾳ
καὶ ψυχῇ συντετριμμένη
τῶν ἀχράντων σου μετάσχῳ
καὶ πανᾶγνων μυστηρίων,
οἷς θεοῦται καὶ ζωοῦται
πᾶς ὁ τρώγων σε καὶ πίνων
ἐξ εἰλικρινοῦς καρδιάς.

Καὶ πῖο κάτω λέγει:

Καὶ καθαίρεις καὶ λαμπρύνεις
καὶ φωτὸς ποιεῖς μετόχους
κοινωνοὺς θεότητός σου
ἐργαζόμενος ἀφθόνως.

Καὶ πάλι λέγει:

Ἰδοὺ βαδίζω πρὸς θεῖαν κοινωνίαν·
πλαστοურγέ, μὴ φλέξης με τῇ μετουσίᾳ·
πῶρ γὰρ ὑπάρχεις τοὺς ἀναξίτους φλέγων.

Καὶ πάλι:

Θεουργὸν αἶμα φρίζον, ἄνθρωπε, βλέπων·
ἄνθραξ γὰρ ἔστι τοὺς ἀναξίτους φλέγων.

110. Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος κατηχητικὸς ὁ μέγας*, PG 45 97b.

111. Οἱ στίχοι περιλαμβάνονται στὴν ἐν τῷ *Ωρολογίῳ* ἀκολουθία τῆς Θείας Μεταλήψεως. Στὸν Συμεῶνα τὸν Μεταφραστὴν ἀνήκουν (βλ. καὶ σημ. 71) οἱ ἰαμβικὸι τρίμετροι «Ἰδοὺ βαδίζω...» καὶ «Θεουργὸν αἶμα...». Οἱ

Καὶ πολλὰ τοιαῦτα ἂν εὔροις ἐν τοῖς θείοις πατράσι ζυμφογεγόμενα τοῖς θείοις λογίοις. Εἰ γὰρ κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον τὸ κυριακὸν ἐκεῖνο σῶμα τῆ ἐνοικήσει τοῦ θεοῦ Λόγου πρὸς τὴν θεϊκὴν ἀξίαν μετεποιήθη καὶ ἐθεώθη, ὡς φησι καὶ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος καὶ τούτῳ ὁμώνυμος· *«προελθὼν δέ, φησί, μετὰ τῆς προσλήψεως ἐν ἐκ δύο τῶν ἐναντίων, σαρκὸς καὶ πνεύματος, ὧν τὸ μὲν ἐθέωσε, τὸ δὲ ἐθεώθη»*, ὁ τὸ τεθεωμένον ἤδη σῶμα καὶ ἔνοικον ἔχον τὸν Θεοῦ Λόγον καὶ ταῦτὸν εἰπεῖν αὐτὸν τὸν θεάνθρωπον Ἰησοῦν διὰ τῆς μεταλήψεως τῶν ἀχράντων αὐτοῦ μυστηρίων ἐν ἑαυτῷ πραγματικῶς ἐνεργεῖα ὑποδεχόμενος διὰ παντὸς χωροῦντα ψυχῆς καὶ σώματος, καθάπερ τὸ πῦρ διὰ παντὸς χωρεῖ τοῦ σιδήρου, πῶς οὐ γίνεται καὶ ὁ ἄνθρωπος, καίτοι μὴ τῆς οἰκειᾶς ἐξιστάμενος φύσεως, τῆ μεθέξει Θεός, καθάπερ καὶ ὁ σίδηρος τῆ μεθέξει γίνεται πῦρ; Ὡσπερ γὰρ τὸ πῦρ οὐ μεταβάλλεται εἰς τὸν σίδηρον, οὐδέ τι τῶν ἐκείνου ιδιωμάτων μεταλαμβάνει, ἀλλὰ μᾶλλον τὸν σίδηρον εἰς ἑαυτὸ μεταβάλλει, καίτοι κατὰ τὴν οἰκειᾶν καὶ αὐτὸν φύσιν ἀμετάβλητον μένοντα, καὶ ποιεῖ αὐτὸν εἶναι τῆ πυρῶσει πῦρ, οὕτω καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν ἡμῖν εἰσερχόμενος διὰ τῆς μεταλήψεως τῶν ἀχράντων αὐτοῦ μυστηρίων (*«ὁ τρώγων γάρ μου, φησί, τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει, κάγω ἐν αὐτῷ»*). Ὅθεν καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ κατ' αὐτὸν ἱερουργίᾳ *«ἵνα, φησίν, ἐν καθαρῷ τῷ μαρτυρίῳ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ὑποδεχόμενοι τὴν μερίδα τῶν ἀγιασμάτων σου ἐνωθῶμεν τῷ ἁγίῳ σώματι καὶ αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου καὶ ὑποδεξάμενοι αὐτὰ ἀζίως σχῶμεν τὸν Χριστὸν κατοικοῦντα ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν»*). Οὕτως οὖν ἐνοικήσας ἡμῖν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ νοητὸς ἄνθραξ κατὰ τὸν Ἡσαΐαν, *«καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον»*, οὐκ αὐτὸς μεταβάλλεται εἰς τὴν φύσιν ἡμῶν, οὐδέ τινος μεταλαμβάνει τῶν ἐν ἡμῖν, ἀλλ' ἡμᾶς αὐτοὺς εἰς ἑαυτὸν

Θεοῦ τὸ σῶμα καὶ θεοῦ με καὶ τρέφει,
θεοῦ τὸ πνεῦμα, τὸν δὲ νοῦν τρέφει ξένως.

Καὶ πολλὰ παρόμοια χωρία μπορεῖς νὰ συναντήσης στὰ συγγράμματα τῶν ἁγίων πατέρων, τὰ ὁποῖα συμφωνοῦν μὲ τὰ ἱερὰ εὐαγγελικὰ κείμενα. Διότι κατὰ τὸν Γρηγόριον Νύσσης τὸ σῶμα ἐκεῖνο τοῦ Κυρίου μὲ τὴν ἐγκατοίκηση τοῦ Θεοῦ Λόγου μετεβλήθη, προσέλαβε τὴν τιμὴ τῆς θεότητος καὶ ἐθεώθη, ὅπως γράφει ἐπίσης ὁ φέρων τὸ ὄνομα τῆς Θεολογίας καὶ ὁμώνυμός του (Γρηγόριος ὁ Θεολόγος): «...ἐγεννήθη δὲ Θεὸς μὲ πρόσληψη σώματος, δηλαδὴ μία ὑπόστασις ἐκ τῶν δύο ἀντιθέτων φύσεων, σώματος καὶ πνεύματος, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓνα ἦταν τὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ ἄλλο τὸ ἀντικείμενο τῆς θεώσεως»¹¹². Ἐκεῖνος λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔχει θεωμένο πλέον τὸ σῶμα του με ἔνοικον τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, μὲ ἄλλα λόγια δηλαδὴ τὸν ἴδιον τὸν θεάνθρωπον Ἰησοῦν, αὐτὸς ποὺ διὰ τῆς μεταλήψεως τῶν ἀχράντων του μυστηρίων τὸν ὑποδέχεται νὰ κατακλύζη ὄντως ἐνεργῶς τὸ σύνολο τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώ-

προηγούμενοι τροχαῖκοι ὀκτασύλλαβοι πολιτικοὶ στίχοι «*Ἄφες μοι Θεὲ τῶν ὄλων*» καὶ ἐξ. εἶναι ἀποσπάσματα τῆς ἐκεῖ ὑπ' ἀριθμ. ζ' εὐχῆς, ἧς ἡ ἀρχὴ «*ἀπὸ ρυπαρῶν χειλέων...*». Ἡ ἔμμετρη αὐτὴ εὐχὴ ἀποδίδεται στὸν Συμεῶνα τὸν Νέον Θεολόγον, χωρὶς ὁμως νὰ περιλαμβάνεται στοὺς παλαιοὺς κώδικες τῶν ἔργων του. Στὸ ἐν Βενετία ἐκδοθὲν τὸ 1832 ἀπὸ Βαθολομαῖον τὸν Κουτλουμουσιανὸν *Ἐρολόγιον τὸ Μέγα* (σελ. 518) σημειώνονται τὰ ἐξῆς: «*Ἡ εὐχὴ αὕτη ἐν μὲν ταῖς ἀρχαιοτέραις τοῦ Ἐρολογίου ἐκδόσεσιν ἀποδίδεται εἰς Συμεῶν τὸν Νέον Θεολόγον, καθὼς καὶ εὐρίσκεται τῶν ὄντι ἀπαράλλακτος ἐν τῷ τέλει τῶν διὰ στίχων συγγραμμάτων αὐτοῦ, τῶν ἐν Βενετία τῷ 1790 ἔτει ὑπὸ Διονυσίου τοῦ Ζαγοραίου ἐκδεδομένων. Ἐν τισὶ δὲ τῶν νεοτυπῶτων Ἐρολογίων, ἐπομένως καὶ ἐν τῷ παρόντι, ἐπιγράφεται τῷ ὀνόματι Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, διότι εὐρίσκεται καὶ ἐν τοῖς τούτου συγγράμμασι, σελ. 691, τοῦ Α' Τόμ. τῆς ἐν Παρισ. ἐκδόσ. 1712, μετὰ τινος ὁμως διαφορᾶς...*». Ὅτι βέβαια εἶναι ἀπίθανο οἱ στίχοι αὐτοὶ νὰ ἔχουν γραφῆ ἀπὸ Ἰω. τὸν Δαμασκηνὸν εἶναι προφανές.

112. Γρηγορίου Θεολ., *Λόγος εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα*, PG 36 633b.

μεταβάλλει, καίτοι μὴ τῆς οἰκείας ἐξεστηκότας φύσεως, καὶ ποιεῖ τῇ θεώσει θεοῦς καὶ τῶν οἰκείων μεταδίδωσιν ἀρχημάτων καὶ μὴν καὶ τῆς δόξης καὶ βασιλείας.

ματὸς του, ὅπως ἀκριβῶς ἡ φωτιά διαχέεται καὶ πυρακτῶνει ὄλο τὸ σίδηρο¹¹³, δὲν εἶναι δυνατόν, μολονότι δὲν ἀποβάλλει τὴν θνητὴ φύση του, νὰ μὴ γίνεταί, καὶ ὁ ἄνθρωπος αὐτός, θεός, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ σίδηρο γίνεται φωτιά μὲ τὴν μέθεξη ἐκείνη. Διότι ὅπως ἀκριβῶς ἡ φωτιά δὲν μεταβάλλεται σὲ σίδηρο οὔτε προσλαμβάνει κάποια ἀπὸ τὴν ιδιότητές του, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ σίδηρο μετατρέπεται σύμφωνα μὲ τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ τὸ κάνει ὥστε νὰ εἶναι κατὰ τὴν πυράκτωση φωτιά, μολονότι αὐτὸ κατὰ τὴν φύση του παραμένει ἀμετάβλητο, ἔτσι συμβαίνει καὶ ὅταν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς εἰσέρχεται ἐντὸς ἡμῶν μὲ τὴν μετάληψη τῶν ἀχράντων του μυστηρίων¹¹⁴. Διότι, ὅπως ὁ ἴδιος λέγει, «ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ»¹¹⁵. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Μ. Βασίλειος στὴν σχετικὴ εὐχή τῆς Λειτουργίας του λέγει: «...ὥστε μὲ καθαρὴ τὴν μαρτυρία τῆς συνειδήσεώς μας, ὑποδεχόμενοι τὴν μερίδα τῶν ἁγιαστικῶν μυστηρίων σου, νὰ ἐνωθοῦμε μὲ τὸ ἅγιο σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου καί, ἔχοντας δεχθῆ αὐτὰ ἀξίως, νὰ ἔχουμε τὸν Χριστὸ ἐνοικο στὶς καρδιές μας»¹¹⁶. Ἔτσι λοιπόν, ἀφοῦ κατοικήσῃ ἐντὸς ἡμῶν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ, κατὰ τὸν Ἡσαΐαν, νοητὸς ἄνθρακας¹¹⁷, «καὶ γὰρ ὁ

113. Λουκ. γ' 16.

114. Μ. Βασίλειος, *Κατ' Εὐνομίον Λόγος Γ'* PG 29 660c: «Καὶ ὥσπερ ὁ σίδηρος, ἐν μέσῳ τῷ πυρὶ κείμενος, τὸ μὲν σίδηρος εἶναι οὐκ ἀποβεβληκε, τῇ δὲ σφοδρότατῃ πρὸς τὸ πῦρ ὀμιλία ἐκπυρακτωθεὶς, καὶ πάσαν εἰς ἑαυτὸν τὴν τοῦ πυρὸς φύσιν ὑποδεξάμενος, καὶ χρώματι καὶ ἐνεργείᾳ πρὸς τὸ πῦρ μεταβεβηκεν· οὕτω καὶ αἱ ἅγιοι δυνάμεις ἐκ τῆς πρὸς τὸ φθεῖν ἁγίων κοινωνίας δι' ὅλης τῆς ἑαυτῶν ὑποστάσεως κευρωρηκότα ἤδη καὶ συμπερφοισωμένον τὸν ἁγιασμὸν ἔχουσι».

115. Ἰω. ζ' 54.

116. Ἀπόσπασμα εὐχῆς τῆς θείας μεταλήψεως, ἧς ἡ ἀρχὴ· «ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ Θεὸς τοῦ σώζειν».

117. Ἡσ. ζ' 6.

Οὐκοῦν τούτου μάλιστα χάριν ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος εἰς σῶμα καὶ αἷμα μεταβάλλεται τοῦ Χριστοῦ, ἵνα οἱ ἀξίως μετασχόντες τῶν μυστηρίων θεουργηθῶσι καὶ θεωθῶσι καὶ υἱοὶ Ὑψίστου κατασταθῶσιν, ἵνα καὶ συμβασιλεύσωσιν αὐτῷ καὶ συνδοξασθῶσιν· οὐ γὰρ μικρόν τι ζῶον τὴν ἀξίαν ὁ ἄνθρωπος, οὗ χάριν ὁ τούτου δημιουργὸς τὸν σύμπαντα συνεστήσατο κόσμον καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, ὡς μετὰ Θεὸν δεσπότη καὶ βασιλεῖ τῶν αἰσθητῶν ἀπάντων· ἐπεὶ καὶ ἄγγελοι τούτῳ καθυπηρετοῦσιν ἐπιτάγματι τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ κατὰ τὸν εἰπόντα: *«οὐχὶ πάντες εἰςὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;»*. Τί ταῦτα; Αὐτὸς *«ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων καὶ κύριος τῶν κυριευόντων»* ἄνθρωπος διὰ τὸν ἄνθρωπον γίνεται, ὡς οὐ περὶ τοῦ τυχόντος δηλαδὴ, ἀλλὰ περὶ μεγίστου τινός· *«οὐ γὰρ δήπου, φησὶν, ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται, ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραάμ ἐπιλαμβάνεται»*. Ὅθεν καὶ ὁ Προφήτης ἐκπληττόμενος ἔλεγεν: *«τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκη αὐτοῦ ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπη αὐτόν;»*. Οὐδὲν γὰρ οὕτω τῶν πάντων τὸ παντοδύναμον καὶ πάνσοφον καὶ πανάγαθον τοῦ Θεοῦ διετράνωσεν, ὡς ἡ περὶ ἡμᾶς τοῦ θεοῦ οἰκονομία.

Θεὸς ἡμῶν πῶρ καταναλίσκον»¹¹⁸, δὲν μεταβάλλεται ἡ φύση του στὴν φύση μας, οὔτε προσλαμβάνει κάτι ἀπὸ τὰ ἐντὸς ἡμῶν, ἀλλ' ἀντιθέτως, μολονότι δὲν μεταβάλλεται ἡ ἀνθρώπινη φύση μας, μᾶς μεταποιεῖ σύμφωνα μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ μᾶς μεταβάλλει διὰ τῆς θεώσεως σὲ θεοὺς καὶ μᾶς μεταγγίζει τὶς τιμές του, καὶ κυρίως τὴν δόξα καὶ τὴν βασιλεία του.

Κυρίως χάριν αὐτοῦ λοιπὸν ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μεταβάλλονται σὲ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, γιὰ νὰ ἀγιαστοῦν δηλαδὴ καὶ νὰ θεωθοῦν ὅσοι θὰ κοινωνήσουν τῶν μυστηρίων καὶ νὰ γίνουν υἱοὶ τοῦ Ὑψίστου, ὥστε νὰ καταστοῦν μέτοχοι τῆς βασιλείας καὶ τῆς δόξας του. Διότι δὲν εἶναι κάποιο ἀσήμαντο ζῶον ὁ ἄνθρωπος, χάριν τοῦ ὁποῖου ὁ Δημιουργὸς του ἔχει κατασκευάσει ὅλον τὸν κόσμον καὶ ὅλα τὰ ἔχει θέσει ὑπὸ τὴν ἐξουσία του¹¹⁹, ἀφοῦ μετὰ τὸν Θεὸν εἶναι κύριος καὶ βασιλεὺς ὅλων τῶν αἰσθητῶν, δεδομένου ὅτι, σύμφωνα μὲ τὸν λόγο τοῦ Ἀποστόλου, καὶ οἱ ἄγγελοι τὸν ὑπηρετοῦν κατόπιν ἐντολῆς τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ: «οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;»¹²⁰. Καὶ τί εἶναι αὐτὰ μπροστὰ στὸ κυριώτερο; Ὁ ἴδιος «ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων καὶ κύριος τῶν κυριευόντων»¹²¹ χάριν τοῦ ἀνθρώπου ἔγινε ἄνθρωπος, διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι κάτι μηδαμινό, ἀλλὰ ἰδιαίτερος σημαντικό, ἀφοῦ ὁ Ἀπόστολος λέγει: «οὐ γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται, ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραάμ ἐπιλαμβάνεται»¹²². Γι' αὐτὸ καὶ ἐκκλητος ὁ προφήτης Δαβὶδ ἔλεγε: «τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκη αὐτοῦ ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπη

118. Ἑβρ. ιβ' 29.

119. Ψαλμ. Η' 7.

120. Ἑβρ. α' 14.

121. Α' Τιμ. ζ', 15.

122. Ἑβρ. β' 16.

Διὰ τοῦτο, καίπερ ἡμαρτηκότα καὶ τὴν ἐντολὴν παραβάν-
 τα τὸν ἄνθρωπον, ὑπὲρ πᾶσαν ἀγάπην ὅμως ἠγάπησεν ὁ
 Θεός. Διό καὶ ὁ Κύριος ἐν εὐαγγελίοις «μείζονα, φησί, ταύτης
 ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων
 αὐτοῦ». Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ ποιμὴν ὁ καλός, ὁ τιθεὶς τὴν ψυχὴν
 αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προβάτων. «οὕτω γάρ, φησὶν, ἠγάπησεν ὁ
 Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν,
 ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχη ζωὴν αἰώ-
 νιον». Καὶ ὁ Ἀπόστολος «ἐτι γάρ, φησί, Χριστὸς ὄντων ἡμῶν
 ἀσθενῶν κατὰ καιρὸν ὑπὲρ ἀσεβῶν ἀπέθανε. μόλις γάρ ὑπὲρ
 δικαίου τις ἀποθανεῖται ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τις καὶ τολ-
 μᾶ ἀποθανεῖν. συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ
 Θεός, ὅτι ἐτι ἀμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέ-
 θανε». Καὶ τοσαύτης τιμῆς ἠξίωσε τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεός,
 ὥστε καὶ καθ' ὑπόστασιν αὐτῷ ἐνωθῆναι διὰ τοῦ μονογενοῦς
 αὐτοῦ Υἱοῦ, ἵνα καὶ πάντας ἀνθρώπους λοιπὸν διὰ τῆς μετα-
 λήψεως τοῦ παναχράντου σώματος καὶ αἵματος τοῦ μονογε-
 νοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ συναποθεώση, ὡς εἴρηται, καὶ τῆς ὁμοίας
 αὐτῷ κοινωνοὺς ἔξη καὶ δόξης καὶ βασιλείας, ἐνοποιήσας
 ἡμᾶς οὕτως αὐτὸς ἑαυτῷ. Αὐτὸς γάρ ἐστι καὶ νῦν ὁ προσφέ-
 ρων καὶ προσφερόμενος, ὁ ἱερουργῶν καὶ ἱερουργούμενος,
 αὐτὸς καὶ τό ὑπερουράνιον ἐστι θυσιαστήριον, αὐτὸς καὶ ὁ
 προσδεχόμενος τὰ τίμια καὶ ἅγια δῶρα εἰς τό τοιοῦτον θυσια-
 στήριον, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ταῦτόν εἰπεῖν εἰς
 ἑαυτὸν μεταβάλλων, «καὶ ὑπὲρ αὐτῶν, γάρ φησιν, ἐγὼ ἀγιάζω
 ἑμαυτόν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ὧσιν ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ, ἵνα πάντες
 ἐν ὧσι, καθὼς σύ, πάτερ, ἐν ἐμοὶ κἀγὼ ἐν σοί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν
 ἡμῖν ἐν ὧσιν». Ὅτι δὲ καὶ θυσιαστήριον, εἰς ὃ προσδέχεται τὰ

αὐτόν;»¹²³. Διότι τίποτε ἀπ' ὅλα δὲν ἐφάνερωσε καθαρώτερα τὴν παντοδυναμία, τὴν πανσοφία καὶ τὴν ἄκραν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ ὅσον τὸ σχέδιο γιὰ τὴν σωτηρία μας.

Γι' αὐτό, μολονότι ὁ ἄνθρωπος ἀμάρτησε καὶ παρέβη τὴν ἐντολή, ὁ Θεὸς τὸν ἀγάπησε μὲ τὸν ὑψηλότερο βαθμὸ ἀγάπης. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Κύριος στὸ εὐαγγέλιο λέγει: «μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ»¹²⁴. Διότι αὐτὸς εἶναι ὁ καλὸς ποιμένας ὁ ὁποῖος ἐθύσασε τὴν ζωὴ του χάριν τῶν προβάτων¹²⁵. Λέγει λοιπὸν: «οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχη ζωὴν αἰώνιον»¹²⁶. Καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει:¹²⁷ «ἔτι γὰρ Χριστὸς ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν κατὰ καιρὸν ὑπὲρ ἀσεβῶν ἀπέθανε. μόλις γὰρ ὑπὲρ δικαίου τις ἀποθανεῖται· ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τις καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν. συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ Θεός, ὅτι ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε». Καὶ τόσο ὑψηλῆς τιμῆς ἔκρινε ἄξιον τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεός, ὥστε καὶ ὑποστατικῶς νὰ ἐνωθῆ μὲ αὐτὸν διὰ τοῦ μονογενοῦς του Υἱοῦ. Καὶ αὐτὸ ἐσχεδιάσθη, ὅπως ἤδη ἔχει λεχθῆ, γιὰ νὰ ἀνυψώσῃ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους στὸ ὕψος τῆς θεότητος μεσῶ τῆς μεταλήψεως τοῦ παναχράντου σώματος καὶ αἵματος τοῦ μονογενοῦς του Υἱοῦ, καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς μετόχους τῆς δικῆς του δόξας καὶ βασιλείας, ἐνώνοντάς μας ἔτσι μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Διότι αὐτὸς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ προσφέρει καὶ προσφέρεται, ποὺ ἱερουργεῖ καὶ ἱερουργεῖται, αὐτὸς εἶναι καὶ τὸ ὑπερουράνιο θυσιαστήριον,

123. Ψαλμ. Η' 5.

124. Ἰω. ιε' 13.

125. Ἰω. ι' 11.

126. Ἰω. γ' 16.

127. Ρωμ. ε' 6-8.

τίμια καὶ ἅγια δῶρα, ἐστὶν ὁ αὐτός, ὁ ἱερώτατος μαρτυρεῖ Διονύσιος ἐν τῷ περὶ τοῦ μύρου λόγῳ· «εἰ γάρ ἐστι, φησὶ, τὸ θειώτατον ἡμῶν θυσιαστήριον Ἰησοῦς, ἡ θεαρχικὴ τῶν θείων νόων ἀφιέρωσις, ἐν ᾧ κατὰ τὸ λόγιον ἀφιερούμενοι καὶ μυστικῶς ὀλοκαυτούμενοι τὴν προσαγωγὴν ἔχομεν, ὑπερκοσμίους ὀφθαλμοῖς ἐποπτεύσωμεν αὐτὸ τὸ θειώτατον θυσιαστήριον».

Ὅτι δὲ καὶ κοινωνοὺς ἡμᾶς τῆς οἰκείας ἐν τῇ τοιαύτῃ ἐνότῃ ποιεῖται δόξης αὐτὸς ἐξῆς ὁ Κύριος ἐπισυνάπτει λέγων· «καὶ ἐγὼ τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὡσιν ἐν καθῶς ἡμεῖς ἐν ἔσμεν. ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καὶ σὺ ἐν ἐμοί, ἵνα ὡσι τετελειωμένοι εἰς ἓν, καὶ ἵνα γινώσκη ὁ κόσμος ὅτι σὺ με ἀπέστειλας καὶ ἠγάπησας αὐτούς, καθῶς ἐμὲ ἠγάπησας. πάτερ, οὗς δέδωκάς μοι, θέλω ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγὼ κάκεῖνοι ὡσι μετ' ἐμοῦ, ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν ἣν ἔδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου». Τὴν δὲ τοιαύτην ἐνότητα καὶ πνευματικὴν συμφυῖαν πολλαχοῦ καὶ ὁ Ἀπόστολος μαρτυρεῖ· νῦν μὲν «ὡμεῖς δέ ἐστε, φησὶ, σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους», νῦν δὲ «καθάπερ γάρ, φησιν, ἐν ἐνὶ σώματι μέλη πολλὰ ἔχομεν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὴν αὐτὴν ἔχει πρᾶξιν, οὕτως οἱ πολλοὶ ἐν σώμα ἔσμεν ἐν Χριστῷ, ὁ δὲ καθ' εἰς ἀλλήλων μέλη». Καὶ πάλιν «τὸ ποτήριον, φησὶ, τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστίν; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν,

αὐτὸς εἶναι ἐκεῖνος ποῦ ἀποδέχεται τὰ πολυτίμητα καὶ ἅγια δῶρα σ' αὐτὸ τὸ θυσιαστήριο, δηλαδή ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ὁποῖος μὲ ἄλλα λόγια μεταβάλλει τὸν ἑαυτὸν του σ' αὐτὸ τὸ θυσιαστήριο. Λέγει λοιπόν: «καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἀγιαζῶ ἑμαυτὸν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ὦσιν ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ {...} ἵνα πάντες ἐν ὧσι, καθὼς σύ, πάτερ, ἐν ἐμοὶ κάγω ἐν σοί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἐν ὧσιν»¹²⁸. Περὶ τοῦ ὅτι δὲ καὶ θυσιαστήριο, στὸ ὁποῖο δέχεται τὰ πολυτίμητα καὶ ἅγια δῶρα εἶναι ὁ ἴδιος, μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἱερώτατος Διονύσιος, στὸ περὶ τοῦ μύρου κείμενο¹²⁹, ὅπου λέγει τὰ ἐξῆς: «Διότι ἂν τὸ ἀγιώτατο θυσιαστήριό μας εἶναι ὁ Ἰησοῦς, ἡ θεία τῶν οὐρανίων δυνάμεων θυσία, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, θυσιαζόμενοι καὶ κατακαιόμενοι μυστηριωδῶς, ἔχουμε φθάσει στὴν κατάστασι τῆς χάριτος¹³⁰, ἄς προσβλέψουμε στὸ ἱερώτατο αὐτὸ θυσιαστήριο μὲ μάτια ποῦ ὑπερβαίνουν τὰ ἐγκόσμια».

Καὶ περὶ τοῦ ὅτι μέσῳ αὐτῆς τῆς ἐνότητας μᾶς καθιστᾶ κοινωνοὺς τῆς προσωπικῆς του δόξας, ὁ ἴδιος ὁ Κύριος προσθέτει ἐν συνεχείᾳ τὰ ἐξῆς: «καὶ ἐγὼ τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἐν καθὼς ἡμεῖς ἐν ἐσμεν. ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καὶ σύ ἐν ἐμοί, ἵνα ὡσι τετελειωμένοι εἰς ἓν, καὶ ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος ὅτι σύ με ἀπέστειλας καὶ ἠγάπησας αὐτούς, καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας. πάτερ, οὗς δέδωκάς μοι, θέλω ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγὼ κάκεῖνοι ὡσι μετ' ἐμοῦ, ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν ἣν δέδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου»¹³¹. Αὐτὴν δὲ τὴν ἐνότητα καὶ τὴν πνευματικὴ συσσωμάτωσι τονίζει σὲ πολλὰ χωρία καὶ ὁ Ἀπόστολος, ἄλλοτε λέγον-

128. Ἰω. ιζ' 19, 21.

129. ΨΔιονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, Δ' XII, PG 3 484d.

130. Ρωμ. ε' 12, Ἐφ. γ' 12.

131. Ἰω. ιζ' 22-24.

οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστίν;». Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐπιφέρει λέγων: «ὅτι εἰς ἄρτος, ἐν σῶμα οἱ πολλοὶ ἐσμεν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἐνὸς ἄρτου μετέχομεν». Καὶ ἐν κεφ. ε' τῆς Πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῆς ἐδαφίῳ 28, «οὕτως ὀφείλουσι, φησίν, οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα. ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἑαυτὸν ἀγαπᾷ· οὐδεὶς γὰρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ Κύριος τὴν ἐκκλησίαν· ὅτι μέλη ἐσμεν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ». Τὴν δὲ τοιαύτην πνευματικὴν συμφυῖαν τοῦ νοητοῦ νομφίου Χριστοῦ πρὸς τὴν πνευματικὴν νύμφην καὶ σύζυγον αὐτοῦ Ἐκκλησίαν καὶ τὸν γενάρχην αὐτὸν προανακεκρουκέναι, φησίν, εἰπὼντα ὡς δῆθεν περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῆς Εὐᾶς· «τοῦτο νῦν ὅσπου ἐκ τῶν ὀστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς μου. αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη». Διὸ καὶ τὸ ἐξῆς ὁ Ἀπόστολος ἐπιφέρει λέγων: «Ἄντι τοῦτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν». Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐπιφέρει τὸ δοκοῦν αὐτῷ λέγων: «τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν, ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν». Καὶ ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ, κεφ. γ', ἐδαφίῳ 28, «οὐκ ἐνι, φησίν, Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλληνας, οὐκ ἐνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἐνι ἄρσεν καὶ θήλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ». Καὶ πάλιν ἐν τῇ Πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ, κεφ. δ', ἐδαφίῳ 3, «σπουδάζοντες, φησί, τηρεῖν τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης, ἐν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν. εἰς Κύριος, μία πίστις, ἐν βάπτισμα, εἰς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῶν».

τας «ὕμεῖς δὲ ἐστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους»¹³², καὶ ἄλλοτε «καθάπερ γὰρ ἐν ἐνὶ σώματι μέλη πολλὰ ἔχομεν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὴν αὐτὴν ἔχει πρᾶξιν, οὕτως οἱ πολλοὶ ἐν σῶμα ἔσμεν ἐν Χριστῷ, ὁ δὲ καθ' εἷς ἀλλήλων μέλη»¹³³. Καὶ πάλιν λέγει: «τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστίν; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστίν;». Μετὰ δὲ ἀπὸ αὐτὰ προσθέτει: «ὅτι εἷς ἄρτος, ἐν σῶμα οἱ πολλοὶ ἔσμεν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἐνὸς ἄρτου μετέχομεν»¹³⁴. Καὶ στὴν Πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολή, κεφ. ε', ἐδάφιο 28, γράφει: «οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα. ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἑαυτὸν ἀγαπᾷ· οὐδεὶς γὰρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ Κύριος τὴν ἐκκλησίαν· ὅτι μέλη ἔσμεν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ». Λέγει δὲ ὅτι αὐτὴν τὴν πνευματικὴν συσσωμάτωσιν τοῦ νοητοῦ νυμφίου Χριστοῦ μετὰ τὴν πνευματικὴν νύμφη του, δηλαδὴ τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν εἶχε προαναγγεῖλει καὶ ὁ Ἀδάμ, ὅταν εἶπε δηλαδὴ συμβολικῶς γιὰ τὴν σχέσηιν του μετὰ τὴν Εὐα «τοῦτο νῦν ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς μου. αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ τοῦ ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη». Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ἀπόστολος προσθέτει καὶ τὸ ἐξῆς, λέγοντας: «Ἐνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν»¹³⁵. Καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὰ προσθέτει τὴν γνώμη του, ὅτι «τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν, ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν». Στὸ κεφάλαιο

132. Α' Κορ. ιβ' 27.

133. Ρωμ. ιβ' 4-5.

134. Α' Κορ. ι' 16.

135. Γεν. Β' 24. Ἐφεσ. ε' 31.

Τῷ ὄντι γὰρ εἷς ὢν ὁ Θεὸς καὶ πάντας ἡμᾶς, οὓς κατ' εἰκόνα ἐπλασε ἰδίαν, ἐν εἶναι μεθ' ἑαυτοῦ βούλεται. Εἰ καὶ γὰρ πολλαὶ εἰσιν αἱ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνὸς εἰκόνες, ἀλλὰ τὸ εἰκονιζόμενον ἐν πάσαις ἐν εἶναι βούλεται καὶ ταῦτόν τῷ πρωτοτύπῳ. Ὅθεν καὶ ὁ τῆς Θεσσαλονικέων φωστὴρ ἐν τῷ περὶ τῆς ἱεραῆς λειτουργίας «κοινωνία ἐστί, φησίν, ἔνωσις Θεοῦ μεθ' ἡμῶν, θέωσις ἡμῶν, ἀγιασμός». Καί (μετ' ὀλίγα): «Τί ἕτερον; ἢ Θεοῦ σύγκρασις τε καὶ κοινωνία». Κάν τῷ περὶ ἀναστάσεως κεφ. μα' «διὰ τοῦτο, φησί, καὶ γὰρ ἐνηνθρώπησεν, ἵνα ἐνωθῶμεν αὐτῷ καὶ ἵνα ἀγιασθῶμεν δι' αὐτοῦ». Ὅθεν καὶ ὁ τοῦ Οὐρανοφάντορος ἀτάδελφος Νυσσαέων Γρηγόριος ἐν ἀρχῇ τοῦ προμνημονευθέντος αὐτοῦ λόγου «ὡσπερ, φησίν, οἱ δηλητηριον δι' ἐπιβουλῆς λαβόντες, ἄλλῳ φαρμάκῳ τὴν φθοροποιὸν δύναμιν ἔσβεσαν, χρὴ δὲ καθ' ὁμοιότητα τοῦ ὀλεθρίου καὶ τὸ ἀλεξιτήριον ἐντὸς τῶν ἀνθρωπίνων γίνεσθαι σπλάγχχνων, ὡς ἂν δι' ἐκείνων ἐφ' ἅπαν καταμερισθεῖ τὸ σῶμα ἢ τοῦ βοηθοῦντος δύναμις. Οὕτω τοῦ διαλύοντος τὴν φύσιν ἡμῶν ἀπογευσάμενοι, πάλιν ἀναγκαίως καὶ τοῦ συνάγοντος τὸ διαλελυμένον ἐπεδεῆθημεν, ὡς ἂν ἐν ἡμῖν γενόμενον τὸ τοιοῦτον ἀλεξιτήριον τὴν προεντεθεῖσαν τῷ σώματι τοῦ δηλητηρίου βλάβην διὰ τῆς οἰκείας ἀντιπαθείας ἀπώσοιτο. Τί οὖν ἐστὶ τοῦτο; Οὐδὲν ἕτερον ἢ ἐκεῖνο τὸ σῶμα, ὃ τοῦ τε θανάτου κρεῖττον

ἐπίσης γ', παρ. 28, τῆς Πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς γράφει: «οὐκ ἐν Ἰουδαίῳ οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἐν δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἐν ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἓστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ». Καὶ πάλι στὸ δ' κεφάλαιο, ἔδαφιο 3, τῆς Πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῆς γράφει: «σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης, ἐν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν. εἰς Κύριος, μία πίστις, ἐν βάπτισμα, εἰς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν».

Πράγματι λοιπὸν, ἐπειδὴ εἶναι ἓνας ὁ Θεός, θέλει καὶ ἔμεῖς, τοὺς ὁποίους ἔπλασε κατ' εἰκόνα του, νὰ εἴμαστε ἐνωμένοι μαζί του. Διότι, μολονότι εἶναι πολλὰς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου οἱ εἰκόνες, ὅμως συμβαίνει¹³⁶ τὸ εἰκονιζόμενον νὰ εἶναι σὲ ὅλες ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ μὲ τὸ πρωτότυπο. Γι' αὐτὸ καὶ (Συμεῶν), ὁ φωστὴρ τῆς Θεσσαλονίκης εἰς τὸ περὶ τῆς Θείας Λειτουργίας κεφάλαιο γράφει ὅτι «κοινωνία εἶναι ἔνωση τοῦ Θεοῦ μὲ ἡμᾶς, θεώσῃ μας, ἁγιασμός». Καὶ μετὰ ἀπὸ λίγες λέξεις ἐρωτᾷ «τί ἄλλο εἶναι (ἢ κοινωνία) παρὰ συμμιξῆ με τὸν Θεὸ καὶ ἐπικοινωνία;»¹³⁷. Καὶ στὸ περὶ τῆς ἀναστάσεως 41^ο κεφάλαιο λέγει: «Γι' αὐτὸ λοιπὸν ἔγινε ἄνθρωπος ὁ Θεός, γιὰ νὰ ἐνωθοῦμε μαζί του καὶ μέσῳ αὐτοῦ νὰ ἁγιασθοῦμε»¹³⁸. Ἐπίσης καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ οὐρανοφάντορος Μ. Βασιλείου, ὁ ἐπίσκοπος Νύσσης Γρηγόριος, λέγει στὴν ἀρχὴ τοῦ λόγου

136. «Τὸ εἰκονιζόμενον ... ἐν εἶναι βούλεται» τὸ «βούλεται» χρησιμοποεῖται ἐπὶ ἀνόχων μὲ τὴν σημασία τοῦ συμβαίνει νὰ...: Πρβλ. Ἀριστοτ. *Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν* 441a 4: «Ἡ μὲν οὖν τοῦ ὕδατος φύσις βούλεται ἄχμος εἶναι», καὶ Διον. Ἀλικαρνασσεῶς *Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία*, 5, 19, 5: «Τοῦτο (τὸ ὄνομα Ποπλικόλας) κατὰ τὴν ἐλλήνων διάλεκτον βούλεται δηλοῦν τὸν δημοκρηδῆ».

137. Συμεῶν, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (1416-1429), *Περὶ τῶν θεῶν μυστηρίων*, κεφ. ΟΗ', PG 155 253c.

138. PG 155 181a.

ἐδείχθη καὶ τῆς ζωῆς ἡμῖν προκατήρζατο. Καθάπερ γὰρ μικρὰ ζῦμη, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ὄλον τὸ φύραμα πρὸς ἑαυτὴν ἐξομοιοῖ, οὕτω καὶ τὸ ἀθανατισθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σῶμα, ἐν τῷ ἡμετέρῳ γενόμενον, ὄλον πρὸς ἑαυτὸ μεταποιεῖται καὶ μετατίθησιν. Ὡς γὰρ τῷ φθοροποιῷ πρὸς τὸ ὑγιαῖνον ἀναμειχθέντι ἅπαν τὸ ἀνακραθὲν συνηχρεῖται, οὕτω καὶ τὸ ἀθάνατον σῶμα ἐν τῷ ἀναλαβόντι αὐτὸ γινόμενον πρὸς τὴν ἑαυτοῦ φύσιν τὸ πᾶν μετεποίησεν. Ἀλλὰ μὴν οὐκ ἔστιν ἄλλως ἐντός τι γενέσθαι τοῦ σώματος, εἰ μὴ διὰ βρώσεως ἢ πόσεως τοῖς σπλάγχνοις καταμιγνύμενον. Οὐκοῦν ἐπάναγκες κατὰ τὸν δυνατὸν τῇ φύσει τρόπον τὴν ζωοποιὸν δύναμιν τῷ σώματι δέξασθαι. Μόνου δὲ τοῦ θεοδόχου σώματος ἐκείνου ταύτην δεξαμένου τὴν χάριν, ἄλλως δὲ δειχθέντος μὴ εἶναι δυνατὸν ἐν ἀθανασία γενέσθαι τὸ ἡμέτερον σῶμα, εἰ μὴ διὰ τῆς πρὸς τὸ ἀθάνατον κοινωνίας ἐν μετουσίᾳ τῆς ἀφθαρσίας γενόμενον, σκοπῆσαι προσήκει πῶς ἐγένετο δυνατὸν τὸ ἐν ἐκείνῳ σῶμα ταῖς τοσαύταις τῶν πιστῶν μυριάσι κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην εἰσαεῖ καταμεριζόμενον ὄλον ἐκάστου διὰ τοῦ μέρους γίνεσθαι καὶ αὐτὸ μένειν ἐν ἑαυτῷ ὄλον». Ὁ καὶ δείκνυσιν ἐπάναγκες γίνεσθαι διὰ τῆς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου μεταβολῆς, ἀμεθέκτου δηλονότι μένοντος τοῦ πρωτοτύπου κυριακοῦ σώματος, μεταλαμβανομένων δὲ τῶν εἰς αὐτὸ ἐκείνο μεταβαλλομένων καὶ αὐτὸ τοῦτο ἐκείνο γεγενημένων, τοῦ Κυρίου εἰπόντος: «ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς». Ὅθεν καὶ ὁ ρηθεὶς Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης ἐν τῷ τέλει τοῦ ἐφεξῆς κεφαλαίου «διό, φησί, καὶ μυρίων προσφερόντων καθ' ἐκάστην καὶ ἐν ταύτῳ ἱερουργῶν ἔν ἐστι τὸ σῶμα καὶ αἷμα καὶ μία ἢ θυσία καὶ οὐ πολλαί». Ὡς γὰρ φησι καὶ ὁ παρ' αὐτῷ μνημονευόμενος, ἐν τῷ περὶ τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου Θεσσαλονίκης τοῦ θαυματουργοῦ, Νικόλαος ὁ Καβάσιλας, ἐν τῇ κατ' αὐτὸν

ποὺ προηγουμένως ἐμνημονεύσαμε»¹³⁹: «Ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ ἐκείνους, στοὺς ὁποίους δολίως ἐδόθη δηλητήριο καὶ παύουν μὲ ἄλλο φάρμακο τὴν καταστρεπτικὴν τοῦ δύναμη, ἐπίσης εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰσαχθῇ στὰ ἀνθρώπινα σπλάγχνα ἀντίδοτο ἀντίστοιχο πρὸς τὸ δηλητήριο τῆς ἁμαρτίας, ὥστε μέσω ἐκείνων νὰ κατανεμηθῇ σὲ ὅλο τὸ σῶμα ἡ σωστικὴ τοῦ δύναμη. Ἔτσι, ἀφοῦ ἔχουμε γευθῆ ἐκεῖνο ποὺ διαλύει τὴν φύση μας, ἔχουμε κατὰ συνέπειαν ἐπίσης τὴν ἀνάγκη ἐκείνου ποὺ θὰ συναρμολογήσῃ αὐτὸ ποὺ ἔχει ἀποσυντεθῆ ὥστε τὸ ἀντίδοτο αὐτὸ νὰ εἰσαχθῇ ἐντὸς ἡμῶν καὶ νὰ θεραπεύσῃ μὲ τὴν ἀντίδρασή του τὴν βλάβη ποὺ ἔχει προζενήσῃ τὸ δηλητήριο, τὸ ὁποῖον ἔχει προεἰσαχθῆ στὸ σῶμα μας. Ποιὸ εἶναι λοιπὸν αὐτὸ τὸ ἀντίδοτο; Τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ σῶμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καὶ ἰσχυρότερον ἀπεδείχθη τοῦ θανάτου καὶ ἀπετέλεσε γιὰ μᾶς τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς. Διότι, ὅπως ἀκριβῶς, καθὼς λέγει ὁ Ἀπόστολος, ὀλίγο ζυμάρι ἐξομοιώνει μὲ τὸν ἑαυτὸ του ὅλο τὸ μῆγμα¹⁴⁰, ἔτσι καὶ τὸ σῶμα ποὺ ἔχει καταστήσει ὁ Θεὸς ἀθάνατο, ὅταν εἰσέρχεται στὸ σῶμα μας, τὸ ἀλλοιώνει ὀλόκληρο καὶ τὸ μετατρέπει σύμφωνα μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Διότι, ὅπως ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας τοῦ βλαβεροῦ ποὺ ἀνεμείχθη μὲ τὸ ὑγιές, ὀλόκληρο τὸ σῶμα ποὺ τὸ ἐδέχθη ἀχρηστεύεται, ἔτσι καὶ τὸ ἀθάνατο σῶμα, εἰσερχόμενο στὸ σῶμα ποὺ τὸ προσλαμβάνει, τὸ μεταποιεῖ ἐξ ὀλοκλήρου σύμφωνα μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν μὲ ἄλλον τρόπο νὰ εἰσέλθῃ κάτι στὸ σῶμα, παρὰ μόνον ἐὰν ἀναμειχθῇ στὰ σπλάγχνα μέσω τοῦ φαγητοῦ καὶ τοῦ ποτοῦ. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ δεχθοῦμε στὸ σῶμα μας διὰ τοῦ φυσικῶς δυνατοῦ τρόπου τὴν ζωοποιὸ δύναμη. Ἀφοῦ λοιπὸν μόνον τὸ θεοδόχο σῶμα ἔγινε ἀποδέκτης τῆς χάριτος αὐτῆς καὶ ἀφοῦ ἀπεδείχθη

139. Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικὸς ὁ Μέγας*, ΛΗ', PG 45 93a-d.

140. Α' Κορ. ε' 6.

ἐρμηνεῖα τῆς θείας λειτουργίας, κεφ. λγ', ἡ ὑπερφυῆς αὕτη θυσία τοῦ κυριακοῦ σώματος καὶ ἔστι καὶ λέγεται, γίγνεται δὲ καὶ τελεῖται ἐν αὐτῷ τῷ ἀγιάζεσθαι καὶ μεταβάλλειν, ὡς εἴρηται, τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Ἐπεὶ δὲ τοῦτο ἔν ἐστι καὶ ἅπαξ πέπονθέ τε καὶ τέθυται ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς, τὸ εἰς ὃ τὰ πολλὰ μεταβάλλεται καὶ μεταποιεῖται τῇ ἐπιφοιτήσει καὶ ἐνεργεία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διὰ τοῦτό φησι καὶ ὁ τὰ θεῖα σοφώτατος Συμεὼν ὅτι *«καὶ μυρίων προσφερόντων καθ' ἐκάστην καὶ ἐν ταῦτῷ ἱερουργῶν ἐν ἔστι τὸ σῶμα καὶ αἷμα καὶ μία ἢ θυσία καὶ οὐ πολλαί»*. Καὶ *«οὕτω (φησι καὶ ὁ Καβάσιλας) τὸ μὲν μεταβαλλόμενον πολλὰ καὶ ἢ μεταβολὴ πολλάκις, τὸ δὲ εἰς ὃ μεταβάλλεται, οὐδὲν κωλύει ἐν καὶ τὸ αὐτὸ εἶναι, καθάπερ σῶμα ἓν, οὕτω καὶ σφαγὴν τοῦ σώματος μίαν»*.

ὅτι κατ' ἄλλον τρόπον δὲν ἦταν ἐφικτὸ νὰ γίνῃ ἀθάνατο τὸ σῶμα μας, παρὰ μόνον ἂν συμμετεῖχε στὴν ἀφθαρσία διὰ τῆς σχέσεως πρὸς τὸ ἀθάνατο, ἀρμόζει ἐδῶ νὰ ἐξετάσουμε πῶς κατέστη δυνατὸν ἐκεῖνο τὸ ἓνα σῶμα νὰ περιέχεται ὄλο σὲ κάθε μερίδα καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ νὰ παραμένῃ ὀλόκληρο, μολονότι αἰωνίως κατανέμεται σὲ μυριάδες πιστῶν σ' ὀλόκληρη τὴν οἰκουμένη». Καὶ αὐτὸ ὑποδεικνύει (ὁ Γρηγόριος) ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ συμβαίῃ διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σὲ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου, μολονότι δηλαδὴ παραμένει ἀμέθεκτο τὸ πρωτότυπο κυριακὸ σῶμα, ἐνῶ συγχρόνως καταναλώνονται διὰ τῆς μεταλήψεως ἐκεῖνα τὰ ὅποια μεταβάλλονται σ' αὐτὸ καὶ ἔχουν ταυτισθῆ με ἐκεῖνο. Ἐπειδὴ ὁ Κύριος εἶπε: «ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πῖνετε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς». Γι' αὐτὸ καὶ ὁ μνημονευθεὶς ἀνωτέρω Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης περὶ τὸ τέλος τοῦ ἐν συνεχείᾳ κεφαλαίου γράφει: «Γι' αὐτὸ, μολονότι τὸ μυστήριον τελοῦν καθημερινῶς καὶ συγχρόνως μυριάδες ἱεουργοί, ἓνα εἶναι τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα καὶ μία ἢ θυσία καὶ ὄχι πολλές»¹⁴¹. Διότι, ὅπως γράφει καὶ ὁ μνημονευόμενος ἀπὸ αὐτόν¹⁴², στὸ περὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Θεσσαλονίκης, τοῦ θαυματουργοῦ, κεφάλαιο, Νικόλαος Καβάσιλας¹⁴³

141. Ὅχι εἰς τὸ προσεχὲς ΟΘ' κεφ. (βλ. σημ. 137), ἀλλ' ἐν τέλει τοῦ ΜΑ', PG 155,181d - 184a.

142. Συμεὼν Θεσσαλονίκης, *Διάλογος ἐν Χριστῷ κατὰ πασῶν τῶν αἱρέσεων*, κεφ. ΛΑ', *Περὶ τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου Θεσσαλονίκης τοῦ Θαυματουργοῦ* (τοῦ Παλαμᾶ), PG 155 144c - 145d. Ἐκεῖ γίνεται λόγος καὶ περὶ τοῦ Νικολάου Καβάσιλα.

143. Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας ἦταν ἐπιφανὴς Θεολόγος τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. Σημαντικὰ ἔργα του τὸ *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς* καὶ ἡ *Ἑρμηνεία τῆς θείας Λειτουργίας*. Κατετάγη μεταξὺ τῶν ἁγίων τὸ 1984 καὶ ἡ μνήμη του ἐορτάζεται τὴν 20^{ην} Ἰουλίου.

Τί τὸ μεταλαμβανόμενον.

Πρὸς δὲ τοὺς λέγοντας κατὰ τι ἀπειρίαν περιγραπτοῦ, ρητέον, ὡς ἀρτίως διείληπται, ὅτι ἡμεῖς οὐκ αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο τὸ πρωτοτύπως παθὸν καὶ ἅπαξ εἰς θυσίαν προσενεχθὲν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς καὶ νῦν τοῖς ὁδοῦσι καταναλίσκομεν, τὸ ἀναληφθὲν εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἐν δεξιᾷ καθίσαν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς κυριακὸν σῶμα, ἵνα καὶ παραγένοιτο καὶ ὑποσταίῃ, κατ' αὐτοῦς, τοῖς τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου συμβεβηκόσιν, ἅπαγε, περὶ οὗ καὶ ἐλέγετο, παθητοῦ ἔτι ὄντος, «ὅστοῦν οὐ συντριβήσεται ἀπ' αὐτοῦ». Ἐπεὶ, <εἰ> οὐκ ἐτι ἀπαθὲς ἤδη καὶ ἀφθαρτον ἦν, ἀλλὰ παθητὸν ἔτι καὶ θνητόν, οὔτε μὴν ἅπαξ, ὡς εἴρηται, ἀλλὰ πολλαῖς καὶ μυριάκις ἔπασχεν ἂν ὁσημέραι καὶ νῦν ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου Χριστός. Εἰ δὲ τοῦτο ἦν καὶ νῦν ἐπὶ τοῦ θεανθρώπου σωτῆρος Χριστοῦ, πολ-

στο ἐρμηνευτικὸ τῆς Θείας Λειτουργίας ἔργο του, 33^ο κεφ.¹⁴⁴, ἡ ὑπερφυσικὴ αὐτῆ θυσία εἶναι καὶ λέγεται θυσία τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου, συμβαίνει δὲ καὶ τελεσιουργεῖται κατὰ τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς τοῦ ἁγιασμοῦ καὶ μεταβάλλεται, ὅπως ἔχει λεχθῆ, ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Ἐπειδὴ δὲ αὐτό, τὸ ὁποῖο πολλαπλασιάζεται καὶ μεταποιεῖται μὲ τὴν ἐπιφοίτηση καὶ τὴν ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, εἶναι ἓνα, καὶ μιὰ φορά ἔπαθε καὶ ἐθυσιάσθη ὑπὲρ τῆς ζωῆς τοῦ κόσμου, γι' αὐτὸ καὶ ὁ περὶ τὰ θεῖα σοφώτατος Συμεῶν γράφει ὅτι, «μολονοτι τὸ μυστήριον τελοῦν καθημερινῶς καὶ συγχρόνως μυριάδες ἱερουργοί, ἓνα εἶναι τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα καὶ μιὰ ἢ θυσία καὶ ὄχι πολλές». Ἔτσι ἐπίσης γράφει καὶ ὁ Καβάσιλας: «τὸ μεταβαλλόμενον εἶναι πολλὰ καὶ ἡ μεταβολὴ συμβαίνει πολλάκις. Τίποτε ὁμως δὲν ἐμποδίζει αὐτό, στὸ ὁποῖο μεταβάλλεται νὰ εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό· ὅπως δηλαδὴ εἶναι ἓνα τὸ σῶμα, καὶ ἡ σφαγὴ τοῦ σώματος νὰ εἶναι μιὰ».

15. Περὶ τοῦ τί εἶναι αὐτὸ ποὺ μεταλαμβάνουμε.

Πρὸς ἐκείνους δὲ οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, μολονοτι περιγραπτό, εἶναι κατὰ τι ἄπειρο, πρέπει νὰ λεχθῆ, ὅπως μόλις ἔχει ἀναφερθῆ, ὅτι ἐμεῖς δὲν καταναλώνουμε μὲ τὰ δόντια μας τὸ ἴδιο ἐκείνο σῶμα τοῦ Κυρίου, τὸ ὁποῖον ἔπαθε γιὰ πρώτη φορά καὶ μιὰ μόνον φορά προσεφέρθη ὡς θυσία στὸν Θεὸ καὶ Πατέρα ὑπὲρ τῆς ζωῆς τοῦ κόσμου, αὐτὸ δηλαδὴ ποὺ ἀνελήφθη στοὺς οὐρανοὺς καὶ ἐκάθισε στὰ δεξιὰ τοῦ Πατρός, γιὰ νὰ ἔλθῃ, ὅπως αὐτοὶ ὑποστηρίζουν καὶ

144. Βλ. Ν. Καβάσιλα, *Εἰς τὴν Θ. Λειτουργίαν*, Εἰσαγωγή, Κείμενον, Μετάφρασις Παν. Χρήστου, Πατερ. Ἐκδόσεις «Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμάς», Θεσσαλονίκη 1979, κεφ. ΛΓ', σελ. 166-170. ΡΓ 150 440-441 (κεφ. ΛΒ').

λῶ μᾶλλον τὰ σώματα τῶν ἁγίων ἦσαν ἂν μετὰ τὴν ἀνάστα-
 σιν φθαρτά τε καὶ παθητά. Νῦν δὲ οὐδ' ἅπαξ διεφθάρη τὸ πα-
 νακήρατον ἐκεῖνο σῶμα, εἰ καὶ τῇ φύσει τέως φθαρτὸν ἦν καὶ
 παθητὸν ὡς τηλικαῦτα πάθη ὑποστάν. Καὶ τοῦτο προορῶν ὁ
 Προφήτης ἔλεγεν ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χρι-
 στοῦ: «οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ἄδην, οὐδὲ δώσεις
 τὸν ὄσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν». Ὅθεν καὶ ὁ θεῖος Ἰωάννης ὁ
 Δαμασκηνὸς ἐν τοῖς ἁσματικοῖς αὐτοῦ κανόσι πολλαχοῦ τοῦ-
 το κηρύττει, ποτὲ μὲν λέγων «*ἢ γὰρ σὰρξ σου διαφθορὰν οὐκ*
οἶδε», ποτὲ δὲ «*φθορὰν θανάτου καταδεξάμενος διαφθορᾶς*
ἐτήρησας τὸ σῶμά σου ἄγευστον», καὶ ὁ Ἀπόστολος Ρωμαίους
 γράφων «*Χριστὸς, φησίν, ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν οὐκέτι ἀποθνή-*
σκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει. ὁ γὰρ ἀπέθανε τῇ ἁμαρτίᾳ
ἀπέθανεν ἐφ' ἅπαξ, ὁ δὲ ζῆ, ζῆ τῶ Θεῶ», καὶ ὁ Κύριος «*τοῦτο*
ποιεῖτε, φησίν, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν». Οὐκ ἂν δε ποτε ἀνά-
 μνησις τὸ μυστήριον ἦν αὐτοῦ ἐκείνου, οὗ ἦν ἀνάμνησις, καὶ
 νῦν πάσχοντος. Ἄλλωστε καὶ ἀπλῶς ἀδύνατον τὸ ἅπαξ ἀπα-
 θανατισθὲν καὶ ἀπαφθαρτισθὲν τινὸς αὐθις ποτὲ πάθους ἐν
 πείρᾳ γενέσθαι, καθά που φησὶν ἐν τῷ μνημονευθέντι λόγῳ
 καὶ ὁ θεῖος Δαμασκηνός: «*οὐχ' ὅτι, φησίν, αὐτὸ τὸ ἀναληφθὲν*
σῶμα ἐξ οὐρανοῦ κατέρχεται, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ὁ ἄρτος καὶ ὁ σῖ-
νος μεταποιοῦνται εἰς σῶμα καὶ αἷμα Θεοῦ». Οὐκ οὖν αὐτὸ
 ἐκεῖνο ἀμέσως μεταλαμβάνομεν τὸ πρωτότυπον, ὅπερ οὐδέ-
 ποτε πέπονθε τὸ ἀκήρατον ἐκεῖνο σῶμα, ἀλλὰ τὸ εἰς αὐτὸ
 τοῦτο μεταβληθὲν καὶ ἐν αὐτῷ καὶ ταυτὸν γενηθὲν. «*Ἐν γάρ,*
φησίν, ἐστὶν τὸ σῶμα καὶ αἷμα καὶ μία ἢ θυσία καὶ οὐ πολλάί».
 Διὸ φησι καὶ ὁ ρηθεὶς Νικόλαος ὁ Καβάσιλας: «*Εἶτα ἱερουργεῖ,*
φησίν, (ὁ ἱερεὺς) τὰ τίμια δῶρα καὶ ἡ θυσία τελεῖται πᾶσα·
καὶ τίνα τρόπον; Τὸ φρικτὸν ἐκεῖνο διηγησάμενος δεῖπνον, καὶ
ὅπως αὐτὸ παρέδωκε πρὸ τοῦ πάθους τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθη-
ταῖς, καὶ ὡς ἐδέξατο ποτήριον, καὶ ὡς ἔλαβεν ἄρτον καὶ εὐχα-

νὰ εὐρεθῆ κάτω ἀπὸ τὰ φυσικὰ γνωρίσματα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου. Μακριὰ ἀπὸ ἐμᾶς αὕτη ἡ ἀνοησία! Περὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ ἐλέγετο, καὶ ὅταν ἀκόμη ἦταν δυνατόν νὰ πάθῃ, ὅτι «ὁστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ»¹⁴⁵. Διότι, ἂν δὲν ἦταν ἀκόμη καὶ τώρα ἀπαθὲς καὶ ἄφθαρτο, ἀλλ' ὑποκείμενο σὲ πάθη¹⁴⁶ καὶ θνητό, ὄχι μόνον μία φορά, ὅπως ἐλέχθη, ἀλλὰ πολλές καὶ ἄπειρες φορές, θά ἔπασχε καθημερινῶς καὶ σήμερα ὁ Σωτήρας τοῦ κόσμου Χριστός. Ἄν δὲ αὐτὸ συνέβαινε καὶ τώρα ὡς πρὸς τὸν θεάνθρωπο Σωτῆρα Χριστόν, πολὺ περισσότερο θά ἦσαν μετὰ τὴν ἀνάστασι φθαρτὰ καὶ ὑποκείμενα σὲ πάθη τὰ σώματα τῶν ἁγίων. Τώρα ὅμως οὔτε μία φορά δὲν ἐδοκίμασε φθορὰ τὸ πανάχραντο ἐκεῖνο σῶμα, ἂν καὶ τότε κατὰ τὴν φύση τοῦ ἦταν φθαρτὸ καὶ ὑποκείμενο σὲ πάθη καὶ ὑπέστη τόσο φρικτὰ παθήματα. Καὶ αὐτὸ προβλέποντας ὁ προφήτης ἔλεγεν ἐκ μέρους τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ: «οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ἄδην, οὐδὲ δώσεις τὸν ὄσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν»¹⁴⁷. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός σὲ πολλὰ σημεῖα τῶν ἁσματικῶν κανόνων του τὸ διακηρύττει ἄλλοτε λέγοντας «ἡ σάρκα σου δὲν ἐγνώρισε φθορὰ» καὶ ἄλλοτε «μολονότι κατεδέχθης νὰ ὑποστῆς τὴν φθορὰ τοῦ θανάτου, ὅμως ἐφύλαξες τὸ σῶμα σου ἀπὸ φθορὰν ἀνέπαφο»¹⁴⁸. Τὸ ἴδιο λέγει καὶ ὁ Ἀπόστολος στὴν Πρὸς Ρωμαίους

145. Ἰω. ιθ' 36. Στὴν ἀμέσως ἐπόμενη φράση διώρθωσα τὸ «Ἐπεὶ οὐκέτι ἀπαθὲς...» σὲ «Ἐπεὶ, εἰ οὐκέτι ἀπαθὲς...», ὥστε νὰ σχηματισθῆ ὁ προφανῶς ἐκ τοῦ νοήματος ἀπαιτούμενος ὑποθ. λόγος τοῦ μὴ πραγματικοῦ.

146. Ἐννοεῖ τὰ λεγόμενα ἀδιάβλητα ἢ ἀνεπίληπτα πάθη, ὅπως π.χ. ἡ πείνα καὶ ἡ δίψα, ἀλλὰ καὶ οἱ σωματικὲς κακώσεις.

147. Ψαλμ. ΙΕ' 10.

148. α'. Βλ. στὸ β' τροπᾶριο τῆς ε' ὥδης τοῦ κανόνου τῆς Μ. Παρασκευῆς. β'. Βλ. στὴν «Παρακλητικὴ» τὸ β' τροπᾶριο τῆς θ' ὥδης στὸν ἀναστάσιμο κανόνα τῆς Κυριακῆς τοῦ πλ. Β'.

ριστήσας ἠγίασε, καὶ ὡς εἶπε, δι' ὧν ἐδήλωσε τὸ μυστήριον. Καὶ αὐτὰ τὰ ρήματα ἀνειπὼν εἶτα προσπίπτει καὶ εὐχεται καὶ ἰκετεύει, τὰς θείας ἐκείνας φωνὰς τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ, τοῦ Σωτῆρος, ἐφαρμόσαι καὶ ἐπὶ τῶν προκειμένων δώρων καὶ δεξάμενα τὸ πανάγιον αὐτοῦ καὶ παντοδύναμον Πνεῦμα μεταβληθῆναι τὸν μὲν ἄρτον εἰς αὐτὸ τὸ τίμιον αὐτοῦ καὶ ἅγιον σῶμα, τὸν δὲ οἶνον εἰς αὐτὸ τὸ ἄχραντον αὐτοῦ καὶ ἅγιον αἷμα. Τούτων δὲ ἠηγμένων καὶ εἰρημένων τὸ πᾶν τῆς ἱεουργίας ἤνυσται καὶ τετέλεσται καὶ τὰ δῶρα ἠγιάσθη καὶ ἡ θυσία ἀπηρτίσθη καὶ τὸ μέγα θῦμα καὶ ἱερεῖον, τὸ ὑπὲρ τοῦ κόσμου σφαγὲν, ἐπὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης ὁράται κείμενον. Ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ κυριακοῦ σώματος οὐκέτι τύπος οὐδὲ δῶρον εἰκόνα φέρων τοῦ ἀληθινοῦ δώρου, οὐδέ γραφὴν τινὰ κομίζων ἐν ἑαυτῷ τῶν σωτηριῶν παθῶν, ὡσπερ ἐν πίνακι, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἀληθινὸν δῶρον, αὐτὸ τοῦ δεσπότου, τὸ πανάγιον σῶμα τὸ πάντα ἐκεῖνα ἀληθῶς δεξάμενον, τὰ ὄνειδη, τὰς ὕβρεις, τοὺς μώλωπας, τὸ σταυρωθὲν, τὸ σφαγὲν «τὸ μαρτυρῆσαν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν, τὸ ραπισθὲν, τὸ ἐμπτυσμάτων ἀνασχόμενον, τὸ χολῆς γευσάμενον. Ὁμοίως καὶ ὁ οἶνος αὐτὸ τὸ αἷμα τὸ ἐκπηδῆσαν σφαττομένου τοῦ σώματος. Τοῦτο τὸ σῶμα, τοῦτο τὸ αἷμα τὸ συστὰν ἐκ Πνεύματος Ἁγίου, τὸ γεννηθὲν ὑπὸ τῆς μακαρίας Παρθένου, τὸ ταφέν, τὸ ἀναστὰν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, τὸ ἀνελθὸν εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός». Ὁρᾶς ὅπως οὗτος ὁ ἄρτος οὐχ ἕτερόν τί ἐστιν ἐκείνου τοῦ κυριακοῦ σώματος, ἀλλ' ἔστιν ἡδη αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο.

ἐπιστολή: «Χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει. ὁ γὰρ ἀπέθανε τῇ ἁμαρτία ἀπέθανεν ἐφ' ἅπαζ, ὁ δὲ ζῆν, ζῆν τῷ Θεῷ»¹⁴⁹. Καὶ ὁ Κύριος λέγει «τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν»¹⁵⁰. Λοιπὸν δὲν θὰ ἦταν ποτὲ δυνατὸν νὰ εἶναι ἀνάμνηση τὸ μυστήριον τοῦ ἰδίου ἐκεῖνου, τὸν ὁποῖον ἀφορᾷ ἡ ἀνάμνηση, ἐὰν καὶ τώρα ἔπασχε. Ἐξ ἄλλου εἶναι καὶ γενικῶς ἀδύνατον κάτι, ἀπὸ τὴν στιγμή πού ἔχει καταστῆ ἀθάνατο καὶ ἀφθαρτο, νὰ ὑποστῆ καὶ πάλι κάποτε τὴν ἐμπειρία κάποιου πάθους, ὅπως σημειώνει καὶ ὁ ἱερὸς Δαμασκηνὸς σὲ κάποιο χωρίο τοῦ μνημονευθέντος λόγου του: «ὄχι διότι τὸ ἴδιο σῶμα πού ἀνελήφθη, κατεβαίνει ἀπὸ τὸν οὐρανὸ, ἀλλὰ διότι ὁ συγκεκριμένος ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μετατρέπονται σὲ σῶμα καὶ αἷμα Θεοῦ»¹⁵¹. Λοιπὸν δὲν μεταλαμβάνουμε ἀπευθείας τὸ ἴδιο ἐκεῖνο τὸ αὐθεντικό, τὸ ἀχραντο σῶμα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδέποτε ἐκεῖνο ἔπαθε, ἀλλ' αὐτὸ πού ἔχει μετατραπῆ σ' αὐτὸ καὶ ἔχει γίνεῖ ἓνα καὶ τὸ ἴδιο μὲ αὐτό. Διότι λέγει (ὁ Συμεών) ὅτι «ἓνα εἶναι τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα καὶ μία ἡ θυσία καὶ ὄχι πολλές». Γι' αὐτὸ λέγει καὶ ὁ ἄνωτέρω μνημονευθεὶς Νικόλαος ὁ Καβάσιλας¹⁵²: «Ἐπειτα καθαγιαίνει (ὁ ἱερουργός) τὰ τίμια δῶρα καὶ ἡ θυσία ὀλοκληρώνεται. Καὶ μὲ ποιὸν τρόπο τὰ καθαγιαίνει; Ἀφοῦ πρῶτα ἀφηγηθῆ τὰ σχετικά μὲ τὸ φρικτὸ ἐκεῖνο δεῖπνο καὶ πῶς τὸ παρέδωσε πρὶν ἀπὸ τὸ πάθος στοὺς ἀγίους μαθητὲς του, καὶ πῶς πῆρε στὰ χέρια του ἓνα ποτήρι, καὶ πῶς ἔλαβε ἓναν ἄρτο καὶ μετὰ τὴν εὐχα-

149. Τιμ. ζ' 9-10.

150. Λουκ. ιβ' 19, Α' Κορ. 24-25.

151. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὀρθοδόξου Πίστεως, κεφ. 86, Περὶ τῶν ἀγίων καὶ ἀχράντων τοῦ Κυρίου μυστηρίων, PG 94 1144a - 1145a.

152. Ν. Καβάσιλα, Ἑρμηνεία τῆς Θ. Λειτουργίας, κεφ. ΚΗ', Περὶ τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν δάρων καὶ τῆς πρὸ τούτου εὐχαριστίας, PG 150 425b-d.

ριστία τὰ ἀγίασε καὶ μὲ ποιά λόγια ἐφανέρωσε τὸ μυστήριον. Καὶ ἀφοῦ (ὁ ἱερουργός) ἀπαγγεῖλει αὐτὰ τὰ λόγια, ἔπειτα γονατίζει καὶ εὐχεται καὶ ἰκετεύει (τὸν Πατέρα) οἱ θεϊκὲς ἐκεῖνες φράσεις τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ του, τοῦ Σωτῆρος, νὰ ἰσχύσουν καὶ γιὰ τὰ προκείμενα δῶρα, ὥστε, ἀφοῦ δεχθοῦν τὸ πανάγιον καὶ παντοδύναμό του Πνεῦμα, νὰ μεταβληθοῦν ὁ μὲν ἄρτος σ' αὐτὸ τὸ ἴδιον τὸ τίμιον καὶ ἅγιον σῶμα του καὶ ὁ οἶνος στὸ ἴδιον τὸ ἀμόλυτον καὶ ἅγιον αἷμα του. Μετὰ λοιπὸν τὴν συμπλήρωση τῶν εὐχῶν καὶ τῶν λόγων ἡ ἱεουργία ἔχει πλήρως ὀλοκληρωθῆ καὶ τελειώσει· τὰ δῶρα ἀγιάστηκαν καὶ ἡ θυσία ἔχει συντελεσθῆ, τὸ μέγα θῆμα καὶ σφάγιον τῆς θυσίας, ποὺ ἐθυσιάσθη γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ κόσμου, κοίτεται σὲ κοινὴ θεὰ πᾶνω στὴν ἀγία τράπεζα. Διότι ὁ ἄρτος τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου δὲν εἶναι πλέον ὅπως ἓνα ἀποτύπωμα σφραγίδας, οὔτε δῶρον ποὺ εἰκονίζει τὸ πραγματικὸ δῶρον, οὔτε ἐμπεριέχει κάποια παράσταση τῶν σωτηρίων παθῶν, ὅπως ἓνας πίνακας ζωγραφικῆς, ἀλλὰ εἶναι τὸ ἴδιον τὸ πραγματικὸ δῶρον, δηλαδή τὸ ἴδιον τὸ πανάγιον σῶμα τοῦ Κυρίου, αὐτὸ ποὺ ὑπέφερε πράγματι ὄλους ἐκείνους τοὺς χλευασμοὺς, τὶς ὑβρεῖς, τοὺς μωλωπισμοὺς, αὐτὸ ποὺ ἐσταυρώθη, ποὺ ἐσφαγιάσθη, ποὺ ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν»¹⁵³, αὐτὸ ποὺ ἐρραπίσθη, ἐβασανίσθη, ποὺ ἀνέχθηκε ἐμπυσομοῦς, ποὺ ἐγεύθη τὴν χολήν. Ὁμοίως καὶ ὁ οἶνος εἶναι τὸ ἴδιον ἐκεῖνο αἷμα ποὺ ἀνέβλυσε, ὅταν σφαγιαζόταν τὸ σῶμα. Αὐτὸ εἶναι τὸ σῶμα, αὐτὸ εἶναι τὸ αἷμα, αὐτὸ ποὺ ἐσχηματίσθη ἀπὸ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ποὺ ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν μακαρία Παρθένο, αὐτὸ ποὺ ἐτάφη, ποὺ ἀνεστήθη, ποὺ ἐκάθισεν στὰ δεξιὰ τοῦ Πατρός». Βλέπεις λοιπὸν ὅτι αὐτὸς ὁ ἄρτος δὲν εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸ σῶμα ἐκεῖνο τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ εἶναι πλέον αὐτὸ τὸ ἴδιον.

153. Α' Τιμ. ζ' 13.

Ἀπορίαι

Ἀλλὰ πῶς, ἂν τις φαίη, πολλῶν πολλαχοῦ προσφερόντων μία γένοιτό ποτε ἀπλῶς καὶ κυρίως ἐν τῷ παντὶ βίῳ ἢ τοιαύτη θυσία καὶ οὐ πολλαί; Ἡ πῶς ὅλως τὰ τφόντι πολλά τφόντι ἐν εἴῃ; Ἡ πῶς καὶ μετὰ τὴν θυσίαν, ἐν ὄντα, πάλιν εἰσι πολλά; Καὶ εἴπερ αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο τὸ κυριακὸν εἰσι σῶμα, πῶς ἐκείνου ἐν οὐρανοῖς ἐκ δεξιῶν καθημένου τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, αὐτὰ ἐν ἡμῖν ἐπὶ γῆς ἐκτὸς ἐκείνου εἰσι; Καὶ πῶς ἐκείνου ἀπαθοῦς μένοντος τὰ πολλὰ ταῦτα πάσχει καὶ τοῖς ὁδοῦσι καταναλίσκεται; Καὶ πῶς τὰ ἐν διαφόροις καὶ τόποις καὶ χρόνοις προσφερόμενα ἤτοι τῷ κυριακῷ ἐκείνῳ σώματι ἢ ἀλήλοις ἐν εἴῃ, εἴ γε μία κυρίως ἢ τοιαύτη θυσία καὶ οὐ πολλαί; Ταῦτα γὰρ πάντα τῶν πάντη ἀδυνάτων φαίνεται εἶναι, ἢ δὲ πίστις περὶ τὰ δυνατὰ εἶναι βούλεται, κἂν ὑπὲρ φύσιν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην δύναμιν εἴῃ.

Λύσεις

Πῶς μία ἐν πᾶσιν ἐστὶν ἡ θυσία καὶ οὐ πολλαί.

Μενοῦνγε μία πάντως ἐστὶ κυρίως, ὡς Χριστοῦ μαθητά, ἢ τοιαύτη τῶν πολλῶν πολλαχοῦ προσφερομένη θυσία καὶ οὐ πολλαί. Μὴ γὰρ εἰδικὴν τινα ἔνωσιν ἐνοήσωμεν, ἀλλὰ πάντως ὑποστατικὴν· εἷς γάρ ἐστὶν ὁ Χριστὸς καὶ οὐ πολλοὶ καὶ μία τούτου ἢ ὑπόστασις ἐν δύο φύσεσι γνωριζομένη τε καὶ πιστευομένη, θεότητός τε καὶ ἀνθρωπότητος, καὶ διὰ τοῦτο μία

16. Ἀπορίες:

Ἀλλὰ πῶς γίνεται ἐπὶ τέλους, θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἐρωτήση, μολονότι πολλοὶ καὶ σὲ πολλοὺς τόπους προσφέρουν τὴν θυσία αὐτή, παρὰ ταῦτα νὰ εἶναι πάντοτε σ' ὅλον τὸν κόσμον ἀνεξαιρέτως καὶ ἐγκύρως μία καὶ ὄχι πολλές; Ἡ πῶς εἶναι δυνατόν γενικῶς αὐτὰ πού εἶναι πράγματι πολλά, νὰ εἶναι συγχρόνως πράγματι ἓνα; Ἡ πῶς συμβαίνει καὶ μετὰ τὴν θυσία, ἐνῶ ἦσαν ἓνα, νὰ εἶναι πάλι πολλά; Καὶ ἀφοῦ αὐτὰ εἶναι τὸ ἴδιο ἐκεῖνο σῶμα τοῦ Κυρίου, πῶς εὐρίσκονται αὐτὰ μέσα μας ἐπὶ τῆς γῆς, μακριὰ ἀπὸ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος κάθεται στὰ δεξιά τοῦ Θεοῦ Πατρός ἐν τοῖς οὐρανοῖς; Καὶ μὲ ποιόν τρόπον ἐξηγεῖται αὐτός νὰ μένη ἀπαθῆς καὶ συγχρόνως νὰ πάσχη τὰ πολλά αὐτὰ καὶ νὰ καταναλῶνεται μὲ τὰ δόντια μας; Καὶ πῶς μπορεῖ, ἂν βεβαίως εἶναι ἐγκύρως μία ἡ θυσία αὐτή, καὶ ὄχι πολλές, τὰ προσφερόμενα σὲ διαφόρους καὶ τόπους καὶ χρόνους δῶρα νὰ εἶναι ἓνα εἴτε μὲ τὸ σῶμα ἐκεῖνο τοῦ Κυρίου εἴτε μεταξύ τους; Ὅλα αὐτὰ βεβαίως φαίνεται νὰ εἶναι μεταξύ τῶν ἀπολύτως ἀδυνάτων¹⁵⁴. Ἡ πίστις ὁμως συμβαίνει νὰ κινῆται μεταξύ ἐκείνων πού εἶναι δυνατά, μολονότι αὐτὰ ὑπερβαίνουν τοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ τὴν ἀνθρώπινη δύναμη.

17. Ἀπαντήσεις

α'. Πῶς ἡ θυσία εἶναι γενικῶς μία καὶ ὄχι πολλές.

Πράγματι χωρὶς ἀμφιβολία μία εἶναι ἀκριβῶς, καὶ ὄχι πολλές, ὡ μαθητὴ τοῦ Χριστοῦ, ἡ θυσία αὐτή, ἡ ὁποία ἀπὸ πολ-

154. Διότι προσκρούουν στὴν βασικὴ λογικὴ ἀρχὴ τῆς ἀντιφάσεως. Βλ. Ἀριστοτ. ΜΤΦ. 1005b 16: «Τὸ αὐτὸ ἅμα ὑπάρχειν τε καὶ μὴ ὑπάρχειν ἀδύνατον τῶ αὐτῶ καὶ κατὰ τὸ αὐτό». Πλάτωνος Εὐθύδημος, 295a: «Ἀδύ-

ἡ τοῦτου θυσία ἐν τῷ παντὶ αἰῶνι, καὶ οὐ πολλά. Ἄρτοι μὲν γὰρ καὶ οἶνοι πολλοὶ καὶ πολλαχοῦ καὶ ὑπὸ πολλῶν προσφέρονται ἱερουργῶν καὶ ἡ μεταβολὴ πολλάκις καὶ πολλὰ τὰ μεταβαλλόμενα. Ἄλλ' ὁ Χριστὸς εἷς ἐστὶ καὶ τὸ σῶμα εἰς ὃ τὰ πολλὰ μεταβάλλουσι, ἓν ἐστὶ καὶ μία ἡ τοῦτου σφαγῆ καὶ θυσία καὶ ἅπαξ ἐν τῷ παντὶ αἰῶνι γεγενημένη. «*Τί γὰρ ἐστὶ, φησί, καὶ ὁ ρηθεὶς Καβάσιλας, φέρ' εἰπεῖν, ἡ τοῦ προβάτου θυσία; («ὡς πρόβατον γὰρ φησι καὶ ὁ Προφήτης, ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη»): οὐδὲν ἄλλο, ἀλλ' ἡ ἢ ἀπὸ τοῦ μὴ ἐσφαγμένου ἐπὶ τὸ ἐσφαγμένον μεταβολή»*. Οὐκοῦν κάνταῦθα πρὸ μὲν τῆς μεταβολῆς οὔτε σφαγῆ ἐστὶν, οὔτε μὴ ἐσφαγμένου εἰς ἐσφαγμένον μεταβολή, μεταβληθέντος δὲ ἤδη τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ ἐγένετο ἅμα καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ μὴ ἐσφαγμένου εἰς τὸ ἐσφαγμένον μεταβολή. Καὶ ἔστι τὸ μὲν μεταβαλλόμενον ἄρτος, τὸ δὲ ἐσφαγμένον σῶμα Χριστοῦ, ἅπαξ ἐν τῷ παντὶ αἰῶνι σφαγέν. Φανερόν ὅτι ἡ μὲν μεταβολὴ ἐστὶ τοῦ ἄρτου, καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις ἡ μεταβολή, διότι πολλὰ καὶ πολλαχοῦ τὰ μεταβαλλόμενα, ἡ δὲ σφαγῆ τοῦ σώματός ἐστι τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ θυσία, καὶ διὰ τοῦτο μία σφαγῆ καὶ μία θυσία, ὅτι ἐν καὶ ἅπαξ τὸ σφαγέν καὶ τυθέν. Καὶ διὰ τοῦτο φησὶν ὁ πολὺς τὰ θεῖα Συμεῶν, ὅτι, καίτοι πολλῶν πολλαχοῦ καὶ ἐν ταύτῳ προσφερόντων, μία ἡ θυσία καὶ οὐ πολλά· οὐ γὰρ καὶ νῦν σφαγῆ καὶ θυσία, ἀλλὰ μεταβολὴ μόνον εἰς τὸ σφαγέν καὶ τυθέν. Ὡσπερ πρὸ τῆς μεταβολῆς, μένων ἄρτος, οὐκ ἔστιν ἐσφαγμένος καὶ τεθυμένος, οὕτω μετὰ τὴν μεταβολὴν εὐθὺς εὐρίσκεται σῶμα Χριστοῦ πάλαι ποτὲ ἐσφαγμένον καὶ τεθυμένον, νῦν δὲ καὶ εἰς αἰεὶ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ἰδρυμένον.

λοὺς σὲ πολλοὺς τόπους προσφέρεται. Μὴ θεωρήσουμε λοιπὸν ὅτι πρόκειται ἐκάστοτε¹⁵⁵ γιὰ μιὰ ἔνωση μὲ ἓνα ἄλλο σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ σὲ κάθε περίπτωση γιὰ ἔνωση ὑποστατική (μὲ τὸ ἓνα πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ), διότι ἓνας εἶναι ὁ Χριστὸς καὶ ὄχι πολλοὶ καὶ μία ἡ ὑπόστασή του, ἡ ὁποία καὶ ἀναγνωρίζεται καὶ πιστεῦεται ὡς ἔχουσα δύο φύσεις, τὴν θεία δηλαδὴ καὶ τὴν ἀνθρώπινη, καὶ γι' αὐτὸ μία εἶναι ἡ θυσία του στοὺς αἰῶνες καὶ ὄχι πολλές. Διότι ἄρτοι καὶ οἶνοι ὑπάρχουν πολλοὶ καὶ ἀπὸ πολλοὺς ἱερουργοὺς προσφέρονται σὲ πολλοὺς τόπους. Καὶ ἡ μεταβολὴ συμβαίνει συχνά, καὶ τὰ μεταβαλλόμενα εἶναι πολλά, ἀλλὰ ὁ Χριστὸς εἶναι ἓνας καὶ τὸ σῶμα ἓνα, στὸ ὁποῖο τὰ πολλὰ μεταβάλλονται, καὶ μία εἶναι ἡ σφαγὴ του καὶ ἡ θυσία, καὶ ἅπαξ διὰ παντὸς ἔχει προσφερθῆ. Καὶ ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Καβάσιλας λέγει ἐπὶ παραδείγματι: «Τί εἶναι λοιπὸν ἡ θυσία τοῦ προβάτου; (Διότι καὶ ὁ Προφῆτης εἶπεν ὅτι «ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη»¹⁵⁶) Δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο «παρὰ ἡ μεταβολὴ ἀπὸ τὸ ἄσφακτο στὸ σφαγμένο»¹⁵⁷. Ἐπομένως, μολονότι στὴν περίπτωσιν αὐτή, πρὸ τῆς μεταβολῆς, οὔτε σφαγὴ ὑπάρχει οὔτε μεταβολὴ ἀπὸ ἄσφακτο σὲ σφαγμένο, ὅμως ἐφ' ὅσον μετεβλήθησαν πλέον ὁ

νατόν ἐστι τὸ αὐτὸ εἶναι τε καὶ μὴ εἶναι». Βλ. καὶ Φαίδων, 103c: «Μηδέποτε ἐναντίον ἐαυτῶ τὸ ἐναντίον».

155. (ε)ιδικήν ἔνωσιν = εἰδικός = μερικός, ἀτομικός, καθ' ἕκαστον. Ἀντίθ., κοινός, καθολικός. Βλ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρ., Περὶ ἀγίας καὶ ὁμοουσίου Τριάδος, 407, 35 κ. ἐξ., PG. 75, 697b : «Διατεταγμένοι γὰρ ὡσπερ εἰς ὑπόστασιν ἰδικήν, τὴν καθ' ἕκαστον λέγω, καθ' ἣν ὁ μὲν τίς ἐστι Πέτρος ἢ Ἰωάννης, ὁ δὲ Θωμᾶς καὶ Ματθαῖος, σύσσωμοι γεγόναμεν ἐν Χριστῶ, τὴν μίαν σάρκα τρεφόμενοι, καὶ ἐνὶ τῷ ἀγίῳ Πνεύματι πρὸς ἐνότητα κατεσφραγισμένοι, καὶ εἶπερ ἐστὶν ἀμέριστος ὁ Χριστός – μεμέρισται γὰρ οὐδαμῶς – ἐν οἱ πάντες ἐσμεν ἐν αὐτῶ».

156. Ἦσ. ΝΓ' 7.

157. Ν. Καβάσιλας, ἔ. ἀ. PG 150 440c.

Πῶς τὰ τφόντι πολλά τφόντι ἔν εἴη.

Πῶς δὲ τὰ τφόντι πολλά τφόντι ἔν εἴη, οὕτως ἂν μάθοις· τὰ πολλά οὐκ ἄλλως ἂν εἴη πολλά, ἐάν μή τινι διαφορᾷ διαφέρῃ ἀλλήλων, ὅπηνίκα δὲ κατὰ μηδὲν διαφέρουσι, τήνικαυτα, εἰ καὶ πολλά εἶναι φαίνεται, πάντως διὰ τινε περιστάσιν ἐξωτερικὴν εἶναι δοκεῖ πολλά, ἔν ὄντα καθ' ἑαυτά. Κάνταῦθα τοίνυν, εἰ καὶ πολλαὶ δοκοῦσιν εἶναι διοριζόμεναι τοῖς συμβεβηκόσι καὶ χρόνω καὶ τόπω αἰ κατὰ μέρος αὐταὶ θυσίαι, ἀλλὰ καθ' ἑαυτὰς ἀλλήλαις εἰσὶν αἰ αὐταὶ κατὰ μηδὲν διενηνοχῦται, καὶ μία θυσία πάλιν εἰσὶν, οὐ πολλαί. Ἐπειδὴ γὰρ

ἄρτος καὶ ὁ οἶνος σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἔχει συγχρόνως συντελεσθῆ καὶ ἡ μεταβολὴ ἀπὸ τὸ ἄσφακτο σὲ σφαγμένο. Καὶ εἶναι αὐτὸ πὸν μεταβάλλεται ἄρτος, ἐνῶ τὸ σφαγμένο εἶναι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, αὐτὸ πὸν ἅπαξ διὰ παντὸς ἔχει σφαγῆ. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι ἡ μεταβολὴ εἶναι τοῦ ἄρτου καὶ γι' αὐτὸ συμβαίνει πολλὰς φορές, ἀφοῦ πολλά καὶ σὲ πολλοὺς τόπους εἶναι τὰ μεταβαλλόμενα. Ἡ σφαγὴ ὅμως καὶ ἡ θυσία εἶναι τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ γι' αὐτὸ μία σφαγὴ ὑπάρχει καὶ μία θυσία, διότι μία μόνον φορᾶ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐσφάγη καὶ ἐθυσιάσθη. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ διαπρεπῆς περὶ τὰ θεολογικὰ Συμεῶν λέγει ὅτι, μολονότι πολλοὶ καὶ σὲ πολλοὺς συγχρόνως τόπους τὴν προσφέρουν, μία εἶναι ἡ θυσία καὶ ὄχι πολλές. Διότι δὲν εἶναι πλέον καὶ τώρα σφαγὴ καὶ θυσία, ἀλλὰ μόνον μεταβολὴ σ' αὐτὸ πὸν κάποτε ἐσφάγη καὶ ἐθυσιάσθη. Ὅπως πρὸ τῆς μεταβολῆς ὁ ἄρτος, παραμένοντας ἄρτος, δὲν ἔχει σφαγῆ καὶ θυσιασθῆ, ἔτσι ἀμέσως μετὰ τὴν μεταβολὴ εἶναι πλέον σῶμα Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον πάλαι ποτὲ ἐσφαγιάσθη καὶ ἐθυσιάσθη, τώρα δὲ καὶ αἰωνίως κάθεται στὰ δεξιὰ τοῦ Πατρὸς.

β'. Περὶ τοῦ πῶς τὰ ὄντως πολλὰ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ὄντως ἓνα.

Τὸ πῶς εἶναι δυνατόν, αὐτὰ πὸν ὄντως εἶναι πολλά, νὰ εἶναι συγχρόνως ἓνα, μπορεῖς ὡς ἐξῆς νὰ κατανοήσης: Τὰ πολλὰ δὲν εἶναι δυνατόν ἀπὸ κάποιαν ἄλλην αἰτίαν νὰ εἶναι πολλά, ἂν δὲν ἔχουν μεταξύ τους κάποιαν διαφορὰ. Στὴν περίπτωση ὅμως πὸν δὲν διαφέρουν σὲ τίποτε, τότε, μολονότι φαίνονται νὰ εἶναι πολλά, λόγῳ κάποιας, δίχως ἄλλο, ἐξωτερικῆς συγκυρίας, δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι πολλά, παρὰ τὴν μεταξύ των ἐνότητα. Καὶ ἐν προκειμένῳ λοιπὸν, μολονότι αὐτὲς οἱ ἐπὶ μέρους θυσίαι φαίνονται πολλές, ἐπειδὴ διακρί-

ἐκάστη τούτων καὶ πᾶσαι ὁμοῦ εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ μεταβάλλουσι κυριακὸν σῶμα, κατὰ μηδὲν αὐτὸ ἑαυτοῦ διαφέρον, καὶ εἰσὶν αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο καὶ οὐδὲν ἕτερον, φανερόν ὅτι καὶ ἀλλήλαις ἓν εἰσι καὶ ταῦτόν, ἐπεὶ δὴ τὰ τῷ αὐτῷ ταῦτά καὶ ἀλλήλοις εἰσὶ τὰ αὐτά. Καὶ κρεῖττον ἢ αἰ ἀπὸ τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς σφραγίδος διαφόροις ὕλαισιν ἐγγινόμενοι τύποι, οἵτινες καὶ αὐτοί, εἰ καὶ πολλοὶ φαίνονται εἶναι διὰ τὴν κατὰ τὴν ὕλην καὶ χρόνον ἢ τόπον διαφορὰν, ἀλλ' ἐπειδὴ περ ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐνεσημάνθησαν καὶ μιᾶς σφραγίδος καὶ πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸ πρωτότυπὸν εἰσὶν οἱ αὐτοί, καθ' ἑαυτοὺς οὐκέτι πολλοί, ἀλλ' εἷς καὶ ὁ αὐτός ἐστι τύπος ἐν πᾶσιν.

Πῶς καὶ μετὰ τὴν θυσίαν, ἓν ὄντα, πάλιν εἰσὶ πολλά.

Οὕτω κἀνταῦθα· εἰ καὶ μετὰ τὴν θυσίαν καὶ τὴν μεταβολὴν, ἓν ὄντα, πάλιν φαίνεται εἶναι πολλά, ἀλλ' οὐ κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ ἓν εἰσι καὶ πολλά. Τοῦτο γὰρ ἀπλῶς τῶν ἀδυνάτων ἐστίν. Ἀλλὰ καθ' ὃ μὲν διαφόροις ὑπόκειται συμβεβηκόσι καὶ τόπῳ διαφέρουσι καὶ χρόνῳ, φαίνονται πάντως εἶναι πολλά, καθ' ὃ δὲ ὑπὸ τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς καὶ ἀπαραλλάκτου σφραγίδος τε καὶ ἐνεργείας τοῦ Παναγίου Πνεύματος μορφοῦνται, καὶ εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ κατ' οὐσίαν μεταβάλλονται καὶ εἰσὶν ἤδη αὐτὸ τοῦτο σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ κατὰ μηδὲν αὐτὸ ἑαυτοῦ διαφέρον, κατὰ τοῦτο τὰ δοκοῦντα ἐκείνως εἶναι πολλὰ οὐκέτι εἰσὶ πολλά, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ κυρίως ἓν, αὐτὸ τοῦτο

νονται διὰ τῶν ἐξωτερικῶν περιστατικῶν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, κατ' οὐσίαν ὁμως μεταξὺ των ταυτίζονται, ἐπειδὴ δὲν διαφέρουν σὲ τίποτε, καὶ ἐπομένως μία θυσία εἶναι οἱ πολλές. Διότι, ἀφοῦ κάθε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς καὶ ὅλες μαζί μετατρέπονται στὸ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, τὸ ὁποῖο δὲν διαφέρει σὲ τίποτε ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καὶ εἶναι τὸ ἴδιο ἐκεῖνο σῶμα καὶ κανένα ἄλλο, εἶναι φανερόν ὅτι καὶ μεταξὺ των ἐνοποιοῦνται καὶ ταυτίζονται, ἐπειδὴ (κατὰ τὸν κανόνα τῆς Λογικῆς) ἐκεῖνα πού ταυτίζονται μὲ κάποιο τρίτο, ταυτίζονται καὶ μεταξὺ των¹⁵⁸. Καὶ ἡ ταυτότητα αὐτὴ εἶναι ἰσχυρότερη ἀπὸ ἐκεῖνη πού δημιουργεῖται μεταξὺ τῶν ἀποτυπωμάτων τῆς ἴδιας σφραγίδας¹⁵⁹, τὰ ὁποῖα, μολοντί καὶ αὐτὰ φαίνονται νὰ εἶναι πολλά, λόγῳ τῶν διαφορῶν τῆς ὕλης, τοῦ χρόνου ἢ τοῦ τόπου, ὁμως, ἐπειδὴ ἔχουν ἀποτυπωθῆ ἀπὸ τὴν ἴδια σφραγίδα, εἶναι τὰ ἴδια μεταξὺ των καὶ πρὸς τὸ πρωτότυπον, διότι, ἀντιπαραβαλλόμενα, δὲν εἶναι πλέον πολλά, ἀλλὰ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ἀποτύπωμα ὑπάρχει σὲ ὅλες τις περιπτώσεις.

γ'. Περὶ τοῦ πῶς καὶ μετὰ τὴν θυσία, ἐνῶ εἶναι ἓνα, καὶ πάλιν εἶναι πολλά.

Ἔτσι συμβαίνει καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ, δηλαδή, ἂν καὶ μετὰ τὴν θυσία καὶ τὴν μεταβολή, ὄντας ἓνα, φαίνονται πάλι ὅτι εἶναι πολλά, ὁμως δὲν εἶναι συγχρόνως καὶ ἓνα καὶ πολλά. Τοῦτο βεβαίως εἶναι γενικῶς ἀδύνατο, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρο πού συνδέονται μὲ κάποια ἐξωτερικὰ παρεπόμενα, πού διαφέρουν τοπικῶς καὶ χρονικῶς, φαίνονται πάντως ὅτι εἶναι πολ-

158. ἔ.ά. PG 150 440c.144. «Τὰ γὰρ ἐνὶ καὶ ταύτῳ ταῦτα καὶ ἀλλήλοις ἀξιοῦμεν εἶναι ταῦτά». Ἀριστοτ. *Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι*, 168b 32.

159. Διότι μεταξὺ τῆς σφραγίδος καὶ τῶν ἀποτυπωμάτων τῆς ὑπάρχει ὁμοιότης καὶ ὄχι ταυτότης, ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν εἰκόνα του.

ἐκεῖνο τὸ τίμιον σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ ἐκ παρθένου τεχθὲν καὶ παθὸν καὶ σταυρωθὲν καὶ ταφὲν καὶ ἀναστὰν καὶ ἀναληφθὲν καὶ ἐν δεξιᾷ καθήμενον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὡς φησι καὶ ὁ θεῖος Νικόλαος ὁ Καβάσιλας.

Πῶς τοῦ δεσποτικοῦ σώματος ἐν οὐρανοῖς ὄντος, τὰ ἐκεῖνο αὐτὸ γεγενημένα ἐν ἡμῖν εἰσιν ὧδε.

Διὰ τοῦτο οὔτε τὸ δεσποτικὸν ἐκεῖνο σῶμα κατέρχεται, τὸ ἀναληφθὲν ἀφ' ἡμῶν εἰς τοὺς οὐρανοὺς κατὰ τὸν θεῖον Δαμασκηνόν, ἀλλ' ἐκεῖσε μένει ἐκ δεξιῶν καθήμενον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὔτε τὰ πολλὰ ταῦτα τὰ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο μεταβληκῶτα ἐκεῖσε χωροῦσιν, ἀλλὰ παρ' ἡμῖν μένει κατὰ τὸν ρηθέντα Νικόλαον τὸν Καβάσιλαν καὶ Νικόλαον τὸν Μεθώνης, ὡς τοῦτο ὄν, ἢ φασι, τὸ εἶναι τὸν Χριστὸν μεθ' ἡμῶν ἕως τῆς συντελείας· ὡς εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ ἐν ἀκήρατον τοῦ δεσπότητος σῶμα καὶ ἐν ἡμῖν ἐπὶ γῆς καὶ ἐν οὐρανοῖς ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ἰδρυμένον, τρόπον ὃν οἶδεν, φασίν, ὁ αὐτός. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὑποδείγματι τοῦ αἰσθητοῦ ἡλίου τὸ περὶ τοῦ νοητοῦ ἡλίου πιστευόμενον ἐπιρρώννυσιν ὁ Καβάσιλας: *«Καθάπερ, φησί (προιών), εἰ πολλὰ κάτοπτρα τεθείη ὑπὸ τὸν ἥλιον, πάντα μὲν λάμπει καὶ ἀκτῖνας ἀφίησι, καὶ δόξεις πολλοὺς ἡλίους ὁρᾶν, εἷς δὲ ἐστὶν ἀληθῶς ὁ ἐν πᾶσιν ἀστράπτων ἥλιος, οὕτω*

λά. Κατὰ τὸ μέτρον ὅμως πού διαμορφώνονται ἀπὸ τὴν μία καὶ ἀπαράλλακτη σφραγίδα καὶ ἐνέργεια τοῦ Παναγίου Πνεύματος, καὶ μεταβάλλονται κατὰ τὴν οὐσίαν εἰς ἓνα καὶ τὸ αὐτό, καὶ εἶναι πλέον τὸ ἴδιο ἀκριβῶς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει καμμία διαφορὰ μὲ τὸν ἑαυτό του, κατὰ τὸ μέτρο λοιπὸν αὐτό, ἐκεῖνα πού δίδουν τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι πολλά, δὲν εἶναι πλέον πολλά, ἀλλ' ἀνεξαιρέτως καὶ ἀσφαλῶς ἓνα, δηλαδὴ τὸ ἴδιο ἐκεῖνο τίμιον σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, αὐτὸ πού ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν Παρθένον, αὐτὸ πού ἔπαθε καὶ ἐσταυρώθη καὶ ἐτάφη καὶ ἀνεστήθη καὶ κάθεται στὰ δεξιὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, ὅπως γράφει καὶ ὁ ἱερός Νικόλαος ὁ Καβάσιλας.

δ'. Περὶ τοῦ πῶς, ἐνῶ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου εὐρίσκειται στοὺς οὐρανοὺς, αὐτὰ πού ἔχουν μεταβληθῆ στὸ ἴδιο ἐκεῖνο σῶμα εὐρίσκονται ἐδῶ πλησίον μας.

Γι' αὐτὸ οὔτε τὸ σῶμα ἐκεῖνο τοῦ Κυρίου, αὐτὸ πού ἀνελήφθη ἀπὸ τὴν γῆ στοὺς οὐρανοὺς, κατέρχεται, σύμφωνα μὲ τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν¹⁶⁰, ἀλλὰ ἐκεῖ παραμένει καὶ κάθεται στὰ δεξιὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός. Οὔτε αὐτὰ τὰ πολλά, τὰ ὁποῖα ἔχουν μεταβληθῆ σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἀνέρχονται στὸν οὐρανό, ἀλλὰ μένουν ἐδῶ πλησίον μας, σύμφωνα μὲ τὸν μνημονευθέντα Νικόλαον Καβάσιλαν¹⁶¹ καὶ τὸν Νικόλαον Μεθώνης¹⁶², διότι αὐτὸ εἶναι, ὅπως λέγουν, τὸ νόημα τοῦ Γραφικοῦ χωρίου, ὅτι ὁ Χριστὸς θὰ εὐρίσκεται μαζί μας «*ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος*», ὅτι δηλαδὴ εἶναι

160. Ἔκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως, PG 94 1144a.

161. PG 150 433d.

162. PG 135 516c.

καὶ ὁ μόνος ἅγιος εἰς τοὺς πιστοὺς χεόμενος ἐν πολλαῖς μὲν φαίνεται ψυχαῖς καὶ πολλοὺς δείκνυσιν ἀγίους, ἔστι δὲ εἷς καὶ μόνος ἅγιος οὐδὲν ἤττον εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός».

Ἐπεὶ δὲ οὐ μόνον ἦλιος δικαιοσύνης, ἀλλὰ καὶ Λόγος ἦκουσεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Θεός, φέρε σοι καὶ ἀπὸ τοῦ παρ' ἡμῖν λόγου σκιαγραφήσωμεν τοῦ μυστηρίου τὴν δύναμιν ἐκ τοῦ μακαρίου Σαμωνᾶ καὶ τοῦτο λαβόντες, εἰ καὶ περιεργότερον ἀναπτύσσομεν πρὸς τρανοτέραν τοῦ μυστηρίου φανέρωσιν. Ὅν γὰρ τρόπον, καίτοι πολλῶν ὄντων τῶν ἀκροατῶν, ὅμως ὁ αὐτὸς καὶ εἷς πᾶσιν ἐνηχεῖται λόγος καὶ μερίζεται ἀμερίστως καὶ μεταβαίνει ἀμεταβάτως, ὅστις καὶ εἷς ἐστὶν καθ' ἑαυτὸν καὶ τῇ φύσει ἀφ' ἑνὸς τε προερχόμενος στόματος, ἕνα τε καὶ τὸν αὐτὸν ἔχων νοῦν. ἐν ταύτῳ δὲ συμπληθύνεσθαι φαίνεται καὶ τῷ πλήθει τῶν ἀκροατῶν καὶ διαιρεῖται ἀδιαιρέτως, καὶ ἐν τῷ λέγοντι δὲ ἐστὶν ὁ αὐτὸς ἐνικῶς, καὶ ἐν τοῖς ἀκούουσιν ἐν ταύτῳ ὑπάρχει πληθυντικῶς, καὶ ὅλος ἐστὶν ὁ αὐτὸς πραγματικῶς ἐν τῷ λέγοντι, καὶ ὅλος ἐστὶν ὁ αὐτὸς καὶ εἷς πραγματικῶς ἐν ἐκάστῳ ἰδίᾳ τῶν ἀκουόντων, καὶ πάντες οἱ ἐν ἐκάστῳ τῶν ἀκροατῶν ὄντες λόγοι τῷ ἐν τῷ λέγοντι καὶ ἀλλήλοις εἰσὶν οἱ αὐτοί, καὶ ἔστιν ἀπλῶς καὶ κυρίως ὁ λόγος εἷς καὶ ὁ

ἐκεῖνο τὸ ἴδιο καὶ ἓνα ἄσπιλο σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ μεταξύ μας ἐπὶ τῆς γῆς καὶ συγχρόνως στοὺς οὐρανοὺς, καθισμένο στὰ δεξιὰ τοῦ Πατρὸς, «*μετὸν τρόπο, λέγουν, πὸ ὁ ἴδιος γνωρίζει*». Ἐκτὸς ὅμως αὐτοῦ, ἐκεῖνο πὸ πιστεύουμε περὶ τοῦ νοητοῦ Ἥλιου τὸ ἐνισχύει ὁ Καβάσιλας μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ αἰσθητοῦ ἡλίου. «*Ὅπως ἀκριβῶς, (συνεχίζοντας) λέγει, ἂν τοποθετηθοῦν κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο πολλὰ κάτοπτρα, ὅλα λάμπουν καὶ ἀκτινοβολοῦν καὶ σοῦ δίδουν τὴν ἐντόπωση ὅτι βλέπεις πολλοὺς ἡλίους, μολονότι ἓνας εἶναι πράγματι ὁ ἥλιος πὸ ἀστράπτει μέσα σὲ ὅλα, ἔτσι καὶ ὁ μόνος ἅγιος, ὅταν διαχέεται στοὺς πιστοὺς, ἐμφανίζεται σὲ πολλὰ ψυχὰς καὶ ἀναδεικνύει πολλοὺς ἁγίους, εἶναι ὁμως παρὰ ταῦτα, ἓνας καὶ μόνος ἅγιος, πρὸς δόξαν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς*»¹⁶³.

Ἐπειδὴ ὁμως ὄχι μόνον Ἦλιος τῆς δικαιοσύνης ἀλλὰ καὶ Λόγος ὠνομάσθη ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Θεός, ἃς εἰκονίσω ἀμυδρῶς πρὸς χάριν σου τὴν δύναμη τοῦ μυστηρίου χρησιμοποιοῦντας ὡς παράδειγμα αὐτὸν πὸ κοινῶς ἐμεῖς ὀνομάζουμε λόγον. Τὸ παράδειγμα τὸ ἔχω ἀντλήσει ἐπίσης ἀπὸ τὸν μακάριον Σαμωνᾶ¹⁶⁴, ἀλλὰ τὸ ἀναπτύσσω λεπτομερέστερα, ὥστε νὰ διευκρινισθῇ μὲ μεγαλύτερη σαφήνεια τὸ μυστήριον. (Αὐτὸ λοιπὸν μπορεῖ νὰ κατανοηθῇ) κατὰ τὸν τρόπο πὸ συμβαίνει ὁ ἓνας καὶ μοναδικὸς λόγος νὰ εἰσέρχεται στὶς ἀκοῆς ὄλων τῶν ἀκροατῶν, μολονότι αὐτοὶ εἶναι πολλοί, καὶ νὰ κατανέμεται ἀδιαιρέτως καὶ νὰ μεταβιβάζεται ἀμετακινήτως. Αὐτός, πὸ καὶ καθ' ἑαυτὸν καὶ κατὰ τὴν οὐσία του εἶναι ἓνας, ἀφοῦ ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸ ἴδιο στόμα καὶ ἔχει ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ νόημα, ἐνῶ συγχρόνως φαίνεται καὶ νὰ συναυξάνεται μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἀκρο-

163. PG 150 449c.

164. Σαμωνᾶς, ἐπίσκοπος Γάζης (περὶ τὸ 1056 μ.Χ.), *Διάλεξις πρὸς Ἀχμέδ τὸν Σαρακηνόν*. PG 120 832a-b.

αὐτὸς ἐν πᾶσιν, ἔν τε τῷ λέγοντι καὶ ἐν τοῖς ἀκούουσιν, τοῦτο μόνον διαφέρων αὐτὸς ἑαυτοῦ, ὅτι πρότερον ἀμεθέκτως ἐν τῷ λέγοντι μόνον ὑπάρχων καὶ ἀμεταβάτως ὕστερον καὶ ἄλλοις ἐγένετο μεθεκτὸς, ἀνεκφοιτήτως ὅμως ὁ αὐτὸς καὶ ἀμεταβάτως. Αὐτὰ ταῦτα μοι νόει καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας.

Ὡσπερ γὰρ ἀπὸ τοῦ ἀρχετύπου ἡλίου ἡ ἔμφασις τῶν δοκούντων πολλῶν ἐν τοῖς κατόπτροις γίνεται ἡλίω, ἅτινα κάτοπτρα καὶ ἡλιοειδῆ διὰ τῶν τοιούτων πραγματικῶν ἐμφάσεων ἀπεργάζεται, καὶ ἀπὸ τοῦ ἀρχετύπου ἐν τῷ διδάσκοντι λόγου ἡ τούτου ἀνεκφοιτήτως μετάβασις καὶ διάδοσις ἐγγίνεται τοῖς ἀκροαταῖς καὶ τούτους πραγματικῶς ἱστορας τῆς αὐτῆς ποιεῖται διδασκαλίας καὶ γνῶσεως, οὕτως ἔχει κἀνταῦθα. Ἀπὸ γὰρ τοῦ ἀρχετύπου παναχράντου καὶ τεθεωμένου ἐκείνου σώματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ νοητοῦ ἡλίου καὶ λόγου, τῆς ἀπαραλλάκτου ἐκείνης καὶ μὴ κινουμένης εἰκόνας τε καὶ σφραγίδος, ἡ τοιαύτη ἀπαραλλάκτος καὶ οὐσιοποιὸς μὀρφωσίς τε καὶ τύπωσις ἐγγίνεται ταῖς κατὰ μέρος ταύταις θυσίαις μεταβάλλουσα καὶ ταυτίζουσα τὰ πολλὰ ταῦτα διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τῷ ἀρχετύπῳ Χριστῷ καὶ ἐνοῦσα ἀλλήλοις τε καὶ τῷ ἀρχετύπῳ διὰ τῆς μεταλήψεως τῶν φρικτῶν τουτωνί μυστηρίων τοὺς δυναμένους

ατῶν καὶ διαιρεῖται χωρὶς νὰ μερίζεται. Καὶ στὸν ὁμιλητῆ εἶναι ἓνας καὶ μοναδικὸς καὶ στοὺς ἀκροατὲς συγχρόνως ἐνυπάρχει πολλαπλάσιος. Καὶ ὁλόκληρος ὁ ἴδιος λόγος εὐρίσκεται πραγματικῶς στὸν λέγοντα καὶ ὁ ἓνας αὐτὸς ὑπάρχει πραγματικῶς σὲ κάθε ἓναν ξεχωριστὰ ἀπὸ τοὺς ἀκούοντες, καὶ ὅλοι οἱ λόγοι ποὺ ὑπάρχουν σὲ κάθε ἓναν ἀπὸ τοὺς ἀκροατὲς, εἶναι οἱ ἴδιοι ὡς πρὸς ἐκεῖνον τοῦ ὁμιλητῆ καὶ μεταξὺ τους. Εἶναι λοιπὸν γενικῶς καὶ ἐγκύρως ἓνας καὶ ὁ αὐτὸς ὁ λόγος γιὰ ὅλους, καὶ γιὰ τὸν λέγοντα καὶ γιὰ τοὺς ἀκούοντες, ἂν καὶ διαφέρει ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του κατὰ τοῦτο μόνον, κατὰ τὸ ὅτι δηλαδὴ ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρχεν ἀμετόχως καὶ ἀμεταβιβάστως στὸν λέγοντα μόνον, ἐνῶ ὕστερα καὶ ἀπὸ ἄλλους ἐκοινωνήθη, χωρὶς ὅμως αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ μετακινηθῆ καὶ νὰ μεταβιβασθῆ. Τὰ ἴδια αὐτὰ στοχάσου, σὲ παρακαλῶ, καὶ γιὰ τὸ ἐν θέματι μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας.

Διότι, ὅπως συμβαίνει ἢ ἀντανάκλαση ἀπὸ τὸν αὐθεντικὸν ἥλιο στὰ κάτοπτρα ποὺ δίδουν τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι πολλοὶ ἥλιοι, τὰ ὁποῖα κάτοπτρα καθίστανται, μὲ αὐτὲς τὶς πραγματικὲς ἀντανάκλασεις, ἠλιόμορφα, καὶ ὅπως ἀπὸ τὸν ἐνυπάρχοντα στὸν διδάσκοντα πρωτότυπον λόγο δημιουργεῖται ἀμετακινήτως ἢ μετάβαση καὶ ἡ διάδοση στοὺς ἀκροατὲς καὶ τοὺς καθιστᾶ ὄντως ἐμπείρους τῆς ἴδιας διδασκαλίας καὶ γνώσεως, ἔτσι συμβαίνει καὶ ἐν προκειμένῳ. Διότι ἀπὸ τὸ πανάχραντο ἐκεῖνο καὶ θεωμένο σῶμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ποὺ εἶναι ὁ νοητὸς Ἥλιος τῆς δικαιοσύνης, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀμετάβλητη καὶ ἀμετακίνητη ἐκεῖνη εἰκόνα καὶ σφραγίδα, εἰσχωρεῖ στὶς ἐπὶ μέρους αὐτὲς θυσίες ἢ πανομοιότυπη αὐτῆ μεταμόρφωση καὶ ἀποτύπωση τῆς οὐσίας, μεταβάλλοντας καὶ ταυτίζοντας τὰ πολλὰ αὐτὰ μὲ τὸ αὐθεντικὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐνώνοντας, διὰ τῆς μεταλήψεως αὐτῶν ἐδῶ τῶν φρικτῶν

ἀξίως τὴν τοιαύτην θεουργικὴν ὑποδέξασθαι μὸρφωσιν, ἐπειδὴ περ αὐτὸς ἐστὶν ὁ ἱερουργῶν καὶ ἱερουργούμενος, ὡς ἐλέγετο, διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὡσπερ γάρ φησι καὶ ὁ θεῖος Δαμασκηνός, «*πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς, τῆ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐνεργεία ἐποίησεν· οὕτω καὶ νῦν ἢ τοῦ Πνεύματος ἐνεργεία τὰ ὑπὲρ φύσιν ἐργάζεται, ἃ οὐ δύναται χωρῆσαι εἰμὴ μόνῃ ἢ πίστις*».

Εἰ δὲ ἐπὶ τῶν ἐκτεθέντων φυσικῶν τε καὶ σωματικῶν ὑποδειγμάτων ὁμολογουμένως εἷς ἐν πᾶσιν ἐστὶν ὁ ἥλιος, καὶ εἷς ἐν πᾶσιν ὁ λόγος, καὶ οὐκ ἔστιν ἀντειπεῖν, πόσῳ μᾶλλον ἐν τοῖς ὑπὲρ φύσιν, ἐν οἷς ὁ Θεὸς αὐτὸς ἐνεργεῖ καὶ πάντα ὅσα θέλει ποιεῖ καὶ «*οὐκ ἀδυνατήσῃ παρ' αὐτῶ πᾶν ρῆμα*», τὸ τοιοῦτον πιστευτέον καὶ εἶναι καὶ γίνεσθαι κατὰ τὴν ἀψευδῆ τοῦ Σωτῆρος ἐπαγγελίαν, εἰπόντος· «*ὁ τρώγων μου τὴν σὰρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει, καὶ ἐγὼ ἐν αὐτῷ*». Ἐπειδὴ γὰρ ὅπου πραγματικῶς ὑπάρχει τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἐκεῖ πάντως καὶ ὁ Χριστὸς ὑπάρχει πραγματικῶς, εἰ μὴ μέλλοι ἐκτὸς εἶναι αὐτὸς ἑαυτοῦ, ἵνα μὴ εἶπω ὅλως μὴ εἶναι. Ἔστι δὲ αὐτοῦ τούτου τὸ σῶμα ἐν ἡμῖν ἐπὶ γῆς ἱερουργούμενόν τε καὶ μεταλαμβανόμενον· «*τοῦτο, γάρ φησι, ἐστὶ τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον εἰς ἄφεςιν ἁμαρτιῶν*». Φανερόν ὅτι πραγματικῶς διὰ τοῦ ἐν ἡμῖν αὐτοῦ σώματός ἐστιν ἐν ἡμῖν ὁ Χριστός, ὃ καὶ αὐτὸς ἐπηγγείλατο λέγων· «*καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας*». Ἔστι δὲ ὁ αὐτὸς οὗτος Χριστὸς πραγματικῶς καὶ ἐν οὐρανοῖς ἀναληφθεὶς ἀφ' ἡμῶν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ἰδρυμένος.

μυστηρίων, μεταξύ των καὶ μετὰ τὸ πρωτότυπο ἐκείνους ποὺ μποροῦν ἀξίως νὰ δεχθῶν αὐτὴν τὴν διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ μεταμόρφωση, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος εἶναι ὁ θυσιάζων καὶ ὁ θυσιαζόμενος, ὅπως εἶπαμε, διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Διότι, ὅπως γράφει καὶ ὁ ἱερὸς Δαμασκηνός, «ὄλα ὅσα ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς, μετὰ τὴν ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τὰ ἐδημιούργησε. Ἔτσι καὶ τώρα (στὴν περίπτωση τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας) ἡ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος ἐπιτελεῖ ὅσα ὑπερβαίνουν τὴν φύση, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνουν κατανοητὰ παρὰ μόνον διὰ τῆς πίστεως»¹⁶⁵.

Ἄφοῦ λοιπὸν στίς περιπτώσεις τῶν φυσικῶν καὶ σωματικῶν παραδειγμάτων ποὺ ἔχουμε ἀναπτύξει, ἓνας εἶναι, κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν, σὲ ὅλα τὰ κάτοπτρα ὁ ἥλιος καὶ ἓνας εἶναι σὲ ὅλους τοὺς ἀκροατῆς ὁ λόγος, καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ φέρῃ ἀντίρρηση, πολὺ περισσότερο πρέπει νὰ πιστευθῆ ὅτι αὐτὸ ἀληθεύει καὶ συμβαίνει στὰ ὑπερβαίνοντα τὴν φύση, στὰ ὁποῖα ἐνεργεῖ ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς καὶ πράττει ὅλα ὅσα θέλει καὶ «οὐκ ἀδυνατῆσει παρ' αὐτῶ πᾶν ρῆμα»¹⁶⁶ σύμφωνα μετὰ τὴν ἀδιάψευστη ὑπόσχεση τοῦ Σωτῆρος, ὁ ὁποῖος εἶπε «ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει, καὶ ἐγὼ ἐν αὐτῶ». Διότι ἐκεῖ ὅπου πραγματικῶς ὑπάρχει τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἐκεῖ ἀσφαλῶς ὑπάρχει καὶ ὁ Χριστὸς, ἐκτὸς ἂν ὑποτεθῆ παραλόγως ὅτι ὁ ἴδιος ὑπάρχει ἐκτὸς τοῦ ἑαυτοῦ του, γιὰ νὰ μὴν πῶ ὅτι δὲν ὑπάρχει καθόλου. Εἶναι δὲ τὸ ἴδιο τοῦ τὸ σῶμα ποὺ σ' ἐμᾶς ἐδῶ στὴν γῆ θυσιάζεται καὶ μεταλαμβάνεται, διότι λέγει «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλωμένον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν». Εἶναι φανερὸν ὅτι διὰ τοῦ ἐντὸς ἡμῶν σῶματός του εὐρίσκεται πραγματικῶς μέσα μας ὁ Χρι-

165. ἔ. ἀ. PG 94 1141a.

166. Λουκ. α' 37.

Φανερόν ἐκ τούτων ἐστὶ τοῖς πιστεύειν ἐθέλουσι καὶ Θεὸν ἀληθινὸν τὸν Χριστὸν ἐπαγγελλομένοις καὶ ἀψευδῆ τῆς ἀληθείας κήρυκα καὶ αὐτοαλήθειαν ὄντα, ὅτι ὁ αὐτὸς οὐ μόνον κατὰ τὴν ἀπερίγραπτον αὐτοῦ θεότητα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν παναγίαν καὶ τεθεωμένην αὐτοῦ ἀνθρωπότητα πραγματικῶς, ἀληθῶς καὶ κυρίως καὶ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἐστὶ καὶ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ὁ αὐτὸς ἀνέκαθεν ἐστὶν ἰδρυμένος, ὅπερ ἔδει δεῖξαι, τρόπον ὃν οἶδε, φησὶν, ὁ αὐτός. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ οὐράνια τάγματα παραγίνεται ἀοράτως καὶ αὐτὸ δὴ τὸ Πανάγιον Πνεῦμα συλλειτουργοῦντα τῷ μυστηρίῳ καὶ ἱερουργοῦντα. «*Τὸ αὐτό, γὰρ φησιν, Ἅγιον Πνεῦμα συλλειτουργῆσει ὑμῖν καὶ ἡμῖν*» ὡς τελειωτικὸν πάντως τοῦ μυστηρίου καὶ «*Δέσποτα, φησί, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ καταστήσας ἐν οὐρανοῖς τάγματα καὶ στρατιάς ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων εἰς λειτουργίαν τῆς σῆς δόξης, ποιήσον σὺν τῇ εἰσόδῳ ἡμῶν εἴσοδον ἀγίων ἀγγέλων γενέσθαι, συλλειτουργοῦντων ἡμῖν καὶ συνδοξολογούντων τὴν σὴν ἀγαθότητα*». Καὶ ἐπὶ τοῦ Χερουβικῆ ὕμνου ἐν τῇ μεγάλῃ ταύτῃ εἰσόδῳ «*ὡς τὸν βασιλέα, φησί, τῶν ὄλων ὑποδεχόμενοι ταῖς ἀγγελικαῖς ἀοράτως δορυφορούμενον τάξεσιν*». Καὶ ταῦτα μὲν πρὸ τῆς τελειώσεως τοῦ μυστηρίου· μετὰ δὲ τὴν τελείωσιν «*εἰπόντος, φησί, τοῦ διακόνου μέλισσον, δέσποτα, τὸν ἅγιον ἄρτον*», ὁ ἱερεὺς μελίζων αὐτὸν εἰς τέσσαρα μετὰ προσοχῆς καὶ εὐλαβείας λέγει: «*Μελίζεται καὶ διαμερίζεται ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, ὁ μελιζόμενος καὶ μὴ διαιρούμενος, ὁ πάντοτε ἐσθιόμενος καὶ μηδέποτε δαπανώμενος, ἀλλὰ τοὺς μετέχοντας ἀγιάζων*».

στός, πρᾶγμα πού και ὁ ἴδιος ὑπεσχέθη λέγοντας «καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ἡμῶν εἶμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας»¹⁶⁷. Εἶναι δὲ ὄντως ὁ ἴδιος αὐτὸς Χριστός, ὁ ὁποῖος και ἀνελήφθη ἀπὸ ἐδῶ στοὺς οὐρανοῦς, ἐνθρονισμένος στὰ δεξιὰ τοῦ Πατρὸς.

Ἀπὸ αὐτὰ λοιπὸν εἶναι φανερὸν σ' αὐτοὺς πού θέλουν νὰ πιστεύουν και οἱ ὁποῖοι κηρύσσουν τὸν Χριστὸν ὡς ὄντα Θεὸν ἀληθινὸν και ἀδιάψευστον κήρυκα τῆς ἀληθείας και ὡς τὴν ἴδια τὴν ἀλήθεια, ὅτι ὁ ἴδιος ὄχι μόνον μὲ τὴν θεότητά του πού δὲν μπορεῖ νὰ περιγραφῆ, ἀλλὰ και μὲ τὴν πανάγια θεωμένην του ἀνθρώπινη φύση, πραγματικῶς, ἀληθῶς και κυριαρχικῶς εὐρίσκεται μεταξὺ μας και ὁ ἴδιος κάθεται πάντοτε στὰ δεξιὰ τοῦ Πατρὸς, μὲ τὸν τρόπο, λέγουν, πού ὁ ἴδιος γνωρίζει, πρᾶγμα πού ἔπρεπε νὰ ἀποδείξουμε. Γι' αὐτὸ και τὰ οὐράνια τάγματα και τὸ ἴδιο τὸ πανάγιο Πνεῦμα παρίστανται στὸ μυστήριον, συλλειτουργοῦν και ἱεουργοῦν. Διότι (κατὰ τὴν Θεϊαν Λειτουργίαν ὁ ἱερεὺς) λέγει: «*Τὸ αὐτὸ Ἅγιον Πνεῦμα συλλειτουργῆσει ὑμῖν και ἡμῖν*», ἐπειδὴ αὐτὸ προφανῶς ἐπισφραγίζει τὸ μυστήριον. Και ἐπίσης λέγει: «*Δέσποτα Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ καταστήσας ἐν οὐρανοῖς τάγματα και στρατιάς ἀγγέλων και ἀρχαγγέλων εἰς λειτουργίαν τῆς σῆς δόξης, ποιήσον σὺν τῇ εἰσόδῳ ἡμῶν εἴσοδον ἀγίων ἀγγέλων γενέσθαι, συλλειτουργούντων ἡμῖν και συνδοξολογούντων τὴν σὴν ἀγαθότητα*». Και κατ' αὐτὴν τὴν Μεγάλην Εἴσοδον, ἐνῶ ψάλλεται ὁ χερουβικὸς ὕμνος, λέγει: «*ὡς τὸν βασιλεῖα τῶν ὄλων ὑποδεξόμενοι ταῖς ἀγγελικαῖς ἀοράτως δορυφορούμενον τάξεσιν*». Και αὐτὰ μὲν λέγονται πρὶν ἀπὸ τὴν συμπλήρωση τοῦ μυστηρίου, μετὰ δὲ τὴν συμπλήρωση, ἀφοῦ, κατὰ τὴν τυπικὴ διάταξη, ὁ διάκονος ἐκφωνεῖ τὸ «*μέλισον, δέσποτα, τὸν*

167. Ματθ. κη' 20.

Ὅρας τίς ἐστὶν ὁ ἤδη ἅγιος ἄρτος· ὅτι αὐτὸς οὗτος ἐκεῖνός ἐστι, περὶ οὗ καὶ ὁ προφήτης ἔλεγεν Ἡσαΐας «ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος». Καὶ μετ' ἐκεῖνον ὁ μείζων πάντων τῶν προφητῶν ὑπ' αὐτοῦ μαρτυρηθεὶς ἔλεγε δεικνύς αὐτὸν τοῖς λαοῖς: «Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου». Καὶ πάλιν: «Κἀγὼ ἐώρακα καὶ μεμαρτύρηκα ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ». Καὶ ὁ Πέτρος ἐρωτῶντος αὐτοῦ «τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι καὶ ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε», ἀποκριθεὶς εἶπε: «Σὺ εἶ ὁ Χριστός, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος». Εἰ δὲ ὁ αὐτὸς οὗτός ἐστιν ὁ καὶ ἐν οὐρανοῖς ἐκ δεξιῶν καθήμενος τοῦ Πατρὸς, δῆλον ὅτι ὁ αὐτὸς οὗτος καὶ οὐχ ἕτερος καὶ ἐν ἡμῖν ἐστὶν ἐπὶ γῆς καὶ ἐν οὐρανοῖς ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, τρόπον ὃν οἶδε μόνος αὐτός: «τὰ γὰρ παρ' ἀνθρώποις, φησὶν ὁ αὐτός, ἀδύνατα δυνατὰ ἐστὶ παρὰ τῷ Θεῷ». Οὐκοῦν καὶ τοῦτο δυνατόν ἐστιν, ὄντι Θεῷ, παρ' αὐτῷ. Καὶ εἰ τοῖς τύποις καὶ ταῖς εἰκόσι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ σχετικὴν ἀπονέμομεν τὴν προσκύνησιν, αὐτῷ δὲ τούτῳ τῷ ἀρχετύπῳ Χριστῷ, λατρεύομεν, ὡς Θεῷ καὶ σωτῆρι. Λατρεύουσι δὲ τῷ δεσποτικῷ σώματι ὡς βασιλεῖ καὶ Θεῷ σὺν ἡμῖν καὶ αἱ οὐράναι δυνάμεις: «Νῦν γάρ, φησὶν, αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σὺν ἡμῖν ἀοράτως λατρεύουσιν. Ἴδου γάρ, εἰσπορεύεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Ἴδου θυσία μυστικὴ τετελειωμένη δορυφορεῖται». Φανερόν ὅτι ὁ ἅγιος οὗτος ἄρτος οὐκ ἔστιν εἰκὼν ἢ τύπος Χριστοῦ, ἀλλ' αὐτὸς οὗτος ὁ εἰκονιζόμενος καὶ τυπούμενος. Ὁ δὲ θεῖος Ἰάκωβος «Σιγησάτω, φησί, πᾶσα σὰρξ βροτεία καὶ στήτω μετὰ φόβου καὶ τρόμου καὶ μηδὲν γῆρινον ἐν ἑαυτῇ λογιζέσθω· ὁ

ἅγιον ἄρτον», ὁ ἱερεὺς τὸν τέμνει μὲ προσοχὴ καὶ εὐλάβεια σὲ τέσσερες μερίδες καὶ λέγει: «Μελίζεται καὶ διαμερίζεται ὁ ἄμνος τοῦ Θεοῦ, ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, ὁ μελιζόμενος καὶ μὴ διαιρούμενος, ὁ πάντοτε ἐσθιόμενος καὶ μηδέποτε δαπανώμενος, ἀλλὰ τοὺς μετέχοντας ἀγιάζων».

Βλέπεις λοιπὸν ποιὸς εἶναι ὁ ἀγιασμένος πλέον ἄρτος, ὅτι δηλαδὴ εἶναι ὁ ἴδιος ἐκεῖνος, περὶ τοῦ ὁποίου ἔλεγεν καὶ ὁ προφήτης Ἡσαΐας ὅτι «ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη καὶ ὡς ἄμνος ἐναντίον τοῦ κείροντος»¹⁶⁸. Καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὸν ὁ σύμφωνος μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ, σημαντικώτερος ὄλων τῶν προφητῶν ἔλεγε δείχνοντάς τον στὸν λαὸ: «Ἴδε ὁ ἄμνος τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου». Καὶ πάλιν: «Κἀγὼ ἐώρακα καὶ μεμαρτύρηκα ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ»¹⁶⁹. Καὶ ὅταν ὁ ἴδιος ἐρώτησε «τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι καὶ ὑμεῖς δὲ τίνα μὲ λέγετε», ὁ Πέτρος ἀπεκρίθη καὶ εἶπε: «Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος»¹⁷⁰. Ἄφοῦ δὲ αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι πὺρ κάθεται στοὺς οὐρανοὺς στὰ δεξιὰ τοῦ Πατρὸς, εἶναι φανερόν ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος καὶ ὄχι ἄλλος εὐρίσκεται καὶ μεταξὺ μας ἐπὶ τῆς γῆς καὶ στοὺς οὐρανοὺς ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, μὲ τὸν τρόπο πὺρ αὐτὸς μόνος γνωρίζει, διότι ὁ ἴδιος λέγει ὅτι «τὰ παρ' ἀνθρώποις ἀδύνατα δυνατὰ ἐστὶ παρὰ τῷ Θεῷ»¹⁷¹. Ἐπομένως, ἐπειδὴ εἶναι Θεός, καὶ αὐτὸ εἶναι δυνατόν σ' αὐτὸν. Καὶ ἀφοῦ στὰ σύμβολα καὶ τίς εἰκόνες τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἀπονέμουμε τὴν κατὰ σχέσιν μὲ τὸ πρωτότυπο προσκύνηση¹⁷², σ' αὐτὸν τὸν ἴδιον, ὡς Θεὸν καὶ

168. Ἡσ. ΝΓ' 7.

169. Ἰω. α' 29, 34.

170. Ματθ. ις' 13. Ἰω. ζ' 69.

171. Ματθ. ιθ' 26. Μαρκ. ι' 27. Λουκ. ιη' 27.

172. Τὸ ζήτημα τῆς διαφορᾶς μεταξὺ σχετικῆς καὶ λατρευτικῆς προσκύνησεως ἐτέθη κατὰ τὴν Εἰκονομαχίαν, ὅποτε διευκρινίσθη ὅτι ἡ προσκύ-

γὰρ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων καὶ κύριος τῶν κυριευόντων, Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, προσέρχεται σφαγιασθῆναι καὶ δοθῆναι εἰς βρῶσιν τοῖς πιστοῖς· προηγοῦνται δὲ τούτου οἱ χοροὶ τῶν ἀγγέλων μετὰ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, τὰ πολυόμματα Χερουβὶμ καὶ τὰ ἐξαπτέρυγα Σεραφὶμ τὰς ὄψεις καλύπτοντα καὶ βοῶντα τὸν ὕμνον· ἀλληλούια». Μετὰ δὲ τὴν τελείωσιν τοῦ μυστηρίου πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοιαύτην πρὸς τὸν προκείμενον ἄρτον, ὡς αὐτὸν λοιπὸν τοῦτον ὄντα τὸν θεάνθρωπον Ἰησοῦν, ποιεῖται τὴν προσευχήν: «Κύριος, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ οὐράνιος ἄρτος, ἡ ζωὴ τοῦ παντός, ἡμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου καὶ οὐκ εἶμι ἄξιος μεταλαβεῖν τῶν ἀχράντων σου μυστηρίων, ἀλλ' ὡς εὐσπλαγχνος Θεὸς ἀξίωσόν με τῇ χάριτί σου ἀκατακρίτως μετασχεῖν τοῦ ἁγίου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος εἰς ἄφεςιν ἁμαρτιῶν καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον». Ἰάκωβος οὗτος ἐκεῖνος ὁ ἀδελφόθεος, ὁ ἀπ' ἀρχῆς χρηματίσας αὐτόπτης καὶ ὑπηρετῆς καὶ θεατῆς τῶν τοιούτων μάλιστα καὶ ὑπερφυῶν τοῦ Θεοῦ μυστηρίων, οὐτινος τῇ παραινέσει καὶ κρίσει καὶ οἱ κορυφαῖοι πειθαρχοῦσι τῶν ἀποστόλων. Διό φησιν: «Ἐγὼ κρίνω μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν». Ὅπερ καὶ «ἔδοξε» καὶ ἤρесе «τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ», ἣν τινα κρίσιν καὶ τῷ Ἁγίῳ ἀνατίθενται Πνεύματι «Ἐδοξε, γάρ, φασί, τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος, πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων» καὶ τὰ ἐξῆς. Ὅτι δὲ τὰ πολλὰ ταῦτα τὰ ἐν ἡμῖν ἐπιγῆς ἱερουργούμενα αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο τὸ κυριακὸν εἰσι σῶμα τὸ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ἰδρυμένον, μετ' ἐκεῖνο ἐκεῖνο γεγενημένα καὶ ὄντα, δῆλόν ἐστι καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ γάρ, ὡς ἐλέγετο καὶ ἀνωτέρω τῷ ἱερῷ Γρηγορίῳ, τούτου χάριν ὁ «φανερωθεὶς Θεὸς κατέμιζεν ἑαυτὸν τῇ ἐπικήρῳ φύσει, ἵνα τῇ τῆς θεότητος κοινωνία συναποθεωθῇ τὸ ἀνθρώπινον».

σωτήρα, ἀπονέμουμε προσκύνηση λατρευτική. Λατρεύουν δὲ μαζί μας τὸ κυριακὸ σῶμα ὡς βασιλέα καὶ Θεὸν καὶ οἱ οὐράνιες δυνάμεις. Διότι (τὸ χερουβικὸ τῆς Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων) λέγει: «*Nūn γὰρ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σὺν ἡμῖν ἀοράτως λατρεύουσιν. Ἴδου γὰρ εἰσπορεύεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Ἴδου θυσία μυστικὴ τετελειωμένη δορυφορεῖται*». Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ ἅγιος αὐτὸς ἄρτος δὲν εἶναι εἰκόνα ἢ ἐκτύπωμα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ εἰκονιζόμενος καὶ ἐντυπούμενος. Ὁ δὲ ἅγιος Ἰάκωβος λέγει¹⁷³: «*Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία καὶ στήτω μετὰ φόβου καὶ τρόμου καὶ μηδὲν γήινον ἐν ἑαυτῇ λογιζέσθω· ὁ γὰρ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων καὶ κύριος τῶν κυριενόντων, Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, προσέρχεται σφαγιασθῆναι καὶ δοθῆναι εἰς βρῶσιν τοῖς πιστοῖς· προηγούναι δὲ τούτου οἱ χοροὶ τῶν ἀγγέλων μετὰ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, τὰ πολυόμματα Χερουβιμ καὶ τὰ ἐξαπτέρυγα Σεραφίμ τὰς ὄψεις καλύπτοντα καὶ βοῶντα τὸν ὕμνον· ἀλληλουῖα*». Μετὰ δὲ τὴν ἐπισφράγιση τοῦ μυστηρίου ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν προτιθέμενον ἄρτον, ἐπειδὴ αὐτὸς εἶναι πλέον ὁ ἴδιος ὁ θεᾶνθρωπος Ἰησοῦς, σὺν τοῖς ἄλλοις προσεύχεται ὡς ἑξῆς: «*Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ οὐράνιος ἄρτος, ἡ ζωὴ τοῦ παντός, ἡμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου καὶ οὐκ εἰμι ἄξιος μεταλαβεῖν τῶν ἀχράντων σου μυστηρίων, ἀλλ' ὡς εὐσπλαγχνος Θεὸς ἀξιώσόν με τῇ χάριτί σου ἀκατακρίτως μετασχεῖν τοῦ ἁγίου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος εἰς ἄφεςιν*

νηση τῶν εἰκόνων εἶναι σχετική καὶ ὄχι λατρευτική, ὅπως εἶναι τοῦ ἰδίου τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ σώματος καὶ αἵματος αὐτοῦ κατὰ τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας. Ἡ σχέση, σύμφωνα με Θεόδ. τὸν Στουδίτην, κατὰ τὸ εἶναι ἐν τῷ πρωτοτύπῳ τὸ παράγωγον εἴρηται καὶ οὐ διὰ τοῦτο μεμέρισται θατέρου θάτερον, ἢ μόνον παρὰ τὸ τῆς οὐσίας διάφορον (PG 99 424d. Βλ. προχ. καὶ ἐπιστ. Ἀθανασίῳ τέκνω PG 99 1329a-b).

173. Στὴν ἀποδιδόμενη σ' αὐτὸν ἀρχαία λειτουργία.

Τοῦτο δὲ ἄλλον οὐκ ἐνεδέχετο τρόπον, ὡς οἶδεν ὁ ταῦτα οὕτως οἰκονομήσας καὶ τελεῖσθαι κελεύσας Θεός, ἐὰν μὴ διὰ τῆς μεταλήψεως καὶ κοινωνίας τοῦ παναχράντου αὐτοῦ σώματος τε καὶ αἵματος, ὡς ἐλέγετο καὶ ἀνωτέρω κατὰ τὸν αὐτὸν διδάσκαλον ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ. Ἀμέσως μὲν γὰρ ἐκείνου καὶ αὐτοπροσώπως ἐν μετουσίᾳ γενέσθαι τοῦ ἀρχετύπου κυριακοῦ σώματος τῶν πάντη ἦν ἀδυνάτων διὰ πολλὰ. Ἐκεῖνο μὲν γὰρ ἤδη καὶ ἐν οὐρανοῖς ἐστὶ καὶ ἄφθαρτον ἤδη καὶ ἀπαθές ἐστὶ καὶ ἀπλῶς καὶ ἀπολύτως ἓν ἐστίν, ἡμεῖς δὲ ἐπὶ γῆς καὶ θνητοὶ καὶ ἀπλῶς καὶ ἀπολύτως πολλοί. Ἀδύνατον δὲ παντελῶς τι τῶν πεπερασμένων καὶ τῶν περιγραπτῶν, ὅποιον καὶ τὸ κυριακόν ἐστὶν σῶμα, ἅμα καὶ κατὰ ταῦτόν ἐν διαφόροις

ἀμαρτιῶν καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον». Αὐτὸς εἶναι ὁ ἴδιος ἐκεῖνος Ἰάκωβος ὁ ἀδελφοῦθεος, ὁ ὁποῖος ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξε αὐτόπτης καὶ ὑπηρέτης¹⁷⁴ καὶ θεατῆς αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν ὑπερφυσικῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, στὴν κρίση καὶ τίς συμβουλές τοῦ ὁποῖου πειθαρχοῦσαν καὶ οἱ κορυφαῖοι τῶν ἀποστόλων. Γι' αὐτὸ λέγει: «Ἐγὼ κρίνω μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσι ἐπὶ τὸν Θεόν». Αὐτὸ καὶ «ἔδοξε» καὶ ἤρесе «τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ» καὶ αὐτὴν τὴν κρίση ἀποδίδουν καὶ στὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Διότι λέγουν: «Ἐδοξε τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος, πλὴν τῶν ἐπιτάξεων τούτων»¹⁷⁵ κ.λπ. Ὅτι δὲ τὰ πολλὰ αὐτὰ, πού ἱερουργοῦνται ἀπὸ ἐμᾶς ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο σῶμα τοῦ Κυρίου πού κάθεται εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ μετὰ ἀπὸ ἐκεῖνο ἔχουν γίνεи καὶ εἶναι ἐκεῖνο, ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν σκοπὸ τοῦ Θεοῦ. Διότι, ὅπως ἐλέχθη καὶ προηγουμένως ἀπὸ τὸν ἅγιον Γρηγόριον, γιὰ τὸν λόγον αὐτὸν «ὁ ἐνανθρωπήσας Θεὸς ἀνέμιξεν ἑαυτὸν μετὴν θνητὴ φύση, γιὰ νὰ θεωθῆ δηλαδὴ συνάμα καὶ ὁ ἄνθρωπος μέσῳ αὐτῆς τῆς ἐνώσεως μετὸ θεῖον»¹⁷⁶.

Αὐτὸ βέβαια, ὅπως γνωρίζει ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος με αὐτὸν τὸν τρόπο τὰ διευθέτησε καὶ ἔδωσε ἐντολὴ νὰ τελοῦνται, δὲν μποροῦσε νὰ συμβῆ με ἄλλον τρόπον, παρὰ μόνον μέσῳ τῆς μεταλήψεως τοῦ παναχράντου σώματός του καὶ αἵματος, ὅπως ἐλέχθη καὶ προηγουμένως ἀπὸ τὸν ἴδιο διδάσκαλο καὶ στὸ ἴδιο κείμενο. Διότι γιὰ πολλοὺς λόγους εἶναι τελειῶς ἀδύνατον νὰ ἔλθουμε ἀπ' εὐθείας καὶ αὐτοπροσώπως σὲ κατ' οὐσίαν σύζευξη με ἐκεῖνο τὸ ἀρχέτυπο σῶμα τοῦ Κυρίου. Διότι ἐκεῖνο μὲν εὐρίσκεται ἤδη στοὺς οὐρανοὺς καὶ εἶναι πλέον

174. Λουκ. α' 2.

175. Πράξ. ιε' 19-28.

176. Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος κατηχητικός ὁ μέγας*, PG 45 97b.

εἶναι τόποις, μήτοι γε τῶν σωματικῶν τούτων καὶ τῶν ἐνύλων, ἀλλ' οὐδέ τι τῶν πάνυ καθαρῶν καὶ ἀύλων· τοῦτο γὰρ μόνου ἰδίον ἐστι τοῦ ἀπειροουσίου καὶ ἀπεριγράπτου Θεοῦ. Ἄλλως τε κἄν ἦν μεταληπτὸν ἐκεῖνο τὸ πανακήρατον σῶμα, δυοῖν θάτερον, ἥτοι ὀλόκληρον μετελαμβάνετο, ἢ κατὰ μέρος. Ἄλλ' εἰ μὲν ὀλόκληρον, ὑφ' ἑνὸς καὶ μόνου ἐν τῷ παντὶ βίῳ μετελαμβάνετο, ἐν ὃν καὶ αὐτὸ, εἰ δὲ κατὰ μέρος, πάντη ἄτοπον. Πρῶτον μὲν ὅτι ὁ Χριστὸς εἰς ἐστίν, οὐ πολλοί, καὶ ἀδύνατον ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον διαιρεθῆναι αὐτὸν ἑαυτοῦ. Ἔπειτα εἰς πόσα μέρη διαιρούμενος διαρκέσειεν ἂν τοῖς ἀνά πάσαν τὴν οἰκουμένην χριστιανοῖς διὰ παντός αὐτῶν τοῦ βίου ἐν τισαύταις ἐτῶν χιλιάσιν; Ἄλλως τε καὶ ἐκ μέσου καταναλωθεὶς ἐγένετο ἂν, κατὰ δηλαδὴ τὸ ἀνθρώπινον, ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου, Χριστὸς, καὶ ἀδύνατον τὸ ἅπαξ ἀπαθανατισθὲν ἐν τινὶ μοίρᾳ γενέσθαι πάθους. Παρὰ ταῦτα, καὶ εἶπερ ἦν ὅλως τοῦτο δυνατόν, αὐτὸς οὗτος ἐπὶ γῆς ἔτι διατρίβων μετέδωκεν ἂν εἰς βρῶσιν ἑαυτὸν τοῖς πιστοῖς ἥτοι πρὸ τοῦ πάθους ἢ μετὰ τὸ πάθος, ἢ ὅλον ἢ κατὰ μέρος. Ἄλλ' ἐπειδὴ τοῦτο τῶν πάντη ἦν ἀδυνάτων διὰ τὰς ρηθείσας αἰτίας, ἐπάναγκες δὲ ἦν ἡμᾶς, ὡς εἴρηται, διὰ τῆς μεταλήψεως τοῦ παναγίου αὐτοῦ σώματός τε καὶ αἵματος συναποθεωθῆναι, τί γίνεται; Ὁκονόμησεν ὁ τὰ πάντα σοφὸς Θεός, ὃν εἴρηται πολλάκις τρόπον, ἑαυτὸν τοῖς πιστοῖς μεταδοῦναι καὶ μετόχους τῆς αὐτοῦ θεότητος καὶ κοινωνοὺς τούτου καὶ τῆς οἰκείας δόξης ποιῆσαι. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ πολλοστημόριον καὶ τὸ ἐλάχιστον μέρος τοῦ κυριακοῦ τούτου σώματος ὀλόκληρον καὶ τέλειόν ἐστι σῶμα Χριστοῦ, ἵνα πάντες οἱ ἐν ταυτῷ συνελθόντες πιστοί, κἄν μῦριοι ᾖσιν, ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνὸς ἄρτου μεταλαμβάνοντες, ὅλον ἕκαστος τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου μεταλάβοι, ἀδιαίρετον ὃν καὶ ἀμέριστον καθ' αὐτὸ, ὅπερ καὶ διὰ τῆς κατοπτρικῆς ἐμφάσεως συνίστησιν ὁ μακάριος Σαμωνᾶς, ἀρχιεπί-

ἄφθαρτο καὶ ἀπαθὲς καὶ ἀκόμη σαφῶς καὶ χωρὶς ἀμφιβολία ἓνα, ἡμεῖς δὲ ἐπὶ τῆς γῆς εἴμαστε θνητοὶ καὶ σαφῶς καὶ χωρὶς ἀμφιβολία πολλοί. Καὶ ἀποκλείεται τελείως νὰ εὐρίσκεται συγχρόνως σὲ διαφορετικούς τόπους τὸ ἴδιο πεπερασμένο καὶ ὑποκείμενο σὲ περιγραφή σῶμα, ὅπως εἶναι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, οὔτε βέβαια κάποιο ἀπὸ τὰ σαρκικὰ καὶ ὑλικά, οὔτε ὅμως καὶ κάποιο ἀπὸ τὰ τελείως ἀγνὰ καὶ ἄυλα. Διότι αὐτὸ εἶναι ἰδίωμα μόνον τοῦ ἀπείρου κατὰ τὴν οὐσία καὶ ἀπεριγράφου Θεοῦ. Πέραν αὐτοῦ, καὶ ἂν ἀκόμη ἦταν δυνατόν νὰ μεταληφθῇ ἐκεῖνο τὸ πανάχραντο σῶμα, ἓνα ἀπὸ τὰ δύο θὰ μπορούσε νὰ συμβῆ, δηλαδὴ ἢ θὰ μετελαμβάνετο ὀλόκληρο ἢ κατὰ τμήματα. Ἄλλ' ἂν συνέβαινε τὸ πρῶτο, θὰ τὸ κατανάλωνε ἓνας καὶ μόνος ἄνθρωπος σὲ ὅλη τὴν ζωὴ του, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸ εἶναι ἓνα. Ἄν ὅμως ἐξετάσουμε τὸ ἐνδεχόμενο τοῦ τεμαχισμοῦ, αὐτὸς εἶναι τελείως παράλογος, πρῶτον μὲν διότι ὁ Χριστὸς εἶναι ἓνας, ὄχι πολλοί, καὶ εἶναι ἀδύνατον ἓνας καὶ ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος νὰ αὐτοδαιρεθῇ. Ἐκτὸς αὐτοῦ σὲ πόσα μέρη διαιρούμενος θὰ μπορούσε νὰ ἐπαρκέση γιὰ ὅλους τοὺς Χριστιανούς τῆς Οἰκουμένης γιὰ ὅλη τους τὴν ζωὴ ἐπὶ τόσες χιλιετίες; Ἐξ ἄλλου δι' αὐτῆς τῆς καταναλώσεως θὰ εἶχε ἐξαφανισθῇ, κατὰ τὴν ἀνθρώπινη δηλαδὴ φύση του, ὁ Σωτὴρας τοῦ κόσμου Χριστὸς καὶ εἶναι ἀδύνατον αὐτὸ ποὺ ἅπας διὰ παντὸς ἐγίνε ἀθάνατο, νὰ πάσχη κατὰ ἓνα τμήμα του. Παρ' ὅλα αὐτά, καὶ ἂν αὐτὸ γενικῶς ἦταν δυνατόν, τότε αὐτὸς ὁ ἴδιος, κατὰ τὸν χρόνον ποὺ εὐρισκόταν ἀκόμη στὴν γῆ θὰ προσέφερε τὸν ἑαυτὸν του ἢ ὀλόκληρον ἢ τμηματικῶς πρὸς βρωσιν τῶν πιστῶν, εἴτε πρὸ εἴτε μετὰ τὸ πάθος. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὸ ἦταν ἀπολύτως ἀδύνατον γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἐξηγήσαμε, καὶ συγχρόνως ἦταν ἀνάγκη, ὅπως ἔχει λεχθῆ, ἡμεῖς διὰ τῆς μεταλήψεως τοῦ παναγίου σώματος του καὶ αἵματος νὰ συνθεωθοῦμε, τί συνέβη; Ἐπρονόησεν ὁ πάνσοφος Θεός, μὲ τὸν τρό-

σκοπος Γάζης, ἐν οἷς καὶ αὐτὸς πρὸς τινὰ διαλεγόμενος Σαρακηνόν, Ἀχμεδ ὀνόματι, ἀποδείκνυσι τὸν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἱεουργούμενον ἄρτον καὶ οἶνον σῶμα καὶ αἷμα ἀληθινὸν καὶ ὀλόκληρον εἶναι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. «*Θετέον, φησί, κάτοπτρόν τις ἐσχηκῶς προσούδισε καὶ εἰς πολλὰ κλάσματα κατέκλασεν, ἐν ἐκάστῳ δ' ὅμως κλάσματι τὴν σκιᾶν σώαν τις ὄψεται. Οὕτω νοήσαι ἂν τις καὶ ἐκ ταύτης τῆς σκιᾶς τὴν τοῦ Χριστοῦ σάρκα εἶναι σώαν καὶ ὀλόκληρον ἐν ἐκάστῳ κλάσματι καθ' ὅραν καὶ ὀσάκις καὶ πανταχοῦ κλωμένῳ*». Ὅ καὶ τῷ προεκτεθέντι τοῦ λόγου ὑποδείγματι ἐπιρρώννυσιν.

Ποῖα τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ ἁγίου ἄρτου.

Ἐντεῦθεν ἐλέγχονται καὶ οἱ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ μέρη πλάτοντες τοῦ κυριακοῦ σώματος ἐν τῇ θέσει καὶ τῷ σχήματι τῶν φαινομένων τοῦ ἄρτου συμβεβηκότων. Τί γὰρ ἂν καὶ φαῖεν καὶ περὶ τῶν τοιούτων πολλοστημορίων τοῦ ἄρτου κλασμάτων; Ποῖα ἐκάστου μέρους, καὶ τοῦ ἐλαχίστου, λεγέτωσαν

πο πού πολλές φορές ἔχει λεχθῆ, νὰ μεταδώσῃ τὸν ἑαυτὸν του στοὺς πιστοὺς καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς μετόχους τῆς θεότητος του καὶ κοινωνοὺς αὐτοῦ καὶ τῆς δόξας του. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἀπείρωσ μικρὸ καὶ τὸ ἐλάχιστο τμήμα αὐτοῦ τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου εἶναι ὀλόκληρο καὶ τέλειο σῶμα Χριστοῦ, ὥστε ὅλοι οἱ ἐν ἐκκλησίᾳ συναθροιζόμενοι πιστοί, μεταλαμβάνοντας ἀπὸ τὸν ἴδιον ἄρτον, καὶ ἂν ἀκόμη εἶναι ἀναρίθμητοι, νὰ μεταλαμβάνουν ὁ καθένας ὀλόκληρο τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀδιαίρετο καὶ ἀμέριστο αὐτὸ καθ' ἑαυτό. Αὐτὸ ἀκριβῶς παραβάλλει μὲ τὴν ἀκτινοβολία τῶν κατόπτρων ὁ μακάριος ἐπίσκοπος Γάζης Σαμωνᾶς μεταξύ ἐκείνων, διὰ τῶν ὁποίων καὶ αὐτὸς ἀποδεικνύει, κατὰ τὸν διάλογο μὲ κάποιον Σαρακηνὸν ὀνόματι Ἀχμέτ, ὅτι ὁ ἱερουργούμενος ἀπὸ τὸν ἱερέα ἄρτος καὶ ὁ οἶνος εἶναι σῶμα καὶ αἷμα πραγματικὸ καὶ ὀλόκληρο τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. «Ὡς ὑποθέσουμε, λέγει, ὅτι, ἔχοντας κάποιος ἕναν καθρέφτη, τὸν ἔρριψε εἰς τὸ ἔδαφος καὶ τὸν ἔσπασε σὲ πολλὰ κομμάτια. Ὅμως, παρὰ ταῦτα, σὲ κάθε κομμάτι μπορεῖ νὰ παρατηρήσῃ ἀκέραιο τὸ εἶδωλό του. Ἔτσι μπορεῖ νὰ ἀντιληφθῆ κανεὶς καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν κατοπτρισμόν, ὅτι ἡ σάρκα τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἀτεμάχιστη καὶ ὀλόκληρη σὲ κάθε κομμάτι κάθε στιγμῆ τοῦ χρόνου καὶ ὅσες φορές καὶ ὁπουδήποτε τελεῖται ἡ κλάσις»¹⁷⁷. Αὐτὸ τὸ ἐνισχύει καὶ μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ λόγου, τὸ ὁποῖο προηγουμένως παραθέσαμε.

18. Περὶ τοῦ ποῖα εἶναι τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ ἁγίου ἄρτου¹⁷⁸

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἀποδεικνύεται ὅτι σφάλλουν ἐκεῖνοι πού ἔχουν ἐπινοήσῃ τὰ (κατὰ τὴν προσκομιδὴ) περὶ δεξιῶν καὶ

177. ε. ἀ. PG 120 832a.

178. Σύμφωνα μὲ «Διατάξιν τῆς Θείας Λειτουργίας», τὴν ὁποίαν φέρεται, σὲ κώδικα τοῦ 14^{ου} αἰ. τῆς Ἱ. Μονῆς Παντελεήμονος, ὅτι συνέγραψε

εἶναι τὰ δεξιὰ ἢ ἀριστερά. Εἰ δ' ἐπὶ τούτων οὐκ ἔχουσιν ἀπὸ τῆς θέσεως ἀποφαίνεσθαι καθ' αὐτὸ τὸ δεξιὸν ἢ ἀριστερόν, μηδὲ ἐπ' ἐκείνου τοῦ τετραγώνου ἄρτου καθ' αὐτὸ τοῦτο σκοπεῖταισαν· οὐδενὸς γὰρ ἔχεται λόγου τὸ τόνδε μὲν τὸν ἄρτον ἔχειν δεξιὰ ἢ ἀριστερά, τόνδε δὲ μὴ ἔχειν, ὁλόκληρον ὄντα καὶ αὐτὸν ἄρτον, κατὰ πάντα καὶ τέλειον. Ἄλλ' ἐπειδὴ τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερόν τῇ μορφῇ μάλιστα καὶ τῷ εἶδει ἀποκεκλήρωται τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τούτου ἰδίᾳ καὶ καθ' αὐτὸ τὰ μὲν δεξιὰ λέγεται μέρη, τὰ δὲ ἀριστερά, ὅθεν λοιπὸν καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων κατηγορεῖται καὶ λέγεται τὸ δεξιὸν ἢ ἀριστερόν τῇ πρὸς τὸν ἄνθρωπον σχέσει τε καὶ ἀναφορᾷ. Ὅθεν καὶ τὸν κίονα, φερ' εἰπεῖν, δεξιὸν εἶναι λέγομεν, ὅτι ἐκ δεξιῶν ἴσταται τοῦ Σωκράτους, ἀριστερόν δ' αὖ, ὅταν ἐξ ἀριστερῶν ἴσταται τούτου, καθ' ἑαυτὸν οὐδέτερον ὄντα.

ἀριστερῶν τμημάτων τοῦ κυριακοῦ σώματος, ὡς πρὸς τὴν θέση καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἐξωτερικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἄρτου. Διότι καὶ τί θὰ μπορούσαν νὰ ἀποκριθοῦν περὶ ἐκείνων

ὡς ἡγούμενος τῆς Μεγίστης Λαύρας ὁ κατόπιν μητροπολίτης Ἡρακλείας καὶ ἐν συνεχείᾳ πατριάρχης Κων/πύλεως (1354-1376) Φιλόθεος, κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῆς προσκομιδῆς ὁ ἱερεὺς «αἶρων τὴν μερίδα (τῆς Θεοτόκου) τίθησιν ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἁγίου ἄρτου», ἐν συνεχείᾳ δὲ «αἶρων τὴν μερίδα (τῶν ἀγγελικῶν ταγμάτων καὶ τῶν λοιπῶν ἁγίων) τίθησιν αὐτὴν ἐν τῷ αὐτῷ μέρει, ἥτοι τῷ ἀριστερῷ, ὑποκάτω δὲ τὰς λοιπὰς ἐφεξῆς τίθησιν» (Π. Ν. Τρεμπέλας, «Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας», ἐκδ. Ὁ Σωτήρ, Ἀθῆναι 1982², σελ. 3). Ἡ διάταξη αὐτὴ εἶχε προφανῶς σὲ μεταγενέστερους χρόνους τροποποιηθῆ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ περὶ τῆς «*Ἱερᾶς Λειτουργίας*» κείμενο τοῦ ἁγίου Συμεῶν, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (1416-1429). Κατ' αὐτὸν «*ἐκ δεξιῶν τοῦ ἱεροῦ ἄρτου τὴν ὑπὲρ αὐτῆς (τῆς Θεοτόκου) μερίδα τίθεμεν, τοῦτο δηλοῦντες ἐκ τούτου, ὡς ὑπερτέρα πάντων αὐτῆ καὶ ἐγγυτέρα Θεῷ, ἐξ ἀριστερῶν δὲ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἁγίων πάντων, ἐπεὶ τὴν δευτέραν πάντες ἔχουσι τάξιν*». Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον «*Αὐτός (ὁ Χριστός) διὰ τοῦ ἄρτου μέσον ἐστίν, ἡ Μητὴρ δὲ διὰ τῆς μερίδος ἐκ δεξιῶν, ἅγιοι δὲ καὶ ἄγγελοι ἐξ ἀριστερῶν, ὑποκάτω δὲ ἅπαν τὸ τῶν αὐτῶ πιστευσάντων τὸ εὐσεβὲς ἄθροισμα*» (PG155, 284a - 285a, κεφ. 94. Βλ. καὶ Ἰω. Φουντούλη «*Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικὰς ἀπορίας*», τ. Β', Θεσσαλονίκη 1975², σελ. 173-174). Ἐξ αὐτοῦ ἴσως ἀντλοῦν τὴν σχετικὴν διάταξιν καὶ οἱ ψευδεπιγράφως μᾶλλον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Φιλοθέου περιλαμβανόμενες σὲ μεταγενέστερους κώδικες ποικίλες «*ἐρμηνεῖες τῆς θείας λειτουργίας*». Περὶ αὐτοῦ βλ. Π. Τρεμπέλα ἔ.ἀ. καὶ ἐν σελ. ια', ις', κβ' καὶ 234-35.

Διὰ συνοδικῆς ἀποφάσεως τὸν Μάιο τοῦ 1667 (κατὰ τὴν δευτέρην πατριαρχίαν του, 1665-1667) ὁ Πατριάρχης Παρθένιος Δ', ὁ Μογιλάλος, παρενέβη γιὰ νὰ κατασιγάσῃ σφοδρὴ φιλονικία πού εἶχε ἀνακύψει στὸ Ἅγιον Ὅρος «*περὶ τοῦ ποῖα εἶναι ἄρα τὰ δεξιὰ τοῦ προσκομιζομένου ἁγίου ἄρτου ἐν τῇ ἱερᾷ προθέσει, ἐν οἷς δεόν τίθεσθαι τὴν θεσπεσίαν μερίδα τῆς Θεοτόκου*». Διότι ἄλλοι μὲν ἰσχυρίζοντο ὅτι δεξιὰ εἶναι τὰ πρὸς τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ ἱερέως, ὅπου τοποθετοῦσαν καὶ τὴν μερίδα τῆς Θεοτόκου, ἄλλοι δὲ ἐπέμεναν ὅτι δεξιὰ τοῦ ἁγίου ἄρτου εἶναι τὰ πρὸς τὸ ἅγιον ποτήριον, ὅπου τοποθετοῦσαν καὶ τὴν μερίδα τῆς Θεοτόκου, «*κατὰ τὴν ὑστερογενῆ τοῦ Εὐχολογίου ὑποτύπωσιν*». Ἡ πατριαρχικὴ Σύνοδος ἀποφαίνεται ὅτι «*εἰς οὐδὲν παραλομαίνονται αἱ τῆς μερίδος διηλλαγμέναι θέσεις τὴν οὐσίαν ἢ τὴν δύναμιν ἢ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ζωοποιῦ μυστηρίου,*

τῶν ἀπείρως μικρῶν τεμαχίων τοῦ ἄρτου; Ἄς ἀποκριθοῦν ποῖο εἶναι τὸ δεξιὸ καὶ τὸ ἀριστερὸ μέρος τοῦ κάθε ἐλαχίστου τμήματος. Ἀφοῦ ὁμως δὲν μποροῦν ἀπὸ τὴν θέση νὰ ἀποφανθοῦν ποῖο εἶναι ξεχωριστὰ τὸ δεξιὸ ἢ τὸ ἀριστερὸ μέρος (τῶν ἐλαχίστων αὐτῶν τεμαχίων), ὡς μὴν ἐξετάζουν τὸ ἴδιο πράγμα ἰδιαιτέρως ὡς πρὸς ἐκεῖνον τὸν τετραῶνον ἄρτον (τὸν «ἀμνόν»). Διότι δὲν εἶναι καθόλου λογικὸ ὁ ἓνας ἄρτος νὰ ἔχη δεξιὸ καὶ ἀριστερὸ μέρος, καὶ ὁ ἄλλος νὰ μὴν ἔχη δεξιὸ καὶ ἀριστερό, μολοντί καὶ αὐτὸς εἶναι ἀπὸ μόνος τοῦ ἄρτος ὀλόκληρος καθ' ὅλα καὶ τέλειος¹⁷⁹. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ χαρακτηρισμοὶ δεξιὸ καὶ ἀριστερὸ χρησιμοποιοῦνται κυρίως ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἀνθρώπινης μορφῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους καὶ εἶναι χαρακτηριστικά του, καὶ αὐτοῦ κυρίως ἄλλα μὲν ὀνομάζονται δεξιά, ἄλλα δὲ ἀριστερὰ μέρη, εἶναι ἐπόμενον ἐξ ἐκείνου νὰ ἀποδίδεται καὶ εἰς τὰ ἄλλα καὶ νὰ λέγεται τὸ δεξιὸ καὶ τὸ ἀριστερὸ ἐν σχέσει καὶ κατ' ἀναγωγὴν πρὸς τὸν ἄνθρωπο¹⁸⁰. Ἐπομένως χαρακτηρίζουμε δεξιά π.χ. καὶ μιὰν κολώνα,

ἀλλ' ἄμφω δεξιάι τε καὶ φίλοι διαγιγνώσκεισθαι δύνανται κατὰ διάφορον θεωρίαν τε καὶ διδασκαλίαν. Γιά νὰ παύση ὁμοίως ὁ σκανδαλισμὸς καὶ ἡ φιλονικία, δίδει τὴν ἐντολὴ νὰ ἀκολουθῆται ἡ «πρεσβυτέρα συνήθεια», νὰ θεωρῆται δηλαδὴ δεξιά τοῦ ἁγίου ἄρτου ἢ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ ἱερουργοῦ. Βλ. Μανουὴλ Γεδεῶν, «Κανὼν Διατάξεις», ἐν Κων/πόλει 1888, τ. Α', σελ. 56-58 (κανὼν 19') καὶ Κωνσταντῖνος Καλλίνικος («Ὁ Ἱερὸς Ναὸς καὶ τὰ τελοῦμενα ἐν αὐτῶν»), Ἐκθεσις Χριστιανικοῦ Βιβλίου, Ἀθῆναι 1958², σελ. 334). Εἰς αὐτὸ τὸ σχολαστικόν, ἀλλ' ἐπίκαιρον τότε, ζήτημα ἀπαντᾷ τὸ κεφάλαιον αὐτό. Βλ. καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἐκδιδομένην ἐπιστολὴν τοῦ Σεβαστοῦ πρὸς τὸν Χρῦσανθον.

179. Διότι προφανῶς ὁ κοινῶν προσλαμβάνει καὶ διὰ τοῦ ἐλαχίστου τμήματος τοῦ ἄρτου ὀλόκληρον τὸν Χριστόν.

180. «Διὸ καὶ οὐκ ἐν ἅπαντι σώματι τὸ ἄνω καὶ κάτω καὶ δεξιὸν καὶ ἀριστερόν καὶ τὸ ἔμπροσθεν καὶ ὀπίσθεν ζητητέον, ἀλλ' ὅσα ἔχει κινήσεως ἀρχὴν ἐν αὐτοῖς ἐμψυχα ὄντα· τῶν γὰρ ἀψύχων ἐν οὐθενὶ ὀρώμεν ὄθεν ἢ ἀρχὴ τῆς κινήσεως. Τὰ μὲν γὰρ ὅλως οὐ κινεῖται, τὰ δὲ κινεῖται μὲν ἀλλ' οὐ πανταχόθεν ὁμοίως, οἷον τὸ πῦρ ἄνω μόνον καὶ ἡ γῆ ἐπὶ τὸ μέσον. Ἀλλ' ἐν

Ὅταν μὲν λέγῃ «τὸν μὲν ἅγιον δίσκον τιθεῖς ἐν τῷ μέρει τῷ ἀριστερῷ, τὸ δὲ ποτήριον ἐν τῷ δεξιῷ», τῷ μέρει τῷ ἀριστερῷ λέγει τοῦ ἱερέως καὶ τῷ μέρει τῷ δεξιῷ τοῦ ἱερέως· οὐδέτερον γὰρ τούτων οὔτε δεξιὸν ἔσχηκε καθ' ἑαυτὸ οὔτε ἀριστερόν, ἀλλ' ἦ σχέσει τῇ πρὸς τὸν ἱερέα, καθ' ἑαυτὸν ἔχοντα δεξιὸν καὶ ἀριστερόν. Ἐν οἷς δὲ φησι «καὶ εὐθύς πηγνῦσι τὴν λόγχην ἐν τῷ δεξιῷ μέρει τῆς σφραγίδος», τοῦτο ἀριστερόν ἐννοεῖται μέρος τοῦ ἱερέως, δεξιὸν ὃν τῆς σφραγίδος, ἥτις λοιπὸν ἀντὶ τοῦ κυριακοῦ σώματος δυνάμει ἐκλαμβάνομένη κατὰ τὴν πρὸς ἐκεῖνο ἀναφορὰν ἔσχηκε καθ' ἑαυτὴν ἰδίᾳ δεξιὸν τε καὶ ἀριστερόν. Καὶ ἐπειδὴ τῶν ἀντιπροσωποῦντων τὰ μέρη ἀντιθέτως ἔχει πρὸς ἄλληλα, ἀντιπροσωπεῖ δὲ τὸ κυριακὸν σῶμα πρὸς τὸν ἱερέα, δῆλον ὅτι καὶ τὰ μέρη τῆς σφραγίδος ἀντιθέτως ἔξει πρὸς τὰ μέρη τοῦ ἱερέως, ὥστε τὸ δεξιὸν μέρος τῆς σφραγίδος ἐξ ἀριστερῶν ἔσται τοῦ ἱερέως, ὡσπερ ἐξ ἐναντίας τὸ ἀριστερόν τῆς σφραγίδος μέρος ἐκ δεξιῶν ἔσται τοῦ ἱερέως. Ἐν οἷς δὲ φησιν «ἐμβάλων τὴν ἁγίαν λόγχην ἐκ πλαγίου τοῦ δεξιοῦ μέρους τῆς προσφορᾶς ἐπαίρει τὸν ἅγιον ἄρτον», τὸ ἐκ δεξιῶν τοῦ ἱερέως δηλοῖ· προσφορᾶς γὰρ εἶπεν, ἥτις, καθ' ἑαυτὴν ἀδιαφοροῦσα, τὸ δεξιὸν μέρος παρὰ τὸ δεξιὸν τοῦ ἱερέως λαμβάνει. Πάλιν ἐν οἷς φησι «καὶ θεῖς αὐτὸν ὑπτιον ἐν τῷ ἀγίῳ δίσκῳ», οὐ προσωπικὴν ὑπτίασιν λέγει, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀντίστροφον τούτου θέσιν, ἥτις ἀντίστροφος θέσις τὸ πρηνές τοῦ ἁγίου ἄρτου δηλοῖ, ὅθεν καὶ τὴν σταύρωσιν ἐπιδέχεται. Εἰπόντος γὰρ τοῦ διακόνου «θῦσον, δέσποτα», ὁ ἱερεὺς θύει αὐτὸν σταυροειδῶς ἐπιλέγων: «θύεται ὁ ἄμνος τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου» καὶ τὰ ἐξῆς. Δῆλον γὰρ ὅτι κατὰ νότου καὶ ἐκ τῶν ὀπισθεν ὁ Κύριος ἡμῶν ἐπὶ τοῦ σταυ-

ἐπειδὴ εὐρίσκεται δεξιὰ τοῦ Σωκράτους¹⁸¹, καὶ τὴν ἴδια παλι ἀριστερή, ὅταν εὐρίσκεται ἀριστερά του, ἐνῶ ἀπὸ μόνη της δὲν εἶναι οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο.

Ὅταν λοιπόν (ἢ σχετική διάταξη) λέγει «τὸν μὲν ἅγιον δί-σκον τιθεῖς (ὁ ἱερεὺς) ἐν τῷ μέρει τῷ ἀριστερῷ, τὸ δὲ ποτήριον ἐν τῷ δεξιῷ», ἀναφέρεται στὸ ἀριστερὸ καὶ τὸ δεξιὸ μέρος του ἱερέως. Διότι κανένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα δὲν διαθέ-τει ἀπὸ μόνο του τίς ιδιότητες τοῦ δεξιοῦ ἢ τοῦ ἀριστεροῦ, παρὰ μόνον κατὰ τὴν σχέσηη των πρὸς τὸν ἱερέα, ὁ ὁποῖος ἀφ' ἑαυτοῦ ἔχει δεξιὸ καὶ ἀριστερὸ μέρος τοῦ σώματος. Καὶ ἐκεῖ ὅπου λέγει «καὶ εὐθὺς πηγνῶσι τὴν λόγχην ἐν τῷ δεξιῷ μέρει τῆς σφραγιδος», τοῦτο θεωρεῖται τὸ ἀριστερὸ μέρος τοῦ ἱερέ-ως, ἀφοῦ εἶναι δεξιὸ μέρος τῆς σφραγιδος, ἢ ὁποία εἰς τὸ ἐξῆς, ἐπειδὴ κατὰ κάποιον τρόπον ἐννοεῖται ὅτι εὐρίσκεται δυνάμει¹⁸² στὴν θέση τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου, λόγῳ τῆς πρὸς

μὲν τοῦτοις λέγομεν τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω καὶ τὸ δεξιὸν καὶ τὸ ἀριστερὸν πρὸς ἡμᾶς ἐπαναφέροντες· ἢ γὰρ κατὰ τὰ ἡμέτερα δεξιὰ, ὡσπερ οἱ μάντις, ἢ καθ' ὁμοιότητα τοῖς ἡμετέροις, ὡσπερ τὰ τοῦ ἀνδριάντος, ἢ τὰ ἐναντίως ἔχοντα τῇ θέσει, δεξιὸν μὲν τὸ κατὰ τὸ ἡμέτερον ἀριστερόν, ἀριστερόν δὲ τὸ κατὰ τὸ ἡμέτερον δεξιόν {καὶ ὀπισθεν κατὰ τὸ ἡμέτερον ἔμπροσθεν}. Ἐν αὐτοῖς δὲ τοῦτοις οὐδεμίαν ὀρῶμεν διαφορὰν· ἔαν γὰρ ἀνάπαλιν στραφῆ, τὰ ἐναντία ἐροῦμεν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ ἄνω καὶ κάτω καὶ ἔμπροσθεν καὶ ὀπισθεν». (Ἀριστοτέλους, «Περὶ οὐρανοῦ», 284b,30).

181. Τὸ ὄνομα Σωκράτης χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς τυχαῖο παράδειγμα, ἀντὶ τοῦ τινὸς ἀνθρώπου. Σὲ κάποια πατερικὰ κείμενα εὐρίσκονται ἀντιστοιχῶς τὰ ὀνόματα Πέτρος καὶ Παῦλος. Αὐτὰ κάποτε χρησιμοποιοῦνται καὶ σήμερα κατὰ τὴν διδασκαλία τοῦ Συντακτικοῦ.

182. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη (ΜΤΦ 1003b, 5) «τὸ δὲν πολλαχῶς λέγεται», δηλαδὴ τὸ «εἶναι» ἐκφωνεῖται μὲ πολλὰς σημασίες, μία ἐκ τῶν ὁποίων ἐκφράζεται μὲ τοὺς ἀντιθετικοὺς ὄρους «δυνάμει ὄν» καὶ «ἐνεργείᾳ ὄν», διὰ τῶν ὁποίων ἐρμηνεύεται τὸ φαινόμενο τῆς ἐνδοκοσμικῆς μεταβολῆς. «Δυνάμει ὄν» εἶναι ἐκεῖνο, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπολανθάνει ἡ δυναμικὴ τῆς ἀναπτύξεως, δηλαδὴ ἡ ἱκανότητα νὰ φθάσῃ στὴν κατάστασιν τοῦ «ἐνερ-

ροῦ ἀνηρτήθη. Διὸ καὶ τούτου τελεσθέντος, ὡς τὴν σταύρω-
 σιν ἤδη καὶ τὸν θάνατον τοῦ Σωτήρος δηλοῦντος, στρέφει
 λοιπὸν καὶ μεταφέρει τὸ ἕτερον μέρος ἐπάνω, τὸ ἔχον τὸν
 σταυρόν, ὅπερ τὸ ἔμπροσθέν ἐστι τούτου, καὶ οὕτω νύττει
 τοῦτον ἐν τῷ δεξιῷ μέρει, ὅπερ ἐξ ἀριστερῶν ἐστι τοῦ ἱερέως,
 ἐπιλέγων: *«καὶ εἰς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν
 ἔνυξεν»*, ἐπεὶ καὶ ὁ στρατιώτης ἐκ τῶν ἔμπροσθεν πάντως
 ἐσταυρωμένον καὶ τεθνηκότα βλέπων τὸν Κύριον ἔνυξεν ἐπὶ
 τούτοις αὐτοῦ τὴν πλευρὰν. Καὶ ὅταν λέγῃ *«καὶ αἴρων μερίδα
 μετὰ τῆς ἀγίας λόγχης τίθησιν ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἀγίου ἄρτου εἰς
 τιμὴν καὶ μνήμην τῆς ὑπερενδόξου Θεοτόκου»*, ὡς ἐν τισιν
 ἀρχαιότεροις ἐνετύχομεν ἀντιγράφοις, τὸ ἐξ ἀριστερῶν τοῦ
 ἱερέως μέρος τοῦ ἄρτου δηλοῖ, ὅπερ τὸ δεξιὸν ἐστι τούτου.
 Διὸ καὶ ἐπιλέγει: *«παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου»* καὶ τὰ
 ἐξῆς. Καὶ ἡ γὰρ ἄρτος, καθ' ἑαυτὸν ἀδιαφορῶν, τὸ ἀριστερὸν
 μέρος παρὰ τοῦ ἱερέως λαμβάνει, ὅπερ δεξιὸν ἐστι μέρος τοῦ
 ἄρτου, καθάπερ καὶ περὶ τῆς προσφορᾶς ἐλέγετο ἀνωτέρω,
 ἐπεὶ δὲ οὐχ ἀπλῶς ἐστὶν ἄρτος, ἀλλ' ἤδη ἀποκεκομμένος καὶ
 ἀνατεθειμένος Θεῷ καὶ δυνάμει τὸ κυριακὸν ἐστὶ σῶμα ὅσον
 οὐπω ἐκεῖνο ἐσόμενος, ὅπερ ἔσχηκε λοιπὸν καθ' ἑαυτὸ δεξιὸν
 καὶ ἀριστερόν, διὰ τοῦτο οἱ μετ' ἐκείνους, οἷον ἐπιδιορθοῦμε-
 νοὶ τὸ ρηθέν, *«καὶ αἴρων, φασί, μερίδα τίθησιν ἐν τῷ δεξιῷ μέ-
 ρει τοῦ ἀγίου ἄρτου εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ λέγων: παρέστη ἡ βα-
 σίλισσα ἐκ δεξιῶν σου»*, δεξιὸν μέρος λέγοντες, ὡς εἴρηται, τὸ
 ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἱερέως. Ἐν τῷ αὐτῷ δὲ μέρει καὶ τὰ τάγμα-
 τα ὑποστρώννυσι τῶν ἀγίων ὑπὸ τὴν μερίδα τῆς Θεοτόκου
 δηλῶν τὴν ὑποβεβηκυῖαν τιμὴν.

ἐκεῖνο σχέσεώς της, διαθέτει ἀπὸ μόνη της ἰδιαιτέρως δεξιὸ καὶ ἀριστερὸ μέρος. Καὶ ἐπειδὴ ἐκείνων ποὺ εὐρίσκονται ἀντιμέτωποι τὰ μέρη εὐρίσκονται μεταξύ των σὲ ἀντίθετη θέση (ἐν προκειμένῳ δὲ τὸ κυριακὸν σῶμα εὐρίσκεται ἀπέναντι στὸν ἱερέα) εἶναι φανερόν ὅτι τὰ μέρη τῆς σφραγίδος θὰ εὐρίσκονται σὲ ἀντίθετη θέση πρὸς τὰ μέρη τοῦ ἱερέως, ὥστε τὸ δεξιὸν τῆς σφραγίδος θὰ εὐρίσκεται στὰ ἀριστερὰ τοῦ ἱερέως καὶ ἀντιθέτως ἐπίσης τὸ ἀριστερόν τῆς σφραγίδος θὰ εὐρίσκεται στὰ δεξιὰ τοῦ ἱερέως. Ἐκεῖ δὲ ὅπου λέγει «*ἐμβάλων τὴν ἁγίαν λόγχην ἐκ πλαγίου τοῦ δεξιοῦ μέρους τῆς προσφορᾶς ἐπαίρει τὸν ἅγιον ἄρτον*», ἐννοεῖ τὸ ἐκ δεξιῶν τοῦ ἱερέως, διότι ἀνέφερε τὸ δεξιὸ τῆς προσφορᾶς, ἡ ὁποία, ἐπειδὴ ἀπὸ μόνη της εἶναι (ὡς πρὸς αὐτὸ) οὐδέτερη, καταλαμβάνει τὸ δεξιὸ μέρος πλησίον τοῦ δεξιοῦ τοῦ ἱερέως. Καὶ πάλιν ἐκεῖ ποὺ λέγει «*καὶ θεῖς αὐτὸν ὕπιον ἐν τῷ ἁγίῳ δίσκῳ*», δὲν ἐννοεῖ τὴν κατὰ πρόσωπο ὕπτια κατάκλιση, ἀλλὰ τὴν τοποθέτηση αὐτοῦ ἀντιστρόφως, ἡ ὁποία ἀντίστροφη θέση¹⁸³ δηλώνει τὴν πρηνῆ το-

γεία ὄντος». Ὁ σπόρος π.χ. ἐνὸς δένδρου φέρει ἐντὸς αὐτοῦ τὴν δυνατότητα νὰ ἐξελιχθῆ στὸ συγκεκριμένο δένδρο, καὶ ἐπομένως εἶναι τὸ δένδρο «*δυνάμει*». Ὅταν ὁμως φθάσῃ στὴν πλήρη ἀνάπτυξή του (στὴν κατάστασι τῆς «*ἐντελελείας*») εἶναι τὸ δένδρο αὐτὸ «*ἐνεργεία*» (βλ. καὶ Κων. Γεωργούλης, *Ἀριστοτέλης, ὁ Σταγίριτης*, Ἱστορ. καὶ Λαογρ. Ἐταιρεία Χαλκιδικῆς, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 192 κ.ἐξ.) Ἐδῶ λοιπὸν, σύμφωνα με τὴν ἀριστοτελικὴ αὐτὴ διάκρισι τοῦ «*εἶναι*» σὲ «*δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ*», ἡ ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς προσφορᾶς τετράγωνη σφραγίδα, ἡ ὁποία μετὰ τὸν καθαγιασμὸ εἶναι «*ἐνεργεία*» κυριακὸν σῶμα, διαθέτει κατὰ τὴν προσκομιδῆ, πρὸ δηλ. τοῦ καθαγιασμοῦ, «*δυνάμει*» ἀνθρώπινο σῶμα, καὶ ἐπομένως ἀριστερὸ καὶ δεξιὸ μέρος, τὰ ὁποία δὲν διαθετοῦν, ὡς ὑλικά ἀντικείμενα, τὸ δισκάριον καὶ τὸ ποτήριον τῆς προθέσεως (βλ. ἄνωτ. σημ. 180).

183. Κατὰ τὴν διατύπωση κάποιων κωδικῶν «*καὶ τίθησι τὸν ἄμῶν ἐν τῷ ἁγίῳ δίσκῳ ὕπιον ἢ ὡς ἄνωθεν μὲν τὴν ψίχαν, κάτωθεν δὲ τὴν σφραγίδα*», ἀλλ' ἐν συνεχείᾳ πάλιν «*στρέφει ὁ ἱερεὺς τὸν ἅγιον ἄρτον εἰς ὄψιν, ἄνωθεν μὲν τὴν σφραγίδα, κάτωθεν δὲ τὴν ψίχαν*».

ποθέτηση τοῦ ἁγίου ἄρτου, ἀπὸ τὴν ὁποίαν θέσιν ὑφίσταται καὶ τὴν σταύρωση. Διότι μετὰ τὴν ἐκφώνηση τοῦ διακόνου «*Θῦσον, δέσποτα*», ὁ ἱερεὺς «*θύει*» αὐτὸν σὲ σχῆμα σταυροῦ λέγοντας: «*θύεται ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου*» κ.λπ. Διότι εἶναι προφανές ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν μετὰ τὴν ράχη καὶ μετὰ τὰ ὀπισθεν μέρη τοῦ σώματος ἐκρεμάσθη ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Γι' αὐτό, ὅταν καὶ αὐτὸ τελεσθῆ, ἐπειδὴ δηλώνει τὴν σταύρωση καὶ τὸν θάνατο ἤδη τοῦ Σωτῆρος, ἀντιστρέφει ἐν συνεχείᾳ καὶ τοποθετεῖ τὸ ἄλλο μέρος (τοῦ ἄρτου), τὸ ὁποῖο φέρει ἐπάνω τὸν σταυρό, καὶ εἶναι ἡ ἐμπρόσθια ὄψη του, καὶ ἔτσι τὸν κεντᾶ στὸ δεξιὸ μέρος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἱερέως, λέγοντας: «*καὶ εἰς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἐνύξεν*»¹⁸⁴, ἀφοῦ καὶ ὁ στρατιώτης, βλέποντας βέβαια κατὰ πρόσωπον τὸν Κύριον σταυρωμένον καὶ νεκρόν, ἐκέντησε ἐν συνεχείᾳ τὴν πλευρὰν του. Καὶ ὅταν, ὅπως εἶδα σὲ κάποια ἀρχαιότερα χειρόγραφα, ἡ διάταξις λέγει «*καὶ αἴρων μερίδα μετὰ τῆς ἁγίας λόγχης τίθησιν ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἁγίου ἄρτου εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τῆς ὑπερενδόξου Θεοτόκου*», δηλώνει τὸ ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἱερέως μέρος τοῦ ἄρτου, αὐτὸ δηλαδὴ ἀκριβῶς πού εἶναι τὸ δεξιὸ του. Γι' αὐτὸ καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὸ λέγει: «*Παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου*»¹⁸⁵ κ.λπ. Διότι ὡς ἄρτος καθ' ἑαυτὸν οὐδέτερος (μὴ ἔχοντας ἀριστερὸ καὶ δεξιὸ μέρος) προσλαμβάνει ἀπὸ τὸν ἱερέα τὸ ἀριστερὸ μέρος, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ δεξιὸν τοῦ ἄρτου, ὅπως ἀκριβῶς καὶ περὶ τῆς προσφορᾶς ἐλέγχθη ἀνωτέρω. Ἐπειδὴ ὁμοῦ δὲν εἶναι κοινὸς ἄρτος, ἀλλὰ ἤδη ἔχει τεμαχισθῆ καὶ ἔχει ἀφιερωθῆ στὸν Θεό, καὶ εὐρισκόμενος στὴν κατάστασι τοῦ «*δυνάμει*» πρόκειται σὲ λίγο νὰ γίνῃ τὸ Κυριακὸν ἐκεῖνο σῶμα, τὸ ὁποῖο διαθέτει ἀπὸ μόνου του δεξιὸ καὶ ἀριστερό, γι'

184. Ἰω. ιθ' 34.

185. Ψαλμ. ΜΔ' 10.

Ἐπειδὴ περ καὶ τὰ λογικὰ πρόβατα, τοὺς δικαίους, ὁ Κύριος «*ἐκ δεξιῶν*, φησὶν αὐτοῦ στήσει, *τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων*», καὶ τὰς λοιπὰς δέ, ἅς περὶ τε ζώντων καὶ τεθνεώτων λαμβάνει μερίδας, ὑποκάτω τίθησι τῶν ἐννέα ταγμάτων ἐν τῷ αὐτῷ δεξιῷ μέρει, ἵνα καὶ αὐτοὺς ὁ Κύριος ἔσχατον γοῦν ἀξιώσῃ τῆς δεξιᾶς μερίδος τῶν σωζομένων τυχεῖν, ἕτεροι δέ, σκοπιμώτερον, οἶμαι, κρίναντες, τὰς τοιαύτας μερίδας ὑποκάτωθεν τίθενται τοῦ ἁγίου ἄρτου, ἐπειδὴ περὶ ἀγνοουμένων προσφέρουσι ψυχῶν, περὶ ὧν μόνος ὁ τῶν κρυπτῶν γνώστης οἶδε Θεὸς ποτέρας εἰσὶ μερίδος, ἤτοι δεξιᾶς ἢ ἀριστερᾶς, εἰ καὶ δέονται τῆς δεξιᾶς καὶ τούτους τυχεῖν μερίδος. Ὁ δέ γε ἱερώτατος Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης, ἐν τῷ περὶ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, ἐκ δεξιῶν μὲν τοῦ ἁγίου ἄρτου μόνην τάττει τὴν μερίδα τῆς Θεοτόκου, ἐξ ἀριστερῶν δὲ τὰς περὶ τῶν ἐπουρανίων δυνάμεων καὶ τῶν ἄλλων ἁγίων ἀπάντων. Τὰς δὲ λοιπὰς ὑπὲρ τε ζώντων καὶ τεθνεώτων μερίδας ὑποκάτω τίθησι τοῦ ἱεροῦ ἄρτου «*ὡς ὑπὲρ ἡμῶν*, φησί, *τῶν ταπεινῶν προσενεχθείσας τῶν ἰλασμοῦ καὶ μεσιτείας δεομένων καὶ τὸ μέγα ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἀπεκδεχομένων*». Τὴν δὲ τοιαύτην τριμερῆ τάξιν ἀναγκαῖον, οἶμαι, πάντας τοὺς ἱερουργοῦντας ἀπαραβάτως τηρεῖν ὡς ὀρθῶς ἔχουσαν μόνην καὶ μόνην σώζουσαν κατὰ λόγον, καὶ ἀπονέμουσαν τὸν οἰκεῖον ἐκάστῳ βαθμὸν.

αὐτὸ οἱ νεώτεροι διορθώνοντας τρόπον τινὰ τὸ ἀνωτέρω γράφουν: «καὶ αἵρων (ὁ ἱερεὺς) μερίδα τίθησιν ἐν τῷ δεξιῷ μέρει τοῦ ἁγίου ἄρτου εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ λέγων: παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου», ὀνομάζοντας δεξιὸν μέρος, ὅπως ἐλέχθη, τὸ ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἱερέως. Καὶ στὸ ἴδιο μέρος τοποθετεῖ κάτω ἀπὸ τὴν μερίδα τῆς Θεοτόκου καὶ τὰ τάγματα τῶν ἁγίων, δηλώνοντας ἔτσι τὴν ὑποδεέστερη τιμῆ.

Ἐπειδὴ ὁμοῦς ὁ Κύριος εἶπε ὅτι καὶ τὰ λογικὰ πρόβατα, δηλαδή τοὺς δικαίους, θὰ τοποθετήσῃ στὰ δεξιά του καὶ τὰ ἐρίφια ἀριστερά¹⁸⁶, γι' αὐτὸ ὁ ἱερεὺς καὶ τὶς ὑπόλοιπες μερίδες, τὶς ὁποῖες ἐξάγει γιὰ τοὺς ζῶντες καὶ τοὺς νεκρούς, τὶς τοποθετεῖ κάτω ἀπὸ τὶς μερίδες τῶν ἐννέα ταγμάτων στὸ ἴδιο δεξιὸ μέρος, γιὰ νὰ ἀξιῶσῃ στὸ τέλος καὶ αὐτοὺς ὁ Κύριος νὰ ἐνταχθοῦν στὴν δεξιά μερίδα τῶν σωζομένων. Κάποιοι ἄλλοι ὁμοῦς, οἱ ὁποῖοι, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἔκριναν εὐστοχώτερα, τὶς μερίδες αὐτὲς τὶς τοποθετοῦν κάτω ἀπὸ τὸν ἅγιον ἄρτον, ἐπειδὴ προσφέρουν τὰ τίμια δῶρα ὑπὲρ ψυχῶν, τῶν ὁποίων ἀγνοεῖται ἡ κατάστασις, περὶ τῶν ὁποίων μόνον ὁ γνώστης τῶν κρυφίων, ὁ Θεός, γνωρίζει σὲ ποιά μερίδα ἀνήκουν, δηλαδή στὴν δεξιά ἢ τὴν ἀριστερή, ἂν καὶ παρακαλοῦν νὰ ἐνταχθοῦν κι αὐτοὶ στὴν δεξιά μερίδα. Ὁ ἀγιώτατος ὁμοῦς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Συμεῶν στὸ «Περὶ τῆς Ἱερᾶς Λειτουργίας»¹⁸⁷ στὰ δεξιά τοῦ ἄρτου τοποθετεῖ μόνον τὴν μερίδα τῆς Θεοτόκου καὶ στὰ ἀριστερὰ αὐτὲς ποὺ ἀφοροῦν τὶς οὐράνιες δυνάμεις καὶ ὅλους τοὺς ἁγίους. Τὶς ὑπόλοιπες ὁμοῦς, τὶς ὑπὲρ ζώντων καὶ νεκρῶν, τοποθετεῖ κάτω ἀπὸ τὸν ἅγιον ἄρτον «ὡς ὑπὲρ ἡμῶν, λέγει, τῶν ταπεινῶν προσενεχθείσας τῶν ἰλασμοῦ καὶ μεσιτείας δεομένων καὶ τὸ μέγα ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχο-

186. Ματθ. κε' 33.

187. Κεφ. 4γ' καὶ 4γ'. PG 155 280c-285b.

Οὐ γὰρ περὶ τῆς ἐν τῷ μέλλοντι κριτηρίῳ σωματικῆς τε καὶ περιγραπτῆς στάσεώς τε καὶ τάξεως ἐνταῦθα ὁ λόγος, ὅπου τὰ μὲν πρόβατα στήσει ἐκ δεξιῶν (εἰ κάκεισε περὶ τοιαύτης ὁ λόγος τάξεως) τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων, ἵνα κἀνταῦθα τὰς τοιαύτας περὶ τῶν ὀπωσοῦν σωζομένων προσφερομένας μερίδας ἐκ δεξιῶν τοῦ δεσποτικοῦ τάζωμεν σώματος ἢ, κατὰ τὴν διμερῆ τάξιν, τὰς μὲν περὶ τῶν δικαίων πάντων ἐκ δεξιῶν, τὰς δὲ περὶ τῶν ζώντων καὶ τεθνεώτων ὑποκάτω τοῦ κυριακοῦ σώματος, κενῆς τούτων ἀπολειφθείσης τῆς ἀριστερᾶς τούτου μερίδος. Ἐν ἐκείνῳ μὲν γὰρ τῷ δικαστηρίῳ οὔτε περὶ τῆς πανυπεράγνου μητρὸς τοῦ Θεοῦ εἰς δίκην, μετὰ τῶν δικαίων, στάσεως γίνεται λόγος, τῆς ἐντεῦθεν ἤδη καὶ πρὸ τοῦ κριτηρίου ἐκείνου τῆς ὑπερτάτης ἐκείνης, καὶ βασιλίδι καὶ μητρὶ τοῦ Θεοῦ πρεπούσης, κληρωθείσης τιμῆς, οὔτε μὴν περὶ τῶν τιμίων ἐπουρανίων δυνάμεων. Πρὸς δὲ καὶ στάσις γίνεται, ὡσπερ ἡ τῶν σωζομένων ἐν τοῖς δεξιοῖς, οὔτω καὶ τῶν ἀπολουμένων ἐν τοῖς εὐωνύμοις. Ἐνταῦθα δὲ τὴν μὲν πρώτην τάξιν, ὡς εἰκός, ἢ τῆς Θεοτόκου κληροῦται μερίς, τὴν δευτέραν δὲ ἢ τῶν ἐπουρανίων δυνάμεων καὶ καθ' ἐξῆς τῶν ἀπ' αἰῶνος ἁγίων. Τρίτην δὲ καὶ τελευταίαν ἢ περὶ τε ζώντων καὶ τεθνεώτων τῶν ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου. Περὶ δὲ τῶν ἀπολουμένων οὐδαμοῦ τις δίδοται χώρα.

Οὐκ οὖν περὶ ἐκείνης τῆς στάσεώς τε καὶ τάξεως ἐνταῦθα ὁ λόγος, ἵνα κατ' ἐκείνην ἐνταῦθα τάζωμεν τὰς τοι-

μένων». Αὐτὴν τὴν τριμερῆ κατάταξη νομίζω πὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ τηροῦν ἀπαρεγκλίτως ὅλοι οἱ ἱερουργοῦντες διότι μόνον αὐτὴ εἶναι ὀρθὴ καὶ αὐτὴ μόνη λογικῶς ἐρμηνεύει καὶ ἀπονέμει τὴν ἀρμόζουσα στὸν καθένα βαθμίδα.

Διότι, μολονότι καὶ ἐκεῖ (στὸ Εὐαγγέλιο) γι' αὐτὴ τὴν κατάταξη γίνεται λόγος, ὅμως ἐδῶ (κατὰ τὴν προσκομιδὴ) ὁ λόγος δὲν ἀφορᾷ τὴν σωματικὴ καὶ ἐπομένως περιγραφτὴ τοποθέτηση καὶ κατάταξη κατὰ τὴν μελλοντικὴ ἐκείνη κρίση, ὅπου (ὁ Χριστός) θὰ τοποθετήσῃ τὰ πρόβατα ἐκ δεξιῶν καὶ τὰ ἐρίφια ἐξ ἀριστερῶν του, ὥστε καὶ ἐδῶ νὰ κατατάξουμε αὐτὲς τὶς μερίδες πού προσφέρονται ὑπὲρ τῶν ὀπωσδήποτε σωζομένων στὰ δεξιὰ τοῦ κυριακοῦ σώματος ἢ, σύμφωνα μὲ τὴν εἰς δύο μέρη κατάταξη, τὶς μερίδες ὅλων τῶν δικαίων ἐκ δεξιῶν καὶ ἐκεῖνες τῶν ζώντων καὶ τῶν νεκρῶν κάτω ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, ἀφήνοντας κενὸ τὸ ἀριστερὸ μέρος του. Διότι δὲν ἀναφέρεται κατὰ τὸ δικαστήριον ἐκεῖνο ὅτι θὰ σταθῆ, γιὰ νὰ κριθῆ μὲ τοὺς δικαίους οὔτε ἡ πανυπέραγνος Θεοτόκος, στὴν ὁποίαν ἀπὸ ἐδῶ ἤδη, καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ δικαστήριον αὐτό, ἔχει ἀπονεμηθῆ ἐκείνη ἡ ὑψηλότετη καὶ ἀρμόζουσα στὴν βασιλισσα καὶ μητέρα τοῦ Θεοῦ τιμὴ, οὔτε ἐπίσης (γίνεται λόγος) περὶ τῶν ἀξίων τιμῆς οὐρανίων δυνάμεων. Πέραν αὐτῶν ἐκεῖ τοποθετοῦνται, ὅπως οἱ σωζόμενοι ἐκ δεξιῶν, ἔτσι καὶ οἱ καταδικαστέοι ἐξ ἀριστερῶν. Ἐδῶ ὅμως ἡ πρώτη θέση ἀπονέμεται, ὅπως εἶναι φυσικόν, στὴν μερίδα τῆς Θεοτόκου, ἡ δευτέρη στὴν μερίδα τῶν οὐρανίων δυνάμεων καὶ ἀκολούθως σ' αὐτὴν τῶν ἀπ' αἰώνων ἀγίων, τρίτη δὲ καὶ τελευταία τοποθετεῖται ἡ ὑπὲρ τῶν ζώντων καὶ ἐκείνων πού ἐκοιμήθησαν μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἐνῶ γι' αὐτοὺς πού δὲν θὰ σωθοῦν σὲ κανένα σημεῖο δὲν προβλέπεται θέση.

Ἐδῶ λοιπὸν ὁ λόγος δὲν ἀφορᾷ ἐκείνην τὴν τοποθέτηση καὶ κατάταξη, ὥστε νὰ κατατάξουμε καὶ ἐδῶ σύμφωνα μ'

αύτας μερίδας. Ἀλλά, κατὰ τὸν θεόσοφον τοῦτον διδάσκαλον καὶ τὴν τοῦ μυστηρίου τούτου προὔργου δύναμιν καὶ τῶν πραγμάτων ἀκολουθίαν, περὶ τῆς σπουδαζομένης ἀπ' αἰῶνος τῷ Θεῷ κοινῆς τῶν πιστῶν ἐστὶν Ἐκκλησίας ὁ λόγος, ἐκ πάντων συγκροτουμένης τῶν τε οὐρανίων καὶ τῶν ἐπιγείων, ἥτοι τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων, ἧτις ἐνταῦθα μὲν εἰσέτι καὶ νῦν ἐν μέρει καὶ διὰ τέλους οἰκονομεῖται καὶ ἐτοιμάζεται προνοία Θεοῦ, ἄχρις ἂν ὁ προωρισμένος τῶν σωζομένων ἀριθμὸς ἐπιστῇ καὶ τηνικαῦτα μετὰ τὴν ἀπαραλόγιστον ἐσχάτην ἐκείνην τῶν βεβιωμένων δικαίωσιν ἐπὶ τὴν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἡτοιμασμένην οὐράνιον βασιλείαν ἀποκατασταθῇ, ἧτις καὶ οἶκος εἶναι λέγεται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός. Καὶ πολλαὶ μὲν εἰσὶν ἐν αὐτῷ μοναὶ καὶ διαφοραὶ τῶν σωζομένων, κατὰ γε μὴν κοινοτέραν πρὸς Θεὸν ἀναφορὰν τε καὶ σχέσιν, τὴν μὲν ὑπερτάτην ἐκείνην τιμὴν καὶ ἐκ δεξιῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ, δικαίοις ζυγοῖς, ἢ πανυπέραγνος αὐτοῦ μήτηρ κληρωθήσεται, καὶ ἤδη κεκλήρωται χώραν, ἐξηρημένης οὔσης καὶ βασιλικῆς τῆς τοιαύτης τιμῆς, καθότι ὁ μονογενῆς αὐτῆς υἱὸς καὶ Θεὸς ἀναληφθεὶς ἀφ' ἡμῶν ἐκ δεξιῶν ἐκάθισε, φησί, τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός.

Τῶν δὲ λοιπῶν εἰς δύο τάξεις κοινότερον συναιρουμένων, καίτοι κατὰ μυρίας πρὸς ἀλλήλας, ὡς εἴρηται, καὶ ἀπείρους διαφοράς, τῶν μὲν ὁμολογουμένως ὄντων δικαίων τε καὶ ἁγίων, οἷον ἀγγέλων τε καὶ ἀνθρώπων, τῶν δ' ἀμφισβητουμένων ἔτι καὶ ἐπ' ἐλπίδι, οἷον ζώντων τε καὶ τεθνεώτων, ἐκείνους μὲν δίκαιος νόμος, οἷον ἀγγέλους τε καὶ ἀνθρώπους ἁγίους, τὴν εὐώνυμον <κελεύει> κληροῦσθαι χώραν, τὴν μετὰ τὴν πανάχραντον δηλονότι Θεοτόκον τιμὴν («κῦδος δὲ τε, φη-

ἐκείνη τὴν κατάταξη αὐτὲς τὶς μερίδες. Ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὸν θεοφώτιστον αὐτὸν διδάσκαλο (τὸν Συμεὼν δηλ.) καὶ τὴν εὐεργετικὴ δύναμη αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου καὶ τῶν τελουμένων τὴν συνέπεια, ὁ λόγος ἀφορᾷ τὴν κοινὴ ἐκείνη ἐκκλησία τῶν πιστῶν, τὴν ὁποίαν μὲ ἀγάπη προαιωνίως ἐτοιμάζει ὁ Θεός καὶ ἡ ὁποία συγκροτεῖται ἀπὸ ὅλα τὰ οὐράνια καὶ τὰ ἐπίγεια, δηλαδὴ τὰ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα. Αὐτὴ λοιπὸν ἀκόμη ἐδῶ, καὶ τώρα μερικῶς καὶ μέχρι τέλους φροντίζεται καὶ ἐτοιμάζεται ἀπὸ τὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ, μέχρις ὅτου συμπληρωθῇ ὁ προκαθορισμένος ἀριθμὸς τῶν σωζομένων καὶ ἐγκατασταθῇ τότε, μετὰ τὴν τελευταίαν ἐκείνην ἀδιάψευστη κρίση τῶν πεπραγμένων τοῦ βίου, στὴν ἐτοιμασμένη ἀπὸ τὴν θεμελίωση τοῦ κόσμου οὐράνιο βασιλεία, ἡ ὁποία λέγεται ὅτι εἶναι καὶ οἶκος τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός. Καὶ ὑπάρχουν μὲν σ' αὐτὸν πολλοὶ τόποι διαμονῆς¹⁸⁸ καὶ πολλὰ μεταξὺ τῶν σωζομένων ἀνομιότητες, ἀλλὰ βεβαίως, σύμφωνα μὲ τὴν πλησιέστερη πρὸς τὸν Θεὸν ἀναγωγή καὶ σχέση, ἡ ὑψηλότετη ἐκείνη τιμὴ καὶ ἡ ἐκ δεξιῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ θέση δικαίως θὰ ἀπονεμηθῇ, καὶ ἔχει ἤδη δοθῇ, στὴν πάναγνη μητέρα του, ἐπειδὴ ἡ τιμὴ αὐτὴ εἶναι προνομιακὴ καὶ βασιλική, ὅπως συνέβη καὶ μὲ τὸν μονογενῆ τῆς υἱὸν καὶ Θεόν, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν ἀνάληψή του ἐκάθισεν, ὅπως λέγει (ὁ Εὐαγγελιστής)¹⁸⁹, στὰ δεξιὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός.

Οἱ ὑπόλοιποι δὲ συνδέονται γενικώτερα σὲ δύο κατηγορίες, μολοντί, ὅπως ἐλέχθη, μεταξὺ τῶν ὑφίσταται ἀναρίθμητο πλῆθος διαφορῶν, ἀφοῦ ἄλλοι μὲν, δηλαδὴ ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι, εἶναι χωρὶς ἀμφισβήτηση δίκαιοι καὶ ἅγιοι, ἐνῶ ἄλλοι, ζῶντες καὶ νεκροί, ἀμφισβητοῦνται ἀκόμη καὶ ἐλπ-

188. Ἰω. ιδ' 2.

189. Μαρκ. ις', 19.

σί, καὶ τὸ μέγιστον) μετὰ τῆς προσηκούσης πρὸς ἀλλήλους τῶν ἐννέα ταγμάτων διαφορᾶς, τοῖς δ' ἐσχάτοις καὶ τελευταίοις τὴν ἀνήκουσαν αὐτοῖς ἰδίᾳ ἐσχάτην τε καὶ τελευταίαν ἀπονέμεσθαι τάξιν, ἦντινα ἢ ὑποπέζιος καὶ ὑποβεβηκυῖα τοῦ ἀγίου ἄρτου χώρα δηλοῖ. Οἵτινες τὸ καθ' ἑαυτοὺς ἐλλείποντες ταῖς πρὸς τὸν φιλόανθρωπον Θεὸν τῶν τε ἀγίων ἀπάντων καὶ τῆς Θεοτόκου πρεσβείαις ἐλπίζουσι σωτηρίας τυχεῖν. «*Ἴδωμεν, γάρ, φησί, πῶς καὶ διὰ τούτου τοῦ θείου τύπου καὶ τοῦ ἔργου τῆς ἱερᾶς προσκομιδῆς τὸν Ἰησοῦν αὐτὸν καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ μίαν πᾶσαν ὀρώμεν, μέσον αὐτόν, τὸ ἀληθινὸν φῶς, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, κεκτημένην καὶ φωτιζομένην ὑπ' αὐτοῦ καὶ συνεχομένην. Αὐτὸς μὲν γὰρ διὰ τοῦ ἄρτου μέσον ἐστίν, ἡ μήτηρ δὲ διὰ τῆς μερίδος ἐκ δεξιῶν, ἅγιοι δὲ καὶ ἄγγελοι ἐξ ἀριστερῶν, ὑποκάτω δὲ, ἀπάντων τῶν αὐτῶ πιστευσάντων τὸ εὐσεβὲς συνᾶθροισμα. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ μέγα μυστήριον· Θεὸς ἐν ἀνθρώποις καὶ Θεὸς ἐν μέσῳ θεῶν θεουμένων ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν ὄντος Θεοῦ σαρκωθέντος ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ τοῦτο ἡ μέλλουσα βασιλεία καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς τὸ πολίτευμα· Θεὸς μεθ' ἡμῶν ὀρώμενός τε καὶ μεταλαμβάνόμενος*» καὶ τὰ ἐξῆς.

ζουν. Γιὰ τοὺς πρώτους λοιπόν, δηλαδή γιὰ τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἁγίους ἀνθρώπους, δίκαιος νόμος ὀρίζει¹⁹⁰ νὰ κατέχουν τὸν ἀριστερὰ (τῆς Θεοτόκου) χῶρο, δηλαδή τὴν μετὰ τὴν πανάχραντον Θεοτόκον τιμὴν («Καὶ αὐτό, λέγει¹⁹¹, εἶναι ἡ πιὸ μεγάλη τιμή»), τηρουμένης τῆς μεταξὺ τῶν ἑννέα ταγματῶν ἀντιστοιχίου διαφορᾶς, ἐνῶ γιὰ τοὺς πιὸ εὐτελεῖς καὶ κατωτέρους, νὰ ἀποδίδεται ἡ προσήκουσα στὸν καθένα κατώτερη καὶ τελευταία θέση, αὐτὴν ποὺ δηλώνει ὁ χαμηλότερος καὶ ὀλιγώτερον τιμητικὸς ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἅγιον ἄρτον χῶρος. Αὐτοί, ἀτομικῶς ἐλλειπεῖς, ἐλπίζουν ὅτι θὰ σωθοῦν βασιζόμενοι στὶς πρεσβεῖες πρὸς τὸν φιλόανθρωπον Θεὸν ὅλων τῶν ἁγίων καὶ τῆς Θεοτόκου. «Λοιπὸν ἂς προσέξουμε, λέγει (ὁ Συμεῶν) πῶς, καὶ μέσῳ αὐτῆς τῆς ἱερᾶς ἀποτυπώσεως καὶ τῆς ἁγίας τελετουργίας τῆς προσκομιδῆς, βλέπουμε τὸν ἴδιον τὸν Ἰησοῦν καὶ ἐνιαίαν ὄλην τὴν ἐκκλησία του νὰ ἔχη αὐτὸν στὸ

190. Τὸ χωρίο «ἐκείνους μὲν...καὶ τελευταίαν ἀπονέμεσθαι τάξιν...» (παρὰ τὴν διόρθωσιν στὸν κώδ. ΜΠΤ 107) νοσεῖ λόγῳ ἐλλείψεως τοῦ ρήματος ἐξαρτήσεως τῶν ἀπαρεμφάτων κληροῦσθαι καὶ ἀπονέμεσθαι. Παρενέβαλα τὸ ρῆμα κελεύει.

191. (Παραπέμπει γενικῶς: Γρηγ. Περὶ Παρθενίας καὶ Σὺμ. Θεσσ. 4 δ'). Ἡ φράση «κῶδος δέ τε καὶ τὸ μέγιστον» εὐρίσκεται στὸ Γρηγορίου Θεολ. Ἐπι Ἡθικά, Παρθενίης Ἐπαινος, PG. 37 578, 3. Οἱ στίχοι ἀφοροῦν τὴν τελικὴ κρίση μεταξὺ ἀζυγίας καὶ συζυγίας, δηλαδή μεταξὺ αὐτῶν ποὺ επέλεξαν τὴν παρθενίαν καὶ ἐκείνων ποὺ ἐπόθησαν τὴν συζυγίαν. Ἐν τέλει ὁ ζυγὸς κλίνει ὑπὲρ τῶν πρώτων, οἱ ὅποιοι καταλαμβάνουν θέσιν παρὰ τὴν δεξιάν τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ οἱ δεῦτεροι τὴν ἐξ ἀριστερῶν, ἡ ὁποία ὁμοῦς εἶναι ἐπίσης ἐνδοξος:

*Τοῖα καὶ ἀζυγίη θεοεἰκελος. Οἱ δὲ δικασταὶ
συζυγίην ποθέοντες, ὁμοῦς στέψουσι κάρηνον
Παρθενίης. Χριστὸς δὲ διδοὺς γέρας ἀμφοτέροισι,
τὴν μὲν δεξιτερῇ παραστήσεται ἐγγῦθι χειρὶ,
τὴν δ' ἐτέρην λαίῃ, κῶδος δέ τε καὶ τὸ μέγιστον.*

Τὸ κείμενο τοῦ Συμεῶν (ἀπὸ τὸ «Περὶ τῆς Ἱερᾶς Λειτουργίας», PG 155 285a) παρατίθεται εὐθύς ἀμέσως.

Ὅτι δὲ τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ ἁγίου ἄρτου τὰ ἐξ ἀριστερῶν εἰσι τοῦ ἱερέως, ὅπου καὶ τὴν μερίδα τῆς Θεοτόκου τακτέαν εἶναι φαμέν, ἀριστερὰ δὲ τούτου τὰ ἐκ δεξιῶν τοῦ ἱερέως, ὅπου καὶ αἱ τῶν ἁγίων μερίδες τακτέαι εἰσί, καὶ τὸ ἅγιον ἴσταται ποτήριον, εἰ καὶ ἱκανῶς ἐκ τῶν εἰρημένων εἰς τόδε γέγονε δῆλον, ἀλλ' ἐκ περιουσίας εἰπεῖν καὶ εἰς πληρεστέραν ἔτι τοῦ λόγου σαφήνειαν προσκείσθω τοῖς εἰρημένοις καὶ ταῦτα: Ἐκ τε γὰρ τῆς κοινῆς ὑπολήψεως ἀτοπώτατον εἶναι φαίνεται τὸν ἱερέα ἐκ τῶν ὀπισθεν τηλικαύτας τῷ δεσπότη προσφέρειν δεήσεις ὑπὲρ τε ἑαυτοῦ καὶ περὶ ὧν ἀπάντων τὴν τοιαύτην ἀναίμακτον καὶ ὑπερφυᾶ θυσίαν ἱεουργεῖ, ἀπαίσιον ὄν ἀνθρώποις καὶ μάλιστα ἐκ τῶν ὀπισθεν ἐντυγχάνειν τοῖς κρείττοσι, μήτοιγε καὶ τοῖς ἱερεῦσιν αὐτῷ τῷ πάντων ἐκ τῶν ὀπισθεν ἐντυγχάνειν δεσπότη.

κέντρο της, τὸ ἀληθινὸ φῶς, τὴν αἰώνιο ζωὴν, καὶ νὰ φωτίζεται καὶ νὰ συγκροτῆται ἀπὸ αὐτόν. Διότι ὁ ἴδιος μέσφ τοῦ ἄρτου εὐρίσκεται στὸ κέντρο καὶ ἡ μητέρα του μὲ τὴν μερίδα της στὰ δεξιά του, ἅγιοι δὲ καὶ ἄγγελοι στὰ ἀριστερὰ καὶ ἀπὸ κάτω ὄλων ὄσων ἐπίστευσαν σ' αὐτόν ἢ εὐσεβῆς ὁμήγουρις. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο μυστήριον, δηλαδή ὁ Θεὸς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὁ Θεὸς ἐν μέσφ θεῶν¹⁹² ποὺ θεοῦνται ἀπὸ τὸν ἐκ φύσεως Θεὸν, ὁ ὁποῖος χάριν αὐτῶν ἐσαρκώθη. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ μέλλουσα βασιλεία καὶ ἡ πολιτεία τῆς αἰωνίου ζωῆς, δηλαδή ὁ Θεὸς μεταξὺ μας ὁρατὸς καὶ μεταλαμβάνόμενος, κ.λπ.».

Ὅτι δὲ τὰ δεξιά μέρη τοῦ ἁγίου ἄρτου εἶναι τὰ ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἱερέως, ὅπου ὑποστηρίζουμε ὅτι πρέπει νὰ τοποθετῆται καὶ ἡ μερίδα τῆς Θεοτόκου, ἐνῶ στὰ ἀριστερά του εἶναι τὰ ἐκ δεξιῶν τοῦ ἱερέως, ὅπου πρέπει νὰ τοποθετοῦνται οἱ μερίδες τῶν ἁγίων, καὶ εἶναι ἐπίσης ἡ θέση τοῦ ἁγίου ποτηρίου, ἂν καὶ ἀπὸ ὅσα ἔχουν ἐδῶ λεχθῆ ἔχει ἐπαρκῶς διευκρινισθῆ, ὅμως τρόπον τινὰ πλεοναστικῶς καὶ γιὰ νὰ διασαφηθῆ μὲ μεγαλύτερη ἀκόμη πληρότητα ὁ λόγος αὐτός, ἄς προστεθοῦν σὲ ὅσα ἔχουν λεχθῆ καὶ τὰ ἐξῆς. Διότι σύμφωνα καὶ μὲ τὴν κοινὴν ἀντίληψη θεωρεῖται τελείως ἀνάρμοστο ὁ ἱερέας νὰ ἀναπέμψη στὸν Κύριο, ἰστάμενος πίσω του, τόσο σπουδαῖες δεήσεις ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ ὑπὲρ ὄλων ἐκείνων, γιὰ τοὺς ὁποίους τελεῖ αὐτὴν τὴν ἀναίμακτη καὶ ὑπερφυσικῆ θυσία. Αφοῦ λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι κρίνουν ἰδιαίτερος ἀπρεπὲς νὰ συνομιλοῦν μὲ τοὺς ἀνωτέρους των εὐρισκόμενοι πίσω τους, οὔτε βέβαια καὶ οἱ ἱερεῖς ἐπιτρέπεται νὰ ἀπευθύνονται προσωπικῶς στὸν Κύριο τῶν ὄλων ἰστάμενοι ὀπισθέν του.

192. Ψαλμ. ΠΑ' 1.

Τί τὸ κινήσαν ἐνίους τάναντία τοῖς εἰρημένοις φρονεῖν.

Τί δὲ καὶ τὸ κινήσαν ἐνίους τὴν ἀντίθετον τάξιν δοξάζειν; Τὸ τε κατὰ μίμησιν, φασί, τοῦ ἁμνοῦ, <πρηνοῦς> βαδίζοντος, τὸν Κύριον εἰς θυσίαν ἀχθῆναι. «Ὁ γὰρ ἁμνός, φασίν, οὐχ ὕπιος, ἀλλὰ πρηνῆς βαδίζειν μεμάθηκε. Διὰ τοι τοῦτο, φασί, καὶ τὰ ἐν τῷ ἄνω μέρει τῷ ἔχοντι τὸν σταυρὸν Ἰησοῦς ΧΣ γράμματα τὰ ὀπισθεν τοῦ ἁγίου ἄρτου καθεστήκασιν· ὁ γὰρ σταυρὸς οὐκ ἔμπροσθεν, ἀλλ' ὀπισθεν τοῦ παναγίου σώματος τοῦ Κυρίου ἐτέθη σαφέστατα, τὰ δὲ ὑποκάτω πάντως τὰ ἔμπροσθεν τούτου ἀναμφιβόλως τυγχάνουσιν. Καὶ τούτου χάριν, ὡς τὸ πρόσωπον τοῦ ἁγίου ἄρτου τὰ ὑποκάτω ἡμᾶς ἐκλαμβάνοντας, ἐν τοῖς δεξιοῖς τούτων τὸ τε ἅγιον ποτήριον, τὴν σφραγίδα τῆς Θεοτόκου, κατὰ τὸν Προφήτην λέγοντα τὸ «παρέστη ἡ βασιλισσα ἐκ δεξιῶν σου», καὶ τὰς λοιπὰς τῶν ἁγίων ἐννέα μερίδας μετ' αὐτήν, ὡς δι' αὐτῆς τὸν ἁγιασμόν λαμβανούσας, τιθέναι εἰώθαμεν θεοσόφως τοῦτο ποιοῦντες». Τοιοῖς δὲ τισι λόγοις κινήθεντες τὴν ἀντίθετον τῶν μερῶν ἐκτίθενται τάξιν, ὡς εἴρηται. Ἡμεῖς δὲ σκεψώμεθα εἴ τινος ἔχονται λόγου τὰ τοιαῦτα ἐπιχειρήματα. Τὸ οὖν κατὰ μίμησιν φάναι τοῦ ἁμνοῦ, <πρηνοῦς> βαδίζοντος, τὸν Κύριον εἰς θυσίαν ἀχθῆναι, κατὰ νότου τὸν σταυρὸν κεκτημένον, οὐδενός μοι φαίνεται λόγου ἐχόμενον· ἀλλότριον γὰρ τὸ <πρηνεῖς> βαδίζειν ἀνθρώποις δίκην ἀλόγων ἐπὶ τεσσάρων. Ὡσπερ οὖν ὁ ἁμνός ὀρθᾶ βαδίζειν οὐ μεμάθηκεν, οὕτως οὐδὲ ὁ ἄνθρωπος μεμάθηκε πρηνῆς βαδίζειν. Ἄμνος δὲ ὁ Χριστὸς ἄκακος ὀνομάζεται παρὰ τῷ Προφήτῃ διὰ τὴν καὶ μέχρι θανάτου ὑπακοήν, οὐ μὴν δὲ καὶ διὰ τὸ πρηνῆς βαδίζειν· ἄλλως γὰρ ἔδει καὶ τετράπουν εἶναι τὸν Κύριον, ἵνα καὶ πρηνῆς βαδίσει, καθὰ καὶ πρόβατον. Οὔτε μὴν ὁ τοιοῦτος σταυρὸς τὰ ὀπίσθια δηλοῖ τοῦ Χριστοῦ, καὶ

19. Περὶ τοῦ τί συνετέλεσε ὥστε κάποιοι νὰ πιστεύουν τὰ ἀντίθετα πρὸς ὅσα ἔχουν λεχθῆ.

Τί εἶναι ὁμως ἐκεῖνο ποῦ παρεκίνησε κάποιους νὰ θεωροῦν ὀρθή τὴν ἀντίθετη διάταξη; Αὐτὸ εἶναι, λέγουν, τὸ ὅτι ὁ Κύριος ὠδηγήθη στὴν θυσία ὅπως ὁ ἄμνος, ὁ ὁποῖος βαδίζει ἔχοντας τὸ πρόσωπο πρὸς τὴν γῆ. «Διότι, λέγουν, ὅτι ὁ ἄμνος δὲν γνωρίζει νὰ βαδίξῃ ὑπίως, ἀλλὰ πρηνῆς. Γι' αὐτὸ βεβαίως, λέγουν, καὶ τὰ γράμματα ΙΣ ΧΣ, ποῦ εὐρίσκονται εἰς τὸ ἄνω μέρος ποῦ ἔχει τὸν σταυρὸ, καταλαμβάνουν τὸ ὀπισθεν τμήμα τοῦ ἁγίου ἄρτου, διότι προδήλως ὁ σταυρὸς ἐτοποθετήθη ὄχι ἔμπροσθεν ἀλλ' ὀπισθεν τοῦ παναγίου σώματος τοῦ Κυρίου, καί, χωρὶς ἄλλο, τὰ πρὸς τὰ κάτω (τοῦ ἁγίου ἄρτου) εἶναι ἀναμφιβόλως τὰ ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Καὶ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ (λέγουν), ἐπειδὴ θεωροῦμε ὅτι τὸ πρὸς τὰ κάτω τμήμα εἶναι τὸ πρόσωπο τοῦ ἁγίου ἄρτου, συνηθίζουμε, πράττοντας αὐτὸ κατὰ θεῖον φωτισμόν, νὰ τοποθετοῦμε στὰ δεξιὰ του καὶ τὸ ἅγιο ποτήριο καὶ τὴν σφραγίδα τῆς Θεοτόκου, κατὰ τὸ προφητικὸ "παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου" καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὴν τις ὑπόλοιπες ἑννέα μερίδες τῶν ἁγίων, ἐπειδὴ μέσῳ αὐτῆς ἀγιάζονται». Ἀπὸ κάποιους τέτοιους λόγους λοιπὸν παρακινηθέντες ἀντιστρέφουν, ὅπως ἐλέχθη, τὴν διάταξη τῶν μερῶν. Ἐμεῖς ὁμως ἄς ἐξετάσουμε ἂν ἔχουν κάποια λογικὴ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ ἐπιχειρήματα. Τὸ ἐπιχείρημα λοιπὸν ὅτι ὁ Κύριος ὠδηγήθη στὴν θυσία φέροντας στὴν πλάτη του τὸν σταυρὸ κατὰ μίμησιν τοῦ ἄμνου, ὁ ὁποῖος βαδίζει πρηνῆς¹⁹³, νομίζω ὅτι δὲν στηρίζεται καθόλου στὴν λογικὴ. Διότι εἶναι ἀφύσικο

193. Παραδόξως, ὅπου στὸ κείμενο τοῦ παρόντος κεφαλαίου ἐγγράφεται ἐντὸς ἀγκυλῶν τύπος τοῦ ἐπιθέτου πρηνῆς σὲ πλάγια πτώση, στὰ χειρόγραφα ὑπάρχει ἀνακολούθως τὸ ἐπίθετο σὲ πτώση ὀνομαστική! Προφανῶς δὲν πρόκειται περὶ σφάλματος ἐκ παραδρομῆς, διότι ἐπαναλαμβάνεται πέντε φορές καὶ χρησιμοποεῖται μία ἀκόμη φορά στὴν ἐν συνεχείᾳ

μάλιστα τό σωτήριον ἐπιγεγραμμένος ὄνομα, ὃ προφανέστα-
 τα τὸ ἔμπροσθεν τοῦ ἁγίου ἄρτου δηλοῖ, ἐπεὶ καὶ ὁ Κύριος ἐκ
 τοῦ ἔμπροσθεν ἐπεγέγραπτο ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ὑπὸ τοῦ Πιλά-
 του. Ἀλλὰ τοῦτο μόνον σημαίνει ὁ τοιοῦτος σταυρός, τοῦνο-
 μα ἐπιγεγραμμένος, ὡς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐναπολαμβανόμενον μέ-
 ρος τῆς προσφορᾶς, τὸ ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου παρὰ τῆς
 ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἰδία ἐκ τῶν παρθενικῶν αἱμάτων
 προλαμβανόμενον φύραμα σημαίνει. Διό καὶ τὰ πολλὰ πρὶν
 ὀπτηθῆναι τῇ ζύμῃ τυποῦται καὶ ὅλως τὴν μέχρι τοῦ σωτηρί-
 ου πάθους ἡλικίαν Χριστοῦ, καὶ ἤδη ἀποτέμνεται καὶ ἀφω-
 σίεται εἰς τὸ γενέσθαι σῶμα τοῦ ἐσταυρωμένου Χριστοῦ.
 Οὐκ ἔτι δὲ καὶ τὴν σταύρωσιν αὐτὴν τοῦ Κυρίου σημαίνει, ἵνα
 κάπνι νότου τεθεῖη καὶ τὰ ὀπισθια τοῦ ἁγίου ἄρτου δηλόη. Καὶ
 τοῦτο δῆλον οὐ μόνον ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ὀνόματος, ἐκ τῶν
 ἔμπροσθεν αἰετιθεμένης τε καὶ ἀναγινωσκομένης, καθάπερ
 καὶ ὑπὸ τοῦ Πιλάτου ἐπεγέγραπτο τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ,
 ἀλλὰ καὶ ὅτι οὐδὲν ἕτερον ὁ ἱερεὺς ἐπὶ τοιοῦτου τοῦ σταυροῦ
 ποιεῖται, οὐδὲ μνεῖαν τινὰ περὶ τῆς τοῦ Κυρίου σταυρώσεως
 ἐπ' αὐτοῦ ποιεῖται, ὅπερ ἔδει μάλιστα πάντων. Οὔτε μὴν
 αὐτὸς ἐγχαράττει τὸν τοιοῦτον σταυρόν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ ἄρτο-
 ποιοῦ ἐντυποῦται, καὶ οὐ τῷ ἄρτῳ, ἀλλὰ τῇ ζύμῃ. Καὶ ἐπὶ πᾶσι
 τούτοις, εἴπερ τὴν τοῦ Κυρίου σταύρωσιν ὁ τοιοῦτος ἐδήλου
 σταυρός, οὐκ ἂν ὁ ἤδη ἐσταυρωμένος ἄρτος καὶ ἑτέρας ἐδεῖτο
 σταυρώσεως. Καὶ εἰ πρηνῆς ἦν, οὐκ ἂν ἐδεῖτο τῆς ὑπτίας
 στροφῆς, εἴπερ ἐκ τῶν ὀπισθεν ὁ Κύριος ἐσταυρώθη, ὡς εἴρη-
 ται. Νῦν δέ, μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς προσφορᾶς τετράγωνον ἀνατο-
 μὴν τε καὶ ἔπαρσιν, εὐθὺς στρέφει τὸ πρόσωπον τοῦ ἄρτου τὸ
 ἐσταυρωμένον καὶ τοῦνομα ἐπιγεγραμμένον ἐπὶ τὰ κάτω, καὶ
 τὴν ἀντίθετον ὄψιν ἐπὶ τὰ ἄνω. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν τὴν ἀνά-
 μνησιν τῆς σωτηρίου σταυρώσεως αὐτουργεῖ, καὶ σταυρόν
 ἐγχαράττει τῇ λόγῃ καὶ «*θύεται, φησίν, ὁ ἀμινὸς τοῦ Θεοῦ*»

νά βαδίζουν οἱ ἄνθρωποι πρηνεῖς στὰ τέσσερα, ὅπως τὰ ἀνόητα ζῶα. Ὅπως λοιπὸν ἀκριβῶς ὁ ἄμνος δὲν γνωρίζει νὰ βαδίξῃ ὀρθίως, ἔτσι οὔτε καὶ ὁ ἄνθρωπος νὰ βαδίξῃ πρηνῆς. Ἀποκαλεῖ δὲ ὁ Προφήτης τὸν Χριστὸ ἄκακον ἄμνον¹⁹⁴ λόγῳ τῆς μέχρι θανάτου ὑπακοῆς του, καὶ ὄχι βέβαια ἐπειδὴ ἐβάδιζε πρηνῆς. Διότι ἐξ ἄλλου θὰ ἔπρεπε νὰ ἦταν τετράπους ὁ Κύριος, γιὰ νὰ βαδίσῃ πρηνῆς, ὅπως καὶ τὸ πρόβατο. Οὔτε ὁμοίως ὁ σταυρὸς αὐτὸς δηλώνει τὰ νῶτα τοῦ Χριστοῦ, δεδομένου μάλιστα ὅτι φέρει ἐπάνω του γραμμένο τὸ σωτήριον ὄνομα, τὸ ὁποῖο ὑποδεικνύει προφανέστατα τὸ ἐμπρόσθιο τμήμα τοῦ ἁγίου ἄρτου¹⁹⁵, ἀφοῦ καὶ ἡ περὶ τοῦ Κυρίου ἐπιγραφή τοῦ Πιλάτου ἐπὶ τοῦ σταυροῦ εἶχε τοποθετηθῆ εἰς τὸ πρόσθιο μέρος του. Ἀλλὰ αὐτὸ μόνον φανερώνει ὁ σταυρὸς αὐτός, ὁ ὁποῖος φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ὅπως καὶ τὸ καταλαμβανόμενον ἀπὸ αὐτὸν τμήμα τῆς προσφορᾶς συμβολίζει τὴν ὕλη, τὴν ὁποῖαν λαμβάνει ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη φύση, καὶ μάλιστα ἐκ τῶν παρθενικῶν αἱμάτων (τῆς Θεοτόκου). Γι' αὐτὸ σὲ γενικὲς γραμμὲς καὶ ἐν συνόλῳ ἀποτυπώνει στὴν ζύμη, πρὶν νὰ ψηθῆ, τὴν μέχρι τοῦ σωτηρίου πάθους ἡλικία τοῦ Χριστοῦ¹⁹⁶ καὶ πλέον ἔχει ἀποκοπῆ καὶ ἔχει

τοῦ παρόντος ἐκδιδόμενη ἐπιστολή (βλ. ἐκεῖ σημ. 6). Οὔτε βέβαια πρόκειται περὶ σφάλματος ἀγνοίας τοῦ λογιωτάτου συγγραφέως. Ὑποθέτω ὅτι χρησιμοποιεῖται ὁ τύπος αὐτός (πρωτοτύπως πάντως, καθ' ὅσον γνωρίζω) ἀντὶ τοῦ μὴ ὑπάρχοντος ἀντιστοίχου ἐπιρρήματος *πρηνῶς. «Διώρθωσα» κατὰ τὴν συντακτικὴ ἀκολουθία δι' ἐπιρρηματικὸν κατηγορουμένου.

194. Ἦσ. ΝΓ' 7.

195. Συμ. Θεσοσ. κεφ. 4 β' (Περὶ τῶν ἐν τῇ προσκομιδῇ τελουμένων, PG 155 273d-276a).

196. (Ἡ παραπ. Καβάσ. ζ'). Ν. Καβάσιλα, Ἑρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας, κεφ. ζ' 1, PG 150 380d: «Ὁ μὲν οὖν ἀποτιμηθεὶς ἄρτος, ἕως ἐν τῇ προθέσει κείται, ἄρτος ἐστὶ ψιλὸς, τοῦτο μόνον λαβὼν, τὸ ἀνατεθῆναι Θεῷ, καὶ γενέσθαι δῶρον, ὅτε καὶ σημαίνει τὸν Χριστὸν κατὰ τὴν ἡλικίαν ἐκείνην ἐξ ἧς ἐγένετο δῶρον. Ἐγένετο δὲ ἐξ αὐτῆς τῆς γεννησεως».

καὶ τὰ ἐξῆς. Ταῦτα δὲ ποιεῖ πρόδηλον ὡς ἐπὶ νότου καὶ ἐκ τῶν ὀπισθεν τοῦ κυριακοῦ σώματος. Ἐπεὶ δὲ καὶ μετὰ τὴν σταύρωσιν καὶ τὸν θάνατον ὁ στρατιώτης ἐλθὼν καὶ ἰδὼν αὐτὸν ἐκ τῶν ἔμπροσθεν ἤδη τεθνηκότα «*λόγῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἐνυζε*», καθάπερ καὶ ἐν ταῖς σταυρικαῖς εἰκόσι θεωρεῖται νυγεῖς ἐκ τῶν ἔμπροσθεν τὴν πλευρὰν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἱερεὺς μετὰ τὴν σταύρωσιν στρέφει τὸ νῶτον ἐπὶ τὰ κάτω καὶ μεταφέρει τὸ ἔμπροσθεν ἐπὶ τὰ ἄνω καὶ νύττει τὸν ἅγιον ἄρτον ἐν τῷ δεξιῷ μέρει, ἦτοι τὸ ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἱερέως, διὰ τῆς λόγῃς ἐπιλέγων: «*καὶ εἰς τῶν στρατιωτῶν λόγῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἐνυζε, καὶ εὐθέως ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ*» καὶ τὰ ἐξῆς. Καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς τίθησι κατὰ γε τὸν ρηθέντα διδάσκαλον τὴν μὲν τῆς Θεοτόκου μερίδα ἐκ δεξιῶν τοῦ ἁγίου ἄρτου, ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἱερέως, τὰς δὲ τῶν θ' ταγμάτων, οἷον ἀγγέλων τε καὶ ἁγίων, ἐξ ἀριστερῶν τοῦ αὐτοῦ, ἐκ δεξιῶν τοῦ ἱερέως, ὑποκάτω δὲ τούτου τὰς λοιπὰς τίθεται περὶ τε ζώντων καὶ τεθνεώτων μερίδας, ὡς ἐλέγετο καὶ ἀνωτέρω. Τί οὖν ἔδει, παρέντας τὴν τῶν πραγμάτων ἐξέτασιν καὶ ἀκολουθίαν, ἐπὶ τὴν τοῦ ἀμνοῦ μίμησιν ἀνατρέχειν, ὅθεν ἀναιρεῖται ἡ σύμπασα μονονουχί τοῦ μυστηρίου ἀκολουθία, ὡς ἀνωτέρω τοσαῦτα συνήγετο ἄτοπα τοῖς τὴν ἀντίστροφον τῶν μερῶν τοῦ ἁγίου ἄρτου τάξιν διὰ τὴν τοῦ ἀμνοῦ μίμησιν προαιρουμένοις; Καὶ τίνα γὰρ λόγον ἔχει ἐκ τοῦ <πρηνῆ> τὸν ἀμνὸν βαδίζειν <πρηνές> καὶ τὸ κυριακὸν σῶμα προκεῖσθαι συνάγειν; Ὁ γὰρ Προφήτης «*ἦχθη, φησίν, ὡς πρόβατον*», οὐ βεβάδικεν ὡς πρόβατον· ἄγεται δὲ τὸ πρόβατον οὐ μόνον βαδίζον, ἀλλὰ καὶ ἐπ' ὤμων φερόμενον καὶ πολλαχῶς ἄλλως. Καὶ ὁ Κύριος οὖν, εἰ καὶ ἦχθη ἐπὶ τὴν σταύρωσιν, ἀλλ' οὐ πρηνῆς πάντως βαδίζων ἐπὶ τεσσάρων. Ἦχθη δὲ ἅπαξ ἐν τῷ παντὶ αἰῶνι, οὐ μὴν δὲ καὶ διὰ βίου ἄγεται εἰς τὸ σταυρωθῆναι. Ἄλλ' ὅτι ὁ προκειμένος ἅγιος ἄρτος εἰς αὐτὸ τοῦτο μεταβάλλεται τὸ κυριακὸν

ἀφιερωθῆ, γιὰ νὰ μεταβληθῆ σὲ σῶμα τοῦ ἐσταυρωμένου Χριστοῦ. Οὔτε ὅμως ἀκόμη συμβολίζει καὶ τὴν ἴδια τὴν σταύρωση τοῦ Κυρίου, ὥστε νὰ τοποθετηθῆ σὲ πρηνῆ θέση καὶ νὰ δηλώνῃ τὸ ὀπίσθιο τμήμα τοῦ ἁγίου ἄρτου. Καὶ αὐτὸ δὲν τὸ φανερώνει μόνον ἡ ἀναγραφή τοῦ ὀνόματος, ἡ ὁποία πάντοτε τίθεται καὶ ἀναγινώσκεται στὸ πρόσθιο τμήμα τοῦ ἄρτου, ὅπως ἀκριβῶς εἶχε ἀναγραφῆ ἀπὸ τὸν Πιλάτο στὸν σταυρὸ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι τίποτε ἄλλο δὲν πράττει ὁ ἱερέας ἐπὶ τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, οὔτε κἂν μνημονεύει κάτι σχετικὸ μὲ τὴν σταύρωση τοῦ Χριστοῦ, πρᾶγμα ποῦ θὰ ἦταν ἀπαραίτητο περισσότερο ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο. Οὔτε βέβαια ὁ ἴδιος χαράσσει αὐτὸν τὸν σταυρὸ, ἀλλ' ἀποτυπώνεται ἀπὸ τὸν ἄρτοποιό, καὶ ὄχι ἐπὶ τοῦ ἄρτου, ἀλλὰ ἐπὶ τῆς ζύμης. Πέραν δὲ ὅλων αὐτῶν, ἐὰν ὄντως ὁ σταυρὸς αὐτὸς ἐσυμβόλιζε τὴν σταύρωση τοῦ Κυρίου, ὁ ἤδη ἐσταυρωμένος ἄρτος δὲν θὰ εἶχε ἀνάγκη καὶ ἄλλης σταυρώσεως. Καὶ ἂν ἤδη ἦταν πρηνῆς, δὲν θὰ ὑπῆρχε ἀνάγκη νὰ στραφῆ ὑπτίως, ἐὰν, ὅπως ἔχει ὑποστηριχθῆ, ἐπὶ τῶν νώτων ὁ Κύριος ἐσταυρώθη. Τώρα ὅμως μετὰ τὴν τετράγωνη τομὴ καὶ τὴν ἀφαίρεση ἀπὸ τὴν προσφορά, ἀμέσως τὸ πρόσωπο τοῦ ἄρτου, τὸ ὁποῖο φέρει τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ καὶ τὴν ἐπιγραφή τοῦ ὀνόματος, (ὁ ἱερέας) στρέφει πρὸς τὰ κάτω, καὶ τὴν ἀντίθετη ὄψη πρὸς τὰ ἄνω. Καὶ ἐκεῖ ἐν συνεχείᾳ ὁ ἴδιος, μὲ τὰ χέρια του, ἐπιτελεῖ τὴν ἀνάμνηση τῆς σωτηρίου σταυρώσεως καὶ χαράσσει μὲ τὴν λόγχη ἕναν σταυρὸ καὶ ἐκφωνεῖ τὸ «*θύεται ὁ ἄμνος τοῦ Θεοῦ*, κ.λπ.». Εἶναι δὲ φανερὸν ὅτι πράττει αὐτὰ ὡς ἐὰν συνέβαιναν ἐπὶ τῶν νώτων καὶ τῶν ὀπισθίων μελῶν τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου. Ἄφοῦ δὲ μετὰ τὴν σταύρωση καὶ τὸν θάνατο ἦλθε ὁ στρατιώτης καὶ εἶδε ἐκ τῶν ἔμπροσθεν ὅτι ἤδη εἶχε ἀποθάνει, «*λόγγη τὴν πλευρὰν αὐτοῦ ἔνυξε*», ὅπως ἀκριβῶς τὸν βλέπουμε στὶς εἰκόνας τῆς σταυρώσεως νὰ ἔχη λογχισθῆ στὴν πλευρᾶ ἐκ τῶν

σῶμα, ἐπεὶ καὶ νῦν κεντᾶται ἡ τοῦ ἁγίου ἄρτου πλευρά, οὐπω μέντοι σῶμά ἐστι τοῦ Χριστοῦ, οὔτε μὴν ἐκεῖθεν ἐκρέει αἷμα καὶ ὕδωρ. Οὐκοῦν τὰ τοῦ ἀμνοῦ καὶ τοῦ προβάτου διὰ τὴν ρηθεῖσαν καὶ μέχρι θανάτου ὑπακοὴν περὶ τῆς ἅπαξ γεγενημένης ἐρρέθη θυσίας, νῦν δὲ τὰ τοιαῦτα ρητὰ κατὰ τὴν πρὸς τὸ ἅπαξ γεγενημένην ἀναφορὰν ἐπιλέγεται τῷ μυστηρίῳ τῆς εὐχαριστίας, ὅτι προωρισμένα καὶ πεπροφητευμένα ποτ' ἦν τὰ τότεπραχθέντα.

ἔμπροσθεν. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἱερέας μετὰ τὴν σταύρωση, στρέφει τὸ ὀπίσθιο τμήμα τοῦ ἄρτου πρὸς τὰ κάτω καὶ ἐπαναφέρει τὸ ἐμπρόσθιο τμήμα ἐπάνω καὶ κεντᾶ μὲ τὴν λόγχη τὸν ἅγιον ἄρτον στὸ δεξιὸ του μέρος, δηλαδή στὸ ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἱερέως, λέγοντας «καὶ εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἔνυξε, καὶ εὐθέως ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ κ.λπ.». Καὶ ἔτσι ἐν συνεχείᾳ τοποθετεῖ, σύμφωνα μὲ τὸν μνημονευθέντα διδάσκαλο (τὸν Συμεὼν δηλ.) τὴν μερίδα τῆς Θεοτόκου στὰ δεξιὰ τοῦ ἁγίου ἄρτου, ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἱερέως, τὶς μερίδες τῶν ἑννέα ταγμάτων, τῶν ἀγγέλων, δηλαδή καὶ τῶν ἁγίων στὰ ἀριστερὰ τοῦ ἰδίου, ἐκ δεξιῶν τοῦ ἱερέως, καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὸν τοποθετεῖ, ὅπως ἤδη εἶπαμε, τὶς ὑπόλοιπες μερίδες ὑπὲρ τῶν ζώντων καὶ τῶν νεκρῶν. Δὲν ἦταν λοιπὸν ἀνάγκη παραβλέποντας τὴν ἔρευνα καὶ τὴν κανονικὴ σειρὰ τῶν πραγμάτων νὰ προσφεύγουμε στὴν μίμηση τοῦ ἄμνου, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἀνατρέπεται γενικῶς ἡ κανονικὴ διάταξη τοῦ μυστηρίου, ὅπως σὲ τόσα πολλὰ καταλήγουν ἄτοπα κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐπιλέγουν τὴν ἀντίθετη θέση τῶν μερῶν τοῦ ἁγίου ἄρτου, στηριζόμενοι στὴν μίμηση τοῦ ἄμνου. Διότι δὲν ἔχει καμμία λογικὴ νὰ συμπεραίνης, ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ ἄμνος βαδίζει πρηνῆς, ὅτι καὶ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου κεῖται ἐνώπιόν μας σὲ πρηνῆ θέση. Διότι ὁ προφήτης λέγει ὅτι «ἤχθη ὡς πρόβατον», ὄχι ὅτι ἐβάδισε σὰν πρόβατο. Ὁδηγεῖται δὲ τὸ πρόβατο ὄχι μόνον βαδίζοντας, ἀλλὰ καὶ μεταφερόμενο ἐπὶ τῶν ὤμων¹⁹⁷ καὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους τρόπους. Καὶ ὁ Κύριος λοιπὸν, μολονότι ὠδηγήθη γιὰ νὰ σταυρωθῆ, ἀσφαλῶς ὁμως δὲν ὠδηγήθη πρηνῆς, βαδίζοντας στὰ τέσσερα. Ὁδηγήθη δὲ ἅπαξ διὰ παντός καὶ δὲν ὠδηγεῖται σὲ ὅλη του τὴν ζωὴ, γιὰ νὰ σταυρωθῆ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἅγιος ἄρτος τῆς προθέσεως μεταβάλλεται στὸ

197. Λουκ. ιε' 5.

Διατί τὸ ποτήριον ἐξ ἀριστερῶν ἴσταται τοῦ ἀγίου ἄρτου, τῆς δεξιᾶς νυγείσης πλευρᾶς.

Διατί δὲ τὸ ποτήριον ἐξ ἀριστερῶν ἴσταται τοῦ ἀγίου ἄρτου, τῆς δεξιᾶς νυγείσης πλευρᾶς, ἄλλος λόγος οἶμαι· τὸ μὲν ἵνα δηλώσῃ ὅτι ἀπὸ τῆς εὐωνύμου μερίδος καὶ τῆς τοῦ διαβόλου τυραννίδος, καὶ ὅλως διὰ τοὺς ἁμαρτωλοὺς τὸ πανάγιον ἐκχυθὲν αἷμα, τοὺς αἵρουμένους τῆς δεξιᾶς ἀξιοῦται μερίδος· «οὐ γὰρ ἦλθον, φησί, καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν», τὸ δ' ὅτι ἐντεῦθεν ἐστὶν ἡ δεξιὰ τοῦ ἱερέως. Ἐπειτα οὐκ εἰς τέλος ἐξ ἀριστερῶν ἴσταται τοῦ ἀγίου ἄρτου, ἀλλ' ἔστ' ἂν ἡ δυνάμει σῶμα Χριστοῦ. Μετὰ δὲ τὴν εἰς τοῦτο μεταβολὴν, ὅτε καὶ τὸ σωτήριον ἔρρευσεν αἷμα, ἐκ τοῦ ἐνεργείᾳ δηλονότι σώματος τοῦ Χριστοῦ, τηνικαῦτα ὅλον ἐν ἑαυτῷ ὑποδέχεται τὸν Χριστὸν μετὰ τῶν δεξιῶν αὐτοῦ καὶ ἀριστερῶν. Κάκεῖνο δ' εἶποι τις ἂν διὰ τὸ μηδὲν ὑποσημαίνεσθαι τοῖς ἱεροῖς εὐαγγελίοις περὶ τῆς νυγείσης πλευρᾶς, πότερον ἄρα, δεξιὰ ἦν ἡ ἀριστερά, ὡς μηδὲν ἔχοντος μέρος ἀριστερὸν καὶ ὑποβεβηκὸς εἰς ἐνέργειαν τοῦ κυριακοῦ σώματος, ἀλλ' ὄντος πάντη παντὸς δεξιοῦ. Τὸ δὲ μείζον πάντων, ἵνα δηλώσῃ ὡς ἐν τῷ παρόντι βίῳ ἡ τοιαύτη ὀφκονομήθη σφαγὴ καὶ

ἴδιο τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, ἀφοῦ καὶ τώρα κεντᾶται ἡ πλευρὰ τοῦ ἁγίου ἄρτου, ὅμως δὲν εἶναι ἀκόμη σῶμα τοῦ Χριστοῦ, οὔτε ἐπίσης ἀπὸ αὐτὸν ρέει «αἷμα καὶ ἵδωρ» Ἐπομένως λοιπὸν τὰ περὶ ἀμνοῦ καὶ προβάτου ἐλέχθησαν γιὰ τὴν θυσία ποὺ μῖα μόνον φορὰ ἔχει συμβῆ, λόγῳ τῆς μέχρι θανάτου, ὅπως εἶπαμε, ὑπακοῆς. Τώρα δὲ αὐτὰ τὰ λόγια ἐκφωνοῦνται κατὰ τὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας σύμφωνα με ἐκείνη τὴν προσφορά ποὺ συνέβη μία φορὰ, ἐπειδὴ αὐτὰ ποὺ ἐπράχθησαν τότε εἶχαν κάποτε προορισθῆ καὶ προφητευθῆ.

20. Περὶ τοῦ γιὰτί τοποθετεῖται τὸ ποτήριον ἀριστερὰ τοῦ ἁγίου ἄρτου, μολονδτι ἐλογχίσθη ἡ δεξιὰ πλευρά.

Νομίζω ὅτι ἄλλος εἶναι ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖον τὸ ποτήριον τοποθετεῖται στὰ ἀριστερὰ τοῦ ἁγίου ἄρτου, μολονότι ἐλογχίσθη ἡ δεξιὰ πλευρά. Πρῶτον μὲν γιὰ νὰ φανερώσῃ ὅτι τὸ πανάγιο αἷμα, τὸ ὁποῖον ἔρρευσεν ἐξ ὀλοκλήρου χάριν τῶν ἁμαρτωλῶν, ἀξιῶναι τῆς δεξιᾶς μερίδος ἐκείνους ποὺ τὴν προτιμοῦν ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ μερίδα καὶ τὴν τυραννίδα τοῦ διαβόλου· «οὐ γὰρ ἦλθον, λέγει, καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν»¹⁹⁸. Καὶ δεύτερον, διότι ἀπὸ τὴν πλευρὰν αὐτὴν εἶναι ἡ δεξιὰ τοῦ ἱερέως. Ἐκτὸς αὐτοῦ δὲν παραμένει μέχρι τέλους τὸ ποτήριον στὰ ἀριστερὰ τοῦ ἁγίου ἄρτου, ἀλλὰ μέχρις ὅτου εἶναι ἀκόμη δυνάμει σῶμα Χριστοῦ. Μετὰ ὅμως τὴν εἰς αὐτὸ μεταβολή, ὅταν ἔχει ρεύσει καὶ τὸ σωτήριον αἷμα, ἀπὸ τὸ ἐνεργεῖα δηλαδὴ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τότε δέχεται ἐντὸς αὐτοῦ ὀλόκληρον τὸν Χριστὸ μετὰ τὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τμήματα τοῦ σώματός του¹⁹⁹. Καὶ περὶ τοῦ ὅτι δὲν

198. Ματθ. θ' 13.

199. Βλ. ἀνωτ. σημ. 182. Ἡ φράση «ἐκ τοῦ ἐνεργεῖα δηλονότι σώματος τοῦ Χριστοῦ, τηνικαῦτα» μόνον στὸν κώδ. ΜΠΤ 96.

θυσία, ἐν δὲ τῷ μέλλοντι τὰ τοῦ πάθους ἀπέδρα καὶ τῆς οἰκονομίας, ἅτινα διὰ τῆς εὐωνύμου καὶ ὄλως τὰ τοῦ παρόντος βίου ὑποδηλοῦται μερίδος, ἐκεῖσε δὲ τὰ δεξιὰ μόνον πρεσβεύεται τοῦ Σωτῆρος ἐν τῇ ὑπερουρανίῳ ἐκκλησίᾳ καὶ βασιλείᾳ, ὅπου, ὡς ἔφαμεν, καὶ τὰ τάγματα μόνων τετάχεται τῶν ὁπίσθεν τῷ Θεῷ εὐηρεστηκότων καὶ σωζομένων, ὅπου τὰ πάντα δεξιὰ καὶ εὐώνυμον οὐδαμοῦ. Διὰ δὴ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα οὐδεμίαν ἔσχηκε χώραν ἢ τοιαύτη ἐν τοῖς δεξιοῖς στάσις τοῦ ποτηρίου. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν περὶ τούτων ἐπὶ τοσοῦτον εἰπεῖν ἱκανά, ἐπὶ δὲ τὸ προκείμενον ἐπανέλθωμεν.

διευκρινίζουν τὰ ἱερὰ εὐαγγέλια ποιά ἀπὸ τὶς δύο ἦταν ἀραγε ἡ πλευρά ποῦ ἐλογχίσθη, ἡ δεξιὰ ἢ ἡ ἀριστερά, θὰ μπορούσε νὰ δώση κανεὶς τὴν ἐξῆς ἐρμηνεῖα, ὅτι δηλαδὴ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου δὲν εἶχε κανένα μέρος ἀδέξιο καὶ κατώτερης ἀποτελεσματικότητος, ἀλλ' ἦταν συνολικῶς σὲ κάθε σημεῖο τοῦ δεξιό. Καὶ τὸ σημαντικώτερο ἀπὸ ὅλα, γιὰ νὰ ἐπισημανθῇ μέσφ αὐτοῦ τὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ τὴν παροῦσα ζωὴ ἐσχεδιάσθη αὐτὴ ἡ σφαγὴ καὶ ἡ θυσία, ἐνῶ στὴν μέλλουσα ἀπουσιάζουν τὰ ἀφορῶντα τὸ πάθος καὶ τὴν ἐνσάρκωση, τὰ ὁποῖα, καὶ γενικῶς τὰ σχετικὰ μὲ τὸν παρόντα βίον, ἐμμέσως ὑποδεικνύονται μὲ τὴν ἀριστερὴ μερίδα. Ἐκεῖ ὅμως, στὴν ὑπερουράνια Ἐκκλησία καὶ Βασιλεία, τιμῶνται τὰ δεξιὰ τοῦ Σωτῆρος, ὅπου, ὅπως εἶπαμε, ἔχουν τοποθετηθῆ τὰ τάγματα μόνον ἐκείνων ποῦ ὅπωςδήποτε ἔχουν εὐαρεστήσει τὸν Θεὸ καὶ σώζονται. Ἐκεῖ ὅλα εἶναι δεξιὰ καὶ καὶ δὲν ὑπάρχει κάπου κάτι ἀριστερό²⁰⁰. Ἐξ

200. Ἡ ἐκ φύσεως δεδομένη ἰκανότητα τῆς πλειοψηφίας τῶν ἀνθρώπων νὰ χρησιμοποιοῦν πιὸ ἀποτελεσματικὰ ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ τὸ δεξιό (τὸ καλό!) χέρι, εἶχε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὡς συνέπεια νὰ προσλαβῇ ἡ λέξις «δεξιός» τὶς ἔννοιες τοῦ ἰκανοῦ (τοῦ ἐπι-δεξίου), τοῦ εὐνοϊκοῦ, τοῦ αἰσίου καὶ τοῦ εὐδοίου. Ἴσως ἐπίσης ἡ νοσηματοδότηση αὐτὴ νὰ προήλθε ἀπὸ τὴν συνήθεια τῶν ἀρχαίων οἰωνοσκόπων (οἰωνός= μαντικὸ μεγάλο πτηνόν), οἱ ὅποιοι μαντευόμενοι (βλ. καὶ σημ. 180) ἀτένιζαν πρὸς βορρᾶν, ὅποτε τὸ ἐξ ἀνατολῶν ἐμφανιζόμενον πτηνόν ἦταν «δεξιὸς ὄρνις» καὶ ἐπομένως αἰσιος οἰωνός, ἐνῶ τὸ ἐκ δυσμῶν, καὶ ἐπομένως ἀριστερό, ἀπαίσιος. (Πρβλ. σκαῖός (λατ. scaevus) = ἀριστερός, δυτικός, δυσοίωνος). Δεξιῶνται ἐπομένως σημαίνει ὅτι ὑποδέχομαι κάποιον εὐμενῶς καὶ τὸν τιμῶ προτείνοντας τὸ δεξιὸ χέρι καὶ τοποθετῶντας τον εἰς τὰ δεξιὰ μου. Ἀντιθέτως παραγκωνίζω κάποιον τοποθετῶντας τον ἀριστερά μου, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸ Ματθ. κε' 31-33, ὅπου «ὅταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου...στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ ἐνώνυμων». Ἡ λέξις εὐῶνυμος (ἀριστερός) χρησιμοποιεῖται κατ' εὐφημισμὸν (εὐ (ἀντι κακῶς) + ὄνομα). Ἐν προκειμένῳ ὅμως ὁ συγγραφέας ὑποστηρίζει ὅτι αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχύῃ ὡς πρὸς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, «ὅπου τὰ πάντα δεξιὰ καὶ εὐῶνυμον οὐδαμοῦ». Ἐπ' αὐτοῦ βλ. καὶ τὴν σημ. 191.

Ὅπως ἐν ἐκάστῳ τοῦ ἄρτου μορίῳ ὀλόκληρον
σῶζεται καὶ τέλειον τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ.

Πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ τοῦτο εἶχεν ἂν τις ἀπορῆσαι, πῶς, ὡς εἴρηται, καὶ τὸ πολλοστημόριον καὶ τὸ ἐλάχιστον μέρος τοῦ κυριακοῦ ἱερουργουμένου σώματος ὀλόκληρον καὶ τέλειόν ἐστι σῶμα Χριστοῦ. Πρὸς δὲ καὶ τὴν τοιαύτην ἀπορίαν ἀπαντῶντες φαμέν ὅτι οὐ τοῖς τοῦ ἄρτου συμβεβηκόσι, καθ' ἃ καὶ διαιρεῖται, ὡς εἴρηται, τὸ κυριακὸν περιγράφομεν σῶμα, ἵνα καὶ συνδιαιρεθῆ διαιρουμένοις, ἀλλὰ τῇ οὐσίᾳ καὶ φύσει τοῦ ἄρτου εἰς αὐτὸ ἤδη τοῦτο μεταβεβληκυῖα. Ὡσπερ δὲ ἡ οὐσία τοῦ ἄρτου καὶ ἐν τῷ ἐλαχίστῳ μέρει τούτου τελεία ὑπάρχει, κἂν ἐλάχιστον εἴη, τέλειός ἐστιν ἄρτος, οὕτω καὶ τὸ κυριακὸν σῶμα καὶ ἐν τῷ ἐλαχίστῳ μέρει σῶζεται τούτου, κἂν εἰς ἄπειρα μέρη καὶ μόρια κατὰ γε τὰ συμβεβηκότα διαιρεθῆ.

Πῶς τοῦ δεσποτικοῦ σώματος ἀπαθοῦς μένοντος, τὰ πολλὰ ταῦτα πάσχει καὶ τοῖς ὁδοῦσι καταναλίσκεται.

Ὅθεν οὐδὲ πάσχει τι ἐκ τῆς τοιαύτης κατατομῆς τὸ κυριακὸν σῶμα, τέλειον ἐν ἐκάστῳ μέρει καὶ ἀπαθὲς μένον, εἰ

αίτιας λοιπὸν αὐτῶν καὶ τῶν συναφῶν πρὸς αὐτά, δὲν στηρίζεται σὲ κανένα ἐπιχείρημα αὐτῆ ἢ τοποθέτηση τοῦ ποτηρίου στὰ δεξιά. Ἀλλὰ τόσα, ὅσα εἶπαμε γι' αὐτά, εἶναι ἀρκετά, καὶ ἄς ἐπανέλθουμε στὸ θέμα μας.

21. Περὶ τοῦ πῶς σὲ κάθε τμῆμα τοῦ ἄρτου διατηρεῖται ἀκέραιο καὶ τέλειο τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ.

Ἐκτὸς αὐτῶν ποὺ ἔχουν ἤδη ἐκετεθῆ, θὰ μπορούσε νὰ διατυπώση κάποιος καὶ τὴν ἐξῆς ἀπορία· πῶς δηλαδὴ, ὅπως ἔχει λεχθῆ, τὸ πολλοστημόριο καὶ ἐλάχιστο τμῆμα τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου ποὺ ἱερουργεῖται εἶναι ἀκέραιο καὶ τέλειο σῶμα Χριστοῦ. Ἀποκρινόμενοι λοιπὸν καὶ σ' αὐτὴν τὴν ἀπορία λέγομεν ὅτι δὲν περιορίζουμε τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου σ' αὐτὰ ποὺ ἐξωτερικὰ χαρακτηρίζουν τὸν ἄρτον, σ' αὐτὰ δηλαδὴ ποὺ κατατεμαχίζεται, ὅπως ἔχει λεχθῆ, ὥστε καὶ αὐτὸ νὰ τεμαχισθῆ μαζί τους, ἀλλὰ στὴν οὐσία καὶ στὴν φύση τοῦ ἄρτου, ἢ ὅποια ἔχει ἤδη μεταβληθῆ σ' αὐτό. Ὅπως λοιπὸν ἀκριβῶς ἡ οὐσία τοῦ ἄρτου ἐνυπάρχει ὀλόκληρη καὶ στὸ πῶ μικρὸ κομμάτι του, καὶ αὐτὸ εἶναι τέλειος ἄρτος ἀκόμη κι ἂν εἶναι ἀπειροελάχιστο, ἔτσι καὶ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου διατηρεῖται ἀκέραιο καὶ στὸ ἐλάχιστο τμῆμα του, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν διαιρεθῆ, φαινομενικῶς βέβαια, σὲ ἄπειρα τμήματα καὶ μερίδες.

22. Περὶ τοῦ πῶς, μολονότι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου παραμένει ἀπαθές, ὑφίσταται συγχρόνως ὅλα αὐτὰ τὰ πολλὰ παθήματα καὶ διὰ τῶν ὁδόντων καταναλώνεται.

Ἐπομένως οὔτε ὑφίσταται τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου κάποιο πάθημα ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὴν κατάτμηση, ἀφοῦ παραμένει

καὶ δοκεῖ πάσχειν διαιρούμενον καὶ τοῖς ὁδοῦσι καταλεινόμενον καὶ κατεσθιόμενον· ἡμῖν μὲν γὰρ σκοπὸς ἡ μετάληψις ἐστὶ μόνη τούτου. Ἄλλ' ἐπειδὴ τοῦτο καὶ μετὰ τὴν μεταβολὴν ὑπὸ τοῖς συμβεβηκόσιν ἐστὶ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τελεῖ, ὁ δὲ ἄρτος καὶ οἶνος, ὡσπερ δὴ καὶ πᾶν βρῶμα καὶ πόμα οὐκ ἄλλως, ὅτι μὴ διὰ βρώσεως καὶ πόσεως μεταλαμβάνεται, διὰ τοῦτο καὶ τὸ κυριακὸν σῶμα τὸν τρόπον τοῦτον μεταλαμβάνεται διὰ τὰ ἐπιφερόμενα συμβεβηκότα, φημί, τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου. Διὸ καὶ φησιν ὁ αὐτουργὸς τῶν μυστηρίων δεσπότης *«ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα»*, τὸν τρόπον τῆς τοιαύτης δηλῶν μεταλήψεως. Ὡστε ὡς μὲν ἄρτος καὶ οἶνος διὰ τὰ φαινόμενα συμβεβηκότα τρώγονται καὶ πίνονται, ὡς δὲ σῶμα καὶ αἷμα διὰ τὴν ὑποκειμένην οὐσίαν μεταλαμβάνονται μόνον, ὡσανεὶ μόνῳ τῷ νῷ ἐν τοῖς πιστοῖς ἐγγινομένου διὰ τῆς τοιαύτης μεταλήψεως τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ. Ὅθεν καὶ μετάληψις ἰδιαίτερον τὸ πρᾶγμα, καὶ κοινωνία καλεῖται, ἀλλ' οὐ βρώσις καὶ πόσις, εἰ μὴ που διὰ τὰ ἐπιφερόμενα συμβεβηκότα, ὡς εἴρηται, καὶ διὰ τὸ μὴ τυπικὴν τινα ὑπονοεῖσθαι τὴν τοιαύτην μετάληψιν, ἀλλὰ πραγματικῶς καὶ ἀληθείᾳ. Ὅθεν καὶ φησίν: *«Ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθῶς ἐστὶ βρῶσις καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστὶ πόσις»*, καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἀληθὴς καὶ οὐράνιος τροφή τῆς ψυχῆς. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ μακάριος Σαμωνᾶς πρὸς τὸν Σαρακηνόν: *«ὅταν τοίνυν, φησίν, ὁ ἁγιασθεὶς ἄρτος εἰς μέρη τέμνεται, ὅς τὸ πανάγιον τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ σῶμα, μὴ νομίσης ὅτι μερίζεται ἢ ἀποσπᾶται ἢ διαιρεῖται τὸ ἄχραντον ἐκεῖνο σῶμα· ἀθάνατον γὰρ καὶ ἄφθαρτον καὶ ἀδαπάνητον, ἀλλ' ὅτι μερισμὸς ἐστὶν ἐκεῖνος τῶν αἰσθητῶν συμβεβηκότων μόνον μετὰ τὸν ἁγιασμὸν πρὸς ρώμην πίστεως καὶ παράστασιν ὀρατοῦ σημείου τῶν μενόντων καὶ ἀρραβῶνα καὶ ἐφόδιον ζωῆς αἰωνίου»*.

ἀκέραιο καὶ ἀπαθὲς σὲ κάθε τμῆμα του, μολονότι δίδει τὴν ἐντύπωση ὅτι πάσχει, ὅταν τέμνεται καὶ κατατρίβεται στὰ δόντια καὶ καταπίνεται, διότι σκοπὸς μας εἶναι μόνον ἡ μετάληψή του. Ἐπειδὴ ὁμως τοῦτο καὶ μετὰ τὴν μεταβολὴ ὑπόκειται ἀκόμη στὶς ιδιότητες τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ὁ δὲ ἄρτος καὶ οἶνος, ὅπως βέβαια κάθε φαγητὸ καὶ ποτό, δὲν μεταλαμβάνεται μὲ ἄλλον τρόπο παρὰ μόνον διὰ βρώσεως καὶ πόσεως, γι' αὐτὸ καὶ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον μεταλαμβάνεται, λόγῳ, ἐπαναλαμβάνω, τῶν ιδιοτήτων τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ποὺ τὸ συνοδεύουν. Γι' αὐτὸ καὶ Κύριος, ὁ ὁποῖος συνέστησε τὸ μυστήριον, εἶπε «ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα», γνωστοποιῶντας ἔτσι τὸν τρόπο τῆς μεταλήψεως αὐτῆς. Ὡστε, ἀφ' ἑνὸς μὲν, ὡς ἄρτος καὶ οἶνος, λόγῳ τῶν ἐξωτερικῶν τους χαρακτηριστικῶν, τρώγονται καὶ πίνονται, ἀφ' ἑτέρου δέ, ὡς σῶμα καὶ αἷμα, μεταλαμβάνονται μόνον, λόγῳ τῆς οὐσίας ἢ ὁποῖα ὑπόκειται, ὡσάν, τρόπον τινά, πνευματικῶς μόνον νὰ εἰσέρχεται στοὺς πιστοὺς ὁ σωτήρας Χριστὸς μὲ αὐτὴ τὴν μετάληψη. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ πράξις αὐτὴ ἰδιαίτερος μετάληψη ἢ κοινωνία ἀποκαλεῖται, καὶ ὄχι βρῶσις ἢ πόσις, παρὰ μόνον κάπου λόγῳ τῶν συνοδευτικῶν, ὅπως ἔχει λεχθῆ, χαρακτηριστικῶν, καὶ ἐπίσης γιὰ νὰ μὴν δημιουργηθῆ ἡ ὑπόνοια ὅτι ἡ μετάληψη αὐτὴ εἶναι εἰκονικὴ, ἀλλὰ (νὰ πιστεῦεται) ὡς πραγματικὴ καὶ ἀληθινὴ. Γι' αὐτὸ καὶ λέγει: «Ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθῶς ἐστὶ βρῶσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστὶ πόσις»²⁰¹, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἀληθινὴ καὶ οὐράνια τροφή τῆς ψυχῆς. Ἐξ αὐτοῦ κινούμενος καὶ ὁ μακάριος Σαμωνᾶς λέγει στὸν Σαρακηνό²⁰²: «Ὅταν λοιπὸν ὁ ἀγιασμένος

201. Ἰω. ζ' 55. Ἡ φράση «καὶ διὰ τὸ μὴ τυπικὴν τινα ὑπονοεῖσθαι... τροφή τῆς ψυχῆς» ἔχει προστεθῆ στὸν κωδ. ΜΠΤ 107.

202. ἔ.ἀ. PG 120 832c.

Τί διαφέρει ὁ ἀγιαζόμενος ἄρτος τοῦ ἀρχετύπου σώματος τοῦ Χριστοῦ.

Καὶ τοῦτο διαφέρει ὁ ἀγιαζόμενος οὗτος ἄρτος τοῦ πρωτοτύπου ἐκείνου κυριακοῦ σώματος, αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο ἤδη γεγενημένος, ὅτι καὶ νῦν ὑπόκειται τοῖς τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου συμβεβηκόσι, τοῦ Θεοῦ τοῦτο οἰκονομήσαντος τά τε ἄλλα καὶ διὰ τὴν μετάληψιν, ἵνα δίκην ἄρτου καὶ οἴνου διὰ βρώσεως καὶ πόσεως συνήθως ἐκεῖνο αὐτὸ μεταλάβωσιν οἱ πιστοὶ τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἀγιασμόν καὶ θέωσιν ψυχῆς τε καὶ σώματος καὶ ἵνα εἰς λεπτὰ μελιζόμενος κατὰ τὰ συμβεβηκότα τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου, ὡς εἴρηται, αὐτὸ τοῦτο ὀλόκληρον αὐθις ἐν ἐκάστῳ μέρει διαμείνη σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ.

Τί γίνεται τὸ μεταλαμβανόμενον ἐν ἡμῖν σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ.

Καὶ ἵνα, τῶν συμβεβηκότων τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου μετὰ τὴν μετάληψιν διαλυθέντων, αὐτὸ λοιπὸν τοῖς ἀξίοις συμπαραμείνη μέχρι συντελείας αἰῶνος ἀγιάζον ἡμῶν τὰς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα μέχρι θανάτου καὶ ταφῆς καὶ αὐτῆς ἀναστάσεως

ἄρτος τεμαχίζεται, μὴ νομίσης ὅτι διαμελίζεται ἢ ἀποκόπτεται κάποιον τμήμα του ἢ διαιρεῖται τὸ ἄχραντο ἐκεῖνο σῶμα, διότι εἶναι ἀθάνατο καὶ ἄφθαρτο καὶ ἀδαπάνητο, ἀλλ' ὅτι ὁ μερισμὸς ἐκεῖνος ἀφορᾷ μόνον τὰ αἰσθητὰ παρεπόμενα μετὰ τὸν ἁγιασμό, μὲ σκοπὸ τὴν ἐνίσχυση τῆς πίστεως, καὶ τὴν παρουσία ὁρατῆς ἀποδείξεως τῶν αἰωνίων καὶ ὡς ἐγγύηση καὶ ἐφόδιο τῆς αἰωνίου ζωῆς».

23. Περὶ τοῦ τί διαφέρει ὁ ἁγιαζόμενος ἄρτος ἀπὸ τὸ πρωτότυπο σῶμα τοῦ Χριστοῦ.

Καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρει ὁ ἁγιαζόμενος αὐτὸς ἄρτος τοῦ πρωτοτύπου ἐκείνου κυριακοῦ σώματος, μολονὶ ἤδη ἔχει μεταβληθῆ ἀπολύτως σ' ἐκεῖνο. Κατὰ τὸ ὅτι δηλαδὴ καὶ τώρα, παρίσταται κάτω ἀπὸ τὰ ιδιώματα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, πρᾶγμα πὸν ἐσχεδίασε ὁ Θεὸς καὶ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα καὶ γιὰ τὴν μετάληψη, ὥστε ὡσὰν νὰ πρόκειται περὶ κοινοῦ ἄρτου καὶ οἴνου, μὲ μιᾶ συνηθισμένη βρώση καὶ πόση, νὰ κοινωνοῦν οἱ πιστοὶ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἁγιαζόμενοι καὶ θεοῦμενοι ψυχῇ τε καὶ σώματι, καὶ ἐπίσης, ὅπως ἐλέχθη, γιὰ νὰ παραμένῃ πάλι αὐτὸ τὸ ἴδιο ὁλόκληρο σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ σὲ κάθε τμήμα του, μολονὶ διαμελίζεται σὲ λεπτὰ τεμάχια σύμφωνα μὲ τὶς ιδιότητες τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου.

24. Περὶ τοῦ τί γίνεται τὸ ἐντὸς ἡμῶν μεταλαμβανόμενον σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ²⁰³.

(Διαφέρει δὲ ἐπίσης ὁ ἁγιαζόμενος ἄρτος τοῦ πρωτοτύπου κυριακοῦ σώματος κατ' οἰκονομίαν Θεοῦ) ὥστε, ὅταν μετὰ

203. Ἀπὸ τὴν ἐπόμενη μακροσκελῆ τελικὴ πρόταση (καὶ ἵνα τῶν συμβεβηκότων ... βασιλευόντων.) ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται νὰ ἐλλείπη τὸ

καὶ εἰς αἰῶνας ἀτελευτήτους, ὅτε καὶ οἱ δίκαιοι διὰ τὴν τοιαύτην θεουργικὴν μόρφωσιν, ἀνακεκαλυμμένην ἤδη, ἐκλάμπουσιν ὡς φωστήρες, κατόπτρων δίκην διαυγεστάτων, τὴν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνὸς φωστήρος, τοῦ νοητοῦ τῆς δικαιοσύνης ἡλίου, τὴν αἴγλην ἕκαστος καὶ τὴν ἔμφασιν ἐν ἑαυτοῖς περιφέροντες, ὅπερ ἐστὶν ἡ κοινωνία καὶ μέθεξις τοῦ θεανθρώπου Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ καὶ δόξης καὶ βασιλείας, ὅτε καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καθορᾶται ἀνακεκαλυμμένος Θεὸς τῶν θεῶν καὶ κύριος τῶν κυρίων καὶ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων. Ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ θεοὶ τηνικαῦτα κατὰ χάριν εἰσὶ καὶ κύριοι καὶ βασιλεῖς, ἐπεὶ καὶ υἱοὶ Ὑψίστου καὶ τέκνα κατ' ἐξουσίαν αὐτοῖς δεδομένην γίνονται τοῦ Θεοῦ καὶ κληρονόμοι τοῦ κοινοῦ πάντων Θεοῦ καὶ πατρός, συγκληρονόμοι δὲ τοῦ κοινοῦ ἀδελφοῦ καὶ Χριστοῦ. Κοινὸς γὰρ ὁ πλοῦτος, κοινὴ ἡ δόξα, κοινὴ ἡ βασιλεία, ὁ δὲ Θεὸς ἔσται «τὰ πάντα ἐν πᾶσιν», ἐπειδὴ παρ' αὐτοῦ «πᾶσα δόσις ἐστὶν ἀγαθὴ» καὶ δόξα καὶ χάρις καὶ βασιλεία, ἀναλογως ὁμως, κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἐκάστου καθάρσεως, διαυγείας τε καὶ λαμπρότητος. Καὶ οὕτω διατελοῦσιν εὐφραινόμενοι διηνεκῶς εἰς ἀπεράντους αἰῶνας, ἀναξίους δὲ οὖσι τῆς μεταλήψεως ἢ καὶ μετὰ τὴν μετάληψιν ἀχρειωθεῖσι, τελειοῦται εἰς αὐτοὺς ἐκεῖνο: «εἰς ἀσυνέτου καρδίαν Θεὸς οὐκ εἰσελεύσεται· ἐὰν δὲ καὶ εἰσελεύσεται ταχέως ἐξελεύσεται». Τουτέστι τὸ κυριακὸν ἐκεῖνο σῶμα, εἰ καὶ εἰσέρχασθαι φαίνεται ταῖς τῶν ἀσυνέτων καὶ ἀναξίων ψυχαῖς καὶ καρδίαις, τῆς οἰκείας ὁμως οὐ μεταδίδωσι θεουργίας καὶ χάριτος διὰ τὸ ἀνεπιτηδεῖους εἶναι εἰς ὑποδοχὴν τῆς τοιαύτης θεουργίας τε καὶ μορφώσεως. Κᾶν δὲ ποτε μεταδοίη διὰ τὴν κάθαρσιν, ὁμως εἰς ἑαυτὸ συστέλλεται καὶ ἀναχωρεῖ πάλιν, δίκην κατόπτρων τραχυνθέντων τε καὶ ἀμαυρωθέντων τῶν μεταλαμβάνοντων.

τὴν μετάληψη διαλυθοῦν τὰ συνοδευτικὰ φαινόμενα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, αὐτὸ νὰ παραμένῃ ἀδιαλείπτως ἐντὸς ὧσων ἀξίως μεταλαμβάνουν μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, ἀγιάζοντας τὶς ψυχὰς καὶ τὰ σώματά μας μέχρι τὸν θάνατο καὶ τὴν ταφή καὶ μέχρι τὴν ἀνάστασι ἀκόμη καὶ τὴν ἀτελεύτητη αἰωνιότητα, ὅταν καὶ οἱ δίκαιοι χάρις σ' αὐτὴν τὴν διὰ τῆς θείας ἐνεργείας ὁμοίωσι μὲ τὸν Χριστό, ἡ ὁποία τότε θὰ ἔχη πλέον ἀποκαλυφθῆ, θὰ ἀκτινοβολήσουν σὰν ἀστέρια, ὅπως διαυγέστατα ἀτόπτρα, φέροντας ἐντὸς αὐτοῦ ὁ καθένας τὴν λάμψη καὶ τὴν ἀνταύγεια ποὺ ἐκπέμπεται ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ μοναδικὸ φωστῆρα, τὸν νοητὸν Ἥλιο τῆς δικαιοσύνης. Αὐτὸ εἶναι ἡ κοινωμία καὶ ἡ πρόσληψη τοῦ θεανθρώπου Χριστοῦ καὶ τῆς δόξας καὶ τῆς βασιλείας του, ὅταν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς θὰ εἶναι πλέον ἐμφανῆς, χωρὶς κάλυμμα, ὡς Θεὸς τῶν θεῶν²⁰⁴ καὶ Κύριος τῶν κυρίων καὶ Βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων²⁰⁵. Ἐπειδὴ τότε καὶ αὐτοὶ θὰ εἶναι θεοὶ²⁰⁶ κατὰ χάριν κύριοι καὶ βασιλεῖς, ἀφοῦ κατὰ τὴν ἐξουσία ποὺ ἔχει δοθῆ σ' αὐτοὺς γίνονται υἱοὶ τοῦ Ὑψίστου καὶ τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ κληρονόμοι τοῦ κοινοῦ σὲ ὅλους Πατέρα καὶ Θεοῦ καὶ συγκληρονόμοι τοῦ κοινοῦ ἀδελφοῦ, δηλαδὴ τοῦ Χριστοῦ²⁰⁷. Διότι εἶναι κοινὸς ὁ πλοῦτος, κοινὴ ἡ δόξα, κοινὴ καὶ ἡ βασιλεία καὶ ὁ Θεὸς θὰ εἶναι «τὰ πάντα ἐν πᾶσιν»²⁰⁸, ἀφοῦ ἀπὸ

ρῆμα τῆς ἐξαρτήσεως. Πράγματι ὁμως συνδέεται παρατακτικῶς μὲ τὶς τελικὲς προτάσεις τῆς προηγουμένης παραγράφου. Τοῦτο ἴσως σημαίνει ὅτι ὁ παρεμβαλλόμενος τίτλος («Τί γίνεται τὸ μεταλαμβανόμενον... Χριστοῦ») δὲν ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς καὶ προσετέθη κατὰ τὴν καθαρογράφηση τοῦ κειμένου.

204. Ψαλμ. ΜΘ' 1. ΠΑ' 1.

205. Α' Τιμ. ζ' 15.

206. Ἰω. ι' 34.

207. Ἰω. α' 12 καὶ κ' 17. Γαλ. δ' 6-7.

208. Α' Κορ. ιε' 28.

Πῶς τὰ ἐν διαφόροις τόποις καὶ χρόνοις προσφερόμενα, τῷ τε κυριακῷ σώματι καὶ ἀλλήλοις ἐν εἰσι καὶ ταῦτόν.

Πῶς δὲ τὰ ἐν διαφόροις καὶ τόποις καὶ χρόνοις προσφερόμενα τῷ τε κυριακῷ σώματι καὶ ἀλλήλοις ἐν εἰσι πράγματι καὶ ταῦτόν διὰ τῶν ἐς τόδε ρηθέντων ἰκανῶς ἀποδεδεικται, ἐπειδὴ πάντα ταῦτα εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο μεταβάλλεται τὸ κυριακὸν σῶμα. Ἐπεὶ δὲ τοῦτο, ἐν ὄν ἀπλῶς καὶ κυρίως, κατ' οὐδέν αὐτὸ ἑαυτοῦ διαφέρει, δῆλον ὅτι καὶ ταῦτα πάντα τῷ ὑποκειμένῳ πράγματι κάκεινῳ καὶ ἀλλήλοις εἰσι τὸ αὐτὸ καὶ ἐν, εἰ καὶ διὰ τὰ ἐπιφερόμενα συμβεβηκότα τὸ πολλά τε εἶναι ἔχουσι κάκεινου διαφέρουσι καὶ ἀλλήλων.

αὐτὸν προέρχεται «πᾶσα δόσις ἀγαθῆ»²⁰⁹ καὶ δόξα καὶ χάρις καὶ βασιλεία, κατὰ τὸ μέτρον ὅμως ἀντιστοίχως τοῦ ἐξαγι-
σμοῦ, τῆς καθαρότητος καὶ τῆς φωτεινότητος τοῦ καθενὸς. Καὶ ἔτσι θὰ διάγουν τερπόμενοι συνεχῶς στὴν αἰωνιότητα. Στους ἀναξίους ὅμως τῆς μεταλήψεως ἢ καὶ σ' ἐκείνους ποὺ μετὰ τὴν μετάληψη ἐμολύνθησαν ἐφαρμόζεται τὸ λεγόμενον ὅτι «εἰς ἀσυνέτου καρδίαν Θεὸς οὐκ εἰσελεύσεται· ἐὰν δὲ καὶ εἰσελεύσεται ταχέως ἐξελεύσεται»²¹⁰. Δηλαδή τὸ σῶμα ἐκεῖνο τοῦ Κυρίου, μολοντι φαίνεται νὰ εἰσέρχεται στὶς ψυχῆς καὶ τὶς καρδιῆς τῶν ἀσυνέτων καὶ ἀναξίων, ὅμως δὲν τοὺς μετα-
δίδει κάτι ἀπὸ τὴν θεία ἐνέργεια καὶ χάρι, ἐπειδὴ εἶναι ἀκα-
τάλληλες νὰ ὑποδεχθοῦν αὐτὴν τὴν θείαν ἐνέργεια καὶ τὴν ὁμοίωση πρὸς τὸν Θεόν. Κι ἂν ὅμως κάποτε τὴν μεταδίδη, ὅταν καθαρθοῦν, ὅμως συμπτύσσεται στὸν ἑαυτὸ του καὶ ἀποσύρεται πάλι, ὅταν οἱ μεταλαμβάνοντες, ὅπως οἱ καθρέφ-
τες, χάσουν τὴν λειότητά τους καὶ θαμπώσουν.

25. Περὶ τοῦ πῶς αὐτὰ ποὺ προσφέρονται σὲ
διάφορους τόπους καὶ χρόνους εἶναι ἓνα καὶ
τὸ αὐτὸ μὲ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ μεταξύ
τους.

Τὸ πῶς λοιπὸν αὐτὰ ποὺ προσφέρονται σὲ διάφορους τό-
πους καὶ χρόνους εἶναι κατ' οὐσίαν ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ μὲ τὸ

209. Ἰακ. ιζ' 2.

210. Παράφραση τοῦ Γραφικοῦ (Σοφ. Σολ. Α' 4) «εἰς κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία, οὐδὲ κατοικήσει ἐν σώματι κατάχρεω ἁμαρ-
τίας». Ἡ παράφραση ὀφείλεται μᾶλλον στὸν λόγιον κληρικὸ τοῦ 16^{ου} αἰ. Δαμασκηνὸν τὸν Στουδίτην, ὁ ὁποῖος στὸ ἔργο του «Θησαυρὸς», καὶ εἰς τὸν Δ' Λόγον «εἰς τὴν Ὑπαπαντήν», σημειώνει ὅτι «τὸ λέγει καὶ ὁ προφήτης Σολομών». Τὸ βιβλίον αὐτὸ ἐξεδόθη τὸ 1523 καὶ ἐγνώρισεν ἔκτοτε ἐπανει-
λημμένες ἐκδόσεις. Βλ. Θησαυρὸς Δαμασκηνοῦ τοῦ Ὑποδιακόνου καὶ Στουδίτου τοῦ Θεσσαλονικέως, ἐν Βενετία 1844, σελ. 48.

Ὅτι οὐ δεῖ περιεργάζεσθαι τὰ θεῖα, ἢ ὅπως χρῆ
παραδέχεσθαι τὰ τῆς εὐσεβείας.

Ἄλλα ταῦτα μὲν τό γ' ἐφ' ἡμῖν ἐπὶ τοσοῦτον αἰτήσαντι πε-
φιλοπόνηται· πλὴν ἔμοι γε δοκεῖ, οἶμαι δὲ καὶ πᾶσι τοῖς τῆς
εὐσεβείας τροφίμοις, μὴ πειρᾶσθαι τὰ κρείττονα λόγου πε-
ριεργάζεσθαι. Εἰ καὶ γὰρ συνέκλεισεν ἡμᾶς ἐκ περιουσίας
πανταχόθεν ὁ μόνος σοφὸς Θεὸς πᾶσαν ἀπιστίας περιελόμε-
νος πρόφασιν, ἡμᾶς τε λογικοὺς ποιήσας καὶ τοιαῦτά τινα
ὄντα δημιουργήσας καὶ προθεῖς ἡμῖν τορὸν ἀναβοῶντα καὶ
ἀναπειθοντα πρὸς τὴν τῶν κρειττόνων παραδοχὴν, ἐντεῦθεν
μὲν τοιαῦτ' ἄττα τῶν φυσικῶν δημιουργήσας, πρὸς ὧν τοὺς
λόγους καὶ τὰς αἰτίας μηδ' ἐρυγγάνειν ἐξισχύουσιν οἱ καθ'
ἑαυτῶν φρυαττόμενοι, διατί γὰρ ἐπὶ τῶν ὑπερφυῶν γνῶσιν
ζητοῦσιν οἱ τὰ ἐν ποσὶν ἀγνοοῦντες; Πότερον ὡς ἀδυνάτων οὐ
παραδέχονται καὶ ἀνυποστάτων τὴν πίστιν; Οὐκοῦν τῶν δυ-
νατῶν τούτων καὶ ὑφεστηκότων τὴν γνῶσιν εἰπάτωςαν καὶ
συγχωρήσομεν αὐτοῖς κατ' αὐτοὺς τὰ κρείττονα λόγου μηδ'
ὄλως ἐν τοῖς οὖσιν ὑφεστηκέναί.

σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ μεταξὺ τους, ἔχει, μὲ ὅσα ἔχουν πρὸς τοῦτο λεχθῆ, ἀρκετὰ διευκρινισθῆ, ἐπειδὴ ὅλα αὐτὰ μεταβάλλονται στὸ ἴδιο ἐκεῖνο τὸ κυριακὸ σῶμα. Ἐπειδὴ δὲ αὐτό, ὄντας ἓνα γενικῶς καὶ ἀπολύτως, σὲ τίποτε δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, εἶναι φανερὸν ὅτι καὶ ὅλα αὐτά, μέσῳ ἐκείνου πού ὑπόκειται πραγματικῶς, καὶ μὲ ἐκεῖνο καὶ μεταξὺ τους εἶναι ὄντως ἓνα καὶ τὸ αὐτό, μολονότι καὶ λόγῳ τῶν ἐξωτερικῶν χαρακτηριστικῶν πού τὰ συνοδεύουν καὶ ἐπειδὴ συμβαίνει νὰ εἶναι πολλά, διαφέρουν καὶ μὲ ἐκεῖνο καὶ μεταξὺ τους.

26. Περὶ τοῦ ὅτι δὲν πρέπει νὰ πολυπραγμονοῦμε μὲ τὰ θεῖα ἢ πῶς πρέπει νὰ ἀποδεχόμεστε τὰ δόγματα τῆς ὀρθῆς πίστεως.

Ἀλλὰ αὐτὰ μὲν, καθ' ὅσον μοῦ ἦταν δυνατόν, ἱκανοποιῶντας τὴν αἴτησή σου, μέχρι αὐτοῦ μόνον τοῦ σημείου ἔχω φιλοπόνως ἀναπτύξει. Παρὰ ταῦτα προσωπικῶς πιστεύω, νομίζω δὲ καὶ ὅλοι ὅσοι μαθητεύουν στὴν ὀρθή πίστη, ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγουμε τὴν σχολαστικὴ διερεύνηση ὅσων ὑπερβαίνουν τὴν ἀνθρώπινη λογικὴ. Διότι, ἀφοῦ βέβαια μὲ γενναιοδωρία μᾶς ἔχει περιχαρακώσει²¹¹ ἀπὸ παντοῦ ὁ μόνος σοφὸς Θεός, ἀφαιρῶντας κάθε δικαιολογίαν ἀπιστίας, ἀφοῦ μᾶς ἐπλασε ὄντα λογικά, καὶ ἄλλα ἐπίσης ὄντα ἐδημιούργησε καὶ ἔθεσε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας, τὰ ὅποια σαφῶς φωνάζουν καὶ μᾶς παρακινοῦν στὴν ἀποδοχὴ τῶν ὑπὲρ λόγον, ἀφοῦ ἐπίσης ἐδημιούργησε καὶ κάποιες φυσικὲς δυνάμεις γιὰ τὴν ἁρμονία καὶ τὶς αἰτίες τῶν ὁποίων οὔτε νὰ ψελλίσουν κάτι θὰ μπορέ-

211. «Τοῖς μὲν γὰρ ἐντολάς, τοῖς δὲ φιλοσοφίαν παρασχόν, συνέκλεισε τὴν ἀπιστίαν εἰς τὴν παρουσίαν· ὅτε ἀναπολόγητός ἐστι πᾶς ὁ μὴ πιστεύσας», Κλήμης Ἀλεξανδρ., Στρωματεῖς, PG 9 413c. Τὸ «συνέκλεισεν» στὸ χωρίο Ρωμ. ια' 32 φαίνεται νὰ ἔχη ἄλλη σημασία.

Εἰ δ' ἄτοπον ἀναιρεῖσθαι τὰ πάντα, διότι τοῖς ἀρτιτόκοις νηπίοις παντάπασιν ἀγνοοῦνται, ἀτοπώτερον ἔτι τὰ ὑπερφυῖ ταῦτα μυστήρια ἐκ μέσου γίνεσθαι, διότι τοῖς νηπιόφροσι τούτοις καὶ τοῖς φαινομένοις καὶ αἰσθητοῖς τὸν νοῦν ἐγκεκολλαμμένοις ἀγνοεῖται. Ἄλλ' ὥσπερ πιστεύουσι πρότερον ὧν τὴν φύσιν ὕστερον ἐκδιδάσκονται, οὕτω πιστευσάτωσαν καὶ ὧν ἀγνοοῦσι τὴν φύσιν, ὥσπερ πολλοῖς τῶν κατὰ φύσιν πάντη ἀνθρώποις ἀγνώστων, οὕτω καὶ τοῖς τοιούτοις μυστηρίοις ἀνθρώποις μὲν πᾶσιν ἀγνώστοις, μόνῳ δὲ γνωστοῖς τῷ Θεῷ, τῷ μόνῳ δημιουργῷ καὶ ἀριστοτέχνῳ. Τί δ' ἂν εἴποιεν, ὅποταν καὶ τοιαῦτά τινα ἀπ' αὐτῶν ἤδη τῶν κατὰ φύσιν προσλάβοιεν ὑποδείγματα πρὸς τὴν τῶν κρειττόνων καὶ τῶν ὑπὲρ φύσιν καὶ λόγον ποδηγετοῦντα παραδοχὴν, καθάπερ καὶ ἐπὶ τοῦ πεπυρακτωμένου σιδήρου ἐλέγετο καὶ τοῦ ἡλίου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου καὶ τῶν ὁμοίων; Ἐγκατέσπειρε καὶ γὰρ ὁ Θεὸς τῇ φύσει τῶν ὑπερφυῶν ἀπεικάσματα, ἵνα, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, τὰ ἀόρατα καὶ ὑπερφυῖ καὶ ἀκατανόητα μυστήρια τοῦ Θεοῦ τοῖς ποιήμασι καὶ διὰ τῶν ποιημάτων νοούμενα ἀμηγέπως κατανοήσωμεν ἀνιχνεύοντες ἀπὸ τῶν ὀρωμένων τε καὶ γινωσκομένων ἐπὶ τὰ ἀόρατα καὶ ὑπὲρ λόγον ποδηγετούμενοι. Εἰ καὶ τοίνυν συνέκλεισεν, ὡς εἴρηται, πανταχόθεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐπὶ τὴν τῶν κρειττόνων καὶ ὑπὲρ λόγον παραδοχὴν ἀπὸ τε τῶν

σους ὅσοι, βλάπτοντας ἑαυτοὺς, ὑψηλοφρονοῦν κομπορρημονοῦντες, γὰρ ποιὸν λόγον λοιπὸν ἐπιζητοῦν τὴν γνώση τῶν ὑπερφυσικῶν αὐτοὶ ποὺ δὲν κατανοοῦν αὐτὰ ποὺ ὑπάρχουν δίπλα τους; Γιὰ ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο δηλαδὴ δὲν ἀποδέχονται τὴν πίστη, ἐπειδὴ δηλαδὴ, κατὰ τὴν κρίση τους (τὰ πιστευόμενα) εἶναι ἀδύνατον νὰ συμβοῦν ἢ ἐπειδὴ εἶναι ἀνύπαρκτα; Ἄς μᾶς ἐξηγήσουν λοιπὸν αὐτὰ ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ συμβοῦν καὶ ὑπάρχουν, κι ἐμεῖς θὰ συμφωνήσουμε μετὰ τὴν ἄποψή τους ὅτι τὰ ὑπὲρ φύσιν εἶναι τελείως ἀνύπαρκτα.

Ἄν δὲ εἶναι παράλογο νὰ ἀθετοῦνται τὰ πάντα, ἐπειδὴ τὰ ἀγνοοῦν τελείως τὰ νεογέννητα νήπια, ἀκόμη πιὸ παράλογο εἶναι νὰ ἀπορρίπτονται τὰ ὑπερφυσικά αὐτὰ μυστήρια, ἐπειδὴ δὲν τὰ κατανοοῦν οἱ ἀνόητοι αὐτοὶ, ποὺ ἔχουν χαραγμένη ἀνεξάλειπτα τὴν διάνοια μετὰ τὰ φαινόμενα καὶ τὰ αἰσθητά. Ἄλλ' ὅπως ἀποδέχονται προηγουμένως τὴν ὑπαρξὴ ἐκείνων, τῶν ὁποίων ἀργότερα διδάσκονται τὴν φύση, ἔτσι ἄς πιστεύσουν στὴν ὑπαρξὴ καὶ ἐκείνων, τῶν ὁποίων τὴν φύσιν ἀγνοοῦν. Ὅπως δηλαδὴ ἀκριβῶς (πιστεύουν) σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ συμβαίνοντα στὴν φύση, τὰ ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι ἀγνοοῦν ἀπολύτως, ἔτσι (ἄς πιστεύσουν) καὶ στὰ μυστήρια αὐτὰ ποὺ εἶναι ἀκατανόητα σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ τὰ κατανοεῖ ὁ Θεός, ὁ μόνος δημιουργὸς καὶ ἄριστος τεχνίτης. Καὶ τί μποροῦν νὰ ἀπαντήσουν, ὅταν ἐπὶ πλέον λάβουν ὑπ' ὄψιν τους κάποια παρόμοια παραδείγματα, δεδομένα ἤδη, ἀπὸ αὐτὰ ποὺ συμβαίνουν στὴν φύση, τὰ ὁποῖα μᾶς καθοδηγοῦν νὰ ἀποδεχθοῦμε τὰ ὑψηλότερα καὶ τὰ ὑπερβαίνοντα τὴν φύση καὶ τὴν λογικὴ, ὅπως περὶ τοῦ πυρακτωμένου σιδήρου ἔχει λεχθῆ καὶ τοῦ ἡλίου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου²¹² καὶ τῶν πα-

212. Τὰ παραδείγματα («ἀποδείγματα») αὐτὰ, τοῦ σιδήρου, ὁ ὁποῖος π.χ. πυρακτοῦται, ἀλλὰ διασώζει συνάμα τὴν φύση του (βλ. ἄνωτ. σημ. 114), τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος, μολονότι ἕνας στὴν ψυχὴ τοῦ διδάσκοντος,

ἐν τῇ φύσει γνωστῶν καὶ ἀγνώστων, ἀλλ' ἔμοιγε κρεῖττον εἶναι δοκεῖ καὶ καθ' ἑαυτοῦς ἀπλῆ τι καὶ ἀπεριέργω τῇ πίστει τὰ τῆς εὐσεβείας μυστήρια παραδέχεσθαι· οὐ γὰρ μόνον φιλοσοφίαν ἐπαγγελλόμεθα, ἀλλὰ καὶ εὐσεβειαν ἐπιγραφόμεθα. Ὡσπερ δὲ φιλοσόφου ἴδιον τὸ μηδὲν ἄνευ λόγου καὶ ἀποδείξεως παραδέχεσθαι, μηδὲν δὲ ἀπλῶς μετὰ πίστεως, οὕτω καὶ τοῦ εὐσεβοῦς ἴδιον τὰ πάντα μετὰ πίστεως παραδέχεσθαι καὶ μηδὲν ἀπλῶς μετὰ λόγου καὶ ἀποδείξεως, παρὰ δηλαδὴ τὸν ὅρον καὶ λόγον τῆς εὐσεβείας, διὰ τὸ ὑπὲρ λόγον εἶναι καὶ ὑπὲρ κατάληψιν τὰ τῆς εὐσεβείας μυστήρια, πίστει δὲ μόνη ληπτά. Εἰ τοίνυν καὶ αὐτοὶ μὴ μόνον φιλοσοφεῖν μέλλομεν, ἀλλὰ καὶ εὐσεβεῖν, ὥσπερ τὰ τῆς φιλοσοφίας δόγματα στέργομεν μετὰ λόγου καὶ ἀποδείξεως, οὕτω καὶ τὰ τῆς εὐσεβείας ἀποδεξώμεθα μετὰ πίστεως. Ἐὰν οὖν ἐγὼ ἀδιστακτως πιστεύσω τῇ ἀληθείᾳ, καὶ, μὴ εἰδὼς τὰ ὑπὲρ ἐμέ, εἰλικρινεῖ καυχῆσθαι τῇ πίστει καὶ μακαρισθῆσθαι μετὰ τῶν μὴ εἰδόντων μέν, πιστευσάντων δέ. Ἐὰν δὲ ἀπιστήσω διὰ τὴν ἄγνοιαν, τί μοι κερδος μετὰ τῶν ἀπίστων κατακριθησομένῳ; «*ὁ γὰρ πιστεύσας, φησὶ, καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται*», οὐχ ὁ γνοὺς καὶ καταμαθὼν, «*ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται*», οὐχ ὁ ἀγνοήσας καὶ μὴ συνείδῃ, διὰ τὸ ὑπὲρ λόγον εἶναι καὶ ὑπὲρ κατάληψιν, ὡς εἴρηται, τὰ τῆς εὐσεβείας μυστήρια.

ρομοίων; Διότι ἔχει σπείρει ἐντὸς τῆς φύσεως ὁ Θεὸς εἰκόνας τῶν ὑπερφυσικῶν ὥστε, κατὰ τὸν λόγον τοῦ Ἀποστόλου²¹³, ἐρευνῶντας νὰ κατανοήσουμε κάπως, ἐντὸς τῶν δημιουργημάτων καὶ διὰ τῶν δημιουργημάτων φανερούμενα, τὰ ἀόρατα καὶ ὑπερφυσικά καὶ ἀκατανόητα μυστήρια τοῦ Θεοῦ, ὀδηγούμενοι ἀπὸ τὰ ὄρατὰ καὶ τὰ κατανοητὰ εἰς τὰ ἀόρατα καὶ τὰ ὑπὲρ λόγον. Μολονότι λοιπόν, ὅπως ἐλέχθη, μᾶς ἔχει περιχαρακώσει ἀπὸ κάθε ἄποψη ὁ Θεὸς γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῶν ὑπερτέρων καὶ ὑπερλόγων μὲ ὅσα στὸν φυσικὸ κόσμον ὑπόκεινται ἢ δὲν ὑπόκεινται στὴν ἀνθρώπινη γνώση, παρὰ ταῦτα μοῦ φαίνεται καλύτερο καὶ ὁ καθένας ἀπὸ μόνος του μὲ κάποιαν εἰλικρινῆ καὶ ἀνεπιτήδευτη ἐμπιστοσύνη νὰ ἀποδέχεται τὰ μυστήρια

εὐρίσκεται ὁ ἴδιος καὶ στὶς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν, τῆς σφραγίδας καὶ τῶν τύπων τῆς καὶ τοῦ ἡλίου ὁ ὁποῖος π.χ., μολονότι εἶναι ἐπίσης ἕνας, ἀνακλᾶται σὲ πολλὰ κάτοπτρα χρησιμοποιοῦνται συχνὰ σὲ πατερικὰ κείμενα καὶ στὸ παρὸν κείμενο ἀπαντῶνται ὄχι μόνον μία φορὰ. Βεβαίως οἱ παραθέτοντες γενικῶς αὐτὰ τὰ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη «*παραδείγματα*» γνωρίζουν ὅτι οἱ σχετικοὶ συλλογισμοὶ «*ἀπὸ τοῦ ὁμοίου εἰς τὸ ὅμοιον*» ἢ «*κατὰ τὸ ἀνάλογον*» δὲν ἀποτελοῦν ἀποδείξεις (βλ. Ἀριστοτ. *Ἀναλυτ. Πρότερα* 68b 38-69a 19, *Ρητορικὴ* 1357b 26-36 καὶ ἀνωτ. σημ. 16). Ἰω. ὁ Δαμασκηνὸς γράφει σχετικῶς (*Ἐκθεσις τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως*, Ο' 10 κ. ἐξ. PG 94 1096a-b): «*Εἰ γὰρ ἡλίῳ δένδρῳ ἐπιλάμπωντος εἰ ἀζίνη τέμνοι τὸ δένδρον, ἄτμητος καὶ ἀπαθῆς διαμένει ὁ ἡλῖος, πολλῶ μᾶλλον ἢ ἀπαθῆς τοῦ λόγου θεοῦ καθ' ὑπόστασιν ἠνωμένη τῇ σαρκὶ τῆς σαρκὸς πασχούσης ἀπαθῆς διαμένει. Καὶ ὡσπερ, εἴ τις πεπυρακτωμένῳ σιδήρῳ ἐπιχέοι ὕδωρ, τὸ μὲν πέφυκε πάσχειν ὑπὸ τοῦ ὕδατος, τὸ πῦρ λέγω, σβέννυται, ἀβλαβῆς δὲ διαμένει ὁ σίδηρος· οὐ πέφυκε γὰρ ὑπὸ τοῦ ὕδατος διαφθεῖρεσθαι, πολλῶ μᾶλλον τῆς σαρκὸς πασχούσης ἢ μόνῃ ἀπαθῆς θεοῦ τὸ πάθος οὐ προσήκατο καὶ ἀχώριστος αὐτῆς διαμένουσα. Καὶ προσθέτει: «οὐκ ἀνάγκη γὰρ παντελῶς καὶ ἀνελλιπῶς εἰκοῖναι τὰ παραδείγματα ἀνάγκη γὰρ ἐν τοῖς παραδείγμασι καὶ τὸ ὅμοιον θεωρεῖσθαι καὶ τὸ παρηλλαγμένον, ἐπεὶ οὐ παράδειγμα· τὸ γὰρ ἐν πᾶσιν ὅμοιον ταῦτὸν ἂν εἴη καὶ οὐ παράδειγμα, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν θείων. Ἀδύνατον γὰρ ἐν πᾶσιν ὅμοιον εὐρεῖν παράδειγμα, ἐπὶ τε τῆς θεολογίας, ἐπὶ τε τῆς οἰκονομίας».*

213. Ρωμ. α' 20.

Οὐκοῦν ἀμφοτέρωθεν ζῆν τῷ καλῷ μετιτέον, καὶ λόγον ζητεῖν, ἐν οἷς ἐγγωρεῖ, καὶ πίστιν ὁμοίως, ἐν οἷς ὁ λόγος οὐκ ἐφικνεῖται. Οὔτε γὰρ πᾶσι πιστεύειν ἀπλῶς ἀκίνδυνον, ὥστε καὶ τοῖς ψευδέσι καὶ ἀπιθήνοισι, οὔτε λόγον ἐν πᾶσι ζητεῖν, οὕτως ὥστε, εἴ τι κρεῖττόν ἐστι λόγου, τοῦτο μηδ' εἶναι ὅλως ὑποτοπάζειν. Ἄλλ' ἐν οἷς μὲν ἡ φύσις τῶν πραγμάτων ἐπιδέχεται λό-

τῆς ὀρθῆς πίστεως. Διότι δὲν δηλώνουμε μόνον ὡς ἀσχολία τὴν φιλοσοφία, ἀλλ' ἀποδεχόμεστε καὶ τὴν ὀρθὴ πίστη. Ὅπως δὲ χαρακτηριστικὴ ιδιότητα τοῦ φιλοσόφου εἶναι νὰ μὴν δέχεται τίποτε χωρὶς σκέψη καὶ ἀποδείξει καὶ τίποτε στηριζόμενο ἀπλοϊκὰ στὴν πίστη, ἔτσι καὶ τοῦ ὀρθῶς πιστευόντος χαρακτηριστικὸν εἶναι νὰ τὰ ἀποδέχεται ὅλα μὲ πίστη καὶ γενικῶς τίποτε κατόπιν σκέψεως καὶ ἀποδείξεως, ἀντίθετα δηλαδή πρὸς τὸν κανόνα καὶ τὸ κήρυγμα τῆς εὐσεβοῦς πίστεως, ἀφοῦ ὑπερβαίνουν τὴν ἀνθρώπινη λογικὴ καὶ κατανόηση τὰ μυστήρια τῆς εὐσεβείας, γίνονται δὲ ἀποδεκτὰ μόνον διὰ τῆς πίστεως. Ἄν λοιπὸν κι ἐμεῖς σκοπεύουμε ὄχι μόνον νὰ φιλοσοφοῦμε ἀλλὰ καὶ νὰ εὐσεβοῦμε, ὅπως ἀκριβῶς ἀποδεχόμεστε τὶς φιλοσοφικὲς δοξασίαι κατόπιν σκέψεως καὶ ἀποδείξεως, ἔτσι ἄς ἀποδεχθοῦμε καὶ τὰ διδάγματα τῆς ὀρθῆς πίστεως μὲσφ τῆς πίστεως. Ἐὰν λοιπὸν ἐγὼ πιστεύσω χωρὶς δισταγμοὺς στὴν ἀλήθεια, ἂν καὶ ἀγνοῶ αὐτὰ πού μὲ ὑπερβαίνουν, θὰ καυχηθῶ ὅτι πιστεύω εἰλικρινῶς καὶ θὰ θεωρηθῶ μακάριος μαζί μὲ ἐκείνους πού δὲν ἐγνώρισαν, ἀλλὰ ἐπίστευσαν²¹⁴. Ἄν ὅμως θὰ διατηρήσω ἀμφιβολίας ἀπὸ ἔλλειψη γνώσεως, τί θὰ κερδήσω, ἂν μαζί μὲ τοὺς ἀπίστους καταδικασθῶ; Διότι λέγει· *«ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται»*, ὄχι ὁ ἀντιληφθεὶς καὶ κατανοήσας, *«ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται»*²¹⁵, ὄχι αὐτὸς πού δὲν ἐγνώρισε καὶ δὲν κατενόησε, ἐπειδὴ τὰ μυστήρια τῆς ἀληθινῆς πίστεως ὑπερβαίνουν, ὅπως ἔχει λεχθῆ, τὴν ἀνθρώπινη λογικὴ καὶ κατανόηση.

Λοιπὸν καὶ τὰ δύο πρέπει νὰ ἐπιδιώκουμε κατὰ τὸ ὀρθὸ μέτρο, δηλαδή καὶ τὶς λογικὲς ἀποδείξεις νὰ ζητοῦμε ἐκεῖ πού εἶναι ἐφικτό, καὶ τὴν πίστη ἐπίσης, ἐκεῖ ὅπου ἡ λογικὴ δὲν

214. Ιω. κ'. 29.

215. Μάρκ. ις' 16.

γον, τὰ τοιαῦτα λογικῇ σκέψει κρίνειν καὶ δοκιμάζειν καλόν, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον εἰπεῖν ἀναγκαῖον τοῖς γε νοῦν ἔχουσιν, ἵνα μὴ καὶ τοῖς τυχοῦσιν ὑποπέσωμεν δόγμασιν, ὥστε καὶ τοῖς τῶν αἰρετικῶν ὕθλοις. Ἐν οἷς δὲ τὰ πράγματα κρεῖττον ἔστιν ἢ κατὰ λόγον, ἐν τούτοις ἡγεῖσθω μὲν πίστις, οὐχ ἀπλῶς δέ, ἀλλὰ καὶ ταῦτα μετὰ τῆς προσηκούσης δοκιμασίας παραδεκτέον, οἷόν τι λέγω: Ἐπειδὴ παρὰ πᾶσι τοῖς πιστεύειν ἅπας προελομένοις ὁμολογεῖται κοινῶς ἡ θεία Γραφή, παλαιά τε καὶ νέα καί, ἐνὶ φᾶναι λόγῳ, ὅσα ἢ καθ' ἡμᾶς ἅγια τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία κοινῇ πρεσβεύει ἐγγράφως ἢ ἀγράφως παραδεξαμένη παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων καὶ προὔργου τῶν ἁγίων ἀποστόλων καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ταῦτα μετὰ τοσαύτης δοκιμασίας τε καὶ ἐπισκέψεως τοσοῦτων καὶ τηλικούτων συνόδων σημειοφόρων τε καὶ θεοσόφων καὶ πνευματοφόρων πατέρων, δοκιμάζειν χρή τὰ πιστευθησόμενα. Καὶ εἰ μὲν τῶν τοιούτων εἰσὶ δογματῶν, ὧν ἡ ἅγια τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία κοινῇ πρεσβεύει, ταῦτα πάντα, εἰ καὶ κρεῖττονα τύχοι λόγου ὄντα, ὁμως ἀναμφιλέκτως ὡς ἀληθῆ πιστευτέα τε καὶ ἀποδεκτέα. Ἐὰν δέ τινα, παρὰ ταῦτα πάντα, φωραθεῖεν, ὡς ψευδῆ τὰ τοιαῦτα πάντα φευκτέα τε καὶ ἀποπεμπτέα, κἄν τισι καὶ τὰ παναληθέστατα εἶναι δόξειεν.

ἐπαρκεῖ. Διότι οὔτε εἶναι ἀκίνδuno νὰ πιστεῦῃ κανεὶς ἀφελῶς σὲ ὅλα, καὶ ἐπομένως καὶ σὲ ψευδῆ καὶ ἀπίθανα, οὔτε σὲ ὅλα νὰ ἀναζητῆ λογικὲς ἀποδείξεις, ὥστε νὰ ὑποψιάζεται ὡς ἀνυπόστατο κάθε τι ποὺ συμβαίνει νὰ ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς λογικῆς. Ἀλλὰ στὰ ζητήματα ἐκεῖνα ὅπου ἡ φύση τῶν πραγμάτων ἐπιτρέπει τὴν λογικὴ διερεύνηση, αὐτὰ εἶναι ὀρθά, γιὰ νὰ μὴν πῶ καὶ ἀναγκαῖο γιὰ ὅσους ἔχουν μυαλό, νὰ τὰ κρίνουν καὶ νὰ τὰ ἐλέγχουν μὲ τὴν λογικὴ σκέψη, γιὰ νὰ μὴν πέσουμε θύματα τῆς τυχούσης δοξασίας, ὅπως εἶναι καὶ οἱ φλυαρίες τῶν αἰρετικῶν. Στὰ ζητήματα ὅμως ὅπου τὰ πράγματα ὑπερβαίνουν τὴν ἀνθρώπινη λογικὴ²¹⁶, ἐκεῖ ἄς προηγηθῆται μὲν ἡ πίστη, ὄχι ὅμως ἀφελῶς, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ πρέπει νὰ γίνωνται ἀποδεκτὰ μετὰ ἀπὸ τὴν ἀρμόζουσα ἔρευνα. Φέρω ἓνα παράδειγμα: Ἐπειδὴ ὅλοι ὅσοι ὀριστικῶς ἐπέλεξαν νὰ πιστεύουν, ἀποδέχονται γενικῶς ὡς ἀληθῆ τὴν ἀγία, παλαιὰ καὶ νέα, Γραφὴ καὶ μὲ ἓναν λόγο ὅσα ἡ ἀγία τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία μας ἀποδέχεται, ἀφοῦ τὰ παρέλαβε γραπτῶς ἢ ἀγράφως²¹⁷ ἀπὸ τοὺς ἀγίους πατέρας, ὅπως καὶ πρὸ αὐτῶν ἀπὸ τοὺς ἀγίους ἀποστόλους καὶ τὸν ἴδιο τὸν Χριστὸ, καὶ μάλιστα μὲ τόση ἐξέταση καὶ ἔρευνα ἀπὸ τόσο πολλὰ καὶ σημαντικὰ συνόδοις θαυματουργῶν καὶ σοφῶν περὶ τὰ θεῖα καὶ θεοπνεύστων πατέρων²¹⁸, πρέπει νὰ ἐλέγχουμε αὐτὰ ποὺ πρόκειται νὰ πιστεύσουμε. Καὶ ἂν αὐτὰ περιλαμβάνονται μεταξὺ ἐκείνων τῶν δογμάτων τὰ ὅποια γενικῶς ἀποδέχεται ἡ ἀγία τοῦ Χριστοῦ

216. Τὰ χειρόγραφα: *κρείττον ἐστίν*. Ἐγραψα: *κρείττον' ἐστίν* (κρείττονα).

217. Μ. Βασιλείου, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (Πρὸς Ἀμφιλόχιον) κεφ. ΚΖ': «Πόθεν ἢ “σὺν” ἤρξατο συλλαβῆ, καὶ ποίαν δύναμιν ἔχει, ἐν ᾧ καὶ τὰ περὶ τῶν ἀγράφων τῆς Ἐκκλησίας νομίμων», PG 188a κ. ἐξ. Τὸ κεφ. ιε' τῶν «Πράξεων» ἀφορᾷ στὴν Ἀποστολικὴ Σύνοδο τῶν Ἱεροσολύμων.

218. Α' Κορ. ια' 2.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὡς ἐν Βλαχία διατρίβοντι, ὅθεν καὶ γέγρα-
 φας ἡμῖν τὴν ἐπιστολὴν Ἰανουαρίῳ ιβ^η, καὶ οὐχ ὡς ἐν πόλει
 μουσῶν, ὅθεν καὶ πέπομφας ταύτην, ἐγχειρισθεῖσαν ἡμῖν Σε-
 πτεμβρίῳ ιη^η (ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ δηλονότι «*γλαῦκα ἐς Ἀθήνας*»
 φωραθῶμεν ἐμπορευόμενοι) περὶ τοῦ προκειμένου πολυμόρ-
 φου προβλήματος ἐν Θεῷ συλλαμβάνοντι τοσαῦτα ἐπεξερ-
 γαστικώτερον ἐπῆλθεν εἰπεῖν. Καὶ εἰ μὲν τι κατὰ σκοπὸν εἴρη-
 ται, τῷ Θεῷ χάρις. Εἰ δὲ μή, δῆλον ὡς ἡμέτερον τὸ ἀμάρτημα,
 καὶ συγγνώμην αἰτοῦμεν τῆς ἀσθενείας καὶ ἀμαθίας. Καὶ εἴ τι
 παρὰ χορδὴν εἴρηται, διορθοῦσθαι παρακαλοῦμεν. Σὺ δέ μοι
 τέκνον ἐν Χριστῷ περιπόθητον, μηκέτι τοῦ λοιποῦ τοῖς τοιού-
 τοις συναπάχθητι ἐπηρεασταῖς, ὡς, «*ὁμιλῖαι κακαὶ φθείρουσιν
 ἤθη χρηστὰ*» καὶ «*ρεμβασμὸς ἐπιθυμίας*» τῶν τοιούτων πε-
 ριέργων σκεμμάτων «*μεταλλεύει νοῦν ἄκακον*». Ἄλλ' ἀστεμ-
 φῶς ἔχου περὶ τὰ τοιαῦτα τῆς ἀκραιφνοῦς ἡμῶν πίστεως, ἥτις
 κατὰ τὸν Οὐρανοφάντορα ἐν τῷ περὶ πίστεως λόγῳ «*συγκα-
 τάθεσίς ἐστιν ἀδιάκριτος τῶν ἀκουσθέντων ἐν πληροφορία τῆς
 ἀληθείας τῶν κηρυχθέντων Θεοῦ χάριτι*».

Ἐκκλησία, καὶ στὴν περίπτωση ἀκόμη ποὺ ὑπερβαίνουν τὴν ἀνθρώπινη λογική, πρέπει ὅλα αὐτὰ χωρὶς ἀμφιβολίες νὰ γίνονται πιστευτὰ καὶ ἀποδεκτά. Ἄν ὅμως κάποια ἀποκαλυφθοῦν ὅτι ἀντιβαίνουν πρὸς ἐκεῖνα, πρέπει, ὡς ψευδῆ, γενικῶς νὰ ἀποφεύγονται καὶ νὰ ἀπορρίπτονται, ἀκόμη καὶ ἂν κάποιοι τὰ θεωροῦν ἀπολύτως ἀληθῆ.

27. Ἐπιλεγόμενα

Γιὰ τὸ προκείμενο πολὺπλοκο πρόβλημα, τόσα, μὲ τὴν βοήθεια τοῦ Θεοῦ, ἦλθαν στὸν νοῦ μου νὰ σοῦ γράψω μὲ περισσότερες λεπτομέρειες²¹⁹, καὶ αὐτὰ ὅμως μὲ τὴν ἰδέα ὅτι εὐρισκόσουν στὴν Βλαχία, ἀπὸ ὅπου καὶ μοῦ ἔγραψες στὶς 12 Ἰανουαρίου τὴν ἐπιστολή, καὶ ὄχι στὴν πόλη τῶν μουσῶν ἀπὸ τὴν ὁποίαν τὴν ἀπέστειλες καὶ μοῦ ἐπέδόθη στὶς 18 Σεπτεμβρίου (γιὰ νὰ μὴν θεωρηθῶ δηλαδὴ κι ἐγὼ ὅτι προσπαθῶ νὰ πουλήσω «γλαῦκα εἰς Ἀθήνας»²²⁰). Καὶ ἂν μὲν ἔχουν ἐπιτυχῶς

219. Στὸ κείμενο «ἐπεξεργαστικώτερον». Ἡ σύγκριση ἀφορᾷ ἴσως τὸ ὄντως πολὺ συντομώτερο κείμενο, τὸ ὁποῖο προεκλήθη μὲ τὴν ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου 1687 ἐπιστολή τοῦ Χρυσάνθου, ἡ ὁποία ἐγράφη, ὅταν αὐτὸς εὐρισκόταν στὴν Ρουμανία καὶ ἀπεστάλη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη (ἐν τῇ πόλει τῶν μουσῶν), ἐφθασε δὲ στὰ χέρια τοῦ Σεβαστοῦ στὶς 18 Σεπτεμβρίου. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι στὴν ἐπιστολή αὐτὴ ἀπήντησε ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα στὶς 5 Ὀκτωβρίου μὲ τὸ ἀνωτέρω συντομώτερο κείμενο καὶ ἐν συνεχείᾳ μὲ τὸ παρὸν πολὺ ἐκετενεότερο τὴν 25^{ην} Νοεμβρίου τοῦ ἰδίου ἐτους. Τὸ συντομώτερο κείμενο ἐδημοσιεύθη τὸ 1881 στὴν Κων/πολη σὲ δύο φύλλα τῆς ἐφημερίδας «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια». Πάντως, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἄλλη ἐπιστολή (27; Ἰουλίου 1688) τοῦ Σεβαστοῦ πρὸς τὸν Χρυσάνθο, ὁ Σεβαστός, «παρὰ τῆς συνήθως τὰ πολλὰ ψευδομένης φήμης παρακρουσθεῖς», κακῶς ἐνόμισε ὅτι ὁ Χρυσάνθος εὐρισκόταν τότε στὴν Κων/πολη (βλ. Ἰωάννα Κόλια, Ὁ Σεβαστός Κυμνήτης καὶ ἡ Ἰδρυσις τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Τραπεζοῦντας, Ἑλληνικά, τ. 30, 1977-78, σελ. 298).

220. «Γλαῦκ' Ἀθήναζε, παροιμία ἐπὶ τῶν μάτην τι πραττόντων» (Ἡσύχιος ἐν λ.), «ὡσπερ εἶ τις γλαῦκας Ἀθήναζε ἄγοι, πληθουσι γὰρ ἐνταῦθα

Ὡστε κρεῖττον ἂν εἶη μετὰ τῶν ἀπεριέργως πιστευόντων, ὡς εἴρηται, μακαρίζεσθαι ἢ μετὰ τῶν περιέργως ζητούντων ἐπιτιμᾶσθαι. Μηδὲ «*διδασκαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις*» περιφερώμεθα, «*καλὸν γάρ χάριτι βεβαιουῦσθαι τὴν καρδίαν*». Μηδ' εἴπωμεν καὶ αὐτοὶ μετὰ τοῦ Διδύμου «*ἐὰν μὴ ἴδω, οὐ μὴ πιστεύσω*», ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ κατ' ἐκεῖνον οὐ μόνον ἐπιτιμηθῶμεν, ἀλλὰ μηδὲ τῆς αὐτοψίας ἀξιωθῶμεν· πολὺ γὰρ τό μέσον τοῦ τε Θωμᾶ καὶ ἡμῶν καὶ τοῦ νῦν καὶ τοῦ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ. Μηδὲ ἀπιστήσωμεν τοῖς θεασαμένοις, προεγνωκόσι τε καὶ παραδεδωκόσι, μήποτε οὐ μόνον ὄνειδισθῶμεν ἀπιστίαν ὁμοῦ καὶ σκληροκαρδίαν, ἀλλὰ μηδὲ τῆς αὐτοψίας καὶ γνώσεως τῶν ζητουμένων ἐπιτύχωμεν. Ἐκείνοις μὲν γὰρ, ἀποστόλοις οὖσιν, ἀναγκαῖα ἴσως ἦν ἡ αὐτοπρόσωπος γνώσις διὰ τὸ κήρυγμα, ἡμῖν δὲ πίστις ἀναγκαῖα πρὸς σωτηρίαν. Οὕτω μὴ εἴπωμεν μετὰ Λουκᾶ καὶ Κλεόπα «*ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραὴλ*», ἵνα μὴ καὶ αὐτοί, ὡς «*ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεῦειν ἐπὶ*

λεχθῆ, εὐχαριστῶ τὸν Θεό, εἶδεμὴ εἶναι φανερόν ὅτι τὸ σφάλμα εἶναι δικό μου καὶ ζητῶ συγγνώμην γιὰ τὴν ἀδυναμία καὶ τὴν ἀμάθειά μου, καὶ ἂν κάτι ἔχει λεχθῆ πλημμελῶς, παρακαλῶ νὰ τὸ διορθώσετε. Σὺ δὲ τέκνον μου ἐν Χριστῶ ἀγαπημένο, ποτὲ στὸ ἐξῆς νὰ μὴν ἐνστερνισθῆς τίς πλάνες αὐτῶν τῶν ἀλαζονικῶν ἀνθρώπων, διότι «ὁμίλια κακαὶ φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ»²²¹ καὶ «ρεμβασμὸς ἐπιθυμίας» αὐτῶν τῶν ἐξεζητημένων θεωριῶν «μεταλλεύει νοῦν ἄκακον»²²², ἀλλὰ στάσου ἀκλόνητος στὰ δόγματα τῆς ἀνόθευτης πίστεώς μας, ἡ ὁποία σύμφωνα μὲ τὸν οὐρανοφάντορα (Μ. Βασιλείου) στὴν ὁμιλία του περὶ πίστεως, «εἶναι συναίνεση χωρὶς ἀμφιβολίες σὲ ὅσα ἔχουν ἀκουσθῆ συνοδευόμενη μὲ τὴν διαβεβαίωση τῆς ἀληθείας ἐκείνων ποὺ ἐκηρύχθησαν διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ»²²³.

Ὡστε θὰ εἶναι καλύτερο, ὅπως ἐλέχθη, νὰ συμμετέχουμε στὴν μακαριότητα ἐκείνων ποὺ πιστεύουν ἀφελῶς, παρὰ στὴν ἀποδοκιμασία ὅσων ἐρευνοῦν σχολαστικῶς²²⁴. Καὶ ἄς μὴ ἀστατοῦμεν περιπλανώμενοι «διδασκαίς ποικίλαις καὶ ζέναις, καλὸν γὰρ χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν»²²⁵, καὶ ἄς μὴ ἐπαναλάβουμε κι ἐμεῖς τὸν λόγο τοῦ Θωμᾶ «ἐὰν μὴ ἴδω, οὐ μὴ πιστεύσω»²²⁶, ὄχι μόνον γιὰ νὰ μὴν ἐπιτιμηθοῦμε, ὅπως ἐκεῖνος,

γλαῦκες» (Φωτίου Λεξικὸν ἐν λ.). Ἡ παρατήρηση εἶναι μάλλον εἰρωνική (βλ. καὶ σημ. 4).

221. Α΄ Κορ. ιε΄ 33. Διὰ τοῦ «μηκέτι τοῦ λοιποῦ...» ὑπαινίσσεται ἐνδεχομένως κάποιες ἐπαφές ἢ σχέσεις τοῦ Χρυσάνθου μὲ πρόσωπα μὴ ὀρθοδοξοῦντα.

222. Σοφ. Σολ. Δ΄ 12. Δηλαδή ὁ μετεωρισμὸς (ρεμβασμὸς) τῆς ἐπιθυμίας ἀνασκάπτει (ἀναταράσσει, μεταβάλλει) τὸν ἄκακον νοῦν.

223. Μ. Βασιλείου. Περὶ πίστεως, PG 31 677d-680a.

224. Β΄ Κορ. ε΄ 7.

225. Ἑβρ. ιγ΄ 9. Ἡ φράση «Μηδὲ διδασκαίς...καρδίαν» ἔχει προστεθῆ στὸν κώδ. ΜΠΤ 107.

226. Ἰω. κ΄ 25. Ἡ ἐν συνεχείᾳ φράσις «καὶ τοῦ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ» ἴσως πρέπει νὰ διορθωθῆ «τοῦ κατ' ἐκεῖνον (δηλ. τὸν Θωμᾶν) καιροῦ».

πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ προφηταὶ καὶ ἐκήρυξαν οἱ ἀπόστολοι καὶ μετ' ἐκείνους οἱ θεϊότατοι πατέρες παραδεδώκασι, κατηγορηθῶμεν ἀλλὰ μηδὲ τῆς ἀπὸ τῶν θείων γραφῶν τῶν ἀμφισβητουμένων πιστώσεως εὐπορήσωμεν, μηδὲ *«κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο»* ἢ ἐκεῖνο, μήποτε οὐ μόνον ἀφωνίαν εὐσεβείας καταδικασθῶμεν, ἀλλὰ μηδὲ τοῦ λοιποῦ λαλεῖν ἔτι συγχωρηθῶμεν· οὐ γὰρ καὶ αὐτοὶ προφηταὶ, οὐδὲ πατέρες ἐσμὲν προφητῶν. Πάντας μὲν γὰρ ἀδύνατον αὐτόπτας καὶ ἱστορας γενέσθαι τῶν ὑπερφῶν τουτωνὶ μυστηρίων, πάντας γε μὴν ἀναγκαῖον σωθῆναι πιστεύσαντας. Πιστεύσωμεν οὖν καὶ αὐτοὶ ὡς ὁ Ἄβραάμ, ἵνα λογισθῇ ἡμῖν *«εἰς δικαιοσύνην»* δικαιουμένοις διὰ τῆς πίστεως. Ἡμῖν γὰρ οὔτε κατὰ Ἰουδαίους ἐπιτέτραπται σημεῖον αἰτεῖν εἰς πίστιν, οὔτε καθ' Ἑλληνας σοφίαν εἰς ἀπόδειξιν, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ ἀπεριέργως πιστεύειν τε καὶ κηρύσσειν κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τοῦτον *«ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἑλλησι δὲ μαρίαν»*, τοῖς δὲ κλητοῖς ἡμῖν *«Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν»*. Πιστεύσωμεν ὡς ὁ ἐκατόνταρχος, ἵνα καὶ ἡμῶν ὁ παῖς νοῦς ἰαθῇ κατὰ τὴν πίστιν ἡμῶν. Πιστεύσωμεν ὡς ἡ Χαναναία, ἵνα καὶ ἡμῖν ὡς αὐτοὶ θέλομεν γένηται, ἐπειδὴ *«πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι»*, ἵνα ἰαθῇ καὶ ἡμῶν ἡ παῖς, ἡ διάνοια, σχολάσασα καὶ ἀπαλλαγεῖσα τῶν τοιούτων ἐθνικῶν καὶ ἑλληνικῶν ζητημάτων τε καὶ ἀρρωστημάτων, ἐπειδὴ *«χωρὶς πίστεως, ἢ λέγεται, ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι»*.

ἀλλὰ γιὰ νὰ μὴν κριθοῦμε ἀνάξιοι νὰ ἀντικρύσουμε μὲ τὰ μάτια μας τὸν Χριστό. Διότι ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τοῦ Θωμᾶ καὶ ἡμῶν, ὅπως καὶ τοῦ τῶρα μὲ αὐτὸ πού τότε συνέβη. Μὴτε νὰ ἀπιστήσουμε σ' ἐκείνους πού τὰ εἶδαν καὶ τὰ προεῖδαν²²⁷ καὶ τὰ ἔχουν παραδώσει σ' ἐμᾶς, μήπως κάποτε ὄχι μόνον ἐπικριθοῦμε γιὰ ἀπιστία καὶ σκληροκαρδία²²⁸, ἀλλὰ μήπως καὶ ἀποτύχουμε νὰ ἀντικρύσουμε μὲ τὰ μάτια μας καὶ νὰ γνωρίσουμε αὐτὰ πού ποθοῦμε²²⁹. Διότι γιὰ ἐκείνους, ἐπειδὴ ἦσαν ἀπόστολοι, ἦταν ἴσως ἀπαραίτητη, χάριν τοῦ κηρύγματος, ἡ ἄμεση γνώση, γιὰ μᾶς ὅμως ἡ πίστη εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ νὰ σωθοῦμε²³⁰. Ἐπομένως ἄς μὴν ἐπαναλάβουμε μαζί μὲ τὸν Λουκᾶ καὶ τὸν Κλεόπα: «*ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ*»²³¹, γιὰ νὰ μὴν κατηγορηθοῦμε κι ἐμεῖς ὡς «*ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται*»²³² καὶ ἐκήρυξαν οἱ ἀπόστολοι καὶ παρέδωσαν μετὰ ἀπὸ ἐκείνους οἱ ἀγιώτατοι πατέρες, ἀλλ' οὔτε νὰ ἐνθαρρυνθοῦμε θεωρῶντας ἐγγύηση τὰ ἐκ τῆς Γραφῆς παραδείγματα ἀμφιβολίας, οὔτε νὰ ἐκστομίσουμε τὸ «*κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο*»²³³ ἢ ἐκεῖνο, μήπως καταδικασθοῦμε κάποτε σὲ ἀφωνία λόγων ὀρθοδοξίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ μὴν ἀποκλεισθοῦμε τελείως στὸ ἐξῆς καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς δυνατότητος τοῦ λόγου, ἀφοῦ δὲν εἴμαστε ἐμεῖς προφῆτες οὔτε πατέρες προφητῶν. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν ὅλοι νὰ ὑπάρξουμε αὐτόπτες καὶ γινῶστες τῶν ὑπερφυσικῶν

227. Λουκ. κδ' 11.

228. Μάρκ. ις' 11, 14.

229. Α' Κορ. ιγ' 12.

230. Μάρκ. ις' 16.

231. Λουκ. κδ' 21, 25.

232. Λουκ. κγ' 25.

233. Λουκ. α' 18, 20.

Σὺ δέ μοι ἀνάγνωθι τὸν Ἀπόστολον ἐν κεφ. ια΄ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς καὶ γνῶθι ὅσα καὶ οἷα τὰ τῆς πίστεως ἐκτίθεται κατορθώματα, ὧν τὰναντία πάντως τοῖς μὴ πιστεύουσιν ἐπακολουθήσει. Πιστεύσωμεν οὖν καὶ αὐτοὶ ἀνευδοιάστως πᾶσι τοῖς τῆς εὐσεβείας δόγμασι καὶ ἀσμενέστατα πάντα παραδεξώμεθα, «καθὼς αὐτὰ παρέδωκαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρεταὶ γενόμενοι τοῦ λόγου» καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Μέχρι γὰρ τίνος οὐ λήξομεν ζυγομαχοῦντες περὶ τῶν ἐν τοσαύταις ἐτῶν χιλιάσι τοσαυτάκις καὶ ὑπὸ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων συνελύσεων ἀνδρῶν ἡρώων φιλοπονῶτατα καὶ θειότατα ἐξετασθέντων, δοκιμασθέντων τε καὶ ἀποφανθέν-

αὐτῶν μυστηρίων, ἀλλὰ ὅλοι εἶναι βέβαια ἀνάγκη νὰ σωθοῦμε διὰ τῆς πίστεως. Ἄς πιστεύσουμε λοιπὸν κι ἐμεῖς ὅπως ὁ Ἀβραάμ, ὥστε νὰ λογαριασθῆ καὶ σὲ μᾶς ἡ πίστη αὐτῆ ὡς δικαιοσύνη καὶ νὰ δικαιωθοῦμε διὰ τῆς πίστεως²³⁴. Διότι δὲν ἔχει ἐπιτραπῆ σ' ἐμᾶς νὰ ζητοῦμε, ὅπως οἱ Ἰουδαῖοι, κάποιο θαῦμα²³⁵, γιὰ νὰ πιστεύσουμε οὔτε, ὅπως οἱ Ἕλληνες, σοφία πρὸς ἀπόδειξιν, ἀλλὰ μὲ ἀπλότητα καὶ χωρὶς περιττολογίες νὰ πιστεύουμε καὶ νὰ κηρύσσουμε σύμφωνα μὲ τὸν μακάριον Παῦλον τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ μάλιστα «έσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἑλλησι δὲ μωρίαν», γιὰ μᾶς ὅμως πού μᾶς ἔχει καλέσει ὁ Θεὸς «Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφία»²³⁶. Ἄς πιστεύσουμε ὅπως ὁ ἐκατόνταρχος²³⁷, γιὰ νὰ θεραπευθῆ καὶ ὁ δικὸς μας ὑπηρετῆς, ὁ νοῦς, σύμφωνα μὲ τὴν πίστη μας. Ἄς πιστεύσουμε ὅπως ἡ Χαναναία²³⁸, γιὰ νὰ ἐπιτύχουμε κι ἐμεῖς ἐκεῖνο πού θέλουμε, ἐπειδὴ «πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι»²³⁹, γιὰ νὰ ἰαθῆ δηλαδὴ καὶ ἡ δική μας θυγατέρα, ἡ διάνοια, νὰ ἀναπαυθῆ καὶ νὰ ἀπαλλαγῆ ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὶς ἐθνικὲς καὶ ἑλληνικὲς φιλοσοφικὲς ἀναζητήσεις καὶ ἀδυναμίες, ἐπειδὴ, ὅπως ἔχει γραφῆ, «χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι» (τῷ Θεῷ)²⁴⁰.

Σὲ παρακαλῶ λοιπὸν νὰ ἀναγνώσης τί λέγει ὁ Ἀπόστολος στὸ 11^ο κεφάλαιο τῆς Πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς καὶ νὰ ἐμπεδώσης τὰ πολλὰ καὶ σπουδαῖα κατορθώματα τῆς πίστεως πού ἐκεῖ παρατίθενται, τῶν ὁποίων τὰ ἀντίθετα θὰ δοκιμάσουν

234. Γεν. ΙΕ' 6. Ρωμ. δ' 3, 19, 22. Γαλ. γ' 6.

235. Ματθ. ιβ' 38.

236. Α' Κορ. α' 22-24.

237. Ματθ. η' 5-13.

238. Ματθ. ιε' 28.

239. Μάρκ. θ' 23.

240. Ἑβρ. ια' 6.

των καὶ εἰς ἀεὶ τῆ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ διαμένειν ἀπαραιτήτως τοῦ λοιποῦ καὶ ἀνεξετάστως παραδοθέντων τηρεῖν τε καὶ διασώζειν καὶ ἀναμαρτήτως τούτοις χρωμένους τοὺς εὐσεβεῖν αἰρουμένους καὶ τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας ἀντιποιουμένους πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν καὶ πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ εὐαρέστησιν ὀδηγεῖσθαι· «*Λύχνος, γάρ φησι, τοῖς ποσί μου ὁ νόμος σου καὶ φῶς ταῖς τρίβοις μου*». Καὶ πάλιν· «*ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σέ, ὁ Θεός, διότι φῶς τὰ προστάγματα σου ἐπὶ τῆς γῆς*». Καὶ ὁ Κύριος ἐν Εὐαγγελίοις «*ὁμεῖς, φησίν, ἐστὲ τὸ φῶς τοῦ κόσμου*» καὶ «*περιπατεῖτε, φησίν, ἕως τὸ φῶς ἔχετε, ἵνα μὴ σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ· καὶ ὁ περιπατῶν ἐν τῇ σκοτίᾳ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει*». Αὕτη καὶ γὰρ ἐστίν, ὡς ἐλέγετο καὶ ἀνωτέρω ἐν προοιμίῳ, ἡ πάρεδρος τῶν τοῦ Θεοῦ θρόνων σοφία, ἣτις συμπαροῦσα τοῖς πιστοῖς αἰρουμένοις διδάσκει τούτοις ἅτινά ἐστὶν εὐάρεστα τῷ Θεῷ καὶ ὀδηγεῖ τούτους ἐν γνώσει. Μὴ οὖν κατακιβδηλευέσθω λογισμοῖς ἀνθρωπίνους τε καὶ δειλοῖς, μηδὲ καταχραινέσθω ἐπινοίαις ἐπισφαλέσιν. Ἀρκεσθῶμεν, ὡς εἴρηται, τῇ πολυχρονίῳ τε καὶ ἀκριβεστάτῃ παρὰ τῶν θείων ἐκείνων ἀνδρῶν συζητήσῃ τε καὶ παραδόσει, ἵνα μὴ καὶ χάραν ὅλως δῶμεν τοῖς ἐπηρεάζειν ἐθέλουσι καὶ ἐξαπατᾶν γλιχομένοις τὰς τῶν ἀκεραιτέρων ψυχάς, ἵνα μὴ καὶ ποινὰς ἐνδίκως ἀπαιτηθῶμεν τῆς αὐθαδείας τε καὶ ὑπεροψίας. Ἄλλ' ἐπειδὴ τῆς πνευματικῆς ταύτης καὶ θεοπαραδότου σοφίας ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος ἐστὶν ἀρχή, κατὰ τὸν θεόσοφον Σολομῶντα, εὐλαβηθῶμεν καὶ ἡμεῖς, ὅσοι τὴν εὐσέβειαν ἐπιγραφόμεθα, τὸ ὑπέρογκον καὶ ὑπεραναβεβηκὸς τῆς πνευματεφόρου ταύτης διδασκαλίας καὶ μὴ κατατολμήσωμεν ὑπεράλλεσθαι τὰ ἐσκαμμένα καὶ μεταίρειν ὄρια αἰῶνια, κάκ τῶν καθ' ἡμᾶς καὶ τῶν ἄλλοτρίων τι παρεγκεντρίζειν τῇ ἀληθείᾳ, ὅτι «*φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος*», ἀλλ' ἢ τοῦτο μόνον· τὰς θείας ἐρευνῶμεν καὶ ἀγίας γρα-

ὅπως ὁποῦν ὡς συνέπεια οἱ μὴ πιστεύοντες. Ἄς πιστεύσουμε λοιπὸν κι ἐμεῖς χωρὶς δισταγμοὺς σὲ ὅλα τὰ δόγματα τῆς ὀρθῆς πίστεως καὶ ἄς τὰ ἀποδεχθοῦμε ὅλα προθυμότατα, «καθὼς αὐτὰ παρέδωκαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπῆρξάντων γενόμενοι τοῦ λόγου»²⁴¹ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Διότι μέχρι πότε θὰ συνεχίσουμε νὰ φιλονικοῦμε γι' αὐτὰ ποὺ ἐπὶ τόσες χιλιετίες τόσες πολλὲς φορές καὶ ἀπὸ τόσες καὶ τόσο σπουδαῖες συνελεύσεις ἁγίων ἀνδρῶν ἔχουν μὲ πολλὴ φιλοπονία καὶ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ μελετηθῆ καὶ ἐλεγχθῆ καὶ διακηρυχθῆ καὶ ἔχουν παραδοθῆ γιὰ νὰ παραμένουν εἰς τὸ ἐξῆς αἰωνίως στὴν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἀπαρεγκλίτως καὶ χωρὶς ἄλλη ἔρευνα, ὥστε νὰ τὰ φυλάσσουν καὶ νὰ τὰ διασώζουν καὶ νὰ τὰ χρησιμοποιοῦν ὀρθῶς ὅσοι ἐπιλέγουν τὴν ὀρθὴ πίστη καὶ ἐπιδιώκουν τὴν σωτηρία τους, γιὰ νὰ καθοδηγοῦνται στὴν ἐπίγνωση τῆς ἀληθείας καὶ στὴν εὐαρέστηση τοῦ Θεοῦ; Διότι λέγει «λύχνος τοῖς ποσὶ μου ὁ νόμος σου καὶ φῶς ταῖς τρίβοις μου»²⁴² καὶ πάλιν «ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σέ, ὁ Θεός, διότι φῶς τὰ προστάγματά σου ἐπὶ τῆς γῆς»²⁴³. Καὶ ὁ Κύριος στὰ Εὐαγγέλια λέγει «ὁμοίως ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου»²⁴⁴ καὶ «περιπατεῖτε ἕως τὸ φῶς ἔχετε, ἵνα μὴ σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ· καὶ ὁ περιπατῶν ἐν τῇ σκοτίᾳ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει»²⁴⁵. Διότι αὐτὴ εἶναι, ὅπως ἐσημεῖωσα καὶ ἀνωτέρω στὸ προοίμιο, ἡ σύνθρονος τοῦ Θεοῦ σοφία, ἡ ὁποία, βοηθῶντας ὅσους ἐπιλέγουν νὰ εἶναι πιστοί, τοὺς διδάσκει αὐτὰ ποὺ εὐχαριστοῦν τὸν Θεὸ καὶ τοὺς καθοδηγεῖ διὰ τῆς γνώσεως. Ἄς μὴ κατανοθεύωνται λοιπὸν αὐτὰ μὲ λογισμοὺς

241. Λουκ. α' 2.

242. Ψαλμ. ΡΙΗ' 105.

243. Ἦσ. Κς' 9.

244. Ματθ. ε' 14.

245. Ἰω. β' 35.

φάς, ἐν αἷς εὐρήσομεν κατὰ τὴν θείαν ἀπόφασιν τὴν ὄντως ζωήν.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον· σὺ δέ μοι, τέκνον ἐν Χριστῷ περιπόθητον, μὴ ἐπιλάθου τῆς εὐτελείας ἡμῶν ἱερῶς ἐντυγχάνων Θεῷ καὶ μυρίαί σοι καὶ δαψιλεῖς τούτου γε ἔνεκα χορηγήθῃσονται παρὰ Θεοῦ ἀμοιβαί. Εἴθε δέ μοι γένοιτο καὶ τῆς εὐκταίας σου θέας αὐθις ἐν τῷ παρόντι βίῳ ἀξιωθῆναι. <Εὐδαιμονῶν μοι καθ' ἑκάτερον ἐς αἰὶ διαβιώης καὶ βίον καὶ ἄνθρωπον, ὀσιώτατε>.

ἀνθρώπινους καὶ ἀτυχεῖς, μήτε νὰ μολύνωνται μὲ ἐπικίνδυνες ἐπινοήσεις. Ἄς ἀρκεσθοῦμε, ὅπως ἔχει λεχθῆ, στὴν πολυετῆ καὶ ἀκριβέστατη ἔρευνα καὶ παράδοση ἀπὸ τοὺς ἱεροὺς αὐτοὺς ἄνδρες, γιὰ νὰ μὴ δώσουμε πεδῖον δράσεως σ' ἐκείνους πού ἐπιδιώκουν νὰ ἐνοχλοῦν καὶ νὰ ἐξαπατοῦν τοὺς ἁθωτέρους καὶ τιμωρηθοῦμε δικαίως γιὰ τὴν αὐθάδεια καὶ ὑπεροψία μας. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὴ ἡ πνευματικὴ καὶ θεοπαράδοτη σοφία ἔχει ἀρχὴ τὸν φόβο τοῦ Θεοῦ σύμφωνα μὲ τὸν ἐκ Θεοῦ σοφὸν Σολομῶντα²⁴⁶, ἃς σεβαστοῦμε κι ἐμεῖς, ὅσοι ἀποκαλοῦμε τοὺς ἑαυτοὺς μας εὐσεβεῖς, τὴν μεγαλοπρέπεια καὶ τὸ ἀνυπερβλητὸ ὕψος αὐτῆς τῆς πλήρους ἀγίου Πνεύματος διδασκαλίας καὶ ἃς μὴν τολμήσουμε νὰ ὑπερβαῖνουμε τὶς δεδομένες γραμμές²⁴⁷ καὶ νὰ μετακινῶμε αἰῶνια ὄρια²⁴⁸ καὶ νὰ νοθεύουμε δολίως τὴν ἀλήθεια μὲ κάποιες δικές μας ἢ ξένες ἀπόψεις, διότι εἶναι «φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος»²⁴⁹. Ἀλλὰ τοῦτο μόνον ἃς πράττουμε, δηλαδὴ ἃς ἐρευνῶμε τὶς ἱερές καὶ ἄγιες γραφές, διότι ἐντὸς αὐτῶν, σύμφωνα μὲ τὴν θεϊκὴ διακήρυξη, θὰ εὔρουμε τὴν αἰώνια ζωὴ²⁵⁰.

Ἀλλὰ περὶ αὐτῶν μέχρις ἐδῶ· σὺ δὲ τέκνον μου ἐν Χριστῷ πολυπόθητο, μὴ λησμονῆς τὴν ταπεινότητά μου, κάθε φορὰ πού πλησιάζεις τὸν Θεὸ στὸ ἱερὸ θυσιαστήριο καὶ βεβαίως ἐξ αἰτίας αὐτοῦ θὰ σοῦ δοθοῦν ἀπὸ τὸν Θεὸ ἀφθόνως ἅπειρες δωρεές. Μακάρι δὲ νὰ μοῦ συμβῆ νὰ ἀξιωθῶ καὶ πάλι στὴν παροῦσα ζωὴ νὰ ἀντικρύσω τὴν ποθητὴ σου μορφὴ. Εὐχομαι,

246. Παροιμ. Α' 7 («ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου»).

247. «ὑπεράλλεσθαι τὰ ἐσκαμμένα»· ἀρχαία παροιμία. Βλ. προχ. Πλάτ. Κρατύλος, 413α.

248. Παροιμ. ΚΒ' 28, ΚΓ' 10 («μὴ μέταιρε ὄρια αἰῶνια, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου»).

249. Ἐβρ. ι' 31.

250. Ἰω. ε' 39.

Τὸν μακαριώτατον καὶ τὰ πάντα θειότατον ἡμῶν ἀθέντην καὶ δεσπότην πανευλαβῶς προσκυνῶ καὶ τὴν θειοτάτην αὐτοῦ ἀσπάζομαι δεξιάν, ἐξ αὐτῆς τὸν ἁγιασμὸν ἀρυόμενος, καὶ τῆς αὐτοῦ ἀξιοθεΐην ποτὲ σεβασμιωτάτης καὶ θέας καὶ ὁμιλίας, καὶ εὐτυχήσαιμι τοῦτο παρὰ Θεοῦ.

Πρὸς δὲ τὸν ἐλλογιμώτατόν μοι μέγαν διερμηνευτὴν καὶ προσφιλέστατον κύριον Σπαντωνῆν ἀμφοτέρας ἐν Χριστῷ περιπτύσσομαι καὶ τὴν μακαρίως αὐτῷ προσφοιτῶσαν χορείαν.

οσιώτατε, νὰ ζῆς πάντοτε εὐτυχῆς μετὰ τὴν διπλῆ εὐδαιμονία, μετὰ αὐτὴν δηλαδὴ ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς περιστάσεις τῆς ζωῆς καὶ ἐκείνην ποὺ ἀρμόζει στὸν ἄνθρωπο²⁵¹.

Τὸν μακαριώτατον καὶ κατὰ πάντα ἱερώτατον ἄρχοντα καὶ δεπότη μας μετὰ κάθε εὐλάβεια προσκυνῶ, καὶ ἀσπάζομαι τὴν ἱερώτατη δεξιὰ του ἀντλῶντας ἀπὸ αὐτὴν τὸν ἁγιασμό, καὶ εὐχομαι νὰ μοῦ δοθῆ ἀπὸ τὸν Θεὸν ἡ εὐτυχία νὰ ἀξιωθῶ κάποτε νὰ ἀντικρύσω τὴν σεπτότατη μορφή του καὶ νὰ ἀπολαύσω τὴν συναναστροφή του²⁵².

Ὡς πρὸς δὲ τὸν λογιώτατον καὶ πολυφίλητόν μου μέγαν διερμηνέα²⁵³ κύριον Σπανδωνῆν²⁵⁴, καὶ μετὰ τὰ δύο μου χέρια

251. Τῶν ἐπιστολῶν ὁ ἐπίλογος περιελάμβανε εὐχές καὶ χαιρετισμούς, ἀκολουθοῦσε δὲ ὑπογραφή καὶ ἡμερομηνία. Αὐτὸ τηρεῖται καὶ στὴν παροῦσα ἐπιστολιμαία διατριβή. Στὴν διατύπωση τῆς εὐχῆς ὑπόκειται μᾶλλον καὶ πάλιν ἡ ἀριστοτελικὴ περὶ εὐδαιμονίας ἀντίληψη. Ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ὅτι τὴν ὑψίστην εὐδαιμονία ἐξασφαλίζει ὁ θεωρητικὸς βίος, ἡ «*ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν*». Ὁ ἄνθρωπος ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διὰγει συνεχῶς βίον θεωρητικόν, διότι «*ὁ τοιοῦτος ἂν εἶη βίος κρείττων ἢ κατ' ἄνθρωπον*» (Ἠθικὰ Νικομάχεια, 1177b 24). Πέραν αὐτοῦ ἡ εὐδαιμονία, γιὰ νὰ μὴν ἐμποδίζεται, ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ σωματικά, ἀπὸ ἐξωτερικά ἀγαθὰ καὶ ἀπὸ τὴν καλὴ τύχη: «*διὸ προσδεῖται ὁ εὐδαίμων τῶν ἐν σώματι ἀγαθῶν καὶ τῶν ἐκτὸς καὶ τῆς τύχης, ὅπως μὴ ἐμποδίζηται ταῦτα*» (ἔ.ἀ. 1153b 17). Ἡ ἐντὸς ἀγκυλῶν φράση «*Εὐδαίμων ὡς μοι καθ' ἑκάτερον... οσιώτατε*» δὲν ὑπάρχει στὸν κώδικα ΜΠΤ 96.

252. Αφορᾷ τὸν Δοσίθεον, ὁ ὁποῖος προφανῶς ἔλαβε γνώσιν τοῦ κειμένου καὶ διετύπωσε τὶς δύο ἐνστάσεις ποὺ ἐπισυνάπτονται.

253. Πρόκειται προφανῶς περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὄψφικίου, τὸ ὁποῖον ἔφερε ὁ ἐπίκεφαλῆς τῶν «*ἐρμηνευτῶν*» τοῦ Οἴκουμενικοῦ Θρόνου. Ἰδιαιτέρη Ὑπηρεσία ἐρμηνευτῶν (διερμηνέων), μετὰ τὸν Μέγαν Διερμηνευτὴν ἐπίκεφαλῆς, διεθετε καὶ ἡ βυζαντινὴ αὐλή.

254. Σπαντωνῆς, στὸ κείμενο αὐτὸ καὶ στὴν ἐπιτομή τῆς «*Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας*». Στὰ πρόχειρα σχέδια τοῦ κώδ. ΜΠΤ 299 (186° καὶ 208°) Σπαντωνάκης (μᾶλλον κατὰ συνεκφορὰν τοῦ Σπαντωνῆς Ἀντωνάκης). Κατὰ τὸν Μανουὴλ Γεδεών ὁ Σπανδωνῆς ὑπῆρξε συμμαθητὴς τοῦ Σεβαστοῦ στὴν ἐν τῷ Μετοχίῳ τοῦ Παναγίου Τάφου Πατριαρχικῆ Ἀκαδη-

Τὸ παρὸν σχέδιον δοκιμαζέτω σου, οἷς οἶδε τρόποις, ἢ
σύνεσις καί, εἴ σοι δοκεῖ, κοινολογεῖτω, εἰ δ' οὐ, σιγῇ παρα-
δότω καὶ τῶν μὴ καλῶς ἐχόντων τὴν ἐπανόρθωσιν ἐν κρίσει
καὶ δοκιμασίᾳ τῶν περὶ τὰ τοιαῦτα δεινῶν γραφῆ δηλωσάτω·
οὐ γὰρ αἰσχυνοίμην ἂν μανθάνειν ἄπερ οὐκ οἶδα, ἵνα μὴ μοι
τὸ εἶναι τῷ δοκεῖν ὑπορρέῃ· αἰσχος μὴ τι μαθεῖν ἐθέλειν, τὸ δ'
ἐναντίον αἴνος.

Ὁ ἐλάχιστος ἐν σπουδαίοις καὶ σός ποτε χρηματίσας,
εἰ καὶ εὐτελής ὁμως εἶπω, καθηγητής,
Σεβαστὸς Τραπεζούντιος, ὁ Κυμινήτης.
αχζ' Νοεμβρίου κε',
ἀπὸ Τραπεζοῦντος εἰς Κωνσταντινούπολιν.

ἐναγκαλίζομαι ἐν Χριστῷ αὐτὸν καὶ τὴν εὐτυχὴ ὁμήγυρη ποῦ τὸν περιβάλλει.

Τὸ σχέδιο αὐτὸ ἄς τὸ ἐλέγξῃ ἡ ὀξύνοιά σου μὲ τοὺς τρόπους ποῦ γνωρίζει, καὶ ἂν τὸ κρίνης ὀρθὸ κοινολόγησέ το, εἰδάλλως παράδωσέ το στὴν σιωπὴ καὶ μὲ ἐπιστολὴ ὑπόδειξέ μου τὴν, κατόπιν κρίσεως καὶ ἐλέγχου τῶν εἰδικῶν σ' αὐτά, διόρθωση ὅσων δὲν εἶναι ὀρθά. Διότι δὲν θὰ ἐντραπῶ νὰ μάθω αὐτά ποῦ δὲν γνωρίζω, γιὰ νὰ μὴν ὑποβιάζω σέ ἀπλὴ γνώμη τὴν ἀλήθεια²⁵⁵. Ἐντροπὴ εἶναι τὸ νὰ μὴ θέλῃς νὰ μάθῃς, ἐνῶ τὸ ἀντίθετο ἔπαινος.

Ὁ τελευταῖος μεταξὺ σπουδαίων καὶ κάποτε διατελέσας,
ἀσήμαντος ὅμως, θὰ ὁμολογήσω, διδάσκαλός σου,
Σεβαστὸς Τραπεζοῦντιος ὁ Κυμινήτης.
25 Νοεμβρίου 1687.

Ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα στὴν Κωνσταντινούπολη.

μία, στὴν ὁποίαν καὶ συνεδίδαξε «τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ φιλοσόφων ἐξάρχων ἀγωνισμάτων». Τοῦ Σπανδωνῆ σώζει καὶ τμῆμα ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Σεβαστὸν, ποῦ εὐρίσκετο τότε στὴν Τραπεζοῦντα. Στὴν ἐπιστολὴ περιγράφει τὰ συμβαίνοντα στὴν Πατριαρχικὴ Σχολὴ ἄτοπα (Μανουὴλ Γεδεών, *Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ακαδημίας*, ἐν Κων/πόλει, αωπγ', σελ. 96 – 101). Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐκδοθέντος τὸ 1690 στὸ Βουκουρέστι ἔργου τοῦ Μελετίου Συρίγου καὶ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου κατὰ τῶν «καλβινικῶν κεφαλαίων» τῆς «Ὁμολογίας» Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως κ.λπ. περιλαμβάνεται καὶ ἐπίγραμμα τοῦ Σπαντωνῆ πρὸς τὸ ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Κων/νον Μπρανκοβεάνου, τὸ ὁποῖον ὑπογράφει ὡς «Δικαιοφύλαξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ διδάσκαλος τῶν ἐπιστημῶν τῆς ἐν Κων/πόλει Σχολῆς».

255. Κατὰ τὸν Πλάτωνα τὸ «δοκεῖν», ἢ «δόξα», δηλ. ἡ γνώμη, τοποθετεῖται μεταξὺ γνώσεως καὶ ἀγνοίας, μεταξὺ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι: «Ὅτι δὲ ἄλλο τὸ δοξάζειν καὶ ἄλλο τὸ ἐπίστασθαι εἰδείξεν ὁ ἐν Θεαίτητῳ Σωκράτης ἐκ τοῦ δόξαν μὲν καὶ ἀληθῆ καὶ ψευδῆ εἶναι, ἐπιστήμη δὲ μόνως ἀληθῆ» (Σιμπλίκιος, *Υπόμνημα εἰς τὰ Ἀριστοτέλους Φυσικά*, 9,13,10). Τὴν ὀρθότητα τοῦ «δοκεῖν» ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἀληθοῦς (τοῦ εἶναι) ἐλέγχει, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ ἐπιστήμη.

Β'

ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΚΥΜΙΝΗΤΟΥ
ΤΟΥ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΥ

Ἐπιστολὴ
πρὸς Χρῦσανθον

ΚΕΙΜΕΝΟ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΚΕΙΜΕΝΟ

Ἱερολογιώτατέ μοι καὶ πάντων ἐρασιμιώτατε κύριε Χρῦσανθε, εὐδαιμονοίης ἐν ἅπασι καθ' ἑκάτερον προάγων ἀεὶ πρὸς τὸ τέλειον.

Ἐδεξάμην σου τὴν ἐπιστολὴν διὰ τοῦ εὐλαβεστάτου κυρίου Ἀθανασίου καὶ μαθὼν σου τὴν ὑγίειαν, πῶς εἶη, ὡς εἰκὸς ὑπερήσθην. Πάλιν δὲ περὶ τῆς μετουσιώσεως τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ὑποσημαίνεις ὅτι τινὲς μὲν ὄλως τοῦνομα οὐ προσίενται, οἱ δὲ ὅτι ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος οὐ μεταβάλλονται, ἀλλὰ θεία δυνάμει ἐκλείπουσι, μενόντων μόνον τῶν συμβεβηκότων, ἐν οἷς ὁ Κύριος ἡμῶν παραγίνεται οὐσιωδῶς· ταῦτα δὲ δοξάζουσιν οὐδὲ γράφεις ἐπισημότετοι. Ἄλλ' οἱ ταῦθ' οὕτως ἔχειν δοξάζοντες, ἄντικρυς οὐ παραδέχονται τὰ δόγματα τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Ἐγὼ γὰρ ἄρτον καὶ οἶνον ἀκούων, ἄρτον καὶ οἶνον νοῶ, ἀλλ' οὐ συμβεβηκότα ἄρτου καὶ οἴνου, ἐπεὶ καὶ ἄνθρωπον καὶ ἵππον ἀκούων, ἄνθρωπον καὶ ἵππον νοῶ, οὐ συμβεβηκότα ἀνθρώπου καὶ ἵππου. *Καὶ ποιήσον*, φησί, *τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου*». Εἰ δὲ τὰ συμβεβηκότα τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου οὐ μεταβάλλονται εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, μένουσι γὰρ καὶ μετὰ τὴν μεταβολὴν ὡς πρότερον ἀμετάβλητα, ὁ δὲ ἄρτος καὶ οἶνος ἐκλείπουσι, θεία δυνάμει φασί, τί οὖν ἐστίν, ὅπερ, ἄλλο τι ὄν πρότερον, μεταβάλλεται καὶ γίγνεται μετὰ ταῦτα σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ; εἰ μὴ φαῖεν ὅτι ὁ παραγενόμενος Κύριος ἐν τοῖς συμβεβηκόσιν οὐσιωδῶς, αὐτὸς οὗτος μεταβάλλεται εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Εἰ δ' ὁ Χριστός αὐτὸ τοῦτο εἶναι λέγεται καὶ πρὸ τῆς μεταβολῆς σῶμα καὶ αἷμα, ὁ δὲ ἱερεὺς τὸν προκείμενον ἄρτον καὶ οἶνον δέεται τοῦ Θεοῦ μεταβάλλειν εἰς σῶμα καὶ αἷμα

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ἐρολογιωτάτῃ μου καὶ ἀπὸ ὄλους πιὸ ἀγαπητῇ κύριε Χρυσανθε, εὐχομαι νὰ εὐδαιμονῆς καθ' ὅλα, προκόπτοντας συνεχῶς πρὸς τὴν τελειότητα¹.

Ἔλαβα τὴν ἐπιστολὴ σου μέσῳ τοῦ εὐλαβεστάτου κυρίου Ἀθανασίου καί, ὅπως εἶναι φυσικό, ἐχάρηκα πολὺ μαθαίνοντας ὅτι εἶσαι καλὰ στὴν ὑγεία σου². Καὶ πάλιν ὁμως σημειώσεις περὶ τῆς μετουσιώσεως τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ὅτι κάποιοι ἀπορρίπτουν γενικῶς τὸν ὄρον (μετουσίωσις) ἐνῶ ἄλλοι (ὑποστηρίζουν) ὅτι ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος δὲν μεταβάλλονται, ἀλλὰ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ἐξαφανίζονται καὶ μένουν μόνον οἱ ἐξωτερικὲς τῶν ιδιότητες, μέσα στὶς ὁποῖες παρίσταται κατὰ τὴν οὐσία του ὁ Κύριος, καὶ ὅτι τὶς ἀπόψεις αὐτὲς υἰοθετοῦν οἱ πολὺ σπουδαῖοι³, πὺ ἀναφέρεις. Αὐτοὶ ὁμως οἱ πολὺ σπουδαῖοι πὺ πιστεύουν ὅτι ἔτσι ἔχουν αὐτά, ἀπροκαλύπτως δὲν ἀποδέχονται τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Διότι ἐγώ, ὅταν ἀκούω ἄρτον καὶ οἶνον, ἐννοῶ ἐπίσης ἄρτον καὶ οἶνον καὶ ὄχι ιδιότητες ἄρτου καὶ οἴνου, ἐπειδὴ ὅταν ἀκούω τὶς λέξεις ἄνθρωπος καὶ ἵππος, ἐννοῶ ἐπίσης ἄνθρωπον καὶ ἵππον καὶ ὄχι χαρακτηριστικὰ ἀνθρώπου⁴ καὶ

1. Βλ. σημ. 1 καὶ 251 τοῦ κειμένου *Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας*.

2. Στὸ χειρόγραφο: «μαθῶν σου τὴν ὑγείαν, πῶς οἶει». Διῶρθωσα: «πῶς εἶη».

3. Μεταξὺ τῶν σπουδαίων αὐτῶν, προφανῶς ἡ κυρίως, ἦταν ὁ μέγας Λογοθέτης τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου Ἰωάννης Καρνοφύλλης, περὶ τοῦ ὁποίου γράφουμε τὰ σχετικὰ στὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα.

4. Γιά τὴν πηγὴ τοῦ παραδείγματος, βλ. Πλάτων, *Ἀπολογία Σωκράτους*, 27b, 3: «Ἔστιν ὅστις ἀνθρώπων, ὃ Μέλητε, ἀνθρώπεια μὲν νομίζει πράγματα εἶναι, ἀνθρώπους δ' οὐ νομίζει; {...} ἔσθ' ὅστις ἵππους μὲν οὐ νομίζει, ἵπτικὰ δὲ πράγματα;».

Χριστοῦ, οὔτε δὲ ὁ ἄρτος καὶ οἶνος μεταβάλλονται, ταῦτα γὰρ ἐκλείπουνσι θεία δυνάμει, οὔτε μὴν τὰ τούτων συμβεβηκότα, μένοντα πάλιν ἀμετάβλητα οὐχ ἦττον ἢ πρότερον, οὔτε μὴν ὁ Χριστὸς μεταβάλλεται ποτε εἰς ὅπερ ἐστίν, οὐ γὰρ ἄρτος καὶ οἶνος, ἀεὶ δ' εἰς ἕτερον ἢ μεταβολή, δυοῖν θάτερον· ἦτοι ἀνάγκη ψευδεσθαι τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν τὰ τοιαῦτα ρητὰ δογματίζουσαν τελεσιουργικὰ τῶν Χριστοῦ μυστηρίων, μηδὲ συμβάλλοντα πρὸς τὸ προκείμενον καὶ μάτην ἐπιλεγόμενα. Καὶ δογματίζειν ὠφείλει, κατ' αὐτοὺς λέγειν, ἀντὶ τοῦ «καὶ ποιήσον τὸν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου» καὶ τὰ λοιπά, ἐξάλειψον τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον τῇ θεία δυνάμει σου καὶ αὐτὸς παραγενεῖ ὑπὸ τὰ συμβεβηκότα τούτων. Εἰ δ' ἀδύνατον τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν διαψευσθῆναι, ἔστω πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης, κἂν ἄγγελος ᾦ, ὅστις ἀντιδογματίζει τῇ Ἐκκλησίᾳ, ταῦτόν εἰπεῖν τῇ ἀληθείᾳ. Καὶ τὸ ἐξῆς τοῦ Ἀποστόλου ἐπιτίμιον σιωπῇ τιμάσθω.

ἵππου. «Καὶ ποιήσον, λέγει ὁ ἱερουργός, τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου»⁵. Ἄν ὅμως τὰ χαρακτηριστικά τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου δὲν μεταβάλλονται σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἀφοῦ μένουν καὶ μετὰ τὴν μεταβολὴ ἀμετάβλητα, ὅπως ἦσαν προηγουμένως, ἐνῶ ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἴνος ἐξαφανίζονται μὲ τὴν παρέμβαση, λέγουν, τοῦ Θεοῦ, τί ἐπὶ τέλος εἶναι ἐκεῖνο πού, ὄντας προηγουμένως κάτι ἄλλο, ἐν συνεχείᾳ μεταβάλλεται καὶ γίνεται σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ; Ἐκτὸς ἂν ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Κύριος πού παρίσταται κατὰ τὴν οὐσία του στὰ ἐξωτερικὰ αὐτὰ χαρακτηριστικά, αὐτὸς ὁ ἴδιος μεταβάλλεται σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Ἄν ὅμως λέγεται ὅτι ὁ Χριστὸς καὶ πρὸ τῆς μεταβολῆς εἶναι τὸ ἴδιο ἀκριβῶς σῶμα καὶ αἷμα, καὶ ὁ ἱερουργὸς παρακαλεῖ τὸν Θεὸ νὰ μεταβάλῃ σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον πού εὐρίσκονται μπροστά του, ἀλλὰ οὔτε ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἴνος μεταβάλλονται, ἀφοῦ αὐτὰ, ὅπως πιστεύουν, ἐξαφανίζονται μὲ τὴν δύναμη τοῦ Θεοῦ, οὔτε ὅμως καὶ τὰ χαρακτηριστικά τους (τὰ συμβεβηκότα) μεταβάλλονται, μένοντας ἐπίσης ἀμετάβλητα, ἀκριβῶς ὅπως ἦσαν προηγουμένως, οὔτε ἐπίσης ὁ Χριστὸς μεταβάλλεται σ' αὐτὸ πού ἤδη εἶναι, διότι δὲν εἶναι ἄρτος καὶ οἴνος, ἐνῶ μεταβολὴ εἶναι πάντοτε ἢ τροπὴ σὲ κάτι ἄλλο, τότε

5. Ὁ Σεβαστὸς παραθέτει τὸ τμήμα αὐτὸ ἀπὸ τὴν «ἐπίκλησιν» τῆς «ἀγίας ἀναφορᾶς», τῆς ὁποίας ἡ ἀμέσως ἐπόμενη φράση εἶναι τὸ «μεταβαλὼν τῷ πνεύματι σου τῷ ἀγίῳ». Αὐτὴ, ὡς ἐκφωνούμενη κατὰ τὸν καθαγιασμὸ τῶν «τιμίων δώρων», στηρίζεται προφανῶς στὴν ἀθθεντία τῆς Ἐκκλησίας. Ακολουθεῖ σειρά ὑποθετικῶν συλλογισμῶν, οἱ ὅποιοι συνιστοῦν τὴν «πλάγια ἀπόδειξη» πού συνήθως ὀνομάζεται «εἰς ἄτοπον ἀπαγωγή». Ἀπὸ τὴν συλλογιστικὴ αὐτὴ ἐξάγεται ὡς ἀναγκαῖο τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐλεγχόμενη ἀποψη εἶναι ἄτοπη, ἀφοῦ δὲν προκύπτει ἀπὸ αὐτὴν παραδοχὴ οἷα σὲ ποτε μεταβολῆς, εἶναι δὲ ὄντως παράδοξη ἢ ὑπάρξη «συμβεβηκότων» χωρὶς ὑποκείμενη οὐσία.

Πῶς δὲ καὶ τις, εἰ μὴ μανείη, πρηνῆς ἀμνὸν ποτε σφαγιάζει; Τίς δὲ καὶ ποτε, εἰ μὴ μανείη, ἐκ τῶν ὀπισθεν ἐντυγχάνει τοῖς κρείττοσιν; Καὶ εἰ πρηνῆς ὁ ἄρτος ἔχων τὸν παρὰ τοῦ ἀνιέρου τετυπωμένον σταυρὸν ἐκ τῶν ὀπισθεν, διατί ποτε ὁ ἱερεὺς στρέψας τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ ἀντιθέτου μέρους σταυρὸν ἐγχαράττει κἀνταῦθα ἐπιλέγει τὸ «*θύεται ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ*»; Τί δὲ καὶ τὸν Προφήτην συκοφαντοῦσιν; Οὐ γὰρ ἐκεῖνος ἔφη ὡς ἀμνὸς ὁ Χριστὸς σφαγιάζεται, ὡς αὐτοὶ παρανομοῦσιν, ἀλλ' «*ἤχθη, φησίν, ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν*». Οὐ ταῦτὸν δὲ τὸ σφαγιάζεσθαι καὶ τὸ ἄγεσθαι ἐπὶ σφαγῆν. Καὶ τὸ ἄγεσθαι δὲ ἀκούσιόν ἐστι κίνημα ἐπὶ ἀνθρώπων λεγόμενον ὑγιαινόντων καὶ δυναμένων βαδίζειν. Καὶ μὴ μοι ἀντίτεινε τὴν ἐκούσιον ἐπὶ ζώων ἢ πλοίων καὶ τῶν τοιούτων φορᾶν, ὁ γὰρ Χριστὸς ποσὶ βαδίζων ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, οὐ μὴν ὡς πρόβατον ἐπὶ τεσσάρων, οὐδὲ πρηνῆς. Τί τοίνυν τὸ πρηνὲς τοῦ ἀλόγου ἐπὶ τοῦ θεανθρώπου Χριστοῦ καὶ τοῦ Κυριακοῦ σώματος ἐπικω-

ένα από τα δύο μπορεί να συμβαίνει: "Η κατ' ανάγκην ψεύδεται ή Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, ὅταν κατὰ τὴν τέλεση τῶν μυστηρίων ἀποφαίνεται δογματικῶς μὲ τὰ λόγια ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δὲν συντελοῦν σὲ τίποτε ἐν προκειμένῳ καὶ ἐκφωνοῦνται ἀσκόπως. Καί, σύμφωνα μὲ ὅσα ὑποστηρίζουν αὐτοί, ὁ ἱερέας, ἀντὶ τοῦ «καὶ ποιήσον τὸν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου» καὶ τῶν λοιπῶν, ἔπρεπε δογματικῶς νὰ ἐκφωνῆ: «Ἐξάλειψον τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον τῆ θεῖα δυνάμει σου καὶ αὐτὸς παραγενοῦ ὑπὸ τὰ συμβεβηκότα τούτων». Ἄν ὅμως εἶναι ἀδύνατον νὰ διαψευσθῆ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, ἃς θεωροῦμε ὅτι εἶναι ψεύτης κάθε ἄνθρωπος⁶, ἀκόμη καὶ ἄγγελος⁷, πὺ διδάσκει ἀντίθετα πρὸς τὴν Ἐκκλησία, δηλαδή, μὲ ἄλλα λόγια, ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀλήθεια. Καὶ ἃς τιμῆσουμε μὲ τὴν σιωπὴ μας τὴν τιμωρία πὺ ἐξαγγέλλει μετὰ ἀπὸ τὰ λόγια αὐτὰ ὁ Ἀπόστολος⁸.

Καὶ πῶς κάποιος, ἂν δὲν παραφρονῆσῃ, σφαγιάζει ποτὲ ἄρνι πὺ εὐρίσκεται σὲ πρηνῆ θέσῃ⁹, καὶ ἀκόμη ποιός ποτέ,

6. Ρωμ. γ', 4.

7. Γαλ. α', 8.

8. Γαλ. α', 9: «*Εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὁ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω*». Τὸ «*σιωπῆ τιμάσθω*» ὑπενθυμίζει τὴν κατὰ τὶς ἀρχαῖες ἱερὲς τελετὲς προτροπὴ «*εὐφημεῖτε*», πὺ κατὰ λέξιν ἐσήμαινε τὴν ἀποφυγὴ δυσσοίωνων λέξεων καί, γιὰ μεγαλύτερη ἀσφάλεια, κατέληξε νὰ σημαίνει τὴν τήρησῃ εὐλαβικῆς σιγῆς. Ὁ Σεβαστὸς ἀποφεύγει λοιπὸν νὰ ἀναφέρῃ ρητῶς καὶ ἀπεύχεται προφανῶς τὴν ἐπιβολὴ τῆς ἐσχάτης αὐτῆς ἐκκλησιαστικῆς ποινῆς, τὴν ὁποῖαν ὅμως ἐν τέλει δὲν ἀπέφυγε ὁ διδάσκαλὸς τοῦ Ἰωάννης Καρυοφύλλης.

9. Στὸ δεῦτερο αὐτὸ μέρος τῆς ἐπιστολῆς ἀσχολεῖται μὲ τὸ σχολαστικὸ καὶ παράδοξο, γιὰ μᾶς σήμερα, ζήτημα, τὸ ὁποῖο διὰ μακρῶν συζητεῖται στὸ «*Περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας*» κείμενο (βλ. ἐκεῖ τὰ κεφάλαια «*Ποῖα τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ ἁγίου ἄρτου*», «*Τί τὸ κινήσαν ἐνίους τάναντία τοῖς εἰρημένους φρονεῖν*» καὶ τὴν σημ. 178). Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ σχετικὴ φιλονικία δὲν εἶχε κοπάσει, παρὰ τὴν ἤδη πρὸ εικοσαετίας (1667) παρέμβασῃ τῆς πατριαρχικῆς Συνόδου. Τὸ ἐπίθετο «*πρηνῆς*», ἐπειδὴ προφανῶς

δωνίζουσι; Καὶ τοῦτο δὲ διὰ τὴν ἅπαξ ἐν τῷ παντὶ αἰῶνι τοῦ Χριστοῦ ἐσομένην εἰς θάνατον προσαγωγὴν εἴρηται τῷ προφήτῃ. Τί τοίνυν καὶ νῦν τοῦτο ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐπιφημίζουσιν ἄρτου; Οὐ γὰρ καὶ νῦν ὁ Χριστὸς παρὰ τῶν σταυρουμένων εἰς θάνατον ἄγεται. *«Χριστὸς γὰρ ἐκ νεκρῶν ἐγερθεὶς οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει. ὁ γὰρ ἀπέθανε τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ»*. Ἀλλὰ ταῦτα καὶ νῦν ὑπομεμνήσθω ἐπὶ τοσοῦτον· ὅταν δέ μοι καὶ τοὺς ἀντιδοξοῦντας γενναίους αὐτῶν λόγους πέμψῃς καὶ τὸ πονηθὲν κατὰ τῆς μετουσιώσεως συνταγμάτιον, τότε σοὶ καὶ πλείονα τρανότερον ἐπισημειώσω.

ἂν δὲν παραφρονήση, συνομιλεῖ μὲ τοὺς ἀνωτέρους του εὐρισκόμενος πίσω τους; Καὶ ἂν εἶναι πρηνὴς ὁ ἄρτος ἔχοντας στὸ ὀπίσθιο τμήμα του τὸν σταυρὸ, τυπωμένον ἀπὸ τὸν μὴ ἱερωμένο κατασκευαστὴ τῆς προσφορᾶς, τότε γιατί ὁ ἱερέας, ἀφοῦ στρέψει τὸν ἄρτον ἀπὸ τὸ ἀντίθετο μέρος, χαράσσει σταυρὸν ἐπ' αὐτοῦ καὶ τότε ἐκφωνεῖ τὸ «*θύεται ὁ ἄμνος τοῦ Θεοῦ*»; Καὶ γιατί διαβάλλουν τὸν Προφήτη; Διότι ἐκεῖνος δὲν εἶπε ὅτι ὁ Χριστὸς σφαγιάζεται, ὅπως ὁ ἄμνος, σύμφωνα μὲ αὐτὰ ποὺ αὐθαιρέτως αὐτοὶ ὑποστηρίζουν, ἀλλὰ «*ἤχθη, λέγει, ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν*»¹⁰. Δὲν εἶναι ὁμως τὸ ἴδιο πρᾶγμα τὸ νὰ σφαγιάζεται κάποιος μὲ τὸ νὰ ὀδηγῆται στὴν σφαγῆ. Καὶ τὸ νὰ ὀδηγῆται κανεὶς στὴν σφαγῆ σημαίνει μιὰν ἀθέλητη μετακίνηση ποὺ κυριολεκτεῖται ἐπὶ ἀνθρώπων ποὺ εἶναι ὑγιεῖς καὶ ἱκανοὶ νὰ βαδίσουν. Καὶ μὴν μοῦ φέρης ὡς ἀντίρρηση τὴν ἐκούσια μεταφορὰ ἐπὶ ὑποζυγίων καὶ πλοίων καὶ παρομοίων μέσων, διότι ὁ Χριστὸς βαδίζοντας ὠδηγήθη στὴν σφαγῆ, ὄχι ὁμως σὰν πρόβατο στὰ τέσσερα οὔτε σὲ πρηνὴ θέση. Γιατί αὐτοὶ λοιπὸν ἐπισημαίνουν ἐμφατικῶς τὴν πρηνὴ θέση τοῦ ἀνοήτου ζώου προκειμένου περὶ τοῦ θεανθρώπου Χριστοῦ καὶ τοῦ σώματός του; Ἀλλὰ καὶ ἡ φράση αὐτὴ ἔχει λεχθῆ ἀπὸ τὸν Προφήτη γιὰ τὴν προσαγωγή τοῦ Χριστοῦ στὸν θάνατο, ἢ ὅποια ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἅπαξ διὰ παντός. Γιατί λοιπὸν καὶ τώρα τὴν συνδέουν μὲ τὸν ἄρτο τῆς Προθέσεως; Δότι δὲν ὀδηγεῖται καὶ τώρα ὁ Χριστὸς ἀπὸ τοὺς σταυρωτὲς του στὸν θάνατο· «*Χριστὸς γὰρ ἐκ νεκρῶν ἐγερθεὶς οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει. Ὁ γὰρ ἀπέθανε τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφ' ἅπαξ*»¹¹. Ἀλλὰ ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ σχολιασμὸς γι'

ἀναφέρεται στὴν αἰτιατικὴ «*ἀμνόν*», ἔπρεπε νὰ εὐρίσκειται σὲ αἰτιατικὴ πτώση (πρηνῆ). Γιὰ τὴν παράδοξη αὐτὴ ἀνακολουθία βλ. τὴν σχετικὴ σημείωση 193 στὸ κείμενο «*Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας*».

10. Ἦσ. ΝΓ', 7.

11. Ρωμ. ζ', 9-10.

Τὰ νῦν δὲ εἶπερ ἔφθης ἀφικόμενος εἰς Δακίαν, ὡς γράφεις, παρὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀποστελλόμενος, ὑπομιμνήσκω σοι περὶ τοῦ τῆδε Φροντιστηρίου καὶ ταῦτα ὅ,τι περ ἐγράψαμεν περὶ τῆς τοιαύτης ὑποθέσεως καὶ πρὸς τοὺς ἀνταδέλφους τοῦ τρισμάκαρος ἡγεμόνος ἰδία ἐκάστῳ. Καλῶς οὖν ποιήσεις καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης προφάσεως εὐχερέστερον τοῦ προκειμένου κατατυγχάνειν σκοποῦ, εὐκαίρως τῇ ἐμφύτῳ σοι ἀγγινοία πρὸς τοῦτῳ χρώμενος καὶ πρῶτος συνεργὸς τοῦ τοιούτου καλοῦ καὶ αὐτουργὸς χρηματίζων.

Εὐδαιμονοίης αὔθις διὰ βίου καὶ ἐρρωσμένως διαβιώης
 ἀχπθ^ω
 Σκίρροφοριῶνος ἰ^η ἰσταμένου
 Ὁ ἐλάχιστος ἐν σπουδαίοις καὶ σὸς ποτε χρηματίσας
 καθηγητῆς
 Σεβαστὸς Τραπεζούντιος Κυμινήτης

αὐτὰ ἄς περιορισθῆ σὲ ὅσα ἔχουν λεχθῆ, ὅταν δὲ θᾶ μοῦ ἀποστείλῃς καὶ τὰ ἀξιοσημείωτα ἀντεπιχειρήματᾶ τους καὶ τὸ πόνημα περὶ τῆς μετουσιώσεως, τότε πρὸς χάριν σου θὰ προσθέσω πιὸ ἀναλυτικᾶ περισσότερα.

Πρὸς τὸ παρόν, ἀφοῦ, ὅπως γράφεις, μόλις ἔφθασες στὴν Δακία¹² μὲ ἐκκλησιαστικὴ ἀποστολή, σοῦ ὑπενθυμίζω τὰ ἀφορῶντα τὸ ἐδῶ Φροντιστήριον¹³, καὶ μάλιστα αὐτὰ ποῦ ἐγράψαμε γιὰ τὴν ὑπόθεση αὐτὴ στοὺς ἀδελφούς τοῦ τρισευδαίμονος ἡγεμόνος¹⁴, ἰδιαίτερος στὸν καθένα. Ὁρθῶς λοιπὸν

12. Χρησιμοποιεῖ τὸ ἀρχαῖο ὄνομα Δακία. Δακία ὀνομαζόταν ἡ περιοχή τῶν Καρπαθίων καὶ τῆς Τρανσυλβανίας. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παρούσης ἐπιστολῆς (ΙΖ΄ αἰῶνας) ἦταν ἔντονη ἡ ἑλληνικὴ παρουσία στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες τῆς Μολδαβίας, μὲ πρωτεύουσα πόλη τὸ Ἰάσιο, καὶ νοτιότερα τῆς Βλαχίας μὲ πρωτεύουσα τὸ Βουκουρέστι.

13. Πρόκειται περὶ τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Τραπεζοῦντος, τοῦ ὁποίου ἰδρυτῆς καὶ Σχολάρχης ἦταν ὁ Σεβαστὸς Κυμινήτης.

14. Ἠγεμόνας τῆς Βλαχίας ἦταν κατὰ τὴν περίοδο ποῦ ἐγράφη ἡ παρῶσα ἐπιστολὴ ὁ ἑλληνοβλάχος Κωνσταντῖνος Μπασσαράμπ Μπρανκοβεάνου (1688-1714), ὁ ὁποῖος εἶχε διαδεχθῆ τὸν θεῖο του Σερμπάν Καντακουζηνὸν ἀποθανόντα στὶς 29 Ὀκτωβρίου 1688. Ὁ Σερμπάν Καντακουζηνός (1678-1688) ἵδρυσεν τὴν Αὐθεντικὴ Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου, τῆς ὁποίας διετέλεσε Σχολάρχης καὶ ὁ Σεβαστὸς Κυμινήτης ἀπὸ τοῦ 1689 μέχρι τοῦ θανάτου του (1702). Εἶναι προφανές ὅτι στὴν ἐπιλογή του ὡς Σχολάρχου συνετέλεσε καὶ ἡ παρουσία τοῦ Χρυσάνθου τὸ 1689 στὸ Βουκουρέστι, στὸ πρόσωπό τοῦ ὁποίου ὁ Μπρανκοβεάνου, καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Καντακουζηνός, ἔτρεφαν ἰδιαίτερη ἐκτίμησι. Πρόβλημα δημιουργεῖ ἡ ἀναφορὰ ἐδῶ τοῦ Σεβαστοῦ σὲ προηγούμενη ἐκκλησίη του «πρὸς τοὺς ἀπταδέλφους τοῦ τρισμακάρος ἡγεμόνος» (βλ. καὶ Ἰωάννα Κόλια, *Ἑλληνικά*, τ. 30, 1977-78, σελ. 304, καὶ 306 στ. 151). Ἡ ἐκκλησίη αὐτὴ εἶχε προφανῶς ἀπευθυνθῆ τότε πρὸς τοὺς «ἀπταδέλφους» τοῦ Σερμπάν Καντακουζηνοῦ, ἐνῶ ὁ Κων/νος Μπρανκοβεάνου δὲν φαίνεται νὰ εἶχε ἀδελφούς (βλ. π. Μιχαήλ Βοϊτσέσκου, «Ὁ Ἅγιος Νεομάρτυρας Κωνσταντῖνος Μπασσαράμπας Brancoveanu, ἡγεμῶν τῆς Βλαχίας, 1668-714, καὶ ἡ Ὁρθόδοξη Ἀνατολή», Θεσσαλονίκη 2015, σελ.14). Συνεπῶς εἶτε ὁ Σεβαστὸς δὲν εἶχε ἀκόμη πληροφορηθῆ, πρᾶγμα ὄχι παράδοξο τότε, τὸν πρὸ ὀκτώ μηνῶν θάνατο τοῦ Σερμπάν Καντακουζηνοῦ, εἶτε ὁ προσδιορισμὸς «τρισμακάρος» ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ μακαρίτου.

θὰ πράξης, ἐπωφελούμενος καὶ ἀπὸ τὴν εὐκαιρία αὐτῆ, νὰ ἐπιτύχῃς πιὸ εὐκόλα αὐτὸν τὸν σκοπό, χρησιμοποιοῦντας ἐπίσης στὴν κατάλληλη στιγμή τὴν ἔμφυτή σου ὀξύνοια¹⁵. Ἔτσι θὰ καταστῆς πρῶτος καὶ μόνος συντελεστής τοῦ ἀγαθοῦ αὐτοῦ ἔργου.

Καὶ πάλιν σοῦ εὐχομαι νὰ εἶσαι εὐτυχῆς καὶ ὑγιῆς
σὲ ὅλη σου τὴν ζωή.

1689, στίς 10 τοῦ μηνὸς Σκιροφοριῶνος¹⁶

Ὁ ἔσχατος μεταξὺ τῶν ἐλλογίμων καὶ διδάσκαλός σου
κάποτε

Σεβαστὸς Τραπεζούντιος ὁ Κυμινῆτης

15. Ἡ ἀναφορὰ στὴν ὀξύνοια καὶ τὶς διπλωματικὲς ἰκανότητες τοῦ Χρῦσανθου δὲν εἶναι ἀπλῶς φιλοφρόνηση (βλ. Πηνελόπη Στάθη, *Χρῦσανθος Νοταρᾶς, Πατριάρχης Ἱεροσολύμων*, Ἀθήνα 1995, σελ. 10-12 κ.ά.). Πέραν ὅμως αὐτοῦ ὁ Χρῦσανθος εἶχε διαπρεπεί ὡς σπουδαστὴς (περὶ τὸ 1680) τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἐδίδασκε καὶ ἐσχολάρχησε ὁ Σεβαστὸς, ὁ ὁποῖος ἀπευθύνεται σ' αὐτὸν ἐπιστολικῶς μὲ ἐγκωμιαστικὲς προσφωνήσεις, ὅπως «φοιτητῶν μοι γνησιώτατε», «τέκνον πατρὸς οὐρανίου καὶ λογίων ἀνδρῶν ἀρχινοῦστατε καὶ ὀξῦτατε», «κλέος τῆς ἐν Κωνσταντίνου Σχολῆς», «ὦ χρυσεοῖς ἀρετῶν ἀνθεσι κατηγολαῖσμένε, ἱερολογιώτατε κύριε Χρῦσανθε, κῦδος ἐμὸν καὶ τῆς ἐμῆς ὀλιγομαθίας εὐκλεέστατον ἀποκνήμα» κ.ά.

16. Σκιρ(ρ)οφοριῶν ἦταν ὁ δωδέκατος μῆνας τοῦ Ἀττικοῦ Ἡμερολογίου - 15 Ἰουλίου). Τῶν Ἀττικῶν σεληνιακῶν μηνῶν οἱ 30 περίπου ἡμέρες διεκρίνοντο σὲ τρία δεκαήμερα (*ἱσταμένον* ἢ *ἀρχομένον* 1-10, *μεσοῦντος* 11-20, καὶ *φθίνοντος* 21-30). Δεδομένου ὅτι ὁ Σεβαστὸς χρησιμοποιοῖ ἀδιακρίτως, σὲ ἄλλα κείμενα, καὶ τὰ κοινὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν, εἶναι προφανές ὅτι διὰ τοῦ Σκιροφοριῶνος ἐννοεῖ τὸν Ἰούνιον, καὶ ἐπομένως ἡ ἐπιστολή αὐτὴ πρέπει νὰ ἐγράφη στίς 10 Ἰουνίου τοῦ 1689.

Γ'

ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΚΥΜΙΝΗΤΟΥ
ΤΟΥ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΥ

Ἔνστασις τοῦ μακαριωτάτου
μου ἀθηνῶς καὶ δεσπότης
κυρίου κυρίου Δοσιθέου
πρὸς δύο τινὰ τῶν ἐμφερομένων
ἐν τῷ ἡμετέρῳ σχεδίῳ
καὶ ἀπάντησις πρὸς αὐτήν

ΚΕΙΜΕΝΟ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ἔνστασις

«Εἰς τὸ σχέδιόν σας δὲν εἶναι καλὰ δύο πράγματα. Τὸ ἓνα εἶναι ὅπου λέγεις ἀπλῶς ὅτι δὲν εἶναι κατὰ τι ἄπειρον τὸ κυριακὸν σῶμα, καὶ εἰς τὸ ἄλλο ὅπου λέγεις τί γίνονται τὰ μεταβαλλόμενα. Ἀλλ' εἰς μὲν τὸ πρῶτον διαιροῦμεν, ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὰς διαστάσεις τοῦ ἰδίου σώματος ἂν δὲν εἶναι κατὰ τι ἄπειρον, ἀλλὰ καθὼς οὖν εὐρίσκεται τὸ αὐτὸ καὶ ὑπ' ἄλλοις εἰδεσιν, εἶναι κατὰ τι ἄπειρον. Ὅτι, ἂν δὲν δοθῇ τοῦτο, ἢ καινὸν σῶμα γίνεται εἰς τὸ μυστήριον, ἢ δὲν εἶναι πραγματικῶς ὁ Χριστὸς ἐν αὐτῷ, ἄπερ καὶ τὰ δύο ἄτοπα. Εἰς δὲ τὸ β^{ον} μεταβαλλόμενα εἶναι οἱ ἄρτοι, οἵτινες πάντες γίνονται τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Καὶ τὰ μὲν συμβεβηκότα τοῦ μεταβληθέντος ἄρτου φθείρονται ὡς ὑλικά ὑπὸ τῶν ἰδίων ἐναντίων, τὸ δὲ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ὑγιαίνοντων τῶν συμβεβηκότων τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, εὐρίσκεται ἐν αὐτοῖς, φθειρομένων τε καὶ διαφθαρέντων ἀποβάλλει τὴν παρουσίαν τὸ δεσποτικόν, καὶ τοῦ λοιποῦ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς. (καὶ μετ' ὀλίγα) Πάρεστι λοιπὸν ὁ Χριστὸς τῶν συμβόλων ἀγιασθέντων, διαφθαρέντων δὲ τῶν τύπων τῶν συμβόλων, ἥτοι τῶν συμβεβηκότων (καὶ τὰ διὰ μέσου), ἀποβάλλει τὴν παρουσίαν τὸ δεσποτικὸν σῶμα, εἴτε ἐκτὸς εἴτε ἐντὸς τοῦ σώματος διαφθαρεῶσιν».

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ἔνστασις¹

Στὸ σχέδιό σας δύο πράγματα δὲν εἶναι σωστά. Τὸ πρῶτο εἶναι ἐκεῖ πού λέγετε γενικῶς ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου δὲν εἶναι κατὰ τι ἄπειρο² καὶ τὸ δεύτερο ἐκεῖ πού λέγετε τί γίνονται τὰ μεταβαλλόμενα. Στὸ πρῶτο διακρίνουμε δύο ἐνδεχόμενα³, διότι, ἂν τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ὡς πρὸς τὴν ἔκτασή⁴ του,

1. Στὸν παλαιότερον αὐτόγραφον κώδικα ΜΠΤ 96 πρὸ τῆς ἐπικεφαλίδας στὴν ἐνστασι τοῦ Δοσιθέου ὑπάρχει ἡ ἐξῆς προσφώνηση:

Τῷ μακαριωτάτῳ, ἀγιωτάτῳ, ἱεροσολογιωτάτῳ θεοπροβλήτῳ καὶ τὰ πάντα μοι θειοτάτῳ ἀπ' αἰῶνος ἀοιδίμῳ πατριαρχῶν, πατρὶ καὶ δεσπότῃ καὶ εὐεργετῇ καὶ κηδεμόνι, τὴν ἐδαφιαίαν προσκύνῃσιν. Ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ παρόντος κειμένου, ὅπως ἔχει καταχωρισθῆ στὸν κώδικα ΜΠΤ96, ἀνάγεται στὸν Ἰούνιο τοῦ 1691.

2. Βλ. στὸ *Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας* κείμενο τὴν σημ. 10 καὶ τὸ κεφ. «*Τὶ τὸ μεταβαλλόμενον*». «*Σχέδιον*» ὀνομάζει μετριοφρόνως στὸν ἐπιλογο καὶ ὁ Σεβαστὸς τὴν πραγματεία του, καὶ ζητεῖ ἀπὸ τὸν Χρυσανθο νὰ τὴν ὑποβάλῃ στὴν κρίση τῶν ἐν Κων/πόλει «*περὶ τὰ τοιαῦτα δεινῶν*»!

3. Διὰ τοῦ ρήματος «*διαιροῦμεν*» ὁ Δοσίθεος κρίνει ὅτι ἡ διατυπώμενη «*ἀπλῶς*» (δηλ. γενικῶς) ἀπὸ τὸν Σεβαστὸ ἀποφατικὴ κρίση, ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου δὲν εἶναι κατὰ τι ἄπειρο, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κατηγορικὴ, ἀλλ' ἐξηρητημένῃ (ὑποθετικῇ), ὅτι δηλαδή τὸ κατηγορούμενον (ὄχι κατὰ τι ἄπειρο) ἀναφέρεται ὑπὸ ὄρους (ὄχι ἀπολύτως) στὸ ὑποκείμενο (τὸ κυριακὸν σῶμα). Ἀκολουθεῖ διλημματικὸς συλλογισμὸς, ὅπου Α τὸ «κατὰ τι ἄπειρον», Β τὸ «*καινὸν σῶμα*» καὶ Γ ἡ μὴ πραγματικὴ παρουσία τοῦ Χριστοῦ στὸ μυστήριον:

Ἐὰν δὲν εἶναι Α, εἶναι ἢ Β ἢ Γ

Ἀλλὰ οὔτε Β εἶναι οὔτε Γ

Ἐπομένως εἶναι Α.

4. «*Εἰσὶν αἱ διαστάσεις τὸν ἀριθμὸν ἑξ, αἷς ὀρίζεσθαι πέφυκε τὰ ζῶα, τὸ τε ἄνω καὶ κάτω καὶ τὸ ἐμπροσθεν καὶ τὸ ὀπισθεν, ἔτι δὲ τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερόν* (Ἀριστοτ., *Περὶ πορείας ζῶων*, 705a, 26). Βλ. καὶ τὸ β' τροπ. τῶν αἰῶνων τῆς Μ. Πέμπτης: «*αἱ τοῦ ὄλου σώματος ἐκτάσεις ἐν τῷ σταυρῷ...*».

δὲν εἶναι κατὰ τι ἄπειρο, ἀλλὰ, ἐφ' ὅσον εὐρίσκεται τὸ ἴδιο κάτω καὶ ἀπὸ ἄλλες μορφές, εἶναι κατὰ τι ἄπειρο. Διότι ἂν δὲν γίνῃ δεκτὸν αὐτό, ἢ καινούργιο σῶμα ὑπαισέρχεται στὸ μυστήριον ἢ δὲν παρίσταται πράγματι ὁ Χριστὸς σ' αὐτό, ὑποθέσεις πού εἶναι καὶ οἱ δύο ἄτοπες. Καὶ ὡς πρὸς τὸ δεύτερο (παρατηρῶ) ὅτι αὐτὰ πού μεταβάλλονται εἶναι οἱ ἄρτοι, οἱ ὁποῖοι ὅλοι γίνονται τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Καὶ τὰ ἐξωτερικῶς φαινόμενα στοιχεῖα τοῦ μεταβληθέντος ἄρτου φθείρονται, ὄντας ὑλικά, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἀντιθέτων σ' αὐτὰ ὑλικῶν. Τὸ σῶμα ὅμως τοῦ Χριστοῦ, ἐφ' ὅσον χρόνον δὲν ἔχουν φθαρῆ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, εὐρίσκεται μέσα τους, κατὰ τὴν διάρκειαν ὅμως τῆς φθορᾶς των καὶ ὅταν ἀφανισθοῦν, ἀποσύρει τὴν παρουσίαν του τὸ δεσποτικὸ σῶμα καὶ στὸ ἐξῆς δὲν ἐνυπάρχει σ' αὐτά. (Καὶ μετὰ ἀπὸ ὀλίγα λόγια συνεχίζει): Εἶναι λοιπὸν παρὼν ὁ Χριστὸς, ὅταν τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα ἀγιασθοῦν, μετὰ ὅμως τὸν ἀφανισμό τῶν φαινοτύπων αὐτῶν, δηλαδὴ τῶν συμβεβηκότων⁵ (παρεμβάλλονται κάποιες φράσεις στὴν ἔνστασις) ἀποσύρει τὴν παρουσίαν του τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν αὐτὰ καταστραφῶν ἐκτὸς ἢ ἐντὸς τοῦ σώματος⁶.

5. Βλ. σημ. 7 στὸ *Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας* κείμενο.

6. Ὁ Δοσίθεος δὲν ἀποδέχεται βεβαίως τὸν Λουθηρανικὸν «ἐναρτισμόν», ἐναντίον τοῦ ὁποῖου ἐστρέφετο ρητῶς καὶ τὸ κείμενο τῆς «Ὁμολογίας» του, ὅπου δέχεται ὅτι τὸ κοινωνούμενον «πρὸ τῆς χρῆσεως μετὰ τὸν ἀγιασμόν, ἐν τῇ χρήσει, καὶ μετὰ τὴν χρῆσιν εἶναι κατὰ πάντα τὸ ἀληθὲς τοῦ Κυρίου σῶμα» (Ιω. Καρμῖρη *Δογμα. καὶ Συμβολ. Μνημεῖα τῆς Ὁρθοδ. Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, σελ. 763 (843). Στὴν ἔνστασις του ὁμοίως ἀποδέχεται τὴν ἀπόσυρση τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὰ «διαφθαρέντα» ὑλικά τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, «εἴτε ἐκτὸς εἴτε ἐντὸς τοῦ σώματος διαφθαρῶσιν». Ἐπειδὴ ὁμοίως αὐτὸ προσκρούει στὸ περιγραφτὸ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, δέχεται περὶ αὐτοῦ τὸ κατὰ τι ἄπειρον καί, κατὰ συνέπειαν, τὸ κατὰ τι ἀπερίγραπτον.

Ἀπάντησις

Ἀπλῶς μὲν οὖν εἶπεῖν τὸ αὐτὸ καὶ ἐν ἄτομόν σῶμα, ἧ τοι-
 οὔτον, ὁποῖόν ἐστι καὶ τὸ κυριακόν, εἰ καὶ μάλιστα τεθεωμέ-
 νον ἂν εἶη καὶ πνευματικόν, ἧ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, ἀλλ'
 οὖν οὐκ ἐκστήσεται ποτε τῶν ἀχωρίστων τοῦ σώματος ἰδιω-
 μάτων, φημὶ τῆς τε περιγραφῆς καὶ τῆς διαστάσεως καὶ τοῦ
 μὴ δύνασθαι ποτε τὸ αὐτὸ καὶ ἐν ἄτομον καὶ καθ' ἕκαστον,
 μήτοιγε σῶμα τὸ διαστατὸν καὶ περιγραφτὸν, ἀλλ' οὐδὲ κἂν
 ἀσώματον εἶη καὶ ἄυλον, ἅμα καὶ κατὰ ταῦτόν ἐν διαφόροις
 εἶναι τοῦ παντός μέρεσι. Τοῦτο γὰρ μόνῳ ἀποκεκλήρωται τῷ
 πάντων ὑπεξηρημένῳ, ἀπειρουσίῳ καὶ ἀπεριγράπτῳ Θεῷ, τῷ
 πανταχοῦ παρόντι καὶ τὰ πάντα πληροῦντι. Πολλῷ δὲ μᾶλλον
 ἔτι ἀδυνατώτατον ὁ φατε, τὸ αὐτὸ καὶ ἐν σῶμα τοῦ Χριστοῦ
 ἅμα καὶ κατὰ ταῦτόν διαφόροις εἶδεσιν ὑποκεῖσθαι, ὡς εἶναι
 τὸ αὐτὸ ἅμα καὶ κατὰ ταῦτόν καὶ ἐν οὐρανῷ ἄνω καὶ ἐπὶ γῆς
 κάτω, καὶ ὑπὸ τὸ ἀνθρώπινον εἶδος ὁμοῦ καὶ ὑπὸ τοῖς τοῦ
 ἄρτου καὶ οἴνου εἶδεσι καὶ συμβεβηκόσι. Τὸ αὐτὸ γὰρ σῶμα
 καὶ ἔσται ἐν τόπῳ καὶ οὐκ ἔσται ἐν τόπῳ, καὶ ἔσται ὑπὸ τὸ
 αὐτὸ εἶδος καὶ οὐκ ἔσται ὑπὸ τὸ αὐτό, καὶ ὅλως ἐκστήσεται
 αὐτὸ ἑαυτοῦ. Καὶ ἔσται τὸ αὐτὸ καὶ οὐκ ἔσται τὸ αὐτό, ὡς
 συναληθεύειν ἐν ταύτῳ τὰ τῆς ἀντιφάσεως μόρια, τῆς κοινο-
 τάτης καὶ ὁμολογουμένης παρὰ πάντων ἀρχῆς.

Ἀπάντησις

Γιὰ νὰ μιλήσω λοιπὸν γενικά, ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ἀδιαίρετο σῶμα, καθ' ὅσον συνεχίζει νὰ ἔχη τὴν ιδιότητα αὐτήν, ὅπως καὶ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, καὶ ὅταν, πολὺ περισσότερο, συμβαίνει νὰ εἶναι θεωμένο καὶ πνευματικό, καθὼς λέγει ὁ ἅγιος Ἀπόστολος⁷, ὅμως δὲν θὰ ἀπαλλαγῇ ποτὲ ἀπὸ τὴν ἀναπόσπαστες ἀπὸ τὸ σῶμα ιδιότητες, ἐννοῶ δηλαδὴ τὴν περιγραφὴ⁸ καὶ τὴν διάστασι, καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ἀδύνατον ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ σῶμα, ἄτμητο καὶ διακριτό, οὔτε βέβαια τὸ σῶμα ποὺ ἔχει διαστάσεις καὶ περιγράφεται, ἀλλ' οὔτε κι ἂν εἶναι ἀσῶματο καὶ ἄυλο, νὰ ὑπάρχη συγχρόνως τὸ ἴδιο σὲ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου. Διότι αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀποκλειστικῶς προνόμιο κατὰ γενικὴν ἐξάιρεσιν, τοῦ ἔχοντος ἄπειρη οὐσία, τοῦ ἀπεριόριστου καὶ ἀπερίγραφου Θεοῦ⁹, ὁ ὁποῖος εἶναι πανταχοῦ παρῶν καὶ τὰ πάντα πληρῶν. Καὶ πολὺ περισσότερο εἶναι τελείως ἀδύνατο αὐτὸ ποὺ λέγετε, ὅτι τὸ ἓνα καὶ μοναδικὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ εὐρίσκεται τὸ ἴδιο συγχρόνως καὶ αὐτούσιο κάτω ἀπὸ διάφορες μορφές, ὥστε νὰ εἶναι τὸ ἴδιο συγχρόνως καὶ αὐτούσιο καὶ πάνω στὸν οὐρανὸ καὶ κάτω στὴν γῆ,

7. Α' Κορ. ιε' 50 κ.εξ.

8. «Περιγραφή δέ, ὡς συνοπτικώτερον εἰπεῖν, τρισὶ τούτοις τρόποις καταλαμβάνεται, ἢ γὰρ τόπω ἢ χρόνῳ ἢ καταλήγει περιγράφεται [...] κὰν περιγραφτός ἐστὶν ὁ Χριστός, τοίνυν τοῖς τρισὶ τούτοις τρόποις σωματωθεὶς περιεγράφη, οὐ παρ' ἡμῶν (οὐ γὰρ τῶν ἐφ' ἡμῖν τούτου) παρ' ἐαυτῶ δὲ διὰ τὴν οικονομίαν». Νικηφόρος Κων/πόλεως, J. M. Featherstone, «Refutatio et eversio definitionis Synodalis anni 815» 39, 52-66. Βλ. καὶ στὸ κείμενο *Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας*, σμ. 10.

9. Περιγραπτοὶ εἶναι καὶ οἱ ἄγγελοι, «ὅτε γὰρ εἰσιν ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐκ εἰσιν ἐν τῇ γῆ, καὶ εἰς τὴν γῆν ὑπὸ Θεοῦ ἀποστελλόμενοι οὐκ ἐναπομένουσιν ἐν τῷ οὐρανῷ». Ἰω. Δαμασκ., Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως, PG 94 869a. «Ταῦτα γάρ (τὰ ἐν οὐρανῷ τάγματα) ἀριδίλως νοεῖται ἐστὶ καὶ ἀσώματου φύσεως· ἀσωμάτου δέ, φημί, συγκρινομένης πρὸς τὴν τῆς ὕλης παχύτητα· μόνον γὰρ ὄντως τὸ Θεῖον ἄυλον καὶ ἀσώματον» (ἔ.ἀ. 920a).

Ἀλλὰ φῆς· τούτου μὴ δοθέντος τῷ κυριακῷ σώματι, φημι τοῦ κατὰ τι ἀπειρου, ὥστε τὸ αὐτὸ κατὰ τὸ αὐτὸ πρὸς τῷ οἰκείῳ ἀνθρωπίνῳ εἶδει ἅμα καὶ ἄλλοις εἶδεσιν ὑποκεῖσθαι, τοῦ ἄρτου δηλ. καὶ τοῦ οἴνου, δυοῖν θάτερον ἐξ ἀνάγκης ἔψεσθαι· ἦτοι καινὸν σῶμα γίνεσθαι εἰς τὸ μυστήριον, ὡς ἐκτὸς τοῦ κυριακοῦ σώματος, καὶ ἕτερον οἶον ἐκεῖνο ἐκ νέου γεγεννημένον, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο, ἢ μὴ εἶναι πραγματικῶς τὸν Χριστὸν ἐν αὐτῷ, ὡς ἐν οὐρανοῖς ἀεὶ μένοντα καὶ μηδέποτε πραγματικῶς ἐν τοῖς παρ' ἡμῖν ἱερουργουμένοις ὑπάρχοντα καὶ ὑφεστηκότα, τῷ μὴ εἶναι δηλονότι κατὰ τι ἄπειρον, ὡς διείληπται.

Ἄλλ' εἰδέναι καὶ πάλιν ὀφείλομεν, ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὑπομνησθέντες, ὡς οὔτε τὸ κυριακὸν ἐκεῖνο σῶμα, τὸ ἅπαξ ἀπαθανατισθὲν καὶ ἀναληφθὲν ἀφ' ἡμῶν εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἐκ δεξιῶν καθῆσαν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, κατέρχεται ἐν ταῖς παρ' ἡμῖν ἀποτελουμέναις τοῦ μυστηρίου ἱερουργίαις, ὥστε τὸ αὐτὸ ἅμα καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ τοῖς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἶδεσιν ὑποκεῖσθαι καὶ συμβεβηκόσιν. Ἄπαγε· τοῦτο γὰρ καθάπαξ ἀδυνατώτατον ἀποδέδεικται. Ἄλλ' ἐκεῖσε μένει ἄχρι τῆς δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας, ὅπερ καὶ ἡμεῖς, ὥσπερ ὑπὸ τῆς ἀληθείας ἀναγκαζόμενοι, ὠμολογήκατε ἀνωτέρω. Εἰ

καὶ μὲ τὴν ἀνθρώπινη μορφὴ καὶ ὑπὸ τὶς μορφές καὶ τὶς ιδιότητες τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου. Διότι τότε τὸ ἴδιο σῶμα θὰ εὐρίσκεται συγχρόνως ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τόπου καὶ θὰ ἔχη καὶ δὲν θὰ ἔχη τὴν ἴδια μορφή, καὶ γενικῶς θὰ ἀποσπασθῇ τὸ ἴδιο ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, ὥστε νὰ ἀληθεύουν συγχρόνως περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος οἱ ἀντικείμενες ἔννοιες τῆς γνωστῆς σέ ὄλους καὶ γενικῶς ἀποδεκτῆς λογικῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως¹⁰.

Ἐποστηρίζεις ὅμως ὅτι ἐὰν δὲν ἀποδοθῇ στὸ σῶμα τοῦ Κυρίου αὐτὴ ἡ ιδιότητα, δηλαδὴ τοῦ κατὰ τι ἀπείρου, ὥστε αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οἰκεία του ἀνθρώπινη μορφὴ, νὰ εὐρίσκεται συγχρόνως καὶ κάτω ἀπὸ ἄλλες μορφές, τοῦ ἄρτου δηλαδὴ καὶ τοῦ οἴνου, τότε κατ' ἀνάγκην λογικῶς θὰ προκύψῃ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο· ἢ δηλαδὴ ὅτι καινούργιο σῶμα δημιουργεῖται στὸ μυστήριον, ὡς ἐὰν τάχα νὰ ἔχη ὑπάρξει ἐκ νέου, πέραν τοῦ κυριακοῦ σώματος, καὶ ἄλλο ὅμοιο μὲ αὐτό (ἀλλ' ὄχι τὸ ἴδιο ἐκεῖνο) ἢ νὰ μὴν παρίσταται πράγματι ὁ Χριστὸς στὸ μυστήριον αὐτὸ, ἐπειδὴ μένει διαρκῶς στὸν οὐρανὸ καὶ οὐδέποτε παρίσταται οὐσιαστικῶς καὶ ὑπόκειται σ' αὐτὰ πού ἐμεῖς ἐδῶ ἱερουργοῦμε, ἐξ αἰτίας δηλαδὴ τοῦ ὅτι δὲν εἶναι κατὰ τι ἄπειρος, ὅπως ἔχει ἀναφερθῆ.

Ἄλλ' εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ στοχασθοῦμε καὶ πάλι ἀνακαλῶντας στὴν μνήμη μας ὅσα ἔχουν λεχθῆ ἀνωτέρω, ὅτι οὔτε ἐκεῖνο τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, τὸ ὁποῖο ἄπαξ διὰ παντὸς ἐγίνε ἀθάνατο καὶ ἀνελήφθη ἀπὸ ἐδῶ εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἐκάθησε στὰ δεξιὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός¹¹, κατεβαίνει στίς τελούμενες ἐδῶ ἀπὸ ἐμᾶς ἱερουργίες τοῦ μυστηρίου, ὥστε τὸ ἴδιο καὶ κατὰ τὸν ἴδιον ἐπίσης χρόνον νὰ ὑπόκειται στίς μορφές

10. Βλ. σημ. 20 στὸ *Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας* κείμενο.

11. Μάρκ. 15' 19.

γὰρ οἱ παρ' ἡμῖν μεταβαλλόμενοι ἄρτοι καὶ ὑφ' ἡμῶν μεταλαμβανόμενοι, τῶν ἐνταῦθα εὕρισκομένων, αὐτοὶ οὗτοι γίνονται καὶ εἰσι κυρίως σῶμα Χριστοῦ καὶ παρ' ἡμῖν μένοντες, τίς ἔτι χρεία καὶ τῆς τοῦ ἐν οὐρανοῖς ἰδρυμένου σώματος παρουσίας, ὥστε καὶ ἑτέροις παρὰ τὸ οἰκεῖον εἶδεςιν ὑποστήναι; Οὔτε οὖν ἐκεῖνο κατέρχεται, ὡς εἴρηται, ἀλλ' ἐκεῖσε μένει, οὔτε μὴν τὰ πολλὰ ταῦτα παρ' ἡμῖν ἱερουργούμενα, καὶ πολλάκις καὶ πολλαχοῦ, ἐκεῖσε μεθίσταται. Οὕμενον, ἀλλὰ παρ' ἡμῖν μένει καὶ ἐν ἡμῖν, ὡς τοῦτο ὄν, ἧ φασι, τὸ «καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἶμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας», διὰ τῶν ἐν ἡμῖν ἱερουργουμένων δηλαδὴ μυστηρίων. Περὶ γὰρ τῆς τοῦ ἐν οὐρανοῖς ἰδρυμένου κυριακοῦ σώματος αὐθις εἰς ἡμᾶς παρουσίας, «ὅταν ἔλθῃ, φησίν, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου», ἐν τῇ συντελείᾳ δηλαδὴ τοῦ παρόντος αἰῶνος. Ἀλλ' ὁ παρ' ἡμῖν ἱερουργούμενος ἄρτος καὶ οἶνος μεταβάλλονται καὶ γίνονται αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο τὸ ἴδιον σῶμα καὶ αἷμα τὸ δεσποτικόν, καὶ γίνεται οὐ καινὸν ἕτερον, οἷον ἐκεῖνο, τοῦτο γὰρ ὡς ἀληθῶς ἄτοπον ἦν, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο, πλὴν οὐχ ἀπλῶς, ἀλλ' οἷον ἦν ἐκεῖνο μέχρι παθῶν καὶ σταυροῦ καὶ θανάτου, ἐφ' ὅσον ἦν δηλ. παθητὸν καὶ θνητόν, ὥστε καὶ σφαγῆναι καὶ τῆς πλευρᾶς αἷμα καταρρυῆναι. Οὐ γὰρ καὶ νῦν παθητόν εἶναι καὶ ἔναιμον τὸ πανακήρατον τοῦ δεσπότου σῶμα καὶ μεταληπτὸν αὐτοπροσώπως ὑποληπτέον. Οὕτω γὰρ τὰ ἱερά φασι λόγια: «καὶ ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τοῦτω τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ ἀγίῳ». Ὁρᾷς ὡς οὐχ ἀπλῶς περὶ τοῦ μετὰ τὴν ἀνάστασιν δεσποτικοῦ σώματος ὁ λόγος, τοῦ ἀπαθοῦς καὶ ἀνάιμου, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐνάιμου ἔτι καὶ παθητοῦ καὶ θνητοῦ, τοῦ μέχρι δηλονότι τῆς ἀναστάσεως.

καὶ τὶς ιδιότητες τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου. Μακριὰ ἀπὸ τέτοια σκέψη! Διότι αὐτὸ ἔχει ἅπαξ διὰ παντὸς ἀποδειχθῆ ἀπολύτως ἀδύνατον, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐκεῖ παραμένει μέχρι τῆς δευτέρας τοῦ Κυρίου παρουσίας, ὅπως καὶ σεῖς ἀνωτέρω, ὡς πιεζόμενοι ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ἐσυμφωνήσατε. Διότι, ἂν οἱ ἐδῶ πλησίον μας μεταβαλλόμενοι ἄρτοι, τοὺς ὁποίους κι ἐμεῖς μεταλαμβάνουμε ἀπὸ τοὺς ἐδῶ εὕρισκομένους, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι γίνονται καὶ εἶναι κατὰ λέξιν σῶμα Χριστοῦ καὶ παραμένουν πλησίον μας, ποῖα ἐπὶ πλέον ἀνάγκη ὑφίσταται, ὥστε νὰ παρίσταται ἐδῶ τὸ ἐνθρονισμένο στοὺς οὐρανοὺς σῶμα καὶ νὰ ὑπόκειται σὲ διαφορετικὲς ἀπὸ τὴν ἀρμόζουσα σ' αὐτὸ μορφές; Οὔτε λοιπὸν ἐκεῖνο κατέρχεται, ὅπως ἔχει λεχθῆ, ἀλλὰ παραμένει ἐκεῖ, οὔτε ὅμως αὐτὰ τὰ πολλὰ καὶ πολλὰς φορὰς καὶ σὲ πολλοὺς τόπους ποὺ ἐμεῖς ἱεουργοῦμε μετατίθενται ἐκεῖ. Ὅχι ἀσφαλῶς, ἀλλὰ παραμένουν πλησίον καὶ ἐντὸς ἡμῶν, διότι αὐτὸ σημαίνει τὸ λεγόμενον ὅτι «καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας»¹², μέσῳ δηλαδὴ τῶν μυστηρίων ποὺ τελοῦνται σ' ἐμᾶς. Διότι περὶ τῆς παρουσίας πάλιν πλησίον μας τοῦ ἐνθρονισμένου στοὺς οὐρανοὺς σώματος τοῦ Κυρίου λέγει: «ὅταν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου»¹³, δηλαδὴ ὅταν ἔλθῃ τὸ τέλος τοῦ παρόντος κόσμου. Ἀλλ' ὁ ἱεουργούμενος ἐδῶ σ' ἐμᾶς ἄρτος καὶ οἶνος μεταβάλλονται καὶ γίνονται τὸ ἴδιο ἐκεῖνο προσωπικὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου καὶ δὲν δημιουργεῖται καινούργιο ἄλλο ὅπως ἐκεῖνο, διότι αὐτὸ θὰ ἦταν πράγματι ἄτοπο, ἀλλὰ τὸ ἴδιο ἐκεῖνο, πλὴν ὅμως ὄχι ἀνεξαιρέτως, ἀλλὰ ὅπως ἐκεῖνο ἦταν μέχρι τῶν παθῶν καὶ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου, κατὰ τὸν χρόνον δηλαδὴ ποὺ ἦταν ὑποκείμενο σὲ πάθη καὶ θνητό, ὥστε καὶ νὰ σφραγισθῆ καὶ

12. Ματθ. κη' 20.

13. Ματθ. κε' 31.

Πᾶρεστι δὲ καὶ νῦν ὁ Χριστὸς ὑπὸ τοῖς παρ' ἡμῖν ἱερουρ-
 γουμένοις μυστηρίοις, οὐχ ὅτι ἐστὶ κατὰ τι ἄπειρον τὸ πανα-
 κήρατον αὐτοῦ σῶμα, ὥστε καὶ ἄλλοις ἐν ταυτῷ ὑποκεῖσθαι
 εἶδесιν, ἅπαγε, τοῖς παρ' ἡμῖν θεωρουμένοις, τοῖς τοῦ ἄρτου
 δηλαδὴ καὶ τοῦ οἴνου συμβεβηκόσι. Τοῦτο γὰρ ἅπαξ εἴρηται
 ἀδύνατον, τὸ αὐτὸ καὶ ἐν ἄτομον σῶμα ἅμα καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ
 ἐν οὐρανῷ τε ἄνω καὶ κάτω ἐπὶ γῆς ἐν πολλοῖς εἶναι τόποις
 καὶ τὸ αὐτὸ ἅμα καὶ ὑπὸ τὸ ἀνθρώπινον εἶδος καὶ ὑπὸ τοῖς τοῦ
 ἄρτου καὶ οἴνου συμβεβηκόσι τελεῖν ὅπερ ἰδιαιτάτον μόνου
 ἐστίν, ὡς εἴρηται, τοῦ ἀπειρουσίου καὶ ἀπεριγράπτου Θεοῦ,
 φημί, τὸ ἀπανταχοῦ ἅμα καὶ ἀεὶ παρεῖναι. Ἄλλ' ὅτι τὰ παρ'
 ἡμῖν ἱερουργούμενα μεταβάλλεται καὶ γίγνεται αὐτὸ τοῦτο
 ἐκεῖνο τὸ κυριακὸν σῶμα, τὸ μέχρι σταυροῦ καὶ θανάτου πα-
 θητὸν ἤδη καὶ ἔναιμον ὄν, καθάπερ καὶ τὰ τῆς ἱεροτελεστίας
 ἀναφανδὸν ἐκδιδάσκει, ἀπὸ γεννήσεως ἀρξάμενα καὶ μέχρι
 σταυροῦ λήγοντα καὶ θανάτου, ὡσπερ δὴ καὶ ὁ ἐκ Δαμασκοῦ
 ἄσματογράφος ἐπιβεβαιοῖ λέγων: «*Εἶτα ὑψοῦται ἐν ταῖς χερσὶ
 τοῦ ἀρχιερέως ὡς ἐπὶ σταυροῦ καὶ διαδίδεται κλώμενον καὶ
 οὕτως ἐν ἡμῖν θάπτεται καὶ συναφθαρτίζει ἡμᾶς· τοῦτο γὰρ ἐστὶ
 τὸ πέρας τῆς οἰκονομίας*». Ἄλλ' ἐπειδὴ αὐτὸ τοῦτό ἐστι τὸ καὶ

ἀπὸ τὴν πλευρά του νὰ ρεύσῃ αἷμα. Διότι δὲν πρέπει νὰ νομίσουμε ὅτι ὑπόκειται καὶ τώρα σὲ πάθη καὶ ὅτι ἔχει αἷμα τὸ πανάχραντο σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ ὅτι μπορούμε νὰ μεταλάβουμε αὐτὸ τὸ ἴδιο, διότι τὰ ἱερὰ λόγια λέγουν τὰ ἐξῆς: «καὶ ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ». Βλέπεις ὅτι τὰ λόγια αὐτὰ δὲν ἀναφέρονται ἀνεξαιρέτως στὸ μετὰ τὴν ἀνάστασις σῶμα τοῦ Κυρίου, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀπαθὲς καὶ ἀναιμο ἀλλὰ σ' αὐτὸ πού ἀκόμη εἶχε αἷμα, πού ὑπέκειτο σὲ πάθη καὶ ἦταν θνητό, δηλαδὴ στὸ μέχρι τῆς ἀναστάσεως.

Ὑπόκειται λοιπὸν καὶ τώρα ὁ Χριστὸς στὰ ἐδῶ τελούμενα μυστήρια, ὄχι διότι εἶναι κατὰ τι ἄπειρο τὸ πανάχραντο σῶμα του, ὥστε νὰ εὑρίσκεται συγχρόνως καὶ κάτω ἀπὸ ἄλλες μορφές, δηλαδὴ κάτω ἀπὸ τὰ ἐπιφαινόμενα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου πού ἐμεῖς ἐδῶ παρατηροῦμε. Μακριὰ ἀπὸ τέτοια σκέψη! Διότι αὐτὸ ἅπαξ διὰ παντὸς ἔχει χαρακτηρισθῆ ἀδύνατο, δηλαδὴ τὸ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ἄτμητο σῶμα, νὰ εὑρίσκεται τὸ ἴδιο συγχρόνως καὶ στὸν οὐρανὸ ἄνω καὶ κάτω στὴν γῆ σὲ πολλοὺς τόπους, καὶ συγχρόνως τὸ ἴδιο νὰ ὑπάρχη καὶ μὲ ἀνθρώπινη μορφή καὶ ὑπὸ τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου. Αὐτὸ εἶναι ἀποκλειστικό, ὅπως ἔχει λεχθῆ, ἰδίωμα μόνον τοῦ ἀείρου κατὰ τὴν οὐσία καὶ ἀπεριγράφου Θεοῦ· Ἐννοῶ δηλαδὴ τὴν συγχρόνως πανταχοῦ καὶ πάντοτε παρουσία. Ἀλλὰ (ὑπόκειται στὰ τελούμενα ὁ Χριστὸς), διότι αὐτὰ πού ἱερουργοῦνται ἐδῶ σ' ἐμᾶς μεταβάλλονται καὶ γίνονται τὸ ἴδιο ἐκεῖνο σῶμα τοῦ Κυρίου, τὸ ὁποῖο μέχρις ἀκόμῃ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου ἦταν ἀκόμη τότε ὑποκείμενο σὲ πάθη καὶ ἔναιμο, ὅπως καὶ τὰ περιεχόμενα στὴν ἀκολουθία τῆς ἱεροτελεστίας διδάσκουν φανερά, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν γέννησις καὶ καταλήγοντα στὸν σταυρὸ καὶ τὸν θάνατο,

ταφέν καὶ ἀναστάν καὶ ἀναληφθέν καὶ ἐν δεξιοῖς καθῆσαν τοῦ
 Θεοῦ καὶ Πατρὸς, πάντως αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνό ἐστι καὶ τὸ παρ'
 ἡμῖν ἱερουργούμενον καὶ εἰς ταῦτο τοῦτο ἐκεῖνο μεταβαλλό-
 μενὸν τε καὶ μεταλαμβανόμενον καὶ οὐχ ἕτερον. Τῷ γὰρ ὑπο-
 κειμένῳ καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν ἐστὶ τὸ αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο καὶ
 οὐχ ἕτερον οἶον ἐκεῖνῳ, οὐ μὴν δὲ καὶ ταῖς ἐπιθεωρουμέναις
 τοπικαῖς σχέσεσιν, εἰδικαῖς τε τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου διαφοραῖς
 περιγραφαῖς τε καὶ συμβεβηκόσι. Τὸ γὰρ πρωτότυπον κυ-
 ριακὸν ἐκεῖνο σῶμα νῦν ἐν τῷ οὐρανῷ τέ ἐστι καὶ εἶδος ἔχει
 τὴν θεανδρικήν ἐκείνην μορφήν καὶ ἄναιμὸν ἐστὶν ἤδη καὶ
 ἄφθαρτον καὶ ἀπαθές καὶ μονονουχὶ ἄυλον καὶ πνευματικόν.
 Τὰ δὲ παρ' ἡμῖν ἱερουργούμενα καὶ τελούμενα τῷ μὲν ὑποκει-
 μένῳ καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν, ὡς εἴρηται, εἰς αὐτὸ ἐκεῖνο μετα-
 βαλλόμενα, εἰσὶν αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο τὸ κυριακὸν καὶ δεσπο-
 τικὸν σῶμα καὶ οὐ καινὸν ἕτερον οἶον ἐκεῖνο. Διαφέρουσιν
 ὁμῶς ἐκεῖνου, καθ' ὅτι ταῦτα παρ' ἡμῖν μένει καὶ ὑπὸ τοῖς
 συμβεβηκόσιν ἔτι τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τελεῖ καὶ παθητὰ
 εἰσὶν ἤδη καὶ ἔναιμα, ὁποῖον ἦν καὶ τὸ πρωτότυπον δεσπο-
 τικὸν ἐκεῖνο σῶμα μέχρι σταυροῦ καὶ θανάτου καὶ αὐτῆς τῆς
 τριήμερου ταφῆς. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ κατὰ τι φανταζο-
 μένου τισὶν ἀπείρου τοῦ κυριακοῦ περιγραπτοῦ σώματος τοῖς
 γε εἰδόσιν ἐπὶ τοσοῦτον εἰπεῖν ἰκανά.

ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ Δαμασκηνὸς ὑμνογράφος τὸ ἐπιβεβαιώνει λέγοντας: «Ἐπειτα ὑψώνεται στὰ χέρια τοῦ ἀρχιερέως, ὅπως ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ μεταδίδεται τεμαχιζόμενο καὶ θάπτεται ἐντὸς ἡμῶν καὶ μεταδίδει σ' ἐμᾶς τὴν ἀφθαρσία του. Διότι αὐτὸ εἶναι ἡ ἐκπλήρωσι τοῦ σχεδίου τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου»¹⁴. Ἀλλά, ἐπειδὴ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι καὶ ἐκεῖνο ποῦ ἐτάφη καὶ ἀνέστη καὶ ἀνελήφθη καὶ ἐκάθησε στὰ δεξιά τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, ὅπωςδήποτε ἐκεῖνο τὸ ἴδιο εἶναι καὶ αὐτὸ ποῦ ἐδῶ ἐμεῖς ἱερουργοῦμε καὶ τὸ ὅποιο μεταβάλλεται ἀκριβῶς σ' ἐκεῖνο καὶ μεταλαμβάνεται καὶ δὲν εἶναι κάποιον ἄλλο. Διότι ὡς πρὸς αὐτὸ ποῦ ὑπόκειται καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο καὶ ὄχι ἄλλο ὅμοιο μ' ἐκεῖνο, ὄχι ὅμως καὶ κατὰ τὶς παρένθετες τοπικὲς συνθήκες καὶ τὶς μορφολογικὲς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου διαφορᾶς, τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὰ φαινόμενα χαρακτηριστικὰ. Διότι τὸ πρωτότυπο ἐκεῖνο σῶμα τοῦ Κυρίου τώρα εὐρίσκεται στὸν οὐρανὸ καὶ μορφή ἔχει τὴν θεανθρώπινη ἐκείνη μορφή καὶ εἶναι πλέον ἀναιμο καὶ ἀφθαρτο καὶ ἀπαθὲς καὶ γενικῶς ἄυλο καὶ πνευματικό. Αὐτὰ ὅμως, τὰ ὅποια ἐμεῖς ἐδῶ ἱερουργοῦμε καὶ τελοῦμε, ὡς πρὸς αὐτὸ μὲν ποῦ ὑπόκειται καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν, ὅπως ἐλέχθη, ἐπειδὴ μεταβάλλονται στὸ ἴδιο ἐκεῖνο, εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἴδιο ἐκεῖνο σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ Δεσπότη, καὶ ὄχι ἄλλο καινούργιο ὅμοιο μ' ἐκεῖνο. Διαφέρουν ὅμως ἀπὸ ἐκεῖνο κατὰ τὸ ὅτι αὐτὰ μένουσιν ἐδῶ σ' ἐμᾶς καὶ ἀκόμη εὐρίσκονται κάτω ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου καὶ ἀκόμη ὑφίστανται πάθη καὶ ἔχουσιν αἷμα, ὅπως ἦταν καὶ τὸ πρωτότυπο ἐκεῖνο δεσποτικὸ σῶμα μέχρι τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς τριήμερου ἀκόμη ταφῆς. Ἀλλὰ γι'

14. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Περὶ τοῦ ἀχράντου σώματος, οὗ μεταλαμβάνομεν*, PG 95 409c.

Περὶ δὲ τοῦ τί ποτε γίνονται τὰ μεταβαλλόμενα, ὡς αὐτοὶ κατὰ συναρπαγὴν ἐξελάβετε, ἢ τὰ μεταλαμβανόμενα, ὡς ἡμεῖς ἐν ἐκείνοις εἰς ἐξέτασιν ὑπεθέμεθα, ὁποῖοτε καὶ ἀναχωροῖ τὸ παρ' ἡμῖν ἱερουργούμενον κυριακὸν σῶμα, ἢ φατε, μετὰ τὴν τῶν συμβεβηκότων διάλυσιν ἐξ ἡμῶν μεταστάν, οὐκ οἶδα. Οὔτε γὰρ ἂν ὑποτοπάσαιμεν εἰς τὸ πρωτότυπον ἐκεῖνο τὸ ἐν οὐρανοῖς ἰδρυμένον κυριακὸν τοῦ δεσπότης σῶμα χωρεῖν, τὸ ἐν ἡμῖν ἐπὶ γῆς ὄν καὶ παθητὸν καὶ ἔναιμον καὶ μεταληπτὸν καὶ ὑποκείμενον τοῖς τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου συμβεβηκόσι. Ποῦ δ' αὖ ἄλλαχόσε χωρήσειεν ἐξ ἡμῶν μεταστάν, εἰς τὸ μὴ ὄν μὴ χωροῦν, οὐκ οἶδα. Ἡ δὴλον ὅτι παρ' ἡμῖν μένει καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν συμβεβηκότων, ὅπου καὶ πρότερον ἦν μετὰ τῶν ὑγιαινόντων συμβεβηκότων ὁ εἰπὼν «καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος», ὡσπερ δὴ καὶ μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος ἀναφανδὸν εἰς ἀπεράντους αἰῶνας. Ἐκτὸς δὲ τῶν συμβεβηκότων διαφθαρέντων, οὐ συνδιαφθείρεται τούτοις οὔτε μὴν εἰς τὸ μὴ εἶναι χωρεῖ τὸ ὄν, ἀλλὰ συνέχεται καὶ μένει ἀοράτως εἰς ἕν, τῷ ἕν εἶναι τὸ πανακήρατον τοῦ δεσπότης σῶμα καὶ μίαν εἶναι τὴν τοιαύτην θυσίαν καὶ οὐ πολλὰς. Ὅπερ καὶ αὐτὸς ἐπιβεβαιῶν ὁ αὐτουργὸς τοῦ μυστηρίου Χριστός, «ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, φησί, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα». Οὐκ εἶπεν εἰσδέχεται με ὑγιαινόντων τῶν συμβεβηκότων καὶ ἀποβάλλει διαφθαρέντων, ἀλλ' αὐτὸς τε φησὶν, «ἐν ἐμοὶ μένει»: «ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν», «ἐκἀγώ», φησί, μένω «ἐν αὐτῷ». Εἰ γὰρ μένει ἐν ἡμῖν εἰσιῶν διὰ τῆς ἱερᾶς μεταλήψεως καὶ ἐν ἡμῖν οἰκεῖ καὶ μονὴν ποιεῖται, οὐκ ἀναχωρεῖ ἀφ' ἡμῶν πάντως, τῶν συμβεβηκότων διαφθαρέντων, ἀλλὰ συμπαρα-

αὐτοὺς ποὺ γνωρίζουν τὰ πράγματα εἶναι ἄρκετὰ ὅσα εἶπαμε μέχρις ἐδῶ περὶ τοῦ περιγραφτοῦ σώματος τοῦ Κυρίου, τὸ ὁποῖον κάποιοι νομίζουν κατὰ τι ἄπειρον.

Περὶ δὲ τοῦ τί τέλος πάντων γίνονται τὰ μεταβαλλόμενα, ὅπως προχείρως τὸ ἐρμηνεύσατε¹⁵, ἢ τὰ μεταλαμβάνόμενα, ὅπως ἐγὼ ἐκεῖ τὰ ὑπέβαλα σὲ ἔρευνα, δὲν γνωρίζω σὲ ποιόν τόπο τέλος πάντων μεταβαίνει τὸ κυριακὸ σῶμα ποὺ ἐμεῖς ἐδῶ ἱεουργοῦμε, ὅταν, ὅπως ὑποστηρίζετε, ἀποσύρεται ἀπὸ ἐμᾶς μετὰ τὴν διάλυση τῶν συνοδευτικῶν ἐξωτερικῶν τοῦ ἰδιωμάτων. Διότι οὔτε μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι αὐτὸ τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ἐδῶ σ' ἐμᾶς ἐπὶ τῆς γῆς, ποὺ ἐπιδέχεται παθήματα, ποὺ εἶναι ἔναιμο καὶ μεταλαμβάνεται καὶ ὑπόκειται στὰ συνοδευτικὰ γνωρίσματα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἀποσύρεται σ' ἐκεῖνο τὸ πρωτότυπο, τὸ ἐνθρονισμένον στοὺς οὐρανοὺς κυριακὸ σῶμα τοῦ δεσπότη Χριστοῦ. Πρὸς τὰ ποῦ πάλιν ἄλλοῦ θὰ μποροῦσε νὰ ἀναχωρήσῃ ἀποσυρόμενο ἀπὸ ἐμᾶς, ἐφ' ὅσον δὲν ἐκμηδενίζεται, δὲν γνωρίζω. Εἶναι λοιπὸν φανερόν ὅτι μένει πλησίον μας καὶ μετὰ τὴν διάλυση τῶν συνοδευτικῶν χαρακτηριστικῶν, ὅπου ἦταν καὶ προηγουμένως, ὅταν ἐκεῖνα ἦσαν ἀκέραια, ἐκεῖνος ποὺ εἶπε «καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος»¹⁶, ὅπως βέβαια καὶ μετὰ τὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ κόσμου, φανερά, στὴν αἰωνιότητα. Εὐρισκόμενον δὲ ἐκτὸς τῶν ἐξωτερικῶν χαρακτηριστικῶν, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐξαφανισθῆ, δὲν ἐξαφανίζεται μαζὶ μὲ ἐκεῖνα, οὔτε ὁμῶς καταλήγει στὸ μὴ εἶναι τὸ ὄντως ὄν, ἀλλὰ εἶναι συγκροτημένο καὶ παραμένει ἀοράτως ἐνιαῖο, ἐπειδὴ ἓνα εἶναι τὸ πανάχραντο σῶμα τοῦ Κυρίου

15. Ἀποδίδει εὐγενῶς τὴν ἐνσταση τοῦ Δοσιθέου σὲ βιαστικὴ ἐκτίμησι. Ὁ χαρακτηρισμὸς «κατὰ συναρπαγὴν» (προχείρως) δὲν ὑπάρχει στὸ ἀρχικὸ κείμενον τοῦ κώδ. ΜΠΤ96.

16. Ματθ. κη' 20.

μενεῖ διὰ τέλους. Καὶ εἰς ὧν καὶ Θεὸς ὁ Χριστὸς, πάντας εἰς ἑαυτὸν ὡς ἐν αὐτοῦ σῶμα ἐνοῖ καὶ θεουργεῖ τοὺς ἀξίους, ὄν τρόπον καὶ ἅπαντες εἰς ἐσμεν ἐν Χριστῷ τῇ θείᾳ ἡμῶν κεφαλῇ, ἄχρι συντελείας αἰῶνος, ὅτε καὶ οἱ δίκαιοι διὰ τῆς τοιαύτης θεουργίας, ἤδη ἀνακεκαλυμμένης, συνεκλάμψουσιν ὡς φωστῆρες, ὡς διανγέστατα ἔσοπτρα, τὸ ἀρχέτυπον κάλλος ἐν ἑαυτοῖς περιφέροντες. Οἱ δὲ ἀμαρτωλοὶ εἰς τὸ σκότος ἀποπέμπονται τὸ ἐξώτερον, οἱ σκοτεινοὶ περὶ τὸ φῶς, ὡς ἐστερημένοι τῆς τοιαύτης θεουργίας τε καὶ λαμπρότητος.

Συνάδει δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ ὁ θεῖος ἐκ Λαμασκῶ Ἰωάννης, ἐν οἷς ὁ λόγος αὐτῷ «Περὶ τοῦ ἀχράντου σώματος τοῦ Κυρίου, ὃ μεταλαμβάνομεν». «Λαβὼν γάρ, φησὶν, ἄρτον καὶ ποτήριον ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος ἠὲ χαρίστησε καὶ εὐλόγησε καὶ εἶπε: τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, καὶ τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου. Καὶ ἀντι τῆς φυσικῆς οἰκονομίας ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος σὺν ὕδατι διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ γέγονε σῶμα αὐτοῦ καὶ αἷμα, ὡς ἦν τὸ σῶμα αὐτοῦ πρὸ τῆς ἐκ νεκρῶν αὐτοῦ ἀναστάσεως, φθαρτὸν, κλώμενον, ἐσθιόμενον καὶ πινόμενον, ἀδιάφθορον μέντοι. Ἐπεὶ τίνος

καὶ μία εἶναι ἡ θυσία αὐτῆ καὶ ὄχι πολλές. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐπιβεβαιώνοντας καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ μυστηρίου, ὁ Χριστός, λέγει: «ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα». Δὲν εἶπε δηλαδὴ μὲ δέχεται ἐντὸς αὐτοῦ, ἐν ὧσφ τὰ συνοδευτικὰ εἶναι ἀκέραια, καὶ μὲ χάνει ὅταν αὐτὰ ἀφανισθοῦν, ἀλλὰ λέγει ὅτι αὐτὸς «ἐν ἐμοὶ μένει»¹⁷, «ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν»¹⁸, καὶ ἐγώ, λέγει, μένω ἐντὸς αὐτοῦ. Διότι, ἂν μένει ἐντὸς ἡμῶν εἰσερχόμενος διὰ τῆς θείας μεταλήψεως καὶ κατοικεῖ ἐντὸς ἡμῶν καὶ δημιουργεῖ μόνιμη κατοικία, δὲν ἀπομακρύνεται ἀσφαλῶς ἀπὸ μᾶς, ὅταν ἀφανισθοῦν τὰ συνοδευτικὰ ὑλικά, ἀλλὰ θὰ παραμείνῃ μαζί μας μέχρι τέλους. Καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἓνας καὶ Θεὸς ὁ Χριστός, τοὺς ἐνώνει ὅλους μὲ τὸν ἑαυτό του, ἀφοῦ ἓνα εἶναι τὸ σῶμα του, καὶ θεοποιεῖ τοὺς ἀξίους. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτῶν καὶ ὅλοι εἴμαστε ἓνας διὰ τῆς ἐνώσεώς μας μὲ τὸν Χριστὸ, τὴν ἀγία κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας μας¹⁹, μέχρι τὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ κόσμου, ὅταν καὶ οἱ δίκαιοι μέσφ τῆς θείας αὐτῆς ἐνεργείας, τότε πλέον φανερῆς, θὰ λάμπουν μαζί μὲ τὸν Χριστὸ σὰν ἥλιοι, σὰν καθαρῶτατα κάτοπτρα, φέροντας μέσα τους τὸ πρωτότυπο (τὸ ἀδαμιαῖο δηλ.) κάλλος. Οἱ ἁμαρτωλοὶ ἀντιθέτως ἐξαποστέλλονται στὸ «σκότος τὸ ἐξώτερον»²⁰, αὐτοὶ ποὺ δὲν ἐβλεπαν τὸ φῶς, ἀφοῦ εἶχαν στερηθῆ αὐτὴν τὴν θεϊκὴ ἐνέργεια καὶ ἀκτινοβολία.

Συνηγορεῖ δὲ μὲ ὅσα ἔχουν λεχθῆ καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, στὸ σύγγραμμα ποὺ πραγματεύεται «Περὶ τοῦ ἀχράντου σώματος (τοῦ Κυρίου), ὁ μεταλαμβάνομεν»²¹. Διότι

17. Ἰω. ζ' 56.

18. Πράξ. ιζ' 28.

19. Ρωμ. ιβ' 4. Ἐφ. ε' 23. Κολ. α' 18. Οἱ κώδικες: «τὴν θείαν ἡμῶν κεφαλὴν...». Ἐγγραφα: «τῆ θεία ἡμῶν κεφαλῆ...».

20. Ματθ. η' 12.

21. Ἐ.ἀ. PG 95 408b - 409b.

ἔνεκεν οὐ μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦτο πεποίηκεν, ἀλλὰ πρὸ τῆς ἀναστάσεως; Ὅτι τὸ διὰ τῆς ἀναστάσεως ἄφθαρτον σῶμα οὔτε κλᾶται οὔτε ἐσθίεται οὔτε πίνεται, οὔτε αἷμα τὸ ἄφθαρτον κέκτηται σῶμα, ἀλλ' οὔτε σὰρξ ἂν δικαίως ὀνομάζοιτο, καθὼς φησιν ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος Γρηγόριος ἐν τῷ εἰς τὸ βάπτισμα λόγῳ: «Πίστετε Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ {...} ἤξιν πάλιν μετὰ τῆς ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὐκέτι μὲν σάρκα, οὐκ ἀσώματον δέ, οἷς οἶδεν αὐτὸς λόγοις θεοειδεστέρου σώματος, ἵνα καὶ ὀφθῆ ὑπὸ τῶν ἐκκεντησάντων καὶ μείνη Θεὸς ἔξω παχύτητος». Καὶ τοῦτο τοίνυν, ὃ μεταλαμβάνομεν σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν, φθαρτὸν ἐστὶ, κλώμενον καὶ ἐκχεόμενον, ἐσθιόμενον καὶ πινόμενον. Καὶ κατωτέρω: Οὐ γὰρ ἐξ ἀρχῆς τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα ἄφθαρτον γέγονεν, ἀλλὰ φθαρτὸν καὶ παθητὸν ἕως τῆς ἀναστάσεως, μετὰ δὲ τὴν ταφὴν γέγονεν ἄφθαρτον διὰ τῆς θείας αὐτοῦ δυνάμεως ἀναστῆσαν ἐκ νεκρῶν καὶ συναφθαρτίσαν ἡμᾶς. Καὶ κατωτέρω: Εἶτα ὑψοῦται ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ ἀρχιερέως ὡς ἐπὶ σταυροῦ καὶ διαδίδοται κλώμενον καὶ οὕτως ἐν ἡμῖν θάπτεται καὶ συναφθαρτίζει ἡμᾶς· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ πέρας τῆς οἰκονομίας. Οὐ διαφθείρεται ἐν ἡμῖν, ὡς οὐ διεφθάρη τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα ἐν τῷ τάφῳ, ἕως δὲ τῆς ἡμῶν μεταλήψεως πάντα τὰ τῆς φθορᾶς ὑπομένει καὶ κλᾶται ὑφ' ἡμῶν τιμίως καὶ πιστῶς καὶ ὑπὸ ἀνόμων χειρῶν πολλάκις ἀτιμάζεται τε καὶ ρίπτεται καὶ ὑπὸ μυῶν καὶ σκολῆκων, ἀλλ' οὐ διαφθείρεται οὐδὲ χωρεῖ εἰς τὸ μὴ εἶναι· συνέχεται γὰρ ἀοράτως εἰς ἓν σῶμα» καὶ τὰ ἐξῆς.

λέγει: «Ἐπῆρε στὰ χέρια του ἓναν ἄρτο καὶ ἓνα ποτήρι μὲ οἶνον καὶ ὕδωρ καὶ ἀφοῦ ἀνέπεμψε προσευχὴ εὐχαριστήρια, τὰ εὐλόγησε καὶ εἶπε: Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου καὶ τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου. Καὶ τότε στὴν θέσιν τῆς φυσικῆς των δομῆς ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μαζὶ μὲ τὸ νερὸ διὰ τοῦ λόγου του ἐγιναν σῶμα καὶ αἷμα του, ὅπως ἦταν τὸ σῶμα αὐτοῦ πρὸ τῆς ἀναστάσεώς του ἐκ νεκρῶν, δηλαδὴ φθαρτό, κερματιζόμενο, ἐσθιόμενον καὶ πινόμενον, ἀλλ' ἀδιάλυτο²². Ἐπειδὴ γιὰ ποιὸν λόγον δὲν παρέδωσε τὸ μυστήριον αὐτὸ μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἀλλὰ πρὸ τῆς ἀναστάσεως; Διότι τὸ ἀναστημένο ἄφθαρτον σῶμα οὔτε τεμαχίζεται, οὔτε τρώγεται, οὔτε πίνεται, οὔτε ἔχει αἷμα τὸ ἄφθαρτον σῶμα, ἀλλ' οὔτε ὀρθῶς θὰ ὀνομαζόταν σάρκα, ὅπως λέγει ὁ θεολόγος Γρηγόριος, στὸν λόγο του περὶ τοῦ βαπτίσματος²³, δηλαδὴ «πίστευε ὅτι ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ {...} θὰ ἔλθῃ πάλιν μὲ τὴν ἐνδοξὴν αὐτοῦ ἐμφάνισιν γιὰ νὰ κρίνῃ ζῶντας καὶ νεκρούς, χωρὶς πλέον νὰ φέρῃ σάρκα, ἀλλ' οὔτε ἀσώματος ἀλλὰ μὲ σῶμα ποῦ νὰ ἀρμόζῃ στὴν θεότητά του, γιὰ λόγους ποῦ ὁ ἴδιος γνωρίζει, ὥστε νὰ τὸν ἀντικρῦσουν ἐκεῖνοι ποῦ τὸν ἐπλήγωσαν καὶ γιὰ νὰ παραμείνῃ Θεὸς ἐξω ἀπὸ τὴν σαρκώδη ὕλικότητα». Καὶ αὐτὸ λοιπὸν τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν ποῦ μεταλαμβάνουμε εἶναι φθαρτό, τεμαχίζόμενο, καὶ χερόμενον καὶ ἐσθιόμενον καὶ πινόμενον. Καὶ κατω-

22. «φθαρτόν...ἀδιάφθορον μέντοι»: Νικόδημος ὁ ἀγιορείτης (Εορτοδρόμιον, Βενετία 1836) σχολιάζει ὡς ἐξῆς τὸ β' τροπάριον τῆς ε' φῶδης τοῦ κανόνος τοῦ Μ. Σαββάτου: «Διότι ἡ ἀγία σου σὰρξ φθορὰν μὲν ὑπέστη, ἦτοι χωρισμὸν καὶ διάστασιν ἀπὸ τῆς ψυχῆς, διαφθορὰν ὅμως οὐχ ὑπέστη, ἦτοι διαλυσιν εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη».

23. Γρηγορίου Θεολ., Λόγος εἰς τὸ ἄγιον βάπτισμα, PG 36 424b-c (τὸ κείμενον μὲ μικρὰς διαφορὰς). Παρὰ τὸ κείμενον τοῦ Γρηγορίου, εἰς τὴν φωνήν, ὑπάρχει τὸ ἐξῆς, ἰδιόχειρον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, σχόλιον τοῦ συγγραφέως: «Οὕτω δὲ καὶ τὸ κυριακὸν ἐκεῖνο λόγιον ἐκκλησιῶν, ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὄστια οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα» (Λουκ. κδ', 39).

Ὅρας οἷον ἐστὶν ὃ μεταλαμβάνομεν σῶμα, ὅτι οὐκ ἔστιν, οἷον τὸ νῦν ἐν οὐρανοῖς, σῶμα ἄφθαρτον καὶ ἀθάνατον καὶ ἀπαθὲς καὶ πνευματικὸν καὶ ὅλως οἷον τὸ μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἀλλ' οἷον τὸ πρὸ τῆς ἀναστάσεως παθητὸν καὶ θνητὸν καὶ ἔναιμον καὶ σὰρξ καὶ ὅλως ἀνθρώπινον, πλὴν ἄνευ διαφθορᾶς, ὅτι οὐ διαφθείρεται οὔτε ὑφ' ἡμῶν μεταλαμβανόμενον, οὔτε ὑπὸ μυῶν βιβρωσκόμενον καὶ σκωλήκων, οὔτε ριπτόμενον καὶ φθειρόμενον, ἀλλὰ συνέχεται, φησί, ἀοράτως εἰς ἓν σῶμα. Ρίπτεται μὲν γάρ, ὡς εἴρηται, πολλάκις καὶ ὑπὸ ἀνόμων χειρῶν καὶ ἀτιμάζεται, καθάπερ καὶ ὑπὸ τῶν ἀγνοούντων οἱ πολυτίμητοι λίθοι καὶ μαργαρίται, ὡς πού καὶ ὁ Κύριος ἐν Εὐαγγελίοις φησί: «*Μὴ ρίπτετε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων*». Οὐ μὴν τῆς οἰκείας ἐξίσταται φύσεως τε καὶ χάριτος, ὡσπερ δὴ καὶ ὑπὸ μυῶν καὶ σκωλήκων,

τέρῳ (Ἰω. ὁ Δαμασκηνός ἐπίσης) λέγει: «*Διότι δὲν ἐγεννήθη ἐξ ἀρχῆς τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἄφθαρτο, ἀλλὰ φθαρτὸ καὶ ὑποκείμενο σὲ πάθη μέχρι τῆς ἀναστάσεως. Μετὰ δὲ τὴν ταφὴν ἔχει γίνεαι ἄφθαρτο καὶ μὲ τὴν θεϊκὴν του δύναμι μᾶς ἀνέστησε ἐκ τῶν νεκρῶν καὶ μᾶς ἐχάρισε τὴν δικὴν του ἀφθαρσίαν*». Καὶ πῶς κάτω λέγει: «*Ἐπειτα ὑψώνεται στὰ χέρια τοῦ ἀρχιερέως, ὅπως ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ μεταδίδεται τεμαχιζόμενον καὶ θάπτεται ἐντὸς ἡμῶν καὶ μεταδίδει σ' ἐμᾶς τὴν ἀφθαρσίαν του. Διότι αὐτὸ εἶναι ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ σχεδίου τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν διαλύεται μέσα μας, ὅπως δὲν διελύθη τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου μέσα στὸν τάφο. Μέχρι δὲ τῆς μεταλήψεως ὑφίσταται κάθε εἶδος φθορᾶς, δηλαδὴ καὶ τεμαχίζεται μὲ τιμὴ καὶ πίστη ἀπὸ ἐμᾶς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄνομα χέρια πολλὰς φορὲς καὶ ἀπὸ ποντίκια καὶ σκουλήκια ἀτιμάζεται καὶ πετιέται στὰ ἀπορρίμματα, ἀλλὰ, παρὰ ταῦτα, δὲν καταστρέφεται οὔτε ἐκμηδενίζεται. Διότι συγκροτεῖται ἀοράτως σὲ ἓνα σῶμα κ.λπ.*».

Βλέπει πῶς εἶναι τὸ σῶμα ποῦ μεταλαμβάνουμε, ὅτι δηλαδὴ δὲν εἶναι ὅπως ἐκεῖνο τὸ εὑρισκόμενον τώρα στοὺς οὐρανοὺς σῶμα, τὸ ἄφθαρτο καὶ ἀθάνατο καὶ ἀπαθὲς καὶ πνευματικὸ καὶ γενικῶς ὅπως τὸ μετὰ τὴν ἀνάστασις, ἀλλὰ ὅπως τὸ πρὸ τῆς ἀναστάσεως, δηλαδὴ ὑποκείμενον σὲ πάθη καὶ θνητὸ καὶ ἔναιμο καὶ σαρκικὸ καὶ καθ' ὅλα ἀνθρώπινο, ἀλλ' ἀδιάλυτο, διότι δὲν καταστρέφεται, οὔτε ὅταν μεταλαμβάνεται ἀπὸ ἐμᾶς, οὔτε ὅταν κατατρώγεται ἀπὸ ποντίκια καὶ σκουλήκια, οὔτε ὅταν ἀπορρίπτεται καὶ φθείρεται, ἀλλὰ συγκροτεῖται, λέγει, ἀοράτως σὲ ἓνα σῶμα. Διότι ἀπορρίπτεται πολλὰς φορὲς, ὅπως ἐλέχθη, ἀπὸ ἄνομα χέρια καὶ ἀτιμάζεται, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ πολύτιμοι λίθοι καὶ τὰ μαργαριτάρια ἀπὸ αὐτοὺς ποῦ ἀγνοοῦν τὴν ἀξίαν τους, ὅπως καὶ ὁ Κύριος λέγει σὲ κάποιον εὐαγγελικὸ χωρίο: «*Μὴ ρίπτετε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἐμπρο-*

ἀλλ' οὔτε διαφθείρεται, οὔτε μὴν εἰς τὸ μὴ εἶναι χωρεῖ.

Τό γε μὴν εἰς ἓν συνέχεσθαι πῶς εὐσεβῶς νοητέον, ἀλλ' ἢ ὅτι οὐ κατακερματίζεται τῇ κατατομῇ τῶν τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου συμβεβηκότων, ἀλλ' ὀλόκληρον διαμένει καὶ ἐν τῷ ἐλαχίστῳ μέρει τοῦ ἄρτου μεταβεβληκόςτος εἰς σῶμα Χριστοῦ, ὃν τρόπον καὶ ἐν τῷ μεγίστῳ κατόπτρῳ ὁ αὐτὸς καὶ εἰς ἐμφαίνεται ἥλιος καὶ ἐν τῷ ἐλαχίστῳ τούτου μορίῳ, κἂν εἰς πολλὰ καὶ διάφορα τῷ μεγέθει μέρη καὶ μόρια τοῦτο κατακλασθεῖη. Καὶ ὡσπερ ἡ τοῦ ἡλίου ἔμφασις ἐν μὲν τοῖς κατόπτροις καὶ τοῖς ὁμοίοις ἐμφαίνεται προσβάλλουσα διὰ τὴν ἐνοῦσαν λειότητά τε καὶ διαφάνειαν ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς, εἰ καὶ προσβάλλει. ὅμως οὐκ ἐνορᾶται, ἀνεπιτηδεῖοις οὔσι πρὸς ὑποδοχὴν τῆς τοιαύτης ἐμφάσεως, οὕτω δὴ καὶ τὸ παρ' ἡμῖν ἱερουργούμενον σῶμα, ὁ νοητὸς μαργαρίτης καὶ ἀκρογωνιαῖος λίθος, εἰ καὶ εἰσέρχεσθαι δοκεῖ τοῖς ἀκαθάρτοις τῶν ζώων καὶ τῶν ἀνόμων ἀνθρώπων ὑπ' αὐτῶν βιβρωσκόμενος ἢ καὶ ὀπωσοῦν ἄλλως καταφρονούμενος, ὅμως οὐκ ἐνορᾶται τούτοις, οὔσι πρὸς ὑποδοχὴν ἀνεπιτηδεῖοις, οὔτε μὴν ἐπιγινώσκει τοὺς ἀγνοοῦντας, οὔτε τῆς οἰκείας μεταδίδωσι θεουργίας τε καὶ λαμπρότητος, ἀλλ' οὐδὲ λυμαίνεται ὑπ' αὐτῶν, καίτοι λυμαντικῶν ὄντων καὶ ἀκαθάρτων, ὡσπερ οὐδ' ἡ τοῦ ἡλίου ἔμφασις ὅλως λυμαίνεται ἐπισαύουσα τούτοις ἀχράντως καὶ ἀμολύντως. Κἂν δὲ καὶ μυριάκις εἰς διάφορα εἶδη μεταβληθεῖη, κατὰ γε δηλαδὴ τὰ συμβεβηκότα, ὅμως οὐ συνδιαφθείρεται τούτοις, ὡς εἴρηται, οὔτε μὴν εἰς τὸ μὴ εἶναι χωρεῖ, ἀλλὰ μένει ὅπου ἂν τύχη τὰ ἐπιθεωρούμενα τούτῳ συμβεβηκότα, συνεχόμενον ἀοράτως εἰς ἓν, ὡς εἴρηται, σῶμα, μένον αὐτὸ τοῦτο ὅπερ ἐστί, σῶμα κυριακόν, ὃν τρόπον φαίη τις ἂν

σθεν τῶν χοίρων»²⁴. Παρὰ ταῦτα ὁμως, δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὴν δική του φύση καὶ τὴν χάρη, ὅπως ἀκριβῶς στὴν περίπτωσι ποὺ καταναλώνεται ἀπὸ ποντίκια καὶ σκουλήκια, οὔτε καταστρέφεται οὔτε βεβαίως ἐκμηδενίζεται.

Τὴν συγκρότησὴ του λοιπὸν εἰς ἓνα, πῶς ἀλλοιῶς μπορούμε νὰ τὴν κατανοήσουμε ὀρθοδόξως, παρὰ μόνον ἂν δεχθούμε ὅτι δὲν κατακερματίζεται κατὰ τὴν κατάτμησι τῶν συνοδευτικῶν ὑλῶν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἀλλὰ παραμένει ὁλόκληρο καὶ στὸ πιὸ μικρὸ τμῆμα του ποὺ ἔχει μεταβληθῆ σὲ σῶμα Χριστοῦ, καθ' ὃν τρόπον καὶ στὸ πιὸ μεγάλο κάτοπτρο ὁ ἓνας καὶ αὐτὸς κατοπτρίζεται ἥλιος, ἀλλὰ καὶ στὸ ἐλάχιστο τμῆμα του, ἀκόμη καὶ ἂν σπάσῃ σὲ πολλὰ καὶ διαφορετικοῦ μεγέθους κομμάτια. Καὶ ὅπως ἡ ἀνταύγεια τοῦ ἡλίου ἐμφανίζεται, προσπίπτοντας στὰ κάτοπτρα καὶ τὰ παρόμοια ὑλικά, λόγφ τῶν ιδιοτήτων τῆς λειότητος καὶ τῆς διαφάνειας ποὺ ἔχουν, ἐνῶ, μολονότι ἐμπίπτει καὶ στὰ ἄλλα, παρὰ ταῦτα δὲν ἐμφανίζεται σ' αὐτά, διότι εἶναι ἀκατάλληλα νὰ προσλάβουν αὐτὴ τὴν ἀντανάκλασι, ἔτσι λοιπὸν καὶ τὸ σῶμα ποὺ ἱεουργεῖται ἐδῶ σ' ἡμᾶς, τὸ νοητὸ μαργαριτάρι, ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος²⁵, μολονότι φαίνεται νὰ εἰσέρχεται σὲ ἀκάθαρτα ζῶα καὶ ἁμαρτωλοὺς ἀνθρώπους, ποὺ τὸ τρώγουν ἢ καὶ κατὰ κάποιον ἄλλον τρόπον τὸ καταφρονοῦν, ὁμως δὲν ἐμφανίζεται μέσα τους, ἀφοῦ εἶναι ἀκατάλληλοι νὰ τὸν ὑποδεχθοῦν οὔτε βεβαίως ἀναγνωρίζει ἐκείνους ποὺ τὸ ἀγνοοῦν οὔτε μεταλαμπαδεύει τὴν θεϊκὴ ἐνέργεια καὶ λαμπρότητα. Ἀλλὰ οὔτε βλάπτεται ἀπὸ αὐτοὺς, μολονότι εἶναι διαφθορεῖς καὶ ἀκάθαρτοι, ὅπως οὔτε ἡ λάμψι τοῦ ἡλίου βλάπτεται, ὅταν τοὺς ἐγγίζει, παραμένοντας ἀμίαντη καὶ ἀμόλυνη. Ἀλλὰ ἀκόμη

24. Ματθ. ζ' 6.

25. Ματθ. κα' 42. Μάρκ. ιβ' 10. Λουκ. κ' 17 κ.ἄ.

καὶ τὰς ἡλιακὰς μένειν ἀκτῖνάς τε καὶ ἐμφάσεις ἢ καὶ τὰς ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ κέντρου ἐκπεμπομένας γραμμάς, ἐννοουμένας καθ' ἑαυτάς, παρὰ τὸν ἥλιον δηλαδὴ καὶ τὸ κέντρον, ὡς εἶναι πολλὰς μὲν πρὸς ἀλλήλας θεωρουμένας, πρὸς δὲ τὸν ἥλιον καὶ τὸ κέντρον ἐνιζομένας κάκεινοις τε καὶ ἀλλήλαις, μενούσας μὲν ἐκείνων μενόντων καὶ συναναιρουμένας ἐκείνων ἀναιρουμένων. Τῶν γὰρ ἀρχῶν καὶ τῶν πρωτοτύπων ἀναιρουμένων καὶ τὰ ἐκ τούτων πάντως συναναιροῦνται. Εἰς γάρ, ὡς ἐλέγετο, ὁ ἐν πᾶσιν ἀστράπτων ἥλιος καὶ ἐν ἐστὶ τὸ ἐν πᾶσι τούτοις θεωρούμενον καὶ νοούμενον κυριακὸν σῶμα, ὥσπερ καὶ ἐν τῷ κέντρῳ, εἰς ὅπερ αἱ γραμμαὶ ἀποπερατοῦνται. Τίς οὖν ἔτι ὑπόνοια λείπεται τοῦ κατὰ τι φανταζομένου ἀπείρου ἐπὶ τοῦ ἀπαθοῦς ἐκείνου ἐν οὐρανοῖς ἰδρυμένου κυριακοῦ σώματος, ὥστε καὶ διὰ τὴν τοιαύτην ἀνυπόστατον ἀπορίαν κατάγειν ἐκεῖθεν καί, ὅπερ τῶν παντάπασιν ἀπεμφαινόντων ἐστίν, ἅμα καὶ ὑπὸ τὴν θεανδρικήν ἐκείνην ὑποστῆναι μορφήν καὶ τοῖς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ὑποκεισθαι συμβεβηκόσιν, ὅπερ ταυτόν ἐστιν εἰπεῖν τοῖς εἶδεσι τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου;

καὶ ἂν ἄπειρες φορές προσλάβει διάφορες μορφές, κατὰ τὰ ἐξωτερικὰ δηλαδὴ χαρακτηριστικά, ὅμως, ὅπως ἔχει λεχθῆ, δὲν καταστρέφεται μαζί μὲ αὐτά, οὔτε βέβαια ἐκμηδενίζεται, ἀλλὰ παραμένει ἐκεῖ ὅπου κατὰ τύχην ὑπάρχουν τὰ ἐπιφαινόμενα σ' αὐτὸ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικά, συνδεδεμένο ἀοράτως σὲ ἓνα, ὅπως ἔχει λεχθῆ, σῶμα, παραμένοντας αὐτὸ ἀκριβῶς πὸ εἶναι, δηλαδὴ σῶμα τοῦ Κυρίου. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι καὶ οἱ ἡλιακὲς ἀκτῖνες παραμένουν ἀκτῖνες καὶ ἀνταύγειες, ἢ καὶ οἱ ἀπὸ τὸ ἴδιο κέντρο ἐπίσης ἀρχόμενες γραμμές, ὅταν αὐτὲς νοοῦνται ἀνεξαρτήτως, ἐκτὸς δηλαδὴ τοῦ ἡλίου καὶ τοῦ κέντρου, ὅτι εἶναι μὲν πολλές, ὅταν ἐξετάζονται καθ' ἑαυτὲς, ἐνῶ ἐξεταζόμενες ὡς πρὸς τὸν ἥλιο καὶ τὸ κέντρο ἐνοποιοῦνται καὶ μὲ ἐκεῖνα καὶ μεταξύ των, καὶ ὑφίστανται, ἐφ' ὅσον ἐκεῖνα ὑπάρχουν, καὶ συμπαρασύρονται στὴν ἀνυπαρξία, ὅταν ἐκεῖνα ἐξαφανίζονται. Διότι, ὅταν οἱ ἀρχὲς καὶ τὰ ἀρχέτυπα ἀφανίζονται, ἐκλείπουν ἀσφαλῶς συγχρόνως καὶ αὐτὰ πὸ ἀντλοῦν τὴν ὕπαρξή τους ἀπὸ ἐκεῖνα²⁶. Διότι, ὅπως εἶπαμε, ἓνας εἶναι ὁ ἥλιος πὸ λάμπει σὲ ὅλα καὶ ἓνα εἶναι τὸ ἐντὸς ὅλων αὐτῶν θεωρούμενο καὶ κατανοούμενο σῶμα τοῦ Κυρίου, ὅπως καὶ ἓνα εἶναι τὸ κέντρο, στὸ ὁποῖο καταλήγουν οἱ γραμμές. Ποιὸ ἴχνος λοιπὸν εἰκασίας ὑπολείπεται ἀκόμη γιὰ τὸ φαντασιοκόπημα τοῦ κατὰ τι ἀπέιρου ὡς πρὸς τὸ ἀπαθὲς ἐκεῖνο, τὸ ἐνθρονισμένο στοὺς οὐρανοὺς σῶμα τοῦ Κυρίου, ὥστε γι' αὐτὴν τὴν ἀβάσιμη ἀμφιβολία, νὰ

26. Ὅταν ἀναιρεῖται ἡ οὐσία, συναναιροῦνται καὶ τὰ κατηγορούμενά της, ὅσα δηλ. τὴν προσδιορίζουν, διότι εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεώς των, ὅπως π.χ. ἡ ψυχὴ στοὺς ζωντανοὺς οργανισμούς. (Ἀριστοτ. ΜΤΦ 1017b). Βλ. καὶ Ἀριστοτ. *Προτρεπτικός*, frag. 33 7: «αἰτία τε μᾶλλον τὰ πρότερα τῶν ὑστέρων· ἐκείνων γὰρ ἀναιρουμένων ἀναιρεῖται τὰ τὴν οὐσίαν ἐξ ἐκείνων ἔχοντα, μήκη μὲν ἀριθμῶν, ἐπίπεδα δὲ μηκῶν, στερεὰ δὲ ἐπιπέδων, στοιχείων δὲ αἱ ὀνομαζόμενα συλλαβαί».

Τὸ γὰρ ὑπάγειν τὸ πρωτότυπον ἐκεῖνο κυριακὸν σῶμα τοῖς παρ' ἡμῖν ἱεουργουμένοις, ἀθετούντων ἐστὶ τὴν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα μεταβολήν, εἰ μὴ μέλλοιμεν δύο κυριακὰ σώματα ὑποστῆναι τοῖς παρ' ἡμῖν ἱεουργουμένοις, τό τε πρωτότυπον ἐκεῖνο κυριακὸν σῶμα καὶ τὸ ἐκ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου μεταβεβληκὸς εἰς σῶμα καὶ αἷμα, ἅπερ καὶ ἀμφοτέρα τῶν πάντη εἰσὶν ἀτοπωτάτων, τό τε δύο σώματα ἐν ταύτῳ δίδοσθαι κυριακὰ καὶ τὸ μένειν ἀμετάβλητα τὸν ἄρτον καὶ οἶνον εἰς σῶμα καὶ αἷμα κυριακόν, ἅπερ καὶ ἀμφοτέρα διαπεφευγεν ἢ εὐσεβῆς περὶ τούτων διδασκαλία, ἐῶσα μὲν ἐν οὐρανοῖς τὸ πρωτότυπον ἐκεῖνο κυριακὸν σῶμα, μεταβάλλουσα δὲ τὰ παρ' ἡμῖν ἱεουργούμενα, τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον, εἰς αὐτὸ τούτο ἐκεῖνο τὸ κυριακὸν σῶμα καὶ αἷμα, τὸ ἐν οὐρανοῖς ἰδρυμένον κατὰ τὰς προρρηθείσας διαφοράς, ὡς πολλάκις ἐλέγομεν. Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου, φημί, τοῦ τί ποτε γίνονται τὰ μεταβαλλόμενα, πρὸς τοῖς προρρηθεῖσι, καὶ ταῦτα τοῖς γε εἰδόσιν, ἐπὶ τοσοῦτον εἰπεῖν τό γε νῦν ἔχον ἀπόχρη. Εἰ δὲ βούλει καὶ ταῦτα προσκείσθω τοῖς εἰρημένοις:

Φῆς γάρ, εἰ μὴ δοθῇ τὸ πρωτότυπον ἐκεῖνο κυριακὸν σῶμα καὶ τοῖς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ὑποκειῖσθαι συμβεβηκόσι, δυοῖν θάτερον ἔψεσθαι, ἥτοι καινὸν σῶμα δίδοσθαι εἰς τὸ μυστήριον, ὡς ἐκ νέου ἕτερον οἶον ἐκεῖνο γεγεννημένον, ἀλλ'

τὸ κατεβάσουμε ἀπὸ ἐκεῖ, καὶ συγχρόνως, πρᾶγμα ποὺ εἶναι τελείως ἀνάρμοστο, νὰ εὐρεθῆ κάτω ἀπὸ τὴν θεανθρώπιν ἐκείνη μορφή καὶ κάτω ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, πρᾶγμα ποὺ ἀκριβῶς σημαίνει κάτω ἀπὸ τὶς μορφές τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου;

Διότι ἡ ὑπαγωγή σ' αὐτὰ ποὺ ἐμεῖς ἐδῶ ἱεουργοῦμε τοῦ πρωτοτύπου ἐκείνου σώματος εἶναι ἄποψη ὅσων δὲν ἀποδέχονται τὴν μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σὲ σῶμα καὶ αἷμα, ἐκτὸς ἐὰν σκοπεύουμε νὰ ἀποδεχθοῦμε ὅτι δύο σώματα ὑπόκεινται στὰ ἐδῶ ἀπὸ ἐμᾶς ἱεουργούμενα, δηλαδὴ καὶ τὸ πρωτότυπο ἐκεῖνο σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ αὐτὸ ποὺ ἔχει μεταβληθῆ ἀπὸ ἄρτος καὶ οἶνος σὲ σῶμα καὶ αἷμα, ἀπόψεις ποὺ εἶναι καὶ οἱ δύο τελείως παράλογες, δηλαδὴ καὶ ἡ παραδοχὴ δύο συγχρόνως κυριακῶν σωμάτων καὶ τὸ ὅτι ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος δὲν μεταβάλλονται σὲ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ τὰ ἔχει ἀπορρίψει ἡ ὀρθὴ περὶ τούτων διδασκαλία, ἡ ὁποία ἀφήνει στοὺς οὐρανοὺς τὸ πρωτότυπο ἐκεῖνο σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ μεταβάλλει, ὅπως πολλὰ φορὲς εἶπαμε, αὐτὰ ποὺ ἐμεῖς ἱεουργοῦμε, τὸν ἄρτον δηλαδὴ καὶ τὸν οἶνον, στὸ ἴδιο ἐκεῖνο σῶμα καὶ αἷμα, τὸ ἐνθρονισμένο στοὺς οὐρανοὺς, μὲ τὶς διαφορὰς ποὺ προηγουμένως ἐσημειώθησαν, ὅπως πολλὰ φορὲς ἔχουμε ἐκθέσει. Ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτοῦ, δηλαδὴ περὶ τοῦ τί τέλος πάντων γίνονται τὰ μεταβαλλόμενα, εἶναι ἀρκετὰ ἐπὶ τοῦ παρόντος, καὶ μάλιστα γι' αὐτοὺς ποὺ γνωρίζουν τὰ πράγματα, μαζὶ μὲ ὅσα εἶχαν προηγουμένως λεχθῆ, ὅσα εἶπαμε μέχρις ἐδῶ. Μὲ τὴν ἄδειά σου ὁμως θὰ προσθέσω στὰ λεχθέντα καὶ τὰ ἐξῆς:

Λέγεις λοιπὸν ὅτι, ἐὰν δὲν γίνῃ ἀποδεκτὸν ὅτι τὸ πρωτότυπο ἐκεῖνο σῶμα τοῦ Κυρίου ὑπόκειται στὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, θὰ προκύψῃ κατὰ συνέπειαν ἓνα ἀπὸ τὰ δύο, εἴτε δηλαδὴ θὰ εἰσαχθῆ στὸ μυστήριον και-

οὐκ ἐκεῖνο, ἢ μὴ εἶναι πραγματικῶς τὸν Χριστὸν ἐν αὐτῷ, ὡς ἰδίᾳ μόνον ἐν οὐρανοῖς μένοντα καὶ μὴ κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ τοῖς τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου συμβεβηκόσιν ὑφেষτηκότα. Προσειρήσθω δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ ταῦτα εἰς τρανοτέραν διάγνωσιν τῆς ἀληθείας. Ὅποταν οὖν τις ἐνορᾷ τὸν ἥλιον τοῖς κατόπτροις, πότερον οὐκ αὐτὸν ἐκεῖνον ἐνορᾷ τὸν ἀνέκαθεν ἥλιον, ἀλλὰ καινὸν ἄλλον, ὅτι ἐν ἑτέροις ἐκ νέου ὄρᾳ, δηλ. τοῖς κατόπτροις; Οὐ μὲνον, ἀλλ' αὐτὸν ἐκεῖνον, ὃν ἐποίησεν ὁ Θεὸς τῇ δ' ἡμέρᾳ. Κάν τῷ θεὸς ὄνομα, διότι καὶ παρ' ἡμῶν λέγεται, τῶν μεταγενεστέρων, οὐχ ὁ αὐτὸς ἀπ' αἰῶνος ὧν ἐννοεῖται Θεός, ὃν καὶ ὁ διάβολος πρῶτος ὠνόμασεν ἐν τῷ παραδείσῳ; Τί καινὸν αὐτῷ προσεγένετο; Διότι καὶ παρ' ἡμῶν οὕτω καλεῖται τῶν μεταγενεστέρων. Οὐχ ὁ αὐτὸς ἐστὶν ὁ πρὸ πάντων καὶ μετὰ πάντων Θεός; Καὶ ὁ ἐκ νέου μετὰ ταῦτα τοῖς ἀκροαταῖς ἐνηχούμενος λόγος οὐχ ὁ αὐτὸς οὐτὸς ἐστὶν ὁ προϋπάρχων ἐν τῷ διδάσκοντι καὶ οὐχ ἕτερος; Οὕτω μοι νόει καὶ τὸν παρ' ἡμῖν ἱερουργούμενον ἄρτον καὶ οἶνον μετὰ τὴν μεταβολὴν· μὴ καινὸν εἶναι σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ ἐκ νέου γεγεννημένον, ἀλλ' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν ἐκ παρθένου τεχθέντα καὶ τελευταῖον παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα καὶ ἀναληφθέντα καὶ ἐκ δεξιῶν καθήσαντα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὐ μὴν δὲ καὶ νῦν τὸν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ἰδρυμένον τὸν αὐτὸν καὶ τοῖς τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου ὑποκεῖσθαι συμβεβηκόσιν, ἀλλ' ἐκεῖ τε μένοντα πραγματικῶς ὑπὸ τὴν θεανδρικήν ἐκείνην μορφήν καὶ τὸν αὐτὸν ὑπάρχοντα πραγματικῶς ἰδίᾳ καὶ ὑπὸ τοῖς τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου συμβεβηκόσι, κατὰ γε δηλαδὴ τὸ ἀνθρώπινον. Ὡσπερ γάρ τὸ περιγραφτὸν τοῦ Κυρίου σῶμα, ὅτε ἦν ἐν τῷ κόσμῳ, οὐκ ἦν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ἰδρυμένον, οὕτω καὶ νῦν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ἰδρυμένον οὐκ ἐστὶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀλλ' ἐκεῖσε μόνον ἐστὶν ἐν τῷ οὐρανῷ. Ἔστι δὲ καὶ νῦν ἐν τοῖς παρ' ἡμῖν ἱερουργουμένοις μυστηρίοις ὁ αὐτὸς

νούργιο σῶμα, ὡς ἐὰν ἔχει δημιουργηθῆ πάλι κάποιο ἄλλο, ὅμοιο μ' ἐκεῖνο, ἀλλὰ ὄχι ἐκεῖνο, εἴτε ὅτι δὲν εὐρίσκεται πράγματι ὁ Χριστὸς ἐντὸς αὐτοῦ, διότι τάχα παραμένει μόνος χωριστὰ στοὺς οὐρανοὺς καὶ δὲν ὑπόκειται ἐπίσης εἰς τὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικά. Θὰ προσθέσω λοιπὸν σὲ ὅσα ἔχουν λεχθῆ καὶ τὰ ἐξῆς, γὰρ νὰ διευκρινισθῆ σαφέστερα ἢ ἀλήθεια. Ὅταν λοιπὸν κάποιος ἀντικρύζει τὸν ἥλιο μέσα στὰ κάτοπτρα, ποῖό ἀπ' τὰ δύο συμβαίνει; Ἐπειδὴ τὸν βλέπει πάλι, δηλαδὴ μέσα σὲ κάτοπτρα, δὲν βλέπει ἐντὸς αὐτῶν τὸν ἴδιον ἐκεῖνον τὸν ἐξ ἀρχῆς ἥλιο, ἀλλὰ βλέπει κάποιον ἄλλον καινούργιο; Ὅχι βέβαια, ἀλλὰ βλέπει ἐκεῖνον τὸν ἴδιον ἥλιο πὸ ἐδημιούργησε ὁ Θεὸς τὴν τέταρτη ἡμέρα τῆς δημιουργίας. Καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα θεὸς, ἀφοῦ καὶ ἀπὸ μᾶς χρησιμοποιεῖται, τοὺς μεταγενεστέρους, δὲν ἐννοεῖται ὁ ἴδιος ὁ αἰωνίως ὑπάρχων Θεός, τὸν ὁποῖον καὶ ὁ διάβολος πρῶτος ὠνόμασε στὸν παράδεισο²⁷; Τί καινούργιο προσετέθη σ' αὐτό; Διότι ἔτσι τὸν ὀνομάζουμε κι ἐμεῖς οἱ μεταγενέστεροι²⁸. Δὲν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ πρὸ ὅλων τῶν κτισμάτων ὑπάρχων καὶ πανταχοῦ παρὼν Θεός; Καὶ ὁ λόγος πὸν ἀργότερα ἠχεῖ πάλι μέσα στὶς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν δὲν εἶναι ὁ ἴδιος πὸν προὑπῆρχε ἐντὸς τοῦ διδασκάλου καὶ ὄχι ἄλλος; Ἐτσι σὲ παρακαλῶ νὰ ἐννοῆς καὶ τὸν ἐδῶ σ' ἐμᾶς ἱεουργούμενον ἄρτον καὶ οἶνον μετὰ τὴν μεταβολή, ὅτι δηλαδὴ δὲν εἶναι καινούργιο σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐκ νέου δημιουργηθῆ, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη ἐκ τῆς Παρθένου καὶ ἐν τέλει ἔπαθε καὶ ἐτάφη καὶ ἀνέστη καὶ ἀνελήφθη καὶ ἐκάθησε εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός. Ἀλλ' ὅμως βέβαια νὰ μὴν θεωρῆς ὅτι ὁ ἴδιος πὸν ἔχει ἐνθρονισθῆ στὰ δεξιὰ τοῦ Πατρός ὑπόκει-

27. Γεν. Γ' 1.

28. Βλ. σημ. 212 τοῦ *Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας* κειμένου.

ὑπὸ τοῖς τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου συμβεβηκόσιν ἰδίᾳ, ὃν τρόπον ἦν καὶ πρότερον ἐν τῷ κόσμῳ μέχρι σταυροῦ καὶ θανάτου, ὡς εἴρηται, ὃν τρόπον καὶ ὁ αὐτὸς Θεὸς ἐννοεῖται καὶ ὑπὸ τὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν μορφήν τῶν ἑβραϊκῶν ὀνομάτων ἰδίᾳ καὶ ὑπὸ τὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν μορφήν τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων ἰδίᾳ, ἐν ἑκατέροις εἰς καὶ μόνος ὢν ὁ αὐτός, ὡσπερ καὶ ὁ αὐτὸς καὶ εἰς ἥλιος καὶ ἐν τῷ ἰδίῳ δίσκῳ ἐστὶν ὁ αὐτός, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὑποκειμένοις κατόπτροις ἰδίᾳ ἐμφαίνεται ὁ αὐτός. Καὶ ὁ αὐτὸς καὶ εἰς λόγος ἰδίᾳ ἐστὶν ἐν τῷ διδάσκοντι καὶ ἰδίᾳ ἐστὶν ἐν τοῖς διδασκομένοις, καὶ ὁ αὐτὸς καὶ εἰς χαρακτήρ ἰδίᾳ ἐστὶν ἐν τῷ τυποῦντι πρωτοτύπῳ καὶ ἰδίᾳ ἐστὶν ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς ὑπ' ἐκείνου τετυπωμένοις. Ἄτινα παραδείγματα ἱκανὰ πεῖσαι καὶ τοὺς ἀπίστους πρὸς τὴν τοιαύτην τῶν φρικτῶν τουτωνὶ μυστηρίων διδασκαλίαν. Εἰ γὰρ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καὶ τοῖς κατὰ φύσιν τοιαῦτά τινα εὐρίσκεται ὑποδείγματα, πρὸς ἃ οὐδ' ἐρυγγάνειν ἔχουσιν οἱ καθ' ἑαυτῶν φρυαττομένοι, ἐστὶν ἐν τοῖς ὑπὲρ φύσιν, ὅπου ὁ Θεὸς αὐτὸς ἐνεργεῖ, ᾧ πάντα δυνατά, καὶ τὰ τῇ φύσει καὶ ἀνθρώποις ἀδύνατα, ἀμβολία τις τοῖς τὸν Θεὸν παντοδύναμον εἶναι καὶ πιστεύουσι καὶ ἀνομολογοῦσι, περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας, εἰ ἐνδέχεται τὸν αὐτὸν καὶ ἓνα Χριστὸν καὶ Θεὸν καὶ ἐν οὐρανοῖς ἰδρῦσθαι, ὑπὸ τὴν θεανδρικήν ἐκείνην μορφήν ἰδίᾳ, καὶ ἐπὶ γῆς ὑπὸ τοῖς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ὑποκεῖσθαι συμβεβηκόσι ἰδίᾳ, ἐκεῖ μὲν, ὡς εἴρηται, ἀπαθὴ μένοντα καὶ ἀφθαρτον καὶ ἄναιμον καὶ πνευματικὸν καὶ οἶον ὅλως ἔμεινε μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἐνταῦθα δὲ παθητὸν καὶ φθαρτὸν καὶ ἔναιμον, καὶ οἶον ὅλως ἦν ἀπὸ γεννήσεως μέχρι σταυροῦ καὶ θανάτου;

ται στίς μορφές τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἀλλὰ ὅτι ἐκεῖ παραμένει πράγματι μὲ τὴν θεανδρική ἐκείνη μορφή καὶ ὅτι ὁ ἴδιος πράγματι ὑπάρχει ἰδιαίτερος καὶ κάτω ἀπὸ τίς μορφές τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, σύμφωνα δηλαδὴ μὲ τὴν ἀνθρώπινη βέβαια παρουσία του. Διότι, ὅπως τὸ ὑποκείμενο σὲ περιορισμοὺς σῶμα τοῦ Κυρίου, ὅταν εὕρισκόταν στὸν κόσμον, δὲν ἦταν ἐνθρονισμένο στὰ δεξιὰ τοῦ Πατρὸς, ἔτσι καὶ τώρα πού εἶναι ἐνθρονισμένο στὰ δεξιὰ τοῦ Πατρὸς, δὲν εὕρσκεται σ' αὐτὸν τὸν κόσμον, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖ ὑπάρχει, στὸν οὐρανό. Παρευρίσκεται δὲ ὁ ἴδιος καὶ τώρα στὰ τελούμενα ἐδῶ ἀπὸ ἐμᾶς μυστήρια κάτω ἀπὸ τίς μορφές τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ἰδιαίτερος, μὲ τὸν τρόπο πού ἦταν καὶ προηγουμένως στὸν κόσμον μέχρι τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου, ὅπως ἔχει λεχθῆ, κατὰ τὸν τρόπον πού ὁ ἴδιος Θεὸς νοεῖται χωριστὰ κάτω ἀπὸ τὰ σχήματα καὶ τὴν μορφή τῶν ἑβραϊκῶν ὀνομάτων καὶ ἐπίσης χωριστὰ κάτω ἀπὸ τὰ σχήματα καὶ τὴν μορφή τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων, μολονότι καὶ στὰ δύο εἶναι ὁ ἴδιος, ὁ ἕνας καὶ μοναδικός, ὅπως ὁ ἕνας καὶ μοναδικὸς ἥλιος εἶναι ὁ ἴδιος καὶ στὸν δίσκο του καὶ ὁ ἴδιος ἐμφανίζεται ξεχωριστὰ σὲ ὅλα τὰ κάτω ἀπὸ αὐτὸν κάτοπτρα, καὶ ὁ ἴδιος καὶ ἕνας λόγος ὑπάρχει ξεχωριστὰ στὸν διδάσκαλο καὶ ξεχωριστὰ στοὺς διδασκομένους, καὶ τὸ ἴδιο χάραγμα ὑπάρχει ξεχωριστὰ στὴν πρωτότυπη σφραγίδα καὶ τὸ ἴδιο ξεχωριστὰ στὰ ἀντίτυπά της. Αὐτὰ τὰ παραδείγματα ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ πείσουν καὶ τοὺς ἀπίστους γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς διδασκαλίας αὐτῆς περὶ αὐτῶν τῶν φρικτῶν μυστηρίων. Διότι ἂν στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ καὶ στὴν φύσιν εὕρισκονται κάποια παρόμοια παραδείγματα, πρὸς ἀμφισβήτησι τῶν ὁποίων οὔτε νὰ ψελλίσουν μποροῦν ὅσοι κομπορρημονοῦντες ἐξαπατοῦν ἑαυτοὺς, ἀρὰ γε, ὡς πρὸς τὰ ὑπὲρ φύσιν, ὅπου ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ, στὸν ὅποιον ὅλα εἶναι δυνατὰ, καὶ τὰ φυσικῶς καὶ ἀνθρωπίνως ἀδύνατα, εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουν κά-

Ἐπεὶ καὶ ὄλως ἀδυνατώτατόν ἐστι τὸ αὐτὸ καὶ ἐν σῶμα ἅμα καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ὑποκεῖσθαι τοῖς ἐναντίοις, ὡς εἶναι τὸ αὐτὸ παθητὸν ἅμα καὶ ἀπαθές, φθαρτὸν ἅμα καὶ ἄφθαρτον, ἔναιμόν τε καὶ ἄναιμον, ὡς ἔπεσθαι τὸ αὐτὸ μηδέ ὄλως ἐν τοῖς οὕσιν ὑφεστηκέναι τῷ ἀναιρετικῷ εἶναι ἀλλήλων τὰ ἐναντία. Ἄπερ ἄτοπα καὶ ἀδύνατα ἵνα μὴ τῷ μυστηρίῳ τούτῳ συμβῆ, τὸ ὅθεν ταῦτα συμβαίνει, φημί τὸ κατὰ τι ἄπειρον, ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου ἐκείνου κυριακοῦ σῶματος προὔργου ἀναιρετέον, ἐντὸς μένοντας τῶν ὄρων τῆς ὀρθοδόξου περὶ τούτων διδασκαλίας. Συνελόντι φάναι, ἵνα τι καὶ τρανότερον εἴπω, μετέλαβον οἱ ἀπόστολοι καὶ πρὸ τοῦ πάθους τὰ σωτήρια ταῦτα μυστήρια, μεταλαμβάνομεν αὐτὰ καὶ ἡμεῖς μετὰ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν, ἐκατέρως κατὰ ἀναφορὰν πρὸς τὸ πάθος. Καὶ πράγματι μὲν καὶ καθ' αὐτό, τὸ αὐτό, σχέσει δὲ καὶ κατὰ συμβεβηκὸς οὐ τὸ αὐτό. Οὔτε γὰρ ἐκεῖνοι αὐτοπροσώπως καὶ ἀμέσως ἔφαγον καὶ ἔπιον τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ δεσπότου Χριστοῦ, ἀλλὰ τὰ εἰς αὐτὰ ἐκεῖνα μεταβληθέντα, τὰ πρώην ἄρτος ὄντα καὶ οἶνος. Οὕτως οὐδὲ ἡμεῖς μεταλαμβάνομεν ἀμέσως καὶ αὐτοπροσώπως τὸ ἐν οὐρανοῖς ἰδρυμένον σῶμα Χριστοῦ, τὸ ἄναιμον ἤδη καὶ ἀπαθές, ἀλλὰ τὰ εἰς τὸ ἴδιον

ποῖαν ἀμφιβολία περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας, ὅσοι πιστεύουν καὶ ὁμολογοῦν τὴν παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ, εἶναι δηλαδὴ εἶναι δυνατὸν ὁ ἕνας καὶ αὐτὸς Χριστὸς καὶ Θεὸς νὰ ἔχη ἐνθρονισθῆ καὶ στοὺς οὐρανούς ξεχωριστὰ μὲ τὴν θεανδρική ἐκεῖνη μορφή καὶ ξεχωριστὰ ἐπὶ τῆς γῆς νὰ εὐρίσκειται κάτω ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, μένοντας ἐκεῖ μὲν, ὅπως ἐλέχθη, ἀπαθὴς καὶ ἄφθαρτος καὶ ἄναιμος καὶ πνευματικὸς καὶ ὅπως γενικῶς ἔμεινε μετὰ τὴν ἀνάστασι, ἐδῶ δὲ ὑποκείμενος σὲ πάθη καὶ ἄφθαρτος καὶ ἔναιμος καὶ γενικῶς ὅπως ἦταν ἀπὸ τὴν γέννησίν του μέχρι τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου;

Ἐπειδὴ εἶναι τελείως ἀδύνατον ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ σῶμα κατὰ τὸν ἴδιον χρόνον καὶ ὑπὸ τὶς ἴδιες συνθήκας νὰ ἐπιδέχεται ἀντιφατικὰς ἰδιότητες, ὥστε τὸ ἴδιο συγχρόνως νὰ ὑπόκειται σὲ πάθη καὶ νὰ εἶναι ἀπαθὴς, νὰ εἶναι φθαρτὸ καὶ συγχρόνως ἄφθαρτο, καὶ ἔναιμο καὶ ἄναιμο, μὲ συνέπειαν τὸ ἴδιο νὰ μὴ ἔχη ὑπάρξει ποτὲ μετὰ τῶν ὄντων, ἀφοῦ ἀναιροῦνται μετὰ τῶν τὰ ἀντιφατικά. Αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ παράλογα καὶ ἀδύνατα γιὰ νὰ μὴ συνδεθῶν μὲ τὸ μυστήριον αὐτὸ, πρέπει ἐκεῖνον ἀπὸ τὸ ὁποῖον αὐτὰ προκύπτουν, ἐννοῶ «τὸ κατὰ τι ἄπειρον», νὰ τὸ ἀποσύρουμε κατ' ἀνάγκην ἀπὸ τοὺς προσδιορισμοὺς τοῦ πρωτοτύπου ἐκείνου σώματος τοῦ Κυρίου, παραμένοντας ἔτσι ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ὀρθῆς περὶ αὐτῶν διδασκαλίας. Συμπερασματικῶς, καὶ γιὰ νὰ ὁμιλήσω κάπως σαφέστερα, μετέλαβαν οἱ ἀπόστολοι καὶ πρὸ τοῦ πάθους τὰ σωστικὰ αὐτὰ μυστήρια, μεταλαμβάνουμε κι ἐμεῖς αὐτὰ μετὰ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασι, δηλαδὴ κατὰ δύο διαφορετικοὺς τρόπους ἐν σχέσει πρὸς τὸ πάθος. Καὶ κατ' οὐσίαν μὲν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ εἶναι τὸ ἴδιο, ἀλλ' ἐξωτερικῶς, ἐν σχέσει πρὸς τὰ συμβάντα, δὲν εἶναι τὸ ἴδιο. Διότι δὲν ἔφαγαν καὶ δὲν ἤπιαν τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ δεσπότη Χριστοῦ, ὅπως αὐτὸς εὐρισκόταν ἐνώ-

αὐτοῦ σῶμα καὶ αἷμα μεταβληθέντα, πρώην ἄρτος ὄντα καὶ οἶνος. Κάκεινοι μὲν ὡς παθησόμενον μετελάμβανον τὸν Χριστὸν πρὸ τοῦ πάθους, ἡμεῖς δὲ ὡς προπεπονθότα. Οὔτε δὲ ἐκεῖνοι ἤδη πάσχοντα μετελάμβανον τὸν Χριστόν, καίτοι παθητὸν ὄντα καὶ παθησόμενον, οὔθ' ἡμεῖς ἤδη παθητόν, ὡς οὐκέτι παθησόμενον, ἀλλὰ μόνον προπεπονθότα, νῦν δὲ ἀπαθῆ καὶ ἀθάνατον ὄντα καὶ μένοντα. Τὰ δ' ἄλλα πάντα κατ' ἀνάμνησιν λέγεται τῶν ἐπὶ τοῦ πάθους ἅπαξ γεγενημένων. Οὐ γὰρ καὶ νῦν πάθη καὶ σταύρωσις καὶ τρώσις πλευρᾶς καὶ ἐκροὴ αἵματος καὶ ὕδατος καὶ ταφὴ καὶ ἀνάστασις, τὰ ἅπαξ ἐν τῷ παντὶ αἰῶνι γεγενημένα. Δεῖ οὖν ταῦτα πάντα οὐχ ἀπλῶς πιστεύειν ὡς λέγεται, ἀλλὰ νοεῖν ὀρθῶς ὡς ἔχει γεγενημένα. Τότε μὲν οὖν τὸ δεσποτικὸν ἐκεῖνο σῶμα πραγματικῶς ταῦτα πέπονθε πάντα καὶ ἅπαξ, τοῦ λοιποῦ δέ, μετὰ τὴν ἀνάστασιν, διαπαντός ἐστὶν ἀπαθές, τὰ δὲ νῦν ἱεουργούμενα καὶ εἰς ἐκεῖνο μεταβαλλόμενα καὶ γινόμενα αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο, καὶ οὐχ ἕτερον οἶον ἐκεῖνο, αὐτὰ ταῦτά εἰσι τὰ δεχόμενα ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἀνάμνησιν τῶν ἐκεῖνου παθῶν, ἃ καὶ μεταλαμβάνομεν ἡμεῖς καὶ δι' αὐτῶν αὐτὸ τὸ δεσποτικὸν ὡς ἤδη μὲν προπεπονθός, ὡς ἡ ἀνάμνησις ὑπαγορεύει, νῦν δὲ καὶ αἰεὶ μένον τὸ αὐτὸ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀπαθές.

πίον τους καὶ ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ ἐκεῖνα ποὺ εἶχαν μεταβληθῆ σ' αὐτά, ποὺ μόλις πρὸ ὀλίγου ἦσαν ἄρτος καὶ οἶνος. Ἔτσι οὔτε κι ἐμεῖς μεταλαμβάνουμε ἀπ' εὐθείας καὶ τὸ ἴδιο τὸ εὐρισκόμενο στὸν οὐρανὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὅποῖον εἶναι πλέον ἄναιμο καὶ δὲν ὑπόκειται σὲ πάθη, ἀλλὰ ἐκεῖνα ποὺ μετεβλήθησαν σὲ σῶμα καὶ αἷμα του, μολονότι προηγουμένως ἦσαν ἄρτος καὶ οἶνος. Καὶ αὐτοὶ μὲν μετελάμβαναν τὸν Χριστὸ ὑπὸ τὴν προοπτικὴ τοῦ πάθους πρὸ τοῦ πάθους, ἐνῶ ἐμεῖς ὡς προηγουμένως παθόντα. Οὔτε ὅμως ἐκεῖνοι κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ πάθους μετελάμβαναν τὸν Χριστὸ, μολονότι ἦταν ἐπιδεκτικὸς πάθους καὶ ἐπρόκειτο νὰ πάθῃ, οὔτε ἐμεῖς τώρα ὡς δεκτικὸν πάθους, ἐπειδὴ δὲν πρόκειται πλέον νὰ πάθῃ, ἀλλὰ μόνον ὡς παθόντα κατὰ τὸ παρελθόν, ἐνῶ πλέον τώρα εἶναι καὶ παραμένει ἀπαθῆς καὶ ἀθάνατος. Ὅλα λοιπὸν τὰ ἄλλα λέγονται εἰς ἀνάμνησιν τῶν σχετικῶν μὲ τὸ πάθος, τὰ ὅποια συνέβησαν μία φορὰ μόνον. Διότι δὲν ὑπάρχουν πλέον τώρα πάθη καὶ σταύρωση καὶ τραυματισμὸς τῆς πλευρᾶς καὶ ροὴ αἵματος καὶ ὕδατος καὶ ταφὴ καὶ ἀνάστασι, αὐτὰ δηλαδὴ τὰ ὅποια ἔχουν συμβῆ ἅπαξ διὰ παντός. Εἶναι ἀνάγκη λοιπὸν ὅλα αὐτὰ νὰ μὴν τὰ πιστεύῃ κανεὶς ἀφελῶς, ὅπως λέγονται, ἀλλὰ νὰ τὰ κατανοῇ ὀρθῶς ὅπως πράγματι ἔχουν συμβῆ. Τότε λοιπὸν τὸ σῶμα ἐκεῖνο τοῦ Κυρίου πράγματι καὶ γιὰ μία φορὰ ὑπέστη ὅλα αὐτά. Εἰς τὸ ἐξῆς ὅμως, μετὰ τὴν ἀνάστασι, εἶναι γιὰ πάντα ἀπαθές, αὐτὰ δὲ τὰ ὅποια τώρα ἱερουργοῦνται καὶ μεταβάλλονται σ' ἐκεῖνο καὶ γίνονται αὐτὸ τὸ ἴδιο ἐκεῖνο σῶμα, καὶ ὄχι ἄλλο ὅμοιο μ' ἐκεῖνο, αὐτὰ ἀκριβῶς εἶναι ποὺ δέχονται ἐπάνω τους τὴν ἀνάμνησι τῶν παθῶν ἐκεῖνου. Αὐτὰ κι ἐμεῖς μεταλαμβάνουμε καὶ μέσῳ αὐτῶν τὸ ἴδιο τὸ δεσποτικὸ σῶμα, πιστεύοντας ὅτι αὐτὸ ἔχει μὲν ἤδη πάθει κατὰ τὸ παρελθόν. ὅπως ὑποδεικνύει ἡ λέξι ἀνάμνησις²⁹, τώ-

29. Λουκ. κβ' 19. Α' Κορ. ια' 24-25.

Διὸ καὶ Μιχαὴλ ὁ Γλυκᾶς ἐπιστολῇ πρὸς Ἰωανίκιον μοναχὸν «εἰ γὰρ καὶ βιβρώσκεται, φησί, παρ' ἡμῶν ὁ ἄρτος οὗτος, ὡς ἐν ἀληθείᾳ σὰρξ ὑπάρχων αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' οὔτε διαφθορὰν ὑφίσταται μετὰ ταῦτα, οὔτε μὴν εἰς κοιλίαν χωρεῖ, καθάπερ ἡ συνήθης αὐτῆ καὶ ρευστὴ βρωσις, ἀλλ' ἅμα τῷ βρωθῆναι καὶ ταφῆναι τροπὴν τινα παρ' ἡμῖν αὐτοῖς δέχεται, παραπλησίως δηλαδὴ τοῖς ἐπὶ τῇ ἀγία τοῦ Χριστοῦ σαρκὶ πεπραγμένοις, ἠνίκα θανοῦσα καθ' ἡμᾶς αὐτῆ τῷ τάφῳ γέγονε κάτοχος. Ἀλλὰ διαφθορᾶς ὁ τοιοῦτος ὑπέρτερος ἀκολούθως εἶναι διαγιγνώσκεται» καὶ τὰ ἐξῆς· «οὐδὲ δώσεις, γὰρ, φησί, τὸν ὄσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν». Καὶ ἐκ τῶν Ἰσιδώρου ἐπιστολῶν: «Ὡσπερ τό σῶμα, φησί, τοῦ Κυρίου ὑποπεσὸν τοῖς ὁδοῦσι τοῦ ἕδου φθορὰν μὲν θανάτου τηνικαῦτα ἐδέξατο, διαφθορὰν δὲ θανάτου οὐ, οὕτω καὶ νῦν αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου τοῖς ὁδοῦσιν ὑποπίπτον τοῖς ἡμετέροις φθορὰν μὲν ὁμοίως ὑφίσταται, διαφθορὰν δ' οὐ μένον, ἀλλ' εὐθέως ἀπαρτιζόμενον τῇ τῆς ψυχῆς οὐσίᾳ δίδεται. Πλὴν οὐ δίδεται μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς αἰῶνα συμπαραμένει ταῖς τῶν δικαίων ψυχαῖς». Χρυσόστομος ἐκ τοῦ εἰς τὸν ἅγιον ἀπόστολον Θωμᾶν πανηγυρ. λόγου: «Μακάριοι ὑμεῖς οἱ καθ' ἐκάστην πανήγυριν ὀρῶντες αὐτὸν καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς προσφέροντες καὶ τοῖς στόμασιν ἀσπαζόμενοι καὶ τοῖς ὀδοῦσιν ἐσθίοντες, καὶ μὴ καταναλίσκοντες ὃν ἐσθίετε» καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐκ τῆς μς' ὁμιλίας τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν Ἰωάννην: «Οὐκ ἰδεῖν αὐτὸν μόνον παρέσχε τοῖς ἐπιθυμοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἄψασθαι καὶ φαγεῖν καὶ ἐμπῆξαι τοὺς ὀδόντας τῇ σαρκὶ καὶ συμπλακῆναι καὶ τὸν πόθον ἐμπλήσαι πάντα».

ρα δὲ καὶ αἰωνίως τὸ ἴδιο παραμένει ἀπαθὲς μετὰ τὴν ἀνάστασι.

Γι' αὐτὸ καὶ Μιχαὴλ ὁ Γλυκᾶς³⁰ σὲ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν μοναχὸν Ἰωαννίκιον γράφει: «*Διδότι μολονότι καὶ τρώγεται ἀπὸ ἐμᾶς ὁ ἄρτος αὐτός, ἐπειδὴ εἶναι ὄντως σάρκα τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ, ὅμως οὔτε διαλύεται μετὰ ἀπὸ αὐτό, οὔτε βεβαίως καταλήγει στὴν κοιλιὰ μας, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν συνηθισμένη ἀλλοιωσίμη τροφή, ἀλλὰ συγχρόνως μὲ τὴν κατάποση καὶ τὴν ταφή δέχεται κάποιαν μεταβολὴ ἐντὸς ἡμῶν, παρεμφερῶς δηλαδὴ πρὸς ἐκεῖνα ποὺ συνέβησαν στὴ ἁγία σάρκα τοῦ Χριστοῦ, ὅταν ἀπέθανε κατὰ τὸ ἀνθρώπινον καὶ ἐκρατήθη στὸν τάφο. Ἀλλ' ἐν συνεχείᾳ ἰσχυρότερος τῆς φθορᾶς ἀναγνωρίζεται ὁ ἄρτος αὐτός, διότι λέγει: "οὐδὲ δώσεις τὸν ὄσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν"*³¹ κ.λπ. Καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰσιδώρου³²: «*Ὅπως, ὅταν τὸ σῶμα, λέγει, τοῦ Κυρίου ἔπεσε στὰ δόντια τοῦ*

30. Μιχαὴλ Γλυκᾶς· βυζαντινὸς λόγιος τοῦ 12ου αἰ. Συνέγραψε «*Βίβλον Χρονικὴν*» ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τοῦ θανάτου Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (1118), θεολογικά, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπιστολαὶ πρὸς διαφόρους, καὶ ποιητικά. Τοῦ «*Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς θείας Γραφῆς κεφάλαια*» ἐξέδωσε σὲ δύο τόμους (Ἀθῆναι, 1906 - Ἀλεξάνδρεια, 1912) ὁ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης. Τὸ ἐδῶ ἀπόσπασμα παρατίθεται, ἐκ χειρογράφου προφανῶς, καὶ στὸ ἐκδοθὲν ἀπὸ τὸν Πατρ. Ἱεροσολύμων Δοσιθέον τὸ 1960 στὸ Βουκουρέστι «*Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας*», σελ. 54. Ἴσως δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι ὁ Δοσιθέος παραθέτει τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ μετὰ τὴν ἀναφορὰ (σελ. 52 κ.ἐξ.) στὴν καταδικασθεῖσα αἰρετικὴ διδασκαλία, περὶ φθαρτότητος τοῦ μεταλαμβανομένου σώματος τοῦ Χριστοῦ, κάποιου Σικιδίνου, μοναχοῦ, ὁ ὁποῖος ὅμως ταυτίζεται μὲ τὸν Μιχ. Γλυκᾶ (βλ. Σωφρ. Εὐστρατιάδης ἔ.ἀ., τ. Α', 1η'). Κατὰ τὸν Εὐστρατιάδην ὁ Γλυκᾶς ἀπεκήρυξε τὴν νεανικὴ αὐτὴ κακοδοξία, ἀπέσυρε τὸ αἰρετικὸ κεφάλαιο ἀπὸ τῆς χειρογράφου ἐκδόσεως τῶν ἔργων του, καὶ τὸ ἴδιο ἔπραξαν ἐν συνεχείᾳ οἱ μαθητὲς του καὶ οἱ κωδικογράφοι.

31. Ψαλμ. ΙΕ' 10.

32. Προφανῶς Ἰσιδώρος ὁ Πηλοσυιῶτης (350-435), λόγιος μοναχός, τοῦ ὁποίου διεσώθησαν περὶ τὶς 2.000 ἐπιστολὲς πρὸς διαφόρους.

Ἐκ τούτων οὖν τὸ αὐτὸ τοῦτο συνάγεται, ὡς ἡμεῖς οὐκ ἀμέσως καὶ αὐτοπροσώπως τῷ ἐν οὐρανοῖς ἰδρυμένῳ κυριακῷ σώματι τοὺς ὀδόντας ἐμπήγνυμεν, ὅπερ οὐδέποτε ἐπέπόνθει, ἀλλὰ τῷ εἰς αὐτὸ ἐκεῖνο μεταβληθέντι, φαινομένῳ μὲν ἄρτῳ διόλου <τῷ> ὄντι δὲ αὐτῷ τούτῳ ἐκείνῳ σώματι τοῦ Χριστοῦ, οὐ καὶ νῦν σφαττομένῳ καὶ θυομένῳ πραγματικῶς, ἄπαγε, ἀλλ' εἰς τὸ τότε μόνον ἄπαξ παθὸν καὶ τεθυμένον, νῦν δὲ ἀπαθὲς καὶ ἀθάνατον ἐν οὐρανοῖς ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ἰδρυμένον μεταβεβλημένῳ, μόνα δὲ κατὰ ἀνάμνησιν τὰ σύμβολα δεχομένῳ τοῦ πάθους. Οὐ γὰρ καὶ νῦν σφαγὴ καὶ θυσία, ἀλλ' ἀνάμνησις μόνον σφαγῆς καὶ θυσίας, πραγματικὴ δὲ μεταβολὴ εἰς τὸ ἄπαξ ἐσφαγμένον καὶ τεθυμένον, νῦν δὲ ἀπαθὲς καὶ ἐν οὐρανοῖς ἰδρυμένον. Τοῦτο οὖν τὸ ἐν οὐρανοῖς ἰδρυμένον, προπεπονθὸς μὲν, νῦν δὲ ἀπαθὲς καὶ ἀθάνατον, οἱ πιστοὶ μεταλαμβάνομεν οὐκ αὐτοπροσώπως ἐκεῖνο, ἀλλὰ διὰ τῶν

Ἄδη, ἐδοκίμασε τότε τὴν φθορὰ τοῦ θανάτου, ὄχι ὅμως καὶ τὴν διάλυση ποῦ ἐπιφέρει ὁ θάνατος, ἔτσι καὶ τώρα τὸ ἴδιο σῶμα τοῦ Κυρίου, ὅταν περνᾷ ἀπὸ τὰ δόντια μας, ὑφίσταται μὲν ἐπίσης φθορὰ, ὄχι ὅμως βέβαια καὶ διάλυση, ἀλλ' ἀμέσως γίνεται ἄρτιο καὶ χαρίζεται στὴν φύση τῆς ψυχῆς, καὶ δὲν χαρίζεται μόνον, ἀλλὰ καὶ παραμένει αἰωνίως στὶς ψυχές τῶν δικαίων». Καὶ ὁ Χρυσόστομος στὸν πανηγυρικό λόγο «Εἰς τὸν ἅγιον Θωμᾶν τὸν ἀπόστολον»³³: «Εἶστε εὐτυχεῖς ποῦ τὸν βλέπετε σὲ κάθε συνάθροιση καὶ τὸν ἀτενίζετε μὲ τὰ ἴδια σας τὰ μάτια καὶ τὸν ἀσπάξεσθε μὲ τὰ στόματά σας καὶ τὸν τρώγετε μὲ τὰ δόντια σας χωρὶς νὰ καταναλώνετε αὐτὸν ποῦ τρώγετε κ.λπ.». Καὶ ἀπὸ τὴν 46^η ὁμιλία τοῦ ἰδίου «Εἰς τὸν Ἰωάννην»³⁴: «Δὲν ἐπέτρεψε μόνον νὰ τὸν ἀντικρύσουν ὅσοι τὸ ἐπιθυμοῦν, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν ἐγγίσουν καὶ νὰ τὸν φάγουν καὶ νὰ βυθίσουν τὰ δόντια τους στὴν σάρκα του καὶ νὰ συνδεθοῦν εἰς ἓνα σῶμα μαζί του καὶ νὰ ἱκανοποιήσουν κάθε πόθο τους».

Ἀπὸ αὐτὰ λοιπὸν προκύπτει τὸ ἴδιο συμπέρασμα, ὅτι δηλαδὴ ἐμεῖς δὲν βυθίζουμε ἀπ' εὐθείας τὰ δόντια μας στὸ ἀυθεντικό, στὸ ἐνθρονισμὲνο στοὺς οὐρανοὺς σῶμα τοῦ Κυρίου, πρᾶγμα ποῦ ποτὲ δὲν εἶχε πάθει, ἀλλὰ σ' αὐτὸ ποῦ ἔχει μεταβληθῆ στὸ ἴδιο ἐκεῖνο, ποῦ φαίνεται μὲν ἄρτος καθ' ὅλα, κατ' οὐσίαν³⁵ ὅμως στὸ ἴδιο ἐκεῖνο σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον οὔτε τώρα σφραγίζεται πρᾶγματι καὶ θυσιάζεται (μακριὰ ἀπὸ τέτοια σκεψή) ἀλλὰ (βυθίζουμε τὰ δόντια μας) σ' αὐτὸ ποῦ

33. Ἰω. Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν ἅγιον ἀπόστολον Θωμᾶν*, PG 59, 686, 53. Ὁ λόγος ἔχει καταχωρισθῆ μεταξύ τῶν νόθων συγγραφῶν τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου.

34. *Ἐπίσημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ἀπόστολον καὶ Εὐαγγελιστὴν*, PG 59, 260, 57.

35. Στὸ χειρόγραφο: «ὄντι δὲ αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο σώματι τοῦ Χριστοῦ». Διόρθωσα: «τῷ ὄντι δὲ αὐτῷ τούτῳ ἐκεῖνῳ» κ.λπ.

αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο γεγενημένων, ἃ καὶ συμπαραμένει, φησὶν ὁ Ἰσίδωρος, εἰς αἰῶνα ταῖς τῶν δικαίων ψυχαῖς, τῶν συμβεβηκότων δηλονότι ἀποβληθέντων. Οὐ γὰρ καὶ ταῦτα εἰς ψυχὴν διαβαίνει, ἀλλότρια ὄντα, καὶ ἄρτου καὶ οἴνου συμβεβηκότα. Τὰ μὲν γὰρ συμβεβηκότα οὐ δύναται εἶναι τοῦ ὑποκειμένου χωρὶς, ἢ δὲ οὐσία δύναται χωρίζεσθαι τῶν συμβεβηκότων καὶ μένειν καθ' ἑαυτήν, ὅποῖον καὶ τὸ κυριακὸν σῶμα οὐκ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται ἀλλ' εὐθέως ἀπαρτιζόμενον, φησί, τῇ τῆς ψυχῆς οὐσίᾳ δίδοται, ἀλλὰ καὶ συμπαραμένει, φησὶν, εἰς αἰῶνα ταῖς τῶν δικαίων ψυχαῖς.

ἔχει μεταβληθῆ σ' ἐκεῖνο πού τότε, γιὰ μία μόνον φορά, ἔπαθε καὶ ἐθυσιάσθη καὶ τώρα εἶναι ἀπαθὲς καὶ ἀθάνατο καὶ ἐνθρονισμένο στὰ δεξιά τοῦ Πατρός. Αὐτὸ δεχεται εἰς ἀνάμνησιν τοὺς συμβολισμοὺς μόνον τοῦ πάθους. Διότι δὲν ὑφίσταται καὶ τώρα σφαγὴ καὶ θυσία ἀλλ' ἀνάμνηση μόνον σφαγῆς καὶ θυσίας, καὶ πραγματικὴ μόνον μεταβολὴ σ' ἐκεῖνο πού μία φορά εἶχε σφαγῆ καὶ θυσιασθῆ, τώρα δὲ εἶναι ἀπαθὲς καὶ ἐνθρονισμένο στοὺς οὐρανοὺς. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ ἐνθρονισμένο στοὺς οὐρανοὺς, τὸ ὁποῖον εἶχε προηγουμένως πάθει, τώρα ὁμως εἶναι ἀπαθὲς καὶ ἀθάνατο, μεταλαμβάνουμε οἱ πιστοί, ὄχι ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ μέσω αὐτῶν πού ἔχουν μεταβληθῆ στὸ ἴδιο ἐκεῖνο, τὰ ὁποῖα, ὅπως λέγει ὁ Ἰσίδωρος, παραμένουν αἰωνίως μαζὶ μὲ τὶς ψυχὰς τῶν δικαίων, ἀφοῦ δηλαδὴ οἱ ἐξωτερικὲς μορφὲς ἔχουν χαθῆ. Διότι δὲν εἰσέρχονται καὶ αὐτὲς στὴν ψυχὴ, ἐπειδὴ εἶναι ξένες πρὸς αὐτὴν καὶ μορφὲς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου. Διότι τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχουν χωρὶς τὴν ὑποκείμενη οὐσία, ἢ οὐσία ὁμως μπορεῖ νὰ χωρίζεται ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς μορφὲς πού τὴν συνοδεύουν καὶ νὰ μένη αὐτάρκης. Τέτοιο ὄντας καὶ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου δὲν ἀποβάλλεται στὸ ἀφοδευτήριον³⁶, ἀλλὰ ἀμέσως καθίσταται ἄρτιο καὶ χαρίζεται, λέγει (ὁ Ἰσίδωρος) στὴν οὐσία τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ μένει, λέγει, αἰωνίως μέσα στὶς ψυχὰς τῶν δικαίων.

Δ'

ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΚΥΜΙΝΗΤΟΥ
ΤΟΥ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΥ

Ἑρώτηση τοῦ Δοσιθέου
καὶ ἀπάντηση

ΚΕΙΜΕΝΟ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Πεῦσις τοῦ αὐτοῦ Μακαριωτάτου Ἱεροσολύμων Πατριάρχου

«Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας, κεφ. ι' τῆς πρώτης πρὸς Λούτερον ἐπιστολῆς: "...οὔτε μὴν τότε δοθείσης τῆς σαρκὸς τοῦ Κυρίου, ἦν ἐφόρει, εἰς βρωσιν τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῦ αἵματος εἰς πόσιν ἢ νῦν ἐν τῇ θείᾳ μυσταγωγίᾳ καταβαίνοντος τοῦ κυριακοῦ σώματος ἐξ οὐρανοῦ, βλάσφημον γάρ, ἀλλὰ καὶ τότε καὶ νῦν μεταποιουμένου καὶ μεταβαλλομένου τῇ ἐπικλήσει καὶ χάριτι τοῦ παντοδυνάμου Πνεύματος {...} τοῦ μὲν ἄρτου εἰς αὐτὸ τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα, τοῦ δὲ οἴνου εἰς αὐτὸ τὸ τοῦ Κυρίου αἷμα. Ὁ ἄρτος γάρ, φησίν, ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστίν". Εἰ ταῦθ' οὕτως ἔχει, λογιώτατε κὺρ Σεβαστέ, οὐ δύναμαι κατανοεῖν πῶς οὐ γίνεται καινὸν τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ καινὸν αἷμα, καὶ ποιήσον τὴν λύσιν καὶ τὴν πληροφορίαν τοῦ λόγου».

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

1. Ἑρώτηση ἐπίσης τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων

«Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας στὸ 10^ο κεφάλαιο τῆς πρώτης πρὸς Λούθηρον ἐπιστολῆς¹ γράφει: «...οὔτε βεβαίως τότε ἐδόθη ἡ σάρκα, τὴν ὁποίαν ἔφερε ὁ Κύριος, γιὰ νὰ τὴν φάγουν οἱ ἀπόστολοι οὔτε τὸ αἷμα του γιὰ νὰ τὸ πιοῦν, οὔτε τώρα κατὰ τὴν θεία λειτουργία κατεβαίνει τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἀπὸ τὸν οὐρανό, διότι αὐτὸ ὡς σκέψη εἶναι βλασφημία, ἀλλὰ καὶ τότε καὶ τώρα μεταποιεῖται καὶ μεταβάλλεται μετὰ τὴν ἐπίκληση καὶ τὴν χάρι τοῦ παντοδυνάμου Πνεύματος {...} ὁ μὲν ἄρτος στὸ ἴδιο τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, ὁ δὲ οἶνος στὸ ἴδιο τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου. Διότι λέγει: «Ὁ ἄρτος ὃν ἐγὼ δώσω ἢ σὰρξ μου ἐστίν»². Ἐὰν αὐτὰ ἔχουν ἔτσι, λογιώτατε κὺρ Σεβαστέ, δὲν μπορῶ νὰ κατανοήσω πῶς δὲν γίνεται καινούργιο σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ καινούργιο αἷμα. Δῶσε λοιπὸν τὴν ἀπάντηση καὶ τὴν ἀπόδειξή της».

1. Ἱερεμίας Β', ὁ Τρανός, Πατριάρχης Κων/πόλεως (1572-1579, 1580-1584, 1586-1595). Ἀπέστειλε στοὺς Λουθηρανούς θεολόγους τῆς Βυρτεμβέργης τρεῖς «Ἀποκρίσεις», ἀπαντήσεις εἰς τὰ ἄρθρα τῆς Αὐγουστιαιᾶς Ὁμολογίας. Τὸ ἀπόσπασμα στὸ κείμενο ἀνήκει στὴν α' «Ἀπόκριση» (1756), κεφ. 1^ο, Περὶ τοῦ Κυριακοῦ Δείπνου (βλ. Ἰω. Καρμίρη, *Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τ. 1, Ἀθῆναι 1960, σελ. 464.

2. Ἰω. 5^ο 51.

Λύσις, τό γ' ἐφ' ἡμῖν, τοῦ ζητουμένου

Ἐν τοῖς προσεσημειωμένοις ἡμῖν πρὸς τὸν ἱερολογιώτατον ἀρχιμανδρίτην κύριον Χρῦσανθον πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ περὶ τουτουὶ τοῦ σκέμματος τό γε εἰς ἡμᾶς ἦκον ἀποχρώντως διήρθρωται, ἀλλὰ καὶ νῦν ὀλίγ' ἄττα ὑπομνηστέον κελεύοντι. Ἄλλ' ὅτι μὲν ὁ τοῦ κόσμου παντὸς ὀφθαλμός, ὁ λαμπρότατος καὶ ἀστραπόμορφος αἰσθητὸς οὗτος ἥλιος, οὐ δεῖται ποτε εἰς φαῦσιν ἀμαυροτάτου καὶ λυχνιαίου φωτός, οὔτε μὴν ὁ πασῶν θαλασσῶν καὶ ποταμῶν πάντων καὶ πάντων ὑδάτων πατὴρ ὠκεανός, εἰς ἀρδεῖαν, ἰκμάδος τινὸς βραχυτάτης, οὔτως οὐδ' ἢ ὑμετέρα θεόσοφος μακαριότης, ὡς οὔσα (ἴν' οὔτως εἶπω) θεολογίας πηγὴ καὶ ὑπέρλαμπρος τοῦ στερεώματος τῆς ἐκκλησίας φωστήρ, δεῖται ποτε τοιαύτης τινὸς ἐπιθεραπείας εἰς κατανόησιν τῶν φρικτῶν τουτωνὶ μυστηρίων, μήτοι γε παρ' ἡμῶν τῶν εὐτελῶν καὶ ἀμαθῶν καὶ ἀχρείων, ἀλλ' οὐδὲ παρ' ἄλλου τινὸς τῶν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις μάλιστα περὶ τὰ τοιαῦτα διὰ βίου ἐσχολακῶτων. Τί δὲ τῶν καθ' ἡμᾶς; ἀλλ' οὐδέ του τῶν παλαιῶν καὶ ἱερῶν διδασκάλων τῆς ἐκκλησίας. Οἶμαι γάρ, ἢ καὶ πεπείραμαι, ὡς οὐδεὶς ποτε τῶν ἀπ' αἰῶνος τοσαύτης καὶ τηλικαύτης ηὐμοίρησεν εὐκληρίας, ὄσης καὶ οἴας ἢ ὑμετέρα μακαριότης. Οὐκουν οὖν παρ' ἡμῶν τι περὶ τοῦ προκειμένου σκέμματος ζητεῖτε μαθεῖν (πῶς γάρ;), ἀλλὰ τὸ δοκοῦν γοῦν ἡμῖν περὶ τούτου καὶ μόνον οἶμαι ὑποσημῆνασθαι, ὃ δὴ καὶ ποιήσομεν, ὅπως ἂν ἔχοιμεν, τῷ θεῷ καὶ πατρικῷ κελεύσματι καθυπεύκοντες.

2. Ἀπάντηση, κατὰ τὴν κρίση μου, στὸ ἐρώτημα.

Σ' αὐτὰ ποὺ προηγουμένως ἐσημείωσα ἀπευθυνόμενος στὸν ἱερολογιώτατο ἀρχιμανδρίτη³ κύριον Χρῦσανθο, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἔχω ἐπαρκῶς διατυπώσει, μέχρι τοῦ σημείου βέβαια ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ προσεγγίσει, καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτό, ἀλλὰ καὶ τώρα, κατὸ πιν τῆς προτροπῆς σας, πρέπει νὰ ὑπενθυμίσω ὀλίγα τινά. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ὀφθαλμὸς ὄλου τοῦ κόσμου, αὐτὸς ὁ λαμπρότατος καὶ ἀστραπόμορφος ὀρατὸς ἥλιος, δὲν ἔχει ποτὲ ἀνάγκη, γιὰ νὰ φωτισθῆ, ἀπὸ ἓνα πολὺ ἀμυδρὸ καὶ ἀπὸ λύχνο ἐκπεμπόμενο φῶς, οὔτε βέβαια ὁ πατέρας ὄλων τῶν θαλασσῶν καὶ ὄλων τῶν ποταμῶν καὶ γενικῶς ὄλων τῶν ὑδάτων, δηλαδὴ ὁ ὠκεανὸς ἔχει τὴν ἀνάγκη κάποιας ἀσήμαντης ὑγρασίας, γιὰ νὰ ποτισθῆ, ἔτσι οὔτε καὶ ἡ θεόσοφη μακαριότητά σας, ἐπειδὴ εἶναι, οὕτως εἶπεῖν, πηγὴ τῆς θεολογίας καὶ ὑπέρλαμπρο ἄστρο στὸν οὐρανὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἔχει τὴν ἀνάγκη κάποιας διευκρινίσεως γιὰ τὴν κατανόηση τῶν φρικτῶν αὐτῶν μυστηρίων, οὔτε βέβαια ἀπὸ ἐμὲ τὸν ἀσήμαντο καὶ ἀμαθῆ καὶ ἀνάξιον, ἀλλ' οὔτε ἀπὸ κάποιον ἄλλον ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ στὴν ἐποχὴ μας ἔχουν ἀσχοληθῆ σὲ ὅλη τους τὴν ζωὴ μὲ τὰ ζητήματα αὐτά. Καὶ γιατί λέγω στὴν ἐποχὴ μας; Οὔτε ἴσως ἀπὸ κάποιον ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς καὶ ἱεροὺς διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας. Διότι νομίζω αὐτὸ ποὺ καὶ ἐκ πείρας γνωρίζω, ὅτι δηλαδὴ κανεὶς ποτὲ παλαιόθεν δὲν εὐτύχησε νὰ νὰ ἔχη τόσο ἐνδεῆ καὶ σπουδαία κατάρτιση, ὅπως αὐτὴ ποὺ κατ' ἑκτασὴ καὶ ποιότητα διαθέτει ἡ μακαριό-

3. Ὁ Σεβαστὸς εὐρίσκεται ἤδη, ἀπὸ τὸ τέλος μᾶλλον τοῦ 1689, στὸ Βουκουρέστι. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1690, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἐπίγραμμα πρὸς τὸν Κων/νον Μπρανκοβεάνου, ὁ Χρῦσανθος ὑπογράφει ὡς «Χρῦσανθος, ἱερομόναχος καὶ Ἀρχιμανδρίτης τοῦ Ἁγίου Τάφου, ὁ Νοταρᾶς» (βλ. στὸ «Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας», σμμ. 254).

Ἐκεῖνο μὲν οὖν καίπερ εἰδόσι προὔργου τῶν ἄλλων ὑπομνηστέον, ὡς καὶ τ' ἄλλα μὲν ὑπὲρ κατάληψιν ἡμετέραν τὰ θεῖα τῆς ἐκκλησίας μυστήρια, ἐπέκεινα δὲ πάντων τὸ ὑπερφυέστατον τουτί μυστήριον τῆς εὐχαριστίας, καὶ ὅτι οὐδεὶς τοῦτο λόγος ἐξειπεῖν ἰκανός, καὶ ὅτι πίστει καὶ μόνη δεῖ τὰ *«ὕπὲρ λόγον καὶ ἔννοϊαν»* παραδέξασθαι. *«ἵνα μὴ κενωθῇ, φησίν, ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ»* λογισμοῖς ἀνθρωπίνοις τεχνολογούμενος, ἀλλ' ἀπεριέργως καὶ ἀνενδοιάστως παραδεχόμενος, *«ὄστοῦν, γάρ, φησίν, οὐ συντριβήσεται ἀπ' αὐτοῦ»*, ἀλλὰ πυρὶ καὶ μόνῳ καταναλωθήσεται. Τὰ γὰρ μὴ δυνάμενα τοῖς ὁδοῦσι κατεργασθῆναι καὶ λογισμοῖς ἀνθρωπίνοις καταλαμβάνεσθαι, πίστει καὶ μόνη, καὶ ταύτῃ ζεούσῃ, δεῖ παραδέχεσθαι. Οὐ μέντοι γε ἀπλῶς οὕτως, ἀπεριμερίμνως καὶ ἀνεξετάστως, ὀφείλομεν, ὥστε δὴ καὶ τὰ τυχόντα ὡς ἀληθῆ καὶ τὰ ψευδῆ καταδέχεσθαι καὶ πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ δοκιμάζειν τὰ πνεύματα κατὰ τὸν *«υἶὸν τῆς βροντῆς»* καὶ τὰς γραφὰς ἐρευνᾶν εὐαγγελικῶς προστετάγμεθα καὶ δοκιμάζειν κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον *«τί ἐστὶν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ»* μετὰ τινος ἐκ λόγου δοκιμασίας οἱ λόγου μετέχοντες ἐκ τῶν θεοπαραδότων ἀρχῶν ἀφορμώμενοι, ὅπως τὴν θεόδοτον ἐξ αὐτῶν σοφίαν ἀμωσγέπως ἐκμάθωμεν, ἀλλὰ μὴ λογισμοῖς ἀνθρωπίνοις, ἤτοι δειλοῖς καὶ ἐπισφαλῆσι, παρασυρῶμεν.

Ὅτι μὲν οὖν, ὃ μεταλαμβάνομεν οἱ πιστοί, σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ ἐστὶν, αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο τὸ ἐκ Πνεύματος Ἁγίου συλληφθὲν καὶ ἐκ παρθένου τεχθέν, καὶ παθόν, καὶ σταυρωθέν, καὶ ταφέν, καὶ ἀναστάν, καὶ ἀναληφθὲν ἀφ' ἡμῶν εἰς

τητά σας. Δεν ζητείτε λοιπόν να μάθετε κάτι από έμέ επί του ζητήματος αυτού (διότι πώς θα ήταν δυνατόν;), αλλά νομίζω ότι μάλλον την γνώμη μου και μόνον περί αυτού ζητείτε να επιβεβαιώσετε, πράγμα τὸ ὁποῖο καὶ θὰ πράξω, ὅσο μπορῶ, ὑπακούοντας στὴν ἱερὰ καὶ πατρικὴ ἐντολή σας.

Μολονότι λοιπόν ἀπευθύνομαι σὲ εἰδικούς, ἐκεῖνο πρὶν ἀπὸ τὰ ἄλλα πρέπει νὰ ὑπενθυμίσω, ὅτι δηλαδὴ καὶ τὰ ἄλλα ἱερὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας εἶναι γιὰ μᾶς ἀκατάληπτα, πολὺ ὅμως περισσότερο ἀπὸ ὅλα τὸ ὑπερφυσικώτατο αὐτὸ μυστήριο τῆς Εὐχαριστίας, καὶ ὅτι κανένας λόγος δὲν εἶναι ἀρκετὸς νὰ τὸ ἐξηγήσῃ καὶ ὅτι εἶναι ἀνάγκη, αὐτὰ ποὺ ὑπερβαίνουν τὴν δυνατότητα τοῦ λόγου νὰ τὰ ἐκφράσῃ καὶ τοῦ λογισμοῦ, νὰ τὰ κατανοήσῃ, νὰ γίνωνται ἀποδεκτὰ μόνον διὰ τῆς πίστεως, «*ἵνα μὴ κενωθῆ, λέγει, ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ*»⁴, ἀναλυόμενος μὲ ἀνθρώπινους συλλογισμούς, ἀλλὰ γινόμενος ἀποδεκτὸς μὲ ἀπλότητα καὶ χωρὶς ἀμφιβολίες. Διότι λέγει «*ὅστων οὐ συντριβήσεται ἀπ' αὐτοῦ*», ἀλλὰ θὰ καταναλωθῆ μόνον μὲ φωτιά⁵. Διότι αὐτὰ ποὺ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τεμαχισθοῦν μὲ τὰ δόντια καὶ νὰ γίνουν κατανοητὰ μὲ ἀνθρώπινους συλλογισμοὺς μόνον μὲ πίστη καὶ μάλιστα διάπυρη⁶ πρέπει νὰ γίνωνται ἀποδεκτὰ. Ὅμως βέβαια δὲν εἶμαστε ὑποχρεωμέ-

4. Α' Κορ. α' 17.

5. Ἰω. ιθ' 36. Ψαλμ. ΛΓ' 21. Ἐκ τοῦ πασχαλίου ἀμνοῦ, Ἔξοδ. ΙΒ' 10: «*καὶ ὅστων οὐ συντριβήσεται ἀπ' αὐτοῦ, τὰ δὲ καταλειπόμενα ἀπ' αὐτοῦ ἕως πρῶτῃ ἐν πυρὶ κατακαύσεται* (βλ. καὶ Ἔξοδ. ΙΒ' 46 καὶ Ἀριθμ. Θ' 12). Τολμηρὴ ἀλληγορία ἢ μεταφορά. Ὅπως δηλαδὴ στὴν περίπτωση τοῦ ἀμνοῦ πρὸ τῆς Ἐξόδου ἐδόθη ἐντολὴ στους Ἑβραίους νὰ μὴ θραύσουν διὰ τῶν ὀδόντων ἢ κάποιου ἄλλου μέσου τὰ ὀστά, ἀλλὰ νὰ καύσουν τὰ ὑπολείμματά του, ἔτσι καὶ ἡ κατανόηση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας, ὅπου θυόμενος καὶ ἐσθιόμενος ἀμνὸς εἶναι ὁ Χριστός, δὲν μπορεῖ νὰ συμβῆ μέσῳ τῶν ὀδόντων, κατὰ τὴν μετάληψη, καὶ διὰ τῆς λογικῆς, ἀλλὰ μέσῳ τοῦ πυρός, δηλαδὴ τῆς «*ζέουσης*» πίστεως!

6. Ρωμ. ιβ' 11.

τοὺς οὐρανοὺς, καὶ ἐν δεξιᾷ καθῆσαν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, καὶ οὐχ ἕτερον, οἷον ἐκεῖνο, κοινὸν τοῦτο δόγμα τῆς ἁγίας ἡμῶν ἐκκλησίας καὶ οὐδεὶς εὐσεβῶν ἀντερεῖ. Ὡς δὲ καὶ ὀπηνίκα ὁ Κύριος εἰς μετάληψιν ἑαυτὸν παρεδίδου τοῖς ἀποστόλοις, τὸν ἐν χερσὶ φερόμενον ἑαυτὸν παρεδίδου καὶ οὐ τὸν φέροντα, καίπερ εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ὦν ἀπαραλλάκτως καὶ ὁ φέρων καὶ ὁ φερόμενος, ὅτι καὶ ὁ φερόμενος αὐτὸς ἦν ὁ φέρων καὶ οὐ καινὸς ἄλλος οἶος αὐτῶς. Κακεῖνο δέ, ὅτι οὐ κατέρχεται οὐρανῶθεν τὸ ἀκήρατον ἐκεῖνο σῶμα ἐν ταῖς κατὰ μέρος ἱερουργουμέναις θυσίαις, ἀλλ' ἐκεῖσε μένει μέχρι συντελείας αἰῶνος. Καὶ ταῦτα παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις ὁμολογούμενα, ὡς καὶ ὁ ἱερώτατος οὗτος διδάσκαλος καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἱερεμίας ἐπιβεβαιοῖ, καὶ ἡ παναρμόνιος καὶ πνευματικῆ κιθάρα τῆς ἐκκλησίας, ὁ ἐκ Δαμασκοῦ θεολόγος, ἐπιμαρτύρεται, καὶ Νικόλαος ὁ Καβάσιλας ἐν τῷ περὶ τῆς θείας ἱεουργίας, καὶ συχνοὶ ἕτεροι, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις προσεσημείωται. Καὶ ὅτι τά καθ' ἐκάστην ἐν πολλοῖς καιροῖς καὶ τόποις ἱεουργούμενα οὐκ εἰσὶν ἄλλο σῶμα καινὸν παρὰ τὸ ἐν οὐρανοῖς ἰδρυμένον, ἀλλὰ πάντα ταῦτά εἰσιν ἐν ἀριθμῷ καὶ ταῦτὸν ἐκεῖνῳ καὶ οὐδὲν ἕτερον, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἐκεῖνο, καὶ τοῦτο κοινὸν δόγμα τῆς ἁγίας ἡμῶν ἐκκλησίας καὶ παρὰ πᾶσιν ἀπόδεκτον τοῖς εὐσεβεῖν αἰρουμένοις.

νοι ἔτσι ἀφελῶς, ἀπερισκέπτως καὶ ἀνεξετάστως νὰ τὰ ἀποδεχώμεθα, ὥστε νὰ υἰοθετοῦμε καὶ νὰ πιστεύουμε ἐπομένως ὀτιδήποτε κυκλοφορεῖ ὡς ἀληθές, καὶ τὰ ψευδῆ, ἀλλ' ἀντιθέτως καὶ νὰ ἐξετάζουμε αὐτοὺς πού ἐμφανίζονται ὡς ἔχοντες πνεῦμα Θεοῦ⁷ κατὰ τὸν «Υἱὸν τῆς βροντῆς»⁸ καὶ νὰ ἐρευνοῦμε τὶς Γραφές⁹, σύμφωνα μὲ τὴν εὐαγγελικὴ ἐντολή, καὶ νὰ μελετοῦμε «τί ἐστὶν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ»¹⁰, μὲ κάποια λογικὴ δοκιμασία, ὡς ὄντα λογικά, στηριζόμενοι σὲ θεμελιώδεις θεοπαράδοτες διδασκαλίες, γιὰ νὰ ἀντλήσουμε κατὰ κάποιον τρόπον πλήρως ἀπὸ αὐτὲς τὴν θεοδώρητη σοφία καὶ νὰ μὴν παρασυρθοῦμε ἀπὸ ἀνθρώπινους, δηλαδὴ εὐτελεῖς καὶ ἐπισφαλεῖς, συλλογισμούς.

Ὅτι λοιπὸν αὐτὸ πού μεταλαμβάνουμε οἱ πιστοὶ εἶναι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ ἴδιο ἐκεῖνο πού συνελήφθη ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν Παρθένο καὶ ἔπαθε καὶ ἐσταυρώθη καὶ ἐτάφη καὶ ἀνεστήθη καὶ ἀνελήφθη ἀπὸ ἐδῶ στοὺς οὐρανούς καὶ ἐκάθησε στὰ δεξιὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ δὲν εἶναι κάποιο ἄλλο ὅμοιο μ' ἐκεῖνο, αὐτὸ εἶναι γενικῶς ἀποδεκτὸ δόγμα τῆς ἁγίας μας Ἐκκλησίας καὶ κανένας μὲ ὀρθὴ πίστη δὲν θὰ φέρῃ ἀντίρρηση. Ὅπως (εἶναι ἐπίσης ἀποδεκτό) ὅτι καὶ τὴν ὥρα πού ὁ Κύριος παρέδιδε τὸν ἑαυτό του, γιὰ νὰ μεταλάβουν οἱ ἀπόστολοι, παρέδιδε τὸν προσφερόμενον ἑαυτόν του, αὐτὸν πού κρατοῦσε στὰ χέρια του, καὶ ὄχι τὸν προσφέροντα, μολοντι ἕνας καὶ ὁ αὐτὸς ἦταν, χωρὶς καμμία διαφορά, καὶ ὁ προσφέρων καὶ ὁ προσφερόμενος, διότι καὶ ὁ προσφερόμενος ἦταν ὁ ἴδιος ὁ προσφέρων καὶ ὄχι κάποιος καινούργιος ἄλλος ὅμοιος μ' αὐτόν. Καὶ ἀκόμη ἐκεῖνο, ὅτι δη-

7. Α' Ἰω. δ' 10.

8. Υἱὸς βροντῆς ἀποκαλεῖται ὁ Ἀπόστολος Ἰωάννης (Μάρκ. γ' 17).

9. Ἰω. ε' 39.

10. Ἐφ. ε' 10.

Πῶς δὲ τὸ αὐτὸ καὶ ἐν ἀριθμῶ καὶ ἐν οὐρανοῖς ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ἰδρυμένον, καὶ ἐν ἡμῖν ἐπὶ γῆς, καὶ ἐν διαφοροῖς καιροῖς καὶ τόποις, ἢ πῶς ἐν τῷ μυστικῷ δεῖπνῳ ὁ αὐτὸς καὶ εἷς ἦν καὶ ὁ φέρων καὶ ὁ φερόμενος, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα συχνὰ μυστήρια τῆς ἀγίας ἡμῶν ἐκκλησίας, οὐ δεῖ πολυπραγμονεῖν καὶ περιεργάζεσθαι, ὑπὲρ γὰρ τὸ «πῶς», φησὶν καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ «*Εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν*» αὐτοῦ λόγῳ, ἀλλὰ μόνον πιστεύειν καὶ ἀδιστάκτως οὕτως ἔχοντα παραδέχεσθαι, ὅτι θεῖα καὶ οὐκ ἀνθρώπινα, καὶ μὴ ἐκκακεῖν, ὅτι μὴ ληπτὰ ἡμῖν τὰ παντάπασιν ἀκατάληπτα, εἰδόμενος ὅτι τὰ παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατα δυνατὰ εἰσι παρὰ τῷ Θεῷ, κἂν ὁ τρόπος τῆς τούτων γενέσεως ἡμῖν ἀκατάληπτος. Ἐπεὶ καὶ τῶν κατὰ φύσιν αὐτῶν γιγνομένων τὰ πλεῖστα τὴν ἀνθρωπίνην διαπέφευγε κατανόησιν καὶ περὶ τὰ δοκοῦντα

λαδὴ δὲν κατέρχεται ἀπὸ τὸν οὐρανὸ τὸ ἄχραντο ἐκεῖνο σῶμα στὶς τελούμενες ἐπὶ μέρους θυσίες, ἀλλὰ παραμένει ἐκεῖ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ κόσμου. Καὶ αὐτὰ εἶναι γενικῶς παραδεκτὰ ἀπὸ τοὺς ὀρθοδόξους, ὅπως τὸ βεβαιώνει καὶ ὁ ἱερώτατος ἐκεῖνος διδάσκαλος καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἱερεμίας καὶ τὸ ἐπιβεβαιώνει διὰ τῆς μαρτυρίας του ἡ παναρμόνιος καὶ πνευματικὴ τῆς Ἐκκλησίας κιθάρα, ὁ Δαμασκηνὸς θεολόγος, καὶ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας στὸ ἔργο του περὶ τῆς θείας λειτουργίας, καὶ πολλοὶ κατὰ καιροὺς ἄλλοι, ὅπως καὶ ἄλλοῦ ἔχω προηγουμένως σημειώσει. Καὶ αὐτὸ ἐπίσης εἶναι κοινὸ δόγμα τῆς ἁγίας μας Ἐκκλησίας καὶ ἀποδεκτὸ ἀπὸ ὅσους θέλουν νὰ ἔχουν ὀρθή πίστη, ὅτι δηλαδὴ αὐτὰ πὸν καθημερινῶς σὲ πολλὰς περιστάσεις καὶ πολλοὺς τόπους ἱεουργοῦνται, δὲν εἶναι ἄλλο σῶμα καινούργιο, ξεχωριστὸ ἀπὸ αὐτὸ πὸν ἔχει ἐνθρονισθῆ στὸν οὐρανόν, ἀλλ' ὅλα αὐτὰ εἶναι ἓνα κατὰ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὸ ἴδιο μὲ ἐκεῖνο, καὶ ὄχι κάποιο ἄλλο, ἀλλὰ τὸ ἴδιο ἐκεῖνο.

Γιὰ τὸν τρόπον ὅμως πὸν τὸ ἴδιο καὶ ἓνα κατὰ τὸν ἀριθμὸ σῶμα εἶναι ἐνθρονισμένο στὰ δεξιὰ τοῦ Πατρὸς καὶ συγχρόνως εὐρίσκεται μεταξὺ μας ἐπὶ τῆς γῆς καὶ σὲ διαφορετικοὺς χρόνους καὶ τόπους ἢ περὶ τοῦ πῶς στὸν Μυστικὸ Δεῖπνο ἓνας καὶ ὁ αὐτὸς ἦταν καὶ ὁ προσφέρων καὶ ὁ προσφερόμενος καὶ γιὰ τόσα ἄλλα πολλὰ μυστήρια τῆς ἁγίας μας Ἐκκλησίας, δὲν πρέπει νὰ πολυπραγμονοῦμε καὶ νὰ ἐρευνοῦμε σχολαστικά, διότι ὑπερβαίνουν τὸ «πῶς», ὅπως λέγει καὶ ὁ Μ. Βασίλειος στὸν λόγο του «*Εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν*»¹¹, ἀλλὰ νὰ πιστεύουμε μόνον καὶ νὰ δεχόμαστε χωρὶς δισταγμοὺς ὅτι αὐτὰ ἔτσι ἔχουν, ἐπειδὴ εἶναι θεϊκὰ καὶ ὄχι ἀνθρώπινα καὶ νὰ μὴ δυσφοροῦμε διότι δὲν μποροῦμε νὰ καταλάβουμε τὰ ἀπο-

11. PG 31 1457c.

γνωστά, πρὸς ἀλλήλους οὕτω διενηνόχασιν οἱ περὶ τὰ τοιαῦτα δεινοί, ὥστε καὶ δυσχυρίζεσθαι τάναντία περαίνειν.

Ἐπεὶ δὲ δεῖ ἡμᾶς ἐτοιμοὺς εἶναι, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, παντὶ τῷ αἰτοῦντι διδόναι λόγον, τὸν ἐνόντα τρόπον, κἂν ὑπὲρ λόγον ἢ τὸ ζητούμενον, ἐν ὀλίγοις ὁμῶς καὶ πάλιν θεραπευτέον. Φαμέν δὴ, ταῖς θεοπειθέσιν ὑμῶν εὐχαῖς τειχιζόμενοι καὶ τῷ θείῳ καὶ πατρικῷ κελεύσματι καθυπεύκοντες, εἴ τι καὶ ἂν ὁ θεὸς ἡμῖν ἐπινεύσοι πρὸς παραμυθίαν τινὰ τῶν ἀπορουμένων, ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς καὶ τῶν αἰσθητῶν τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς καὶ τὴν αἴσθησιν τεκμαιρόμενοι κατὰ τοὺς ἱεροὺς διδασκάλους τῆς ἁγίας ἡμῶν ἐκκλησίας. Καὶ δὴ λέγομεν ὅτι, ὥσπερ ὁ προφερόμενος λόγος εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ἐστὶν ἀριθμῷ ἐν τε τῷ λέγοντι κἂν τοῖς ἀκούουσιν, ὡς ὁ αὐτὸς καὶ εἰς ἀριθμῷ κακτοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνὸς ἀριθμῷ στόματος προερχόμενος, εἰ καὶ δοκεῖ συμπληθύνεσθαι τοῖς ἀκροαταῖς, ἀλλὰ μᾶλλον, τό γ' ἐπ' αὐτῷ, εἰς ἐνότητα πάντας συνάγει, ἐνοποῖον γὰρ τὸ ἐν, εἴτε κατὰ γένος, εἴτε κατ' εἶδος, εἴτε κατ' ἀριθμόν, οὕτως οὖν καὶ τὸ κυριακὸν σῶμα καὶ ἐν οὐρανοῖς ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ἰδρυμένον καὶ ἐν ταῖς κατὰ μέρος ἱεουργουμέναις θυσίαις, ἐν καὶ ταυτόν ἐστιν ἐν πᾶσιν αὐτὸ ἑαυτῷ καὶ τοὺς μετέχοντας εἰς ἐνότητα πᾶντας συνάγει τῷ ἀριθμῷ, καὶ ἐν σῶμα ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας ὑπὸ μίαν κεφαλὴν, τὸν Χριστόν.

λύτως ἀκατάληπτα, γνωρίζοντας ὅτι «τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις δυνατὰ παρὰ τῷ Θεῷ ἐστίν»¹², μολονοῦτι εἶναι γιὰ μᾶς ἀνέφικτο νὰ εὑρουμε τὸν τρόπο πού αὐτὰ συμβαίνουν. Διότι ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὰ φυσικὰ φαινόμενα τὰ περισσότερα διαφεύγουν τὴν ἀνθρώπινη κατανόηση, καὶ περὶ αὐτῶν πού θεωροῦνται γνωστὰ τόσο πολὺ δίστανται μεταξὺ τῶν οἱ ἀπόψεις τῶν περὶ αὐτὰ εἰδικῶν, ὥστε νὰ ὑποστηρίζουν ἀκόμη καὶ ἀντίθετα συμπεράσματα.

Ἐπειδὴ ὁμως εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴμαστε πρόθυμοι, σύμφωνα μὲ τὸν ἅγιον Ἀπόστολον νὰ ἀπολογηθοῦμε γιὰ τὴν πίστη μας στὸν καθένα πού ζητεῖ ἀποδείξεις¹³, πρέπει, μολονοῦτι τὸ ζήτημα ὑπερβαίνει τὴν ἀνθρώπινη λογικὴ, νὰ ὑπηρετήσουμε καὶ πάλι, συντόμως ὁμως, τὴν ἀνάγκη αὐτὴ κατὰ τὸ μέτρο πού αὐτὸ εἶναι δυνατόν. Προστατευόμενος λοιπὸν ἀπὸ τὴς εὐλαβικῆς σας εὐχῆς καὶ ὑπακούοντας στὴν ἱερὴ καὶ πατρικὴ σας προτροπὴ, θὰ ἐκθέσω, ὅ,τι ἴσως καὶ ὁ Θεὸς μὲ φωτίσει, σκοπεύοντας σὲ κάποια μικρὴ διασκέδαση τῶν ἀποριῶν καὶ συμπεραίνοντας, σύμφωνα μὲ τοὺς ἱεροὺς διδασκάλους τῆς ἁγίας μας Ἐκκλησίας, μὲ ἀφορμὴ τὰ ἀνθρώπινα καὶ τὰ αἰσθητὰ¹⁴, περὶ αὐτῶν πού ὑπερβαίνουν τὰ ἀνθρώπινα καὶ τὴν αἴσθησι. Λέγω λοιπὸν ὅτι, ὅπως ὁ ἐκφωνοῦμενος λόγος, ὄντας ἕνας καὶ ὁ αὐτός, τόσο στὴν συνείδηση αὐτοῦ πού ὁμιλεῖ, ὅσον καὶ ἐντὸς αὐτῶν πού ἀκούουν, ἐπειδὴ εἶναι κατὰ τὸν ἀριθμὸ ἕνας καὶ ὁ αὐτός καὶ προέρχεται ἀπὸ ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ στόμα, ἂν καὶ φαίνεται νὰ πληθύνεται ἀνάλογα μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἀκροατῶν, ἐνῶ μᾶλλον, ὅσον ἐξαρτᾶται ἀπὸ αὐτόν, τοὺς συνδέει ὅλους σὲ ἐνότητα, (διότι εἶναι ἐνοποιὸς ἢ μονάδα, εἴτε κατὰ τὸ γένος

12. Λουκ. ιη' 27.

13. Α' Πέτρ. γ' 15.

14. Ἐπαναλαμβάνει τὰ γνωστὰ παραδείγματα (βλ. σημ. 212 τοῦ «Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας» κειμένου).

Εἰ γὰρ ἡ κεφαλὴ ἀριθμῶ ἐστὶ μία, καὶ τὸ σῶμα πάντως ἀριθμῶ ἐστὶν ἓν· οὐ γὰρ μερίζεται τὸ Χριστοῦ σῶμα εἰς πολλὰ καὶ διάφορα σώματα, ὥσπερ οὐδὲ τὸ τοῦ Πέτρου ἢ Παύλου. Καὶ ὥσπερ ὁ αὐτὸς καὶ εἷς ἀριθμῶ ἐστὶν ἥλιος ἐν τῷ οὐρανῶ, καὶ ἐν τοῖς ὑποκειμένοις πλείοσιν ὁ αὐτὸς ἐπὶ γῆς ἐνορᾶται κατόπτροις, κατ' οὐδὲν αὐτὸς ἑαυτοῦ διενηνοχῶς, καὶ ἕκαστος τῶν τὰ κάτοπτρα κατεχόντων ὀλόκληρον ἔχει τὸν ἥλιον, καὶ ἐν ἑκάστῳ ἐστὶν ἰδίᾳ καὶ ἐν πᾶσιν ἐστὶν ὁ αὐτὸς καὶ εἷς, οὕτω καὶ τὸ κυριακὸν σῶμα ἐν ἑκάστῳ τῶν μεταλαμβανόντων ἰδίᾳ καὶ ἐν πᾶσιν ἐν οὐρανῶ καὶ ἐπὶ γῆς ἐστὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἓν, κατ' οὐδὲν διαφέρον αὐτὸ ἑαυτοῦ. Καὶ ὥσπερ ὑπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς σφραγίδος πολλοὶ ἐκτυποῦνται κηροὶ κατὰ διαφοροὺς καιροὺς καὶ τόπους, ὁμοῦς ὁ αὐτὸς καὶ εἷς ἐν πᾶσιν ἐστὶ χαρακτήρ, εἰ καὶ δοκεῖ συμπληθύνεσθαι τοῖς ὑποκειμένοις καὶ ὑποδεχομένοις τὸν χαρακτήρα κηροῖς. Καὶ πολλοὶ μὲν εἰσὶν αἱ τοῦ Σωτῆρος εἰκόνες, ἀλλ' ὁ αὐτὸς καὶ εἷς ἐν πᾶσιν ἐνορᾶται Χριστός. Καὶ ὥσπερ ὀνόματα πολλὰ εἰσὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνὸς Θεοῦ ἐν πολλοῖς καιροῖς καὶ τόποις καὶ βίβλοις καὶ διαλέκτοις γραφόμενα καὶ λεγόμενα, τὸ σημαινόμενον ὁμοῦς ὑπὸ πάντων ἓν ἐστὶ καὶ ταυτὸν ἀπαραλλάκτως αὐτὸ ἑαυτῷ μηδεμίαν παραλλαγὴν ἐπιδεχόμενον παρὰ τὴν ἐκείνων διαφορὰν, οὕτω δὴ καὶ τὸ κυριακὸν σῶμα καὶ πρωτοτύπως ἐν οὐρανοῖς ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ἰδρυμένον καὶ διὰ βίου ἐν

εἶτε κατὰ τὸ εἶδος εἶτε κατὰ τὸν ἀριθμὸ)¹⁵, ἔτσι λοιπὸν καὶ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ στοὺς οὐρανούς ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς εἶναι ἐνθρονισμένο καὶ σὲ ὅλες παρίσταται τις ἐπὶ μέρους ἱερὲς θυσίες καὶ εἶναι σὲ κάθε περίπτωση ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ μὲ τὸν ἑαυτὸ του καὶ συγκεντρώνει σὲ ἐνότητα ὅλους τοὺς μετέχοντες διὰ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ συγκροτεῖ, κατὰ τὸν ἅγιον Ἀποστολον, τὸ ἓνα σῶμα τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, κάτω ἀπὸ μία κεφαλὴ, δηλαδὴ τὸν Χριστὸ¹⁶.

Διότι, ἀφοῦ ἡ κεφαλὴ εἶναι μία κατὰ τὸν ἀριθμὸ, ἀσφαλῶς ἓνα εἶναι κατὰ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὸ σῶμα. Δὲν διαιρεῖται λοιπὸν τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ σὲ πολλὰ καὶ διαφορετικὰ σώματα, ὅπως π.χ. οὔτε τὸ σῶμα τοῦ Πέτρου ἢ τοῦ Παύλου¹⁷. Καί,

15. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ μονάδα ἀντίκειται στὸν ἀριθμὸ, ὄχι ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἀντιθέσεως, ἀλλὰ τῆς ἀναφορᾶς (τῶν «πρὸς τι») καὶ δὲν εἶναι ἀριθμὸς, ἀλλὰ μέτρον (μονάδα μετρήσεως), ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς εἶναι αὐτὸ ποῦ μετρεῖται (ΜΤΦ. 1057a 3 κ.ἐξ.). Πλην αὐτοῦ τὸ ἓνα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῆ, ἀφοῦ δὲν ἔχει «προσεχὲς γένος» καὶ «εἶδος», εἶναι ὁμοῦ «συναγωγόν» καὶ «ἐνοποιόν» τοῦ πλήθους σὲ «γένος» καὶ «εἶδος». Ἐν προκειμένῳ λοιπὸν καὶ τὸ κυριακὸν σῶμα, ὅπως ὁ λόγος, ὄντας ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ, μεταδίδεται χωρὶς νὰ ἀλλοιοῦται, καθὼς ἡ μονάδα, σὲ πολλοὺς ἀριθμούς, καὶ δημιουργεῖ τὴν ἐνότητά τους, ὅπως καὶ ἡ μία κεφαλὴ τὴν ἐνότητα τοῦ σώματος, «ἐνοποιὸν μὲν γὰρ τι τὸ ἐν αὐτό» (Ἀλεξάνδρου Ἀφροδισιέως, *Υπόμνημα εἰς τὸ ΜΤΦ τοῦ Ἀριστοτέλους*). Βλ. καὶ ΨΔιονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ τῆς Ἐκκλησ., Ἱεραρχίας*, 92, 18-93, 2: «Τὸν γὰρ ἐγκεκαλυμμένον καὶ ἀδιαίρετον ἄρτον ἀνακαλύψας (ὁ ἱεράρχης) καὶ εἰς πολλὰ διελὼν καὶ τὸ ἐνιαῖον τοῦ ποτηρίου πᾶσι καταμερίσας συμβολικῶς τὴν ἐνότητα πληθύνει καὶ διανέμει... Τὸ γὰρ ἐν καὶ ἀπλοῦν καὶ κρήφιον Ἰησοῦ τοῦ θεαρχικωτάτου λόγου τῆ καθ' ἡμᾶς ἐνανθρωπήσει πρὸς τὸ σύνθετόν τε καὶ ὀρατὸν ἀναλλοιωτῶς ἀγαθότητι καὶ φιλανθρωπία προεληλυθε καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ἡμῶν ἐνοποιὸν κοινωνίαν ἀγαθουργῶς διεπραγματεύσατο τὰ καθ' ἡμᾶς ταπεινὰ τοῖς θειοτάτοις αὐτοῦ κατ' ἄκρον ἐνώσας, εἶπερ καὶ ἡμεῖς ὡς μέλη σώματι συναρμολογηθῶμεν αὐτῷ...».

16. Ἐφес. ε' 23.

17. Βλ. σημ. 181 στὸ *Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας* κείμενο.

τοῖς κατὰ μέρος ἱερουργούμενον ἀπαραλλάκτως ἐν πᾶσιν ἔστι τὸ αὐτὸ καὶ οὐδὲν καινὸν ἢ πρόσφατον, ἀλλὰ τὸ νῦν ὄν πρότερον ἦν καὶ πρὶν ἱερουργηθῆναι, καὶ τὸ πρότερον ὄν νῦν ἱερουργεῖται καὶ θύεται οὐ πολλάκις, ἀλλ' «*ἅπαρ*, φησὶν, *ἑαυτὸν ἀνερέγκας*» ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου· οὐ γὰρ καὶ νῦν σφαγιάζεται, ἀλλ' εἰς τὸ ἐσφαγμένον καὶ τεθυμένον, φησὶ καὶ ὁ Καβάσιλας, ὁ ἄρτος καὶ οἶνος μεταποιοῦνται καὶ οὐδὲν καινὸν ἢ πρόσφατον ἐν αὐτοῖς θεωρεῖται. Διὸ καὶ ὁ θεῖος φησὶν Ἀπόστολος «*Χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεῖται*». Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ «*πρωτότοκος ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς*», ὅτι πρῶτος ἐκ νεκρῶν ἀναστάς «*οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεῖται*». Ὡσπερ οὖν ἐπὶ τῆς ἀπαραλλάκτου ἐνότητος τῶν ἐκτεθέντων ὑποδειγμάτων οὐκ ἔστιν οὐδενὶ ἀντιλέγειν, ὥστε μὴ οὕτως ἔχειν, οὐδ' ἐρυγγάνειν, πολλῶ μᾶλλον ἐπὶ τῶν κρειττόνων καὶ τῶν ὑπὲρ φύσιν ἀληθῆ τὰ λεγόμενα, καὶ ἀμφισβητεῖν οὐδὲν οὐδενὶ περιλείπεται.

ὅπως ἓνας καὶ ὁ αὐτὸς εἶναι κατὰ τὸν ἀριθμὸ στὸν οὐρανὸ ὁ ἥλιος καὶ ὁ ἴδιος ἀντανακλᾶται σὲ περισσότερα ἐπὶ τῆς γῆς ὑποκείμενα κάτοπτρα, χωρὶς νὰ διαφέρῃ σὲ κάτι ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, καὶ ὁ καθένας ἀπ' αὐτοὺς πὺ διαθέτουν τὰ κάτοπτρα ἔχει ὁλόκληρο τὸν ἥλιο καὶ ὁ καθένας ξεχωριστὰ καὶ ὅλοι μαζί κατέχουν ἓνα καὶ τὸν αὐτόν, ἔτσι καὶ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου μέσα σὲ καθέναν ξεχωριστὰ ἀπὸ τοὺς μεταλαμβάνοντες καὶ μέσα σὲ ὅλους καὶ στὸν οὐρανὸ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό, χωρὶς νὰ διαφέρῃ σὲ τίποτε ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του. Καὶ ὅπως ἀπὸ μία καὶ τὴν αὐτὴ σφραγίδα σφραγίζονται πολλοὶ κηρόχυτοι πίνακες σὲ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους, ὅμως ἡ ἐκτυπούμενη μορφή εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἴδια σὲ ὅλους, μολονότι φαίνεται νὰ πολλαπλασιάζεται μαζί μὲ τὰ ὑποβαλλόμενα καὶ δεχόμενα τὸ σφράγισμα κηρόχυτα. Καὶ εἶναι βέβαια πολλὲς οἱ εἰκόνες τοῦ Σωτῆρος, ἀλλ' ὁ ἓνας καὶ αὐτὸς Χριστὸς ἀναγνωρίζεται σ' αὐτές¹⁸. Καὶ ὅπως τοῦ ἐνὸς καὶ αὐτοῦ Θεοῦ ὑπάρχουν πολλὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα σὲ διαφορετικὸς καιροὺς καὶ τόπους, σὲ βιβλία καὶ διαλέκτους γράφονται καὶ ἐκφωνοῦνται, ὅμως τὸ σημαίνόμενο σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς, χωρὶς νὰ ἐπιδέχεται κάποια ἀλλοίωση, παρὰ τὴν διαφορὰ ἐκείνων, ἔτσι λοιπὸν καὶ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, καὶ ὡς ἀρχέτυπο στοὺς οὐρανοὺς ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ἐνθρονισμένο, καὶ διαχρονικῶς στὶς ἐπὶ μέρος ἱεραργίες θυόμενο, εἶναι σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις ἀναλλοιώτως ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ καὶ ὄχι καινούργιο

18. «Τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἰτιατόν· ὡς ὁ Σωκράτης πρότερος τῆς ἰδίας εἰκόνας· αὐτὸς γὰρ ἐστὶν αἴτιος τῆς ἰδίας εἰκόνας» (Γω. Δαμασκ. Κεφάλαια Φιλοσοφικά, ΝΘ', PG 94 648c). Βεβαίως ὁ Σεβαστὸς γνωρίζει ὅτι μεταξὺ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς εἰκόνας του, τῆς σφραγίδας καὶ τοῦ ἐκτυπώματος, ὑπάρχει «τὸ διάφορον τῆς οὐσίας» (βλ. σημ. 159, 212 στὸ Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας κείμενο).

Ὁ οὖν Σωτὴρ διὰ τῆς εὐχαριστίας καὶ εὐλογίας καὶ ἁγιασμοῦ ἐν τῷ μυστικῷ δείπνῳ, μεταβαλὼν τὸν ἐν χερσὶν ἄρτον καὶ οἶνον εἰς τὸ ἴδιον σῶμα καὶ αἷμα, κατεῖχεν αὐτὸς ἑαυτὸν, ὡς ἐν κατόπτρῳ αὐτὸς ἑαυτὸν ἐνορῶν καὶ κατέχων ἐν τοῖς συμβόλοις τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, οὐ καινὸς ἐν ἐκείνοις, ἄπαγε, ἄλλος αὐτὸς γεγονώς, ἀλλ' ὅπου πρότερον οὐκ ἦν, ἤδη παρῆν ὁ προῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς ἐκείνοις συμβόλοις.

ἢ πρόσφατο, ἀλλ' ἀντιθέτως αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει τώρα ὑπῆρχε προηγουμένως καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἱερουργία του καὶ αὐτὸ ποὺ ὑπῆρχε προηγουμένως ἱερουργεῖται καὶ θυσιάζεται τώρα, μολονότι ὁ Χριστὸς ὄχι πολλακίς, ἀλλὰ μία μόνον φορὰ ἀνέβασε¹⁹ τὸν ἑαυτὸν του στὸν σταυρὸ ἐπὶ Ἰοντίου Πιλάτου. Διότι δὲν σφαγιάζεται καὶ πάλι τώρα, ἀλλὰ μεταβάλλονται. σ' αὐτὸ ποὺ εἶχε σφαγῆ καὶ θυσιασθῆ, ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος, λέγει ὁ Καβάσιλας, καὶ τίποτε καινούργιο ἢ πρόσφατο δὲν παρατηρεῖται σ' αὐτά. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἅγιος Ἀπόστολος λέγει: «Χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει»²⁰. Διότι γι' αὐτὸ χαρακτηρίζεται «πρωτότοκος ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς»²¹ ἐπειδὴ, ἀφοῦ ἀνεστήθη ἐκ νεκρῶν πρῶτος, «οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει». Ὅπως λοιπὸν γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἐνότητα τῶν παραδειγμάτων ποὺ παρετέθησαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προβάλλη κανεὶς ἀντίρρηση, ὥστε μῆτε νὰ ψελλίσῃ ὅτι δὲν ἔχουν ἔτσι, πολὺ περισσότερο τὰ λεγόμενα εἶναι ἀληθῆ ὡς πρὸς τὰ σημαντικώτερα καὶ τὰ ὑπὲρ φύσιν, καὶ δὲν ἀπομένει χώρος τῆς παραμικρῆς ἀμφισβητήσεως σὲ κανέναν.

Ὁ Χριστὸς λοιπὸν, ἀφοῦ (κατὰ τὸν Μυστικὸ Δεῖπνο) διὰ τῆς εὐχαριστίας καὶ τῆς εὐλογίας καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ μετέβαλε τὸν ἄρτο καὶ τὸν οἶνο ποὺ εἶχε στὰ χέρια του σὲ σῶμα καὶ αἷμα του, κρατοῦσε ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸν του, βλέποντάς τον ὅπως μέσα σὲ κάτοπτρο καὶ βαστάζοντάς τον ὑπὸ τὰ σύμβολα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἶνου. Καὶ δὲν ἦταν καινούργιος μέσα σ' αὐτά, μὲ τὸ νὰ γίνῃ κάποιος ἄλλος (ἐπ' αὐτοῦ δὲν χωρεῖ συζήτησις), ἀλλὰ ὁ προϋπάρχων ἦταν πλέον παρῶν ἐντὸς τῶν ἱερῶν αὐτῶν συμβόλων, ἐκεῖ ὅπου προηγουμένως δὲν εὕρισκόταν.

19. Ἐβρ. ζ' 27.

20. Ρωμ. ζ' 9.

21. Ρωμ. η' 29.

Καὶ τὰ πανταχῆ δὲ κατὰ μέρος ἱεουργούμενα, εἰ καὶ δοκοῦσιν ἀλλήλων ἀριθμῶ διενηνοχένοι καὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ καὶ τοῖς τοιούτοις συμβεβηκόσιν, ἀλλά γε τῷ ὑποκειμένῳ καὶ τῇ ἀληθείᾳ οὐδὲν οὐδαμῆ διαφέρουσιν, ὡς προείρηται. Ἐπειδὴ γὰρ εἰς ὃ μεταβάλλουσι κυριακὸν σῶμα οὐδὲν οὐδαμῆ διενηνοχεν αὐτὸ ἑαυτοῦ, ταῦτη τοι καὶ πάντα ταῦτα πάντη καὶ πάντως ἀπαραλλάκτως εἰσὶν ἓν καὶ ταῦτὸν ἀριθμῶ καὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ καὶ τοῖς λοιποῖς, ὃν τρόπον εἴρηται καὶ ἀνωτέρω περὶ τῶν τοῦ ἡλίου ἐμφάσεων, ὅτι καθ' ἑαυτὰς ἓν εἰσὶ καὶ ταῦτὸν ἀλλήλαις, τῷ τὸν αὐτὸν εἶναι καὶ ἓνα πάντη καὶ πάντως, τὸν ἐμφαίνοντα ἡλίον. Ὡσπερ δὴ καὶ ὁ ἐν τοῖς ἀκροαταῖς κὰν τῷ διδάσκοντι λόγος ἀπαραλλάκτως ἐστὶν ὁ αὐτός, ὡς ὑφ' ἑνὸς ὁ αὐτός καὶ εἰς διδασκόμενος, καὶ ὁ ἐν πολλοῖς κηροῖς τυπωθεὶς χαρακτήρ, τῷ ὑπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀπαραλλάκτου σφραγίδος ἐνσημανθῆναι, καὶ τὸ ὑπὸ τῶν αὐτῶν σημαινόμενον ἢ εἰκονιζόμενον ἓν ὃν ἀπαραλλάκτως αὐτὸ καθ' αὐτό. Πάντα γὰρ τὰ τοιαῦτα διὰ τὰ ἐπισυμβεβηκότα δοκοῦσιν εἶναι καινὰ καὶ πολλὰ καὶ διάφορα, τῇ δ' ἀληθείᾳ ἓν εἰσὶν ἀπαραλλάκτως αὐτὰ καθ' αὐτὰ θεωρούμενα καὶ οὐ πλείω.

Ὅτι δὲ καὶ τὰ παραδείγματα τοῖς παραδειγματιζομένοις ἀπαραλλάκτως οὐκ εἰσὶ τὰ αὐτά, οὐδεὶς ἀντερεῖ, ἵνα μὴ τι παράδειγμα γένηται αὐτὸ ἑαυτοῦ. Ὅτι δὲ καὶ τὰ θεῖα καὶ τὰ ὑπερφυῆ τῶν κατὰ φύσιν καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ὄλω τῷ γένει διενηνόχασιν, ἐπὶ δὲ τῶν πάντη ἑτερογενῶν οὐκ ἔστιν ἀφ' ἑτέρου γένους μεταβάντας δεικνύναι τι τῶν ἐν ἐκείνῳ τῷ γένει θεωρουμένων ἴδια, ὅτι μὴ μόνον ἐκ τῶν οἰκείων ἐκείνου

Ἐπίσης καὶ τὰ ἐπὶ μέρους παντοῦ ἱερουργούμενα, ἂν καὶ φαίνονται νὰ διαφέρουν μεταξύ των κατὰ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνον καὶ τὰ ἐν γένει χαρακτηριστικά, ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ βέβαια τὴν οὐσία πού ὑπόκειται καὶ τὴν ἀλήθεια σὲ τίποτε καὶ πουθενὰ δὲν διαφέρουν, ὅπως ἔχει λεχθῆ. Διότι ἀφοῦ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, στὸ ὁποῖο μεταβάλλονται, δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του σὲ τίποτε καὶ σὲ κανέναν τόπο, ἔτσι βέβαια καὶ ὅλα αὐτὰ παντοῦ καὶ ἀσφαλῶς εἶναι ἀκριβῶς ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τὸν ἀριθμὸ, καὶ τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνον καὶ τὰ λοιπά, σύμφωνα μὲ τὸ παράδειγμα πού ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω περὶ τῶν λάμπσεων τοῦ ἡλίου, ὅτι δηλαδὴ εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ μὲ τὸν ἑαυτό τους καὶ μεταξύ των, λόγῳ τοῦ ὅτι ἀσφαλῶς ἓνας καὶ ὁ αὐτὸς εἶναι παντοῦ ὁ ἀνακλῶμενος ἥλιος, ὅπως εἶναι ἀκριβῶς ὁ ἴδιος καὶ ἐντὸς τῶν ἀκροατῶν καὶ ἐντὸς τοῦ διδάσκοντος ὁ λόγος, ἐπειδὴ ὁ ἓνας καὶ αὐτὸς διδάσκεται ἀπὸ ἓναν. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸ χάραγμα πού ἀποτυπώθηκε στοὺς πολλοὺς κηρόχυτους πίνακες, λόγῳ τοῦ ὅτι ἔχει ἐγγαχαρθῆ ἀπὸ μιὰ καὶ τὴν ἴδια ἀκριβῶς σφραγίδα, καὶ αὐτὸ πού ἀπὸ τὰ ἴδια ἀρχέτυπα σφραγίζεται ἢ εἰκονίζεται εἶναι ἀκριβῶς ἓνα αὐτὸ καθ' ἑαυτό. Διότι ὅλα αὐτὰ, λόγῳ τῶν ἐξωτερικῶν γνωρισμάτων πού τὰ συνοδεύουν, δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι καινούργια καὶ πολλὰ καὶ διαφορετικά, ἀλλὰ πράγματι ἐξεταζόμενα καθ' ἑαυτὰ εἶναι ἀναλλοιώτως ἓνα καὶ ὄχι περισσότερα.

Περὶ τοῦ ὅτι βέβαια τὰ παραδείγματα δὲν ταυτίζονται μὲ ἐκεῖνα, πρὸς τὰ ὁποῖα παραβάλλονται, κανεὶς δὲν ἀντιλέγει, γιὰ νὰ μὴν χρησιμοποιοθῆ (παραδόξως) κάτι ὡς παράδειγμα τοῦ ἑαυτοῦ του²². Καὶ τοῦτο εἶναι ἐπίσης σὲ ὅλους φανερόν,

22. Ὁ Ἀριστοτέλης (βλ. *Αναλυτικὰ Πρότερα*, 68b, 38 - 69a, 19 καὶ *Ρητορικὴ* 1357b, 26-36) ὀνομάζει «πάρδειγμα» τὸν συλλογισμό «ἀπὸ τοῦ ὁμοίου εἰς τὸ ὅμοιον» ἢ «κατὰ τὸ ἀνάλογον». Ο συγγραφέας ὑποδεικνύει

ἀρχῶν, ἀπό γάρ φυσικῶν ἀρχῶν κατὰ τοῦ φυσικοῦ σώματος τὰ οἰκεῖα συνάγεται πάθη καὶ ἀπό μαθηματικῶν ἀρχῶν κατὰ τοῦ μαθηματικοῦ σώματος καὶ τοῦ ποσοῦ τὰ οἰκεῖα, καὶ τοῦτο πᾶσι δῆλον. Καὶ τῶν μὲν ἄλλων ἐπιστημῶν αἱ ἀρχαὶ ὀφείλουσιν οἰκοθεν τὸ πιστὸν ἔχειν· κοιναὶ γάρ εἰσιν ἔννοιαὶ καὶ παρὰ πᾶσιν ὁμολογούμεναι, κἄν καὶ ποτε ἀμφισβητοῖντο, ἐξ ἐπαγωγῆς δείκνυνται ἢ τῇ ἀναπτύξει τῶν ὄρων. Αἱ δὲ τῆς ἡμετέρας ἱεροσοφίας ἀρχαὶ οὐδαμῶθεν τὸ πιστὸν ἔχουσιν, ἀλλ' ἢ κατὰ τὸ «αὐτὸς ἔφα», φημι τὴν ἀγίαν Γραφήν, καὶ πίστεως δέονται μόνης, ἣτις ἐστί, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, «ἐλπίζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων». Οἱ οὖν τὴν πίστιν ἐπιγραφόμενοι, ἀλλὰ μὴ τὴν κάτω καὶ πατουμένην σοφίαν καὶ λογισμοῖς ἀνθρωπίνους ἐναβρυνόμενοι πιστεύειν ὀφείλουσι ταῖς τοιαύταις θεοπαραδότοις ἀρχαῖς ἀνεξετάστως, ἄλλως ἀπεριέργως τε καὶ ἀπολυπραγμόνως, εἴ τι φροντίζουσι τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας, οὐκ ἐνὸν ἄλλως τῶν κρειττόνων τυχεῖν. Ἐνθεν τοὶ καὶ μακαρίζονται μὲν οἱ πιστεύοντες, ἐπιτιμῶνται δὲ οἱ βαρυκάρδιοι καὶ περίεργοι. Καὶ πολλὰ μὲν καὶ μεγάλα, ὡς καὶ ὁ μακάριος διδάσκει Παῦλος ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ τὰ τῆς πίστεως κατορθώματα, πλειῶν δὲ τὰ τῆς ἀπιστίας ἐπίχειρα καὶ τῆς ἀσεβείας, ὧν ρύσαιτο ἡμᾶς ὁ Θεός. Εἰ γὰρ Μωσῆς ἐκεῖνος ὁ μέγιστος καὶ νομοθέτης καὶ προφήτης καὶ φίλος Θεοῦ καὶ θεὸς Φαραῶ καὶ ὀγδοηκοντούτης εἰς θεωρίαν σχολάσας καὶ πάνυ ποθήσας καὶ δεηθείς, τὰ ὀπίσθια μόνον εἶδε, φησί, τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰ Παῦλος, ὁ εἰς τρίτον ἀρθεὶς οὐρανὸν ἐν θνητῷ σώματι καὶ τῶν ἀρρήτων μύστης καὶ μυσταγωγός, δι' ἐσόπτρου βλέπει καὶ ἐν αἰνίγματι καὶ ἐκ μέρους, ἔστιν ὅστις μὴ μανεῖς λογισμοῖς ἰδίους τὸ πᾶν ἐπιτρέψει τῆς ἀληθείας ἣτις, κατὰ τὸν σοφώτατον Σολομῶντα, παρὰ Θεοῦ χορηγεῖται καὶ μόνου καὶ τοῖς ἀξίοις καὶ μόνοις; Εἰς ἀσυνέτου γὰρ «ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία», καὶ «μῦρον δοχεῖον σα-

ότι τὰ θεῖα καὶ τὰ ὑπερφυσικά εἶναι τελείως διαφορετικῆς τάξεως πραγματικότητες ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, καὶ ὅτι ἐπὶ τῶν τελείως διαφορετικῆς τάξεως πραγμάτων δὲν εἶναι δυνατόν, χρησιμοποιοῦντας ἐπιχειρήματα ἀπὸ ἄλλη τάξη, νὰ ἀποδείξουμε κάτι ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ εἰδικῶς ἐξετάζονται στὴ συγκεκριμένη τάξη, παρὰ μόνον μέσῳ τῶν δικῶν τῆς ἀρχῶν²³. Διότι ἀπὸ τὶς ἰσχύουσες στὸν φυσικὸ κόσμον ἀρχές συμπεραίνονται οἱ ἰδιότητες ποὺ ἀφοροῦν ἀποκλειστικῶς στὸ ἀντικείμενο τῆς Φυσικῆς καὶ ἀπὸ τὶς μαθηματικὲς ἀρχές συνάγονται τὰ ἀφορῶντα τὸ ἀντικείμενο τῶν Μαθηματικῶν καὶ τὸ ποσόν²⁴, καὶ αὐτὸ εἶναι φανερὸ σὲ ὅλους. Καὶ οἱ ἀρχές μὲν τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ὀφείλουν ἐξ ἰδίων νὰ ἀποδεικνύουν τὴν ἀξιοπιστία τους, διότι οἱ ἔννοιες εἶναι κοινές καὶ κοινῶς ἀποδεκτές, καὶ

ἐδῶ τὸ προφανές, ὅτι δηλ. οἱ ἀναλογικοὶ αὐτοὶ συλλογισμοὶ εἶναι πιθανολογικοὶ, ἀφοῦ ἡ ἀναλογία, ὡς «εἰκόνα» τοῦ πρωτοτύπου, δὲν μπορεῖ νὰ ταυτίζεται ἀπολύτως μὲ αὐτὸ, διότι τότε παράδειγμα καὶ παραδειγματιζόμενον θὰ ἦσαν ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ: «εἰ γὰρ μὴ διαφέρει ἐν τινι, οὐκ εἰκῶν, οὐδὲ ἄλλο τι, παρὰ τὸ ἀρχετυπὸν ἐστὶ» (Νικηφόρος Α΄ Κων/πόλεως, *Αντιρρητικός Α΄*, PG 100 227a). «Κέχρηται μέντοι καὶ ὁ διαλεκτικὸς παραδείγμασιν ὑπὲρ σαφηνείας τοῦ λεγομένου» (Σούδα, ἐν λ. παράδειγμα). Βλ. καὶ Πλάτων, *Κρατύλος* 432 Α,8 - C,6.

23. Ἐπαναλαμβάνει τὶς ἐπιστημολογικὲς θέσεις ποὺ ἔχει ἐκθέσει στὴν ἀρχὴ τοῦ α΄ *Περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐδχαριστίας* κειμένου, φέρει δηλ. τὸ παράδειγμα τοῦ «σώματος», τοῦ ἀντικειμένου δηλ. τῆς Φυσικῆς καὶ τῶν Μαθηματικῶν.

24. «Διαφέρει δὲ ὁ μαθηματικὸς τοῦ φυσικοῦ πρῶτον μὲν ὅτι ὁ φυσικὸς οὐ περὶ τῶν συμβεβηκότων μόνον τοῖς φυσικοῖς σώμασι λέγει, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ὕλης, τοῦ μαθηματικοῦ μὴδὲν περὶ τῆς ὕλης πολυπραγμονοῦντος. ἔπειτα καὶ περὶ τῶν συμβεβηκότων, περὶ ὧν ἀμφοτέρωτεροι λέγουσιν, οὐ κατὰ τὸν αὐτὸν λέγουσι τρόπον, ἀλλ' ὁ μὲν φυσικὸς περὶ ἐπιπέδων λέγει καὶ γραμμῶν καὶ σημείων ὡς περὶ περάτων τοῦ φυσικοῦ καὶ κινητοῦ σώματος, ὁ δὲ μαθηματικὸς οὔτε τὴν κίνησιν προσποιεῖται τὴν ἔμφυτον οὔτε ὡς περὶ φυσικοῦ σώματος παραλαμβάνει...» Σιμπλίκιος, *Εἰς τὸ Α τῆς Ἀριστοτέλους Φυσικῆς Ἀκροάσεως*, 9, 290, 27.

πρὸν οὐ πιστεύεται», καὶ τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις χορηγεῖται καὶ καθαροῖς, οὐ τοῖς βεβήλοις καὶ ἀκαθάρτοις. Ὅτι ἅγιος ὁ Θεός, ἡ πηγὴ τῆς σοφίας, καὶ ἁγίοις ἐπαναπαύεται.

ἂν κάποτε ἀμφισβητοῦνται ἀποδεικνύονται διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἢ μὲ τὴν διευκρίνηση τῶν ὄρων τῶν λογικῶν προτάσεων²⁵. Οἱ ἀρχεὺς ὅμως τῆς δικῆς μας ἱερῆς ἐπιστήμης δὲν μποροῦν νὰ ἀντλήσουν τὴν ἀξιοπιστία ἀπὸ καμμία πηγὴ, παρὰ μόνον κατὰ τὸ «αὐτὸς ἔφα»²⁶ (ἐννοῶ τὴν ἁγία Γραφή) καὶ ἔχουν μόνον ἀνάγκη τῆς πίστεως, ἡ ὁποία εἶναι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, «ἐλπίζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων»²⁷. Αὐτοὶ λοιπὸν πού διεκδικοῦν τὸ ὄνομα τοῦ πιστοῦ καὶ ὄχι τὴν γήινη κοσμικὴ σοφία καὶ δὲν καμαρώνουν γιὰ ἀνθρωπίνους λογισμούς, ὀφείλουν νὰ πιστεῦουν σ' αὐτὲς τὶς θεοπαράδοτες ἀρχεὺς, χωρὶς νὰ τὶς ἐξετάζουν, δηλαδὴ χωρὶς πολλὰς διερευνήσεις καὶ σχολαστικὰς ἀναλύσεις, ἐὰν κάπως φροντίζουν γιὰ τὴν σωτηρία τους, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατόν μὲ ἄλλον τρόπο νὰ ἐπιτύχουν τὰ πιὸ σημαντικά. Γι' αὐτὸ βεβαίως μακαρίζονται οἱ πιστοί, καὶ ἐπικρίνονται οἱ σκληρόκαρδοι²⁸ καὶ οἱ δύσπιστοι. Καὶ εἶναι πολλὰ καὶ μεγάλα τὰ κατορθώματα τῆς πίστεως, ὅπως στὸ ἴδιο κεφάλαιο διδάσκει ὁ μακάριος Παῦλος, περισσότερες δὲ οἱ τιμωρίες γιὰ τὴν ἀπιστία καὶ τὴν ἀσέβεια, ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶθε νὰ μᾶς σώσῃ ὁ Θεός. Διότι ἐὰν ὁ Μωυσῆς ἐκεῖνος, ὁ μέγιστος καὶ νομοθέτης καὶ προφήτης καὶ ἀγαπητὸς στὸν Θεὸ καὶ θεὸς ἐνώπιον τοῦ Φαραῶ²⁹, καὶ στὴν

25. Τοῦ ὑποκειμένου δηλ. καὶ τοῦ κατηγορουμένου τῶν λογικῶν κρίσεων. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη (*Ἀναλυτ. Ὑστερα* Α 13 81a 40) «μανθάνομεν ἢ ἐπαγωγή ἢ ἀποδείξει· ἔστι δὲ ἡ μὲν ἀπόδειξις ἐκ τῶν καθόλου (ἀπὸ τὶς γενικὰς ἀρχεὺς πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους, δηλ. παραγωγικῶς), ἡ δ' ἐπαγωγή ἐκ τῶν κατὰ μέρος (ἀπὸ τὰ μερικὰ στὰ γενικά)».

26. Τὸ «αὐτὸς ἔφα», εἶναι φράση ἀποδιδόμενη στὸν κύκλο τῶν Πυθαγορείων καὶ σημαίνει τὴν μὴ ἐπιδεχόμενη ἀμφισβήτηση αὐθεντία τοῦ Πυθαγόρου (ἐδῶ τῶν Γραφῶν).

27. Ἐβρ. ια' 1.

28. Ψαλμ. Δ' 3.

29. Ἐξοδ. Ζ' 1.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὐχ ἑαυτοῖς εἰς τὸ παντελές, ἀλλὰ ταῖς εὐπαρρησιάστοις καὶ θεοπειθέσιν ὑμῶν εὐχαῖς διὰ τε τὴν ἀποστολικὴν ἐντολήν, ὡς εἴρηται, θαρροῦντες κατετολμήσαμεν. Καὶ εἰ μὲν ἔτυχέ τινος ἐπιθεραπείας τὸ ἀπορούμενον, τῷ Θεῷ χάρις, ἦν δὲ μή, ἀλλ' οὖν διὰ τὴν ὑπακοὴν γοῦν τὴν εὐλογίαν ἀντίδοτε καὶ παρὰ τῶν εἰδότεων καὶ τῶν ἐχόντων τοῦ ποθομένου <ζητήσατε> τυχεῖν· φημί παρὰ τῶν ἱερῶν διδασκάλων τῆς ἐκκλησίας. Κἂν τύχοιτε κοινωνήσατε καὶ ἡμῖν, τῶν τοιούτων καὶ αὐτοῖς γλιχομένοις· τῶν ἀγαθῶν διὰ γὰρ ὁδοσιμον τελέθει τὸ δίδαγμα. Εἴθε δὲ καὶ κατὰ τάχος ἀξιώσοιτε ἡμᾶς τῆς εὐκταιοτάτης καὶ μακαριωτάτης ὑμῶν καὶ θεᾶς καὶ ὁμιλίας. Ἴδού γὰρ καὶ προητοιμάσεν ὑμῖν ὁ θεόστεπτος ἡγεμῶν καταθύμιον ἐνδιαίτημα καὶ τὰ πάντα καλῶς ἔχει πρὸς τὴν θεοείκελον ὑμῶν παρουσίαν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον, αἱ δὲ θεοπειθεῖς ὑμῶν εὐχαὶ εἶψαν μεθ' ἡμῶν ἐν βίῳ παντί. Ἀμήν.

ἡλικία ἀκόμη τῶν ὀγδόντα ἐτῶν, παρὰ τὴν ἀφοσίωση στὴν γνώση τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐπιθυμία καὶ τὴν παράκλησή του, εἶδε μόνον τὰ «ὀπίσω» τοῦ Θεοῦ, ὅπως λέγει ἡ Γραφή³⁰, καὶ ἂν ὁ Παῦλος, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ θνητὸ σῶμα του³¹ ἀνέβη μέχρι τρίτου οὐρανοῦ, ὁ μυημένος στὰ ἀπόρρητα καὶ ὁδηγός μας στὴν γνώση τῶν μυστηρίων, ἔβλεπε μέσφ θαμπῶν κατόπτρων καὶ αἰνιγμάτων μέρος μόνον τῆς ἀλήθειας³², δὲν εἶναι δυνατὸν κάποιος ποὺ ἔχει τὰ λογικά του νὰ ἐμπιστευθῆ στοὺς συλλογισμούς του τὸ σύνολο τῆς ἀλήθειας, ἢ ὅποια, κατὰ τὸν σοφώτατον Σολομῶντα, μόνον ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ μόνον στοὺς ἀξιους χορηγεῖται, διότι σὲ ψυχὴ ἀσυνέτου ἀνθρώπου δὲν πρόκειται νὰ εἰσέλθῃ σοφία³³ καὶ τὸ μῦρο δὲν ἐμπιστεύεται δοχεῖο ἀκάθαρτο³⁴ καὶ τὰ ἅγια χορηγοῦνται στοὺς ἀγίους καὶ καθαρούς, ὅχι στοὺς βέβηλους καὶ ἀκάθαρτους, διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἅγιος, ἡ πηγὴ τῆς σοφίας καὶ ἐντὸς τῶν ἁγίων κατοικεῖ καὶ ἀναπαύεται.

Ἀλλὰ, ὅπως ἔχει λεχθῆ, ἐπιχείρησα παρατόλμως νὰ διατυπώσω τὰ ἀνωτέρω ὅχι διότι ἔχω καὶ τὴν παραμικρὴ ἐμπιστοσύνη στὸν ἑαυτὸ μου, ἀλλὰ στὶς εὐχές σας, οἱ ὁποῖες διαθέτουν παρρησία καὶ πειστικότητα ἐναντι τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκτελῶντας ἐπίσης τὴν ἐντολὴ τοῦ Ἀποστόλου³⁵. Καὶ ἐὰν μὲν συνέβῃ νὰ ἔχη διευκρινισθῆ κάπως τὸ ζητούμενο, στὸν Θεὸ ὀφείλω εὐγνωμοσύνη. Καὶ ἂν ὄχι, δώσατέ μου τὴν εὐλογία σας ὡς ἀνταπόδοση τοῦλάχιστον τῆς ὑπακοῆς καὶ ἀναζητή-

30. Ἐξοδ. ΛΓ' Ζ'.

31. Β' Κορινθ. ιβ' 2.

32. Α' Κορινθ. ιγ' 12.

33. Σοφ. Σολ. Α' 4.

34. Γρηγόριος Θεολ. ΡΓ 37 928 10.

35. Α' Πέτρ. γ' 15.

σατε³⁶ τὴν λύση τοῦ ζητουμένου στοὺς εἰδικούς πού τὴν γνωρίζουν, δηλαδή στοὺς ἱερούς διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ἂν τὴν εὑρετε, κοινοποιήστε τὴν καὶ εἰς ἐμέ, ὁ ὁποῖος ἐπιθυμῶ πολὺ νὰ γίνωμαι κοινῶν παρομοίων διδασκαλιῶν, διότι ἡ διδασκαλία τῶν ἀγαθῶν εἶναι πρὸς διάδοσιν³⁷. Εἶθε δέ, καὶ συντόμως, νὰ μᾶς ἀξιώσετε, μακαριώτατε, τῆς πολὺ ἐπιθυμητῆς παρουσίας καὶ συναναστροφῆς σας. Διότι ἤδη ἔχει ἐτοιμάσει γιὰ σᾶς ὁ θεόστεπτος ἡγεμόνας³⁸ ἓνα πολὺ εὐχάριστο κατάλυμα καὶ ὅλα ἔχουν τακτοποιηθῆ ἐν ἀναμονῇ τῆς σεβάσμιας παρουσίας σας³⁹. Ἀλλὰ περὶ αὐτῶν μέχρις ἐδῶ, οἱ δὲ εὐπρόσδεκτες ἀπὸ τὸν Θεὸν εὐχῆς σας εἶθε νὰ μᾶς συνοδεύουν σὲ ὅλη μας τὴν ζωὴ, ἀμήν.

36. Ἐλλείπει στὰ χειρόγραφα τὸ ρῆμα τῆς ἀποδόσεως, ἐκ τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ ἐξαρτηθῆ τὸ ἀπαρ. *τυχεῖν*. Ὑπέθεσα τὴν προστ. *ζητήσατε*.

37. «διὰ γὰρ δόσιμον τελεθῆι τὸ δίδαγμα», ἀντὶ διαδόσιμον (κατὰ «τμησιν» τῆς προθέσεως!).

38. Ἀπὸ τοῦ 1688 μέχρι τοῦ 1717 ἡγεμόνας τῆς Οὐγγροβλαχίας ἦταν ὁ φιλέλληνας Κωνσταντῖνος Μπασσαράμπ Μπρανκοβεάνου (1688-1714).

39. Στὸν κῶδ. ΜΠΤ96, ὅπου ἔχει καταχωρισθῆ συντομώτερη ἀπάντηση στὴν ἔνσταση μόνον τοῦ Δοσιθέου, ἀκολουθεῖ ἡ ἐξῆς σημείωση:

«Ταῦτα ὑπεσημηνάμην εἰδῶς ὅτι πατράσι φίλα τὰ τῶν παίδων ψελλίσματα. *αχῖα* (1691) Σκιρφοριῶνος θ' ἰσταμένου». Ἀκολούθως ὑπογράφει μὲ ἄλλη μελάνη:

«Ὁ ἐλάχιστος ἐν σπουδαίοις, καὶ εὐτελής τῶν δούλων τῆς ὑμετέρας μακαριότητος, Σεβαστὸς Τραπεζούντιος, ὁ Κυμνήτης. Ἐν Θεῷ δὲ συλλαμβάνονται καὶ ἡμεῖς ταχέως ἀπολαύσομεν τῆς εὐκταιοτάτης μοι καὶ θεᾶς καὶ ομιλίας. Ὁ γερο Δανιὴλ κατενόδιον καὶ τάχιον ἀπῆλθεν ἐπὶ τὴν προκειμένην ὁδόν».

Περὶ τοῦ Σκιρφοριῶνος μὴνός βλ. στὴν ἐπιστολὴ πρὸς Χρῦσανθον, σημ. 13.